הוכן מתוכנת תורת אמת, מותר להפיץ בכפוף לתנאי רשיון - CC BY-NC-SA 2.5 אסור בשימוש מסחרי
בס״ד - כל הזכויות שמורות (c) ל מחבר

ארבע התעניות ובין המצרים

בהלכה ובאגדה

שער האגדה תמוז התשי״ע, שער ההלכה סיוון תשע״ג

מבוא • פרק ראשון - חורבן בית המקדש הראשון • פרק שני - חורבן בית המקדש השני • פרק שלישי - עשרה הרוגי מלכות • פרק רביעי - ארבע התעניות • פרק חמישי - נחמו נחמו עמי • מגילת איכה • הלכות ארבע התעניות • החייבים והפטורים מן התענית • פרטים בדיני התענית • מדיני התפילות בתענית • קריאת התורה • מדיני תפילת מנחה בתענית • ימי בין המצרים • דיני חודש מנחם אב • דיני שבוע שחל בו תשעה באב • שבת חזון • ערב תשעה באב • דברים האסורים בתשעה באב • התפילות בתשעה באב • דיני תשעה באב שחל במוצאי שבת • דיני ברית מילה בתשעה באב • מוצאי תשעה באב • עשירי באב • ההפטרות שאחר תשעה באב • ט״ו באב • זכר לחורבן בית המקדש

שער האגדה

מבוא

לתועלת המעיינים • אם אשכחך ירושלים • אפלטון וירמיהו • מה באמת הפסדנו ?

פרק ראשון - חורבן בית המקדש הראשון

השמרו לכם פן יפתה לבבכם • !הארץ מתמלאת בעבודה זרה • מדחי אל דחי • עבירה גוררת עבירה • ואשלח את עבדי הנביאים • נבואות ירמיהו • נבוכדנצר מפחד • מה עשה ה' עם סנחריב • ?שכנים רעים • נבוכדנצר עולה לירושלים • גלות הילדים • גלות "החֶרֶש והמסגר • "צדקיהו המלך • מרד צדקיהו • חנניה בן עזור - נביא שקר • עלילת שקר • מצור על ירושלים • נוראות המצור • הובקעה העיר • בטל קורבן התמיד • שריפת בית המקדש • כי עליך הורגנו כל היום • סופו של צדקיהו • צערו של ירמיהו • על נהרות בבל • איך נשיר את שיר ה' על אדמת נכר • !?צער אמיתי ושמחה מזויפת • עמו אנוכי בצרה • ירמיהו בחזרתו לירושלים • צער השכינה • אבות העולם מתאבלים • אברהם אבינו מבקש רחמים • האבות מזכירים זכויותיהם • הפצרותיו של משה רבנו • רחל מבכה על בניה • גדליה בן אחיקם • אבדה שארית ישראל • הארץ שוממה מבניה

פרק שני - חורבן בית המקדש השני

בניית בית המקדש • התאחדות והתחזקות • שנאת חינם • ארבעים שנה לפני החורבן • על קמצא ובר קמצא חרבה ירושלים • נירון קיסר בורח • ממלאים את המחסנים • ביצור

החומות • מהרסיך ומחריביך - ממך יצאו • נוראות הרעב • רבי יוחנן יוצא מירושלים • רבי יוחנן מתייצב לפני אספסיינוס • הבקעת חומות ירושלים • הצלת התורה • מאבקים אחרונים • בית אלוקינו היה לשריפת אש • גאוותו של טיטוס • תהלוכת הניצחון • אל נקמות ה • 'גם עליך תעבור כוס • עקיבא ניחמתנו • !על תרנגול ותרנגולת חרב הר המלך • חורבן ביתר - לא בחיל ולא בכח • מצור על ביתר • חורבן ביתר - אנשי אמונה אבדו • חורבן ביתר - הטוב והמטיב • ציון שדה תחרש" • באו גויים בנחלתך • "...הכותל - שריד בית מקדשנו • ...הכותל - עוצו עצה ותופר • לעולם אין השכינה זזה מהכותל המערבי

פרק שלישי - עשרה הרוגי מלכות

• אבדה גדולה • גזירת הקיסר • רבי ישמעאל עולה לשמים • גזירה גזרתי • הריגת רבן שמעון בן גמליאל • הריגת רבי ישמעאל בן אלישע כהן גדול • הריגת רבי עקיבא • הריגת רבי חנינא בן תרדיון • הריגת רבי יהודה בן בבא • הריגת רבי יהודה בן דמא • הריגת רבי חוצפית המתורגמן • הריגת רבי חנינא בן חכינאי • הריגת רבי ישבב הסופר • הריגת רבי אלעזר בן שמוע • עין לא ראתה

פרק רביעי - ארבע התעניות

צום גדליה

צום עשרה בטבת

צום שבעה עשר בתמוז

• חמש פורענויות • פורענות ראשונה - חטא העגל • עשה לנו אלוהים • !ויצא העגל הזה • חג לה' מחר • !שכחו אל מושיעם • נשתברו הלוחות • פורענות שניה - בוטל התמיד • פורענות שלישית - הובקעה העיר • פורענות רביעית - שרף אפוסטמוס את התורה • פורענות חמישית - הועמד צלם בהיכל

תשעה באב

• חמש פורענויות • חטא המרגלים • עדת מורדים - היתכן • !?משל לכפרי • בארמון המלך • גן עדן עלי אדמות • !?בקשת מרגלים • לא רוצים לגור בארמון • !תשעה באב במדבר • בכיה לדורות

פרק חמישי - נחמו נחמו עמי

• מיהו המשיח • ?קיבוץ גלויות • תחיית המתים • גלגול מחילות • בניית בית המקדש • גבולות העולם ישתנו • פעמי רגלים • שפע רוחני • שפע גשמי • מצב מדיני מזהיר • שכר טוב לצדיקים

מגילת איכה

שער ההלכה

הלכות ארבע התעניות

שאלת הנביא זכריה להקב"ה • תשובת הקב"ה לנביא זכריה • אחר חורבן בית המקדש • טעם התענית בשבעה עשר בתמוז • טעם התענית בתשעה באב • טעם התענית בשלשה בתשרי • טעם התענית בעשרה בטבת • מטרת התענית • הכרזת הצום • זמן התענית • אכילה ושתיה בלילה שקודם התענית

החייבים והפטורים מן התענית

אין פטור • תלמידי חכמים. פועלים • .מעוברת, מיניקה, יולדת ומפילה • חולה • זקן • מופלג • קטנים • קטן שהגדיל • בעלי שמחה • שתיית הכוס בברית מילה • בעלי שמחה בצום דחוי

פרטים בדיני התענית

שכח וברך • שכח ואכל • תפנוקים • מסעדות, חנויות פלאפל • ופיצה • תרופות • מסטיק • טעימת התבשיל • נתינת יין בפה המוהל • שטיפת הפה • סיגריות" • ונשמרתם מאוד לנפשותיכם • "הרחת בשמים • איסורי התענית

מדיני התפילות בתענית

" עננו • "הפטורים מן התענית • שכח • שכח ואכל • חזרת השליח צבור • שליח ציבור מתענה • שליח ציבור שטעה • המתפלל עם השליח ציבור • טעה בחתימת הברכה • תחנונים • ידבר רש • מזל טוב

קריאת התורה

קריאת התורה בשחרית ומנחה • רוב מנין מתענים • קורא מתענה • עולה מתענה • יום השנה

מדיני תפילת מנחה בתענית

זמן תפילת מנחה • זמן מנחה בעשרה בטבת שחל ביום שישי • הפטרה • ברכת כהנים • רוב מנין • שאר תעניות • בין השמשות • טלית גדול • המאחרים לתפילה • מנין מאוחר • צדקה • תפילת ערבית של מוצאי הצום • תלמוד תורה כנגד כולם

ימי בין המצרים

- המקור לבין המצרים

תיקון חצות

- ירא שמים
- זמן אמירת תיקון חצות
- על הארץ
- תלמידי חכמים
- נשים
- מעלה גדולה
- לא מכוון
- ראש חודש אב
- תיקון רחל בחצות היום
- יום שאין בו וידוי
- תשעה באב
- שנת השמיטה

ברכת "שהחיינו"

- בגד חדש, פרי חדש
- טעה וברך
- לא ימצא
- חולה ומעוברת
- קטנים
- מילה ופדיון הבן
- שמחת ראיה

זהירות ומנהגי בין המצרים

- הליכה יחידי
- הכאה
- כלי נגינה
- מוזיקה בקייטנה
- חוג נגינה
- שירים. חוגי שירה
- ריקודים.
- תספורת
- נישואין
- שלשת ההפטרות

דיני חודש מנחם אב

- משנכנס אב ממעטים בשמחה"
- "ברכת "שהחיינו
- "משפט יהודי עם גוי
- דחיית זמן הניתוח
- מסיבת שידוכים

קניה ומכירה

- משא ומתן של שמחה
- כלים. רהיטים. מכונית
- בגדים.
- נעליים
- ספרי קודש
- ספריה

עשיית מלאכה

- בנה ביתך
- כניסה לבית חדש
- קבלנים
- מצות מעקה
- צביעה
- הפסד שכר הפועלים
- מלאכה על ידי גוי
- תפירה, רקמה, סריגה
- לימוד תפירה
- נעליים
- בתי חרושת
- שאר בעלי מלאכה

אכילת בשר בתשעת הימים

- הגזרות שלאחר החורבן
- ראש חודש אב
- ילדים קטנים
- חולה, יולדת
- טעה וברך
- מסעדה
- טעימת התבשילים בערב שבת
- שאריות מסעודת שבת
- סעודת מצוה
- בעלי השמחה
- ברית יצחק. חנוכת הבית
- ברית מילה דחויה.
- פדיון הבן דחוי
- בר מצוה
- סיום מסכת
- סיום מסכת משניות
- סיום מסכתות קטנות, חומש, נביא
- הבנת הענין
- זוהר הקדוש
- שתיית יין
- שתיית שכר
- כיבוס בגדים
- ניקוי חליפה לשבת
- רחיצה

דיני שבוע שחל בו תשעה באב

- חומרת השבוע

תספורת

- ראש, זקן, שפם
- בעלי שמחה
- נשים
- סירוק השיער

כיבוס בגדים

- איסור כיבוס
- בגדי ילדים
- מכבסת גוי
- לבישת בגדים מכובסים
- בגדי זיעה
- מגבות מכובסות
- כיבוס סדינים לאורח
- הכנת בגדים
- בגדים מכובסים לצורך מצוה

רחיצה

- חמים או קרים
- רפואה
- מקוה
- קטנים
- נשים

דברים המותרים בשבוע זה

- גיהוץ בגדים
- גזיזת הציפורניים
- צחצוח נעליים
- ניקיון הבית
- אין שבוע שחל בו

שבת חזון

- חזון ישעיהו
- "תספורת
- רחיצה
- בגדי שבת
- תפילות שבת. הפטרה
- .תשעה באב שחל בשבת

ערב תשעה באב

- וידוי
- לימוד תורה
- טיול
- נעליים

סעודה המפסקת

- הגדרת סעודה המפסקת
- הנהגת הקדמונים
- על הארץ
- נשים
- זימון
- בשר.
- עוף
- .יין
- שכר
- שני תבשילים
- דגים
- כבושים
- פירות חיים
- מיני מאפה
- תה.
- קפה. חלב
- .סעודה המפסקת בשבת
- אכילה אחר סעודה המפסקת
- השותה מים שלא לצמאו

דברים האסורים בתשעה באב

- זמן תחילת הצום
- חמשה עינויים

אכילה ושתיה רחיצה

- רחיצה של תענוג
- רחיצת ידים לאחר בית הכסא
- נטילת ידים בבוקר
- שטיפת פנים בבוקר
- שטיפת פנים לכלה
- נטילת ידים לברכת כהנים
- נטילת ידים לסעודה
- רחיצה לרפואה
- מקוה
- שטיפת פירות

סיכה

- שמן, קרם
- מי בושם, דאודורנט

נעילת הסנדל

- זמן החלפת הנעליים
- נעלי עור. ספורט. גומי
- .דמוי עור
- נעלי אצבע
- כרית של עור
- קטנים
- חולה

שינה

- מיעוט בהנאותיו

תלמוד תורה

- מצות תלמוד תורה
- דברים שאינם משמחים
- לימוד מוסר
- חק לישראל
- תהילים
- כתיבת חידושי תורה
- הכנת הקריאה בתורה

שאילת שלום

- איסור אמירת "שלום
- "בוקר טוב
- איך המרגש
- דורון
- טיול
- בית הקברות, מערת המכפלה, הכותל
- צידוק הדין
- לקיחת תינוק

מלאכה

- לילה ויום
- חצות היום
- סימן ברכה
- מכירת סחורה
- דבר האבד
- חנויות
- כתיבה
- בניה של מצוה על ידי גוי
- בניית בית על ידי גוי
- הכנת הסעודה ללילה
- הרחת בשמים

התפילות בתשעה באב

- על הארץ
- גובה המושב"
- מפני שיבה תקום, והדרת פני זקן
- "פרוכת

ליל תשעה באב

- מיעוט אורה
- קול בכי ונהי"
- נחם
- "כל המשנה ידו על התחתונה"
- עננו
- "קדיש תתקבל
- קריאת מגילת איכה
- סוף טוב, הכל טוב
- די לשנאת חינם
- קינה ליאשיהו המלך
- היסח הדעת
- דברי נחמה שבסוף הקינות
- מספר השנים לחורבן
- חשבון השנים"
- ואתה קדוש
- "חבל על הזמן
- תיקון חצות

יום תשעה באב

- נטילת ידים בבוקר"
- שעשה לי כל צרכי
- "טלית ותפילין
- סדר התפילה
- הגבהת ספר התורה
- על התיבה
- קריאת התורה
- סיום התפילה
- מגילת איכה וקינות
- תלמוד תורה

חצות היום ותפילת מנחה

- תיקון רחל
- חצי יום שכולו תורה
- תפילת מנחה
- תפילין וקריאת שמע
- קריאת התורה
- ברכת כהנים"
- נחמו נחמו עמי
- "אהבת התורה

דיני תשעה באב שחל במוצאי שבת

- החלפת הבגדים והנעליים
- ההכנות בבית הכנסת
- זמן תפילת ערבית
- סדר ערבית של מוצאי שבת
- הבדלה"
- בורא מאורי האש
- "בשמים
- הבדלה במוצאי התענית
- הבדלה לפטורים מהתענית
- ילדים קטנים
- הדחת כלים

דיני ברית מילה בתשעה באב

- זמן הברית
- בגדי שבת
- נעלי עור
- אמירת "מזל טוב
- "חובה להתענות
- נתינת יין בפה המוהל
- קריאת שם לתינוק
- שתיית כוס היין
- בשמים"
- שהחיינו
- "תענית דחויה"
- עננו
- "עליה לתורה
- סדר היום לבעלי הברית
- ברית מילה שאחר הצהריים
- נעלי עור
- רחיצה
- הבדלה לבעלי השמחה
- סעודת מצוה"
- נחם" בברכת המזון
- לימוד תורה
- בגדי שבת
- ברית מילה דחויה
- פדיון הבן דחוי

מוצאי תשעה באב

- פתיחת הצום
- ברכת הלבנה בשמחה
- זמן ברכת הלבנה
- הבדלה
- הבדלה וברכת הלבנה
- בזאת תבחנו

עשירי באב

- שריפת ההיכל
- בשר ויין"
- שהחיינו
- "תספורת, רחיצה וכיבוס
- מוצאי תשעה באב דחוי

ההפטרות שאחר תשעה באב

- שבעה דנחמתא

ט״ו באב

- יום טוב
- ריבוי עסק התורה בלילה

זכר לחורבן בית המקדש

- " אִם אֶשְׁכָּחֵךְ יְרוּשָׁלִָם תִּשְׁכַּח יְמִינִי
- "אמה על אמה
- מקום קערה פנוי בשלחן
- תכשיטים
- שבירת הכוס לחתן
- ניגון בכלי שיר
- שירת הבקשות
- הכותל המערבי
- הר הבית
- קריעת הבגד בראיית הכותל המערבי

שער האגדה

מבוא

לתועלת המעיינים

דברי האגדה שנכתבו בס״ד, הכל על פי דברי רבותינו במדרשים ובמפרשים, וכן מהספרים מעם לועז והתודעה.

העמודים המסומנים בחוברת זו בהלכות ב - (), הם לפי הספר תורת המועדים.

אם אשכחך ירושלים

לפני למעלה מאלפיים ארבע מאות שנה, חרב בית המקדש הראשון, ועם ישראל הוגלה על ידי המלך נבוכדנצר לבבל. בהיותנו בדרך על יד נהרות בבל, שם ישבנו גם בכינו בזוכרנו את ציון. או אז נשבעה כנסת ישראל ואמרה (תהלים קלז) : ״אִם אֶשְׁכָּחֵךְ יְרוּשָׁלִָם תִּשְׁכַּח יְמִינִי, תִּדְבַּק לְשׁוֹנִי לְחִכִּי אִם לֹא אֶזְכְּרֵכִי אִם לֹא אַעֲלֶה אֶת יְרוּשָׁלִַם עַל רֹאשׁ שִׂמְחָתִי״. ומני אז ועד היום, במשך למעלה מ-2400 שנים, כנסת ישראל נאמנה לשבועתה זו, ולא עבר יום שלא העלתה את זכרה של ירושלים.

מנהגים שונים הנהיגו חכמינו ז״ל כדי שלא נשכח את ירושלים: אדם בונה בית חדש - שמחתו איננה שלימה, שהרי ביתו של הקב״ה חרב

ושמם. כדי לזכור זאת הוא מותיר על קיר ביתו שטח של אמה על אמה (כחצי מטר על חצי מטר) בלתי מטויח. אדם נושא אשה - גם אז הוא מעלה את ירושלים על ראש שמחתו, ושובר כוס "זכר לחורבן". וכן אמרו רבותינו: אשה העונדת תכשיטים - תשייר תכשיט אחד שלא תלבשנו זכר לחורבן. ועוד כיוצא בזה כמה גזרות.

אפלטון וירמיהו

ואמנם שאלה גדולה עומדת לפנינו: מדוע אנו עם ישראל, כעם נבון וחכם, רואה לנכון לשקוע ביגון כה עמוק על צרות העבר?! מה יעזור הבכי והאבל על מה שהיה וחלף?! האם לא טוב יותר שננסה לשכוח את העבר הכואב, ולהיות עם הפנים לקראת העתיד?!

שאלה גדולה זו שאל אף הוגה הדעות המפורסם - אפלטון, שחי בתקופת חורבן בית המקדש הראשון. בעוברו ליד "הר הבית", על חורבות בית המקדש וירושלים, ראה את ירמיהו הנביא יושב ובוכה מרה. "על מה אתה בוכה?!" שאל אפלטון את ירמיהו. "על הבית הקדוש אשר היה לשריפת אש" - השיב ירמיהו. "תמה אני עליך", אמר אפלטון, "כיצד נאה לחכם כמוך לבכות על עצים ואבנים?! ויותר מכך - כיצד נאה לחכם כמוך לבכות על העבר?!". השיב וענה לו ירמיהו: "אמור נא לי בבקשה, כהוגה דעות, האם יש לך שאלות וחקירות בפילוסופיה, שטרם הצלחת לפתור אותם?". "ודאי", ענה לו אפלטון ושטח לפני ירמיהו כמה וכמה מתהיותיו וספקותיו. במקום ענה לו ירמיהו תשובות מקיפות על כל אותן בעיות סבוכות, שאפלטון התחבט בהן כבר שנים רבות. נדהם אפלטון מעומק הבנתו וידיעותיו של ירמיהו הנביא, והוא פנה אליו בהשתאות: "מהיכן שאבת את החכמה המופלאה הזאת?!" ענה לו ירמיהו: את החכמה הזאת, ועוד הרבה יותר מכך, שאבתי מן העצים והאבנים שעל חורבנם אני מקונן. לא עצים ואבנים אבדו לנו, כי אם מקור חכמה וקרבת אלוקים מופלאה. אולם לשאלתך השניה - מדוע בוכה אני על העבר, לא אענה לך, כי רק יהודי יכול להבין את עומק הבכיה על העבר.

מה באמת הפסדנו?

בית המקדש הוא מקור השראת השכינה לעולם, וממנו ירד לעולם כולו שפע רוחני המלווה בשפע גשמי. גם הגויים נהנו מן השפע הזה, כפי שאמר רבי יהושע בן לוי: אילו אומות העולם היו יודעים מה בית המקדש נותן

להם, היו מקיפים אותו שומרים כדי לשומרו! ועם ישראל - על אחת כמה וכמה. בית המקדש היה מהווה חיבור ישיר בין עם ישראל לקב"ה, ובחורבנו בטלה מאתנו קרבת אלוקים זו. מצבנו ללא בית המקדש הינו ירוד מאוד ביחס למצבנו בבניינו, כפי שאמרו חז"ל: "מיום שנחרב בית המקדש, נפסקה חומת ברזל בין ישראל לאביהם שבשמים" (ברכות לב:). "מיום שנחרב בית המקדש וגלינו מארצנו, ניטלה עצה ממנו" (מגילה יב:). "מיום שנחרב בית המקדש נגדעו אלופי עצה, והדעות משובשות, והלב אינו קיים על בוריו, והולך אחר מראית העין" (זהר רות פח:).

על ידי חורבן בית המקדש הפסדנו אף חוויות ותחושות רוחניות, שאין להם תחליף. על זה היה דווה ליבנו, על אלה חשכו עיננו: איפה היא אותה שמחת הלב שהרגשנו ב"שמחת בית השואבה" שנחוגה בחג הסוכות, עת רקדנו שבעה ימים ושבעה לילות ללא הפסקה, ושאבנו משם רוח הקודש?! איפה היא אותה תחושה מטוהרת של חיים ללא חטא, כאשר קורבן התמיד של הבוקר מכפר על העבירות של הלילה, וקורבן התמיד של בין הערביים מכפר על העוונות של היום?! איפה היא אותה תחושת אחדות עמוקה שחשנו שלוש פעמים בשנה, בשעה שעלה עם ישראל בהמוניו אל בית המקדש? איה היא אותה התעלות רוחנית שזכה לה עם ישראל במוצאי יום כיפור כאשר ליוה את הכהן הגדול אל ביתו בשמחה וריקודים, ולא הרגישו כל צורך ללכת הביתה לשבור את הצום?! איפה היא אותה יראת שמים שזכינו לה כשהיו כהנים בעבודתם ולויים בדוכנם וישראל במעמדם?!

במסתרים תבכה נפשנו, נפשנו העדינה החצובה מתחת כסא הכבוד, לחזור לאותם ימים של שפע רוחני. לא שפע גשמי הוא זה שימלא את החלל החסר. גם אם נצליח לספק לעצמנו בגלותנו עושר וכבוד רווחה ועצמאות, זה לא ימלא את הדבר שבאמת זקוקה לו הנפש היהודית. רוצים אנו להתנער מן השקיעה בהבלי העולם הזה ותאוותיו, לשוב להתענג על ה' ולחיות ברמה רוחנית אחרת!

ואף על פי שהתמהמה זמן גאולתנו, לא נחדל לקוות ולהתפלל ולשפוך שיח לפני אבינו שבשמים: "תִּשְׁכּוֹן בְּתוֹךְ יְרוּשָׁלַיִם עִירְךָ כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ, וְכִסֵּא דָוִד עַבְדְּךָ מְהֵרָה בְתוֹכָהּ תָּכִין, וּבְנֵה אוֹתָהּ בִּנְיַן עוֹלָם בִּמְהֵרָה בְיָמֵינוּ" אמן.

פרק ראשון - חורבן בית המקדש הראשון

השמרו לכם פן יפתה לבבכם!

נאמר בתורה (דברים פרק ד פסוק כה): "כִּי תוֹלִיד בָּנִים וּבְנֵי בָנִים וְנוֹשַׁנְתֶּם בָּאָרֶץ וְהִשְׁחַתֶּם וַעֲשִׂיתֶם פֶּסֶל תְּמוּנַת כֹּל וַעֲשִׂיתֶם הָרַע בְּעֵינֵי ה' אֱלֹהֶיךָ לְהַכְעִיסוֹ: הַעִידֹתִי בָכֶם הַיּוֹם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ כִּי אָבֹד תֹּאבֵדוּן מַהֵר מֵעַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת הַיַּרְדֵּן שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ לֹא תַאֲרִיכֻן יָמִים עָלֶיהָ כִּי הִשָּׁמֵד תִּשָּׁמֵדוּן: וְהֵפִיץ ה' אֶתְכֶם בָּעַמִּים וְנִשְׁאַרְתֶּם מְתֵי מִסְפָּר בַּגּוֹיִם אֲשֶׁר יְנַהֵג ה' אֶתְכֶם שָׁמָּה".

לפני שנכנסו עם ישראל לארץ ישראל, הוזהרו הם שוב ושוב על ידי משה רבנו ועל ידי יהושע, שיזהרו מלעבוד עבודה זרה, כי ארץ ישראל - ארץ הבחירה - איננה סובלת עוברי עבירה, ואם יחטאו לא יוכלו להתקיים בארץ.

עבודה זרה היתה אז, אחת התאוות החזקות ביותר שהיו קיימות בעולם. כיום אין אנו מבינים מה כח המשיכה החזק שיש לעבודה זרה, ומדוע היו כל כך להוטים אחריה, זאת מכיון שאנשי כנסת הגדולה ראו שאין ביכולתנו להתמודד עם פיתוי קשה זה וביטלו את כוחו. אך בדורות הקודמים היתה לעבודה זרה השפעה גדולה ביותר, עד שקשה היה לעמוד בפני פיתוייה. לכן הוצרכו ישראל לאזהרות חוזרות ונשנות בענין זה. [וכדי לסבר את האוזן, מסופר על מנשה, שהיה מלך בתקופת בית ראשון, ועבד את כל סוגי העבודה זרה שבעולם, ופעם נגלה בחלום אל אחד מחכמי הגמרא, ואמר לו: דע לך, כי אילו היית בדור שלי - היית רודף אחרי העבודה זרה, ומרוב תשוקתך לרוץ מהר, היית מגביה את שולי גלימתך, כדי שלא תפריע לך הגלימה במרוצתך].

הארץ מתמלאת בעבודה זרה

במשך דורות רבים זכר עם ישראל את אזהרות התורה, ונמנע מלעבוד עבודה זרה. אולם עם הזמן, כאשר השתקע העם בארץ, וזכה לכל טוב מבחינה גשמית - מרוב טובה שהיתה לו, שכח הוא את ה' והתחיל להימשך ולהתפתות אחר עבודה זרה. המלך הראשון שהתחיל להחטיא את העם בעבודה זרה היה ירבעם בן נבט. הוא העמיד שני עגלים מזהב, אחד בבית אל ואחד בדן, ומנע את ישראל מלעלות לירושלים בחגים. כך

אמר להם (מלכים א, יב): "רַב לָכֶם מֵעֲלוֹת יְרוּשָׁלַיִם, הִנֵּה אֱלֹהֶיךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֶעֱלוּךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם". וכדי שאכן יתבצעו הדברים בפועל, העמיד ירבעם שתי משמרות של חיילים בדרך לירושלים, וכל מי שהיה רוצה לעלות לירושלים היו מחזירים אותו.

מאוחר יותר, קם המלך אחאב, אשר הגדיל לחטוא ולהרשיע. הוא ממש מסר נפשו למען העבודה זרה, השכיח את שם ה' מפי הבריות, ומחק את שמות ה' מספר התורה! בכל מקום שהיה כתוב "ה'" הוא מחק וכתב "הבעל" (שם של עבודה זרה). מנשה המלך אף הוא הרשיע מאוד מאוד, חטא והחטיא את ישראל בעבודה זרה, בגילוי עריות ובשפיכות דמים. הוא החריב את מזבח ה' ובנה במקומו מזבחות לבעל, וכן שרף את כל אזכרות שם ה' שבתורה. הוא עבד לכל צבא השמים ובנה להם מזבחות בבית המקדש, הביא פסל אל בית ה' במקום ההיכל, והיה עומד ומשתחווה לו כשאחוריו כלפי היכל ה' ופניו כלפי הפסל. כך היה מרבה לחטוא כדי להכעיס. גם דמים רבים שפך מנשה, כמו שנאמר (מלכים ב, כא, טז): "וְגַם דָּם נָקִי שָׁפַךְ מְנַשֶּׁה הַרְבֵּה מְאד, עַד אֲשֶׁר מִלֵּא אֶת יְרוּשָׁלַם פֶּה לָפֶה". ברוב רשעותו הרג הוא את ישעיה הנביא, שהיה סבו אבי אמו. כך מלאה הארץ בעבירות חמורות, עד שנחתם דינה של ירושלים להחרב, ובית המקדש להשרף.

אמרו חז"ל: לא גלו ישראל עד שעבדו ז' בתי דינים של עבודה זרה, והם: ירבעם בן נבט, בעשא, אחאב, יהוא בן נמשי, פקח בן רמליהו, הושע בן אלה, מנחם בן גדי.

מדחי אל דחי

בתחילה היו מתביישים בחטאיהם ועבדו עבודה זרה בסתר, בחדרי חדרים. אך לאחר שהתרגלו לכך, נעשה להם החטא כהיתר, ולא טרחו להסתיר את עצמם, הם התחילו לעבוד עבודה זרה "מאחורי הדלתות", בביתם אך לא בהצנע. בשלב הבא כבר התחילו להתגאות בעבודה זרה, ועבדו אותה ברחובות העיר. לאחר מכן המשיכו לרדת מדחי אל דחי, לעבוד עבודה זרה בפרסום גדול יותר ויותר: על הגגות, בגנים, על ראשי ההרים ועל כל הדרכים, ולא הניחו מקום בארץ ישראל שלא עבדו בו עבודה זרה. ולא התקררה דעתם בזה עד שהכניסו צלם בהיכל וציירו על כותלי בית המקדש כל תבנית רמש ובהמה, כמו שנאמר (ירמיהו ז, ל): "שָׂמוּ שִׁקּוּצֵיהֶם בַּבַּיִת אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמִי עָלָיו לְטַמְּאוֹ".

עבירה גוררת עבירה

המלכים גרמו להמון העם לחטוא חטאים גדולים נוספים, כמו שאמרו חז"ל: לא חרבה ירושלים אלא בשביל שחיללו בה את השבת. רבי אבהו אמר: בשביל שביטלו קריאת שמע שחרית וערבית. רבי המנונא אמר: בשביל שבטלו בה תינוקות של בית רבן מלימודם, שהם התחלת התורה, ואם אין התחלה, הרי זו עקירת כל התורה. עולא אמר: מפני שלא היה להם בושת פנים זה מזה. רבי עמרם אמר: מפני שלא הוכיחו זה את זה. רבי יהודה אמר: בשביל שביזו בה תלמידי חכמים. ועוד אמרו חז"ל: בית ראשון חרב מפני שהיו בו ג' דברים: עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים.

ואשלח את עבדי הנביאים

במשך כל אותה תקופה שחטאו ישראל, חס הקב"ה על עמו ולא רצה להענישם, הוא המתין והאריך אפו אולי יחזרו בתשובה. בחסדיו הרבים שלח להם ה' נביאים שיתרו בם, ומהם: אליהו הנביא, אלישע, ישעיה, צפניה, אוריה, ירמיה ועוד. הנביאים התרו והזהירו את העם השכם והערב, אולם לרוב נפלו דבריהם על אוזניים אטומות - עם ישראל היה שקוע עמוק בחטאיו, וסרב לקבל את דברי התוכחה. סמוך לתקופת החורבן התנבאו לישראל שלושה נביאים: ירמיהו הנביא היה מתנבא בחוצות, צפניה היה מתנבא בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, וחולדה הנביאה היתה מוכיחה את נשות עם ישראל.

נבואות ירמיהו

ירמיהו הנביא מכונה: "נביא החורבן". הוא ראה את ישראל בקלקלתם, ידע את אשר עתיד לקרות להם אם ימשיכו בדרכם הנלוזה, וכאב רחום ניסה להוכיח אותם שוב ושוב שיחזרו למוטב. בלב כאוב הוא צעק ואמר: "עַל שֶׁבֶר בַּת עַמִּי הָשְׁבַּרְתִּי קָדַרְתִּי!" - בראותי את שעתיד לבוא על ירושלים, לבי שבור ורצוץ. "מִי יִתֵּן רֹאשִׁי מַיִם וְעֵינִי מְקוֹר דִּמְעָה וְאֶבְכֶּה יוֹמָם וָלַיְלָה אֵת חַלְלֵי בַת עַמִּי" - דמעות כמים אני מוריד על מה שעתיד לקרות לעם ישראל. "הִנֵּה קוֹל שַׁוְעַת בַּת עַמִּי מֵאֶרֶץ מַרְחַקִּים, הַה' אֵין בְּצִיּוֹן אִם מַלְכָּהּ אֵין בָּהּ?!" - רואה אני בנבואה את עם ישראל בגלותו אשר יקרא ויאמר: האם עזב ה' את ציון? איפה הוא ה', מדוע הוא לא

שומע אותנו?! ולכן מתחנן ירמיהו לעם ישראל: שובו שובו מדרכיכם הרעים!!!

נבואות קשות התנבא ירמיהו: "כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הִנְנִי מַאֲכִילָם אֶת הָעָם הַזֶּה לַעֲנָה [עשב מר], וְהִשְׁקִיתִים מֵי רֹאשׁ [מים מרים - דהיינו צרות מרות וקשות יגיעו עליהם], וַהֲפִצוֹתִים בַּגּוֹיִם אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ הֵמָּה וַאֲבוֹתָם וְשִׁלַּחְתִּי אַחֲרֵיהֶם אֶת הַחֶרֶב עַד כַּלּוֹתִי אוֹתָם" (ירמיה ט יד-טו). "וְנָתַתִּי אֶת יְרוּשָׁלַם לְגַלִּים מְעוֹן תַּנִּים [תהיה שוממה, וידורו בה נחשים], וְאֶת עָרֵי יְהוּדָה אֶתֵּן שְׁמָמָה מִבְּלִי יוֹשֵׁב" (שם ט, י). "וְהָיְתָה נִבְלַת הָעָם הַזֶּה לְמַאֲכָל לְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְבֶהֱמַת הָאָרֶץ וְאֵין מַחֲרִיד" (שם ז לג).

כששמעו ישראל את הנבואות הקשות - במקום להתעורר להיטיב את מעשיהם ולחזור בתשובה, נכנסה בלבם שנאה כלפי ירמיהו, ש"מאחל" להם צרות כה קשות. הם ניסו לרדוף אותו בדרכים שונות, ולא הטו אוזן לדבריו כלל וכלל. חיזוק לדרכם הם קיבלו מנביאי שקר שונים, אשר שכנעו את העם כי ה' דיבר עימם ומסר להם נבואות טובות על עתיד של שלום וניצחון, שקט ושלוה. מטבע הדברים נטו ישראל יותר לקבל את דבריהם של נביאי השקר.

ירמיהו התנבא במשך ארבעים שנה. תחילת נבואתו היתה בשנה השלוש עשרה למלכותו של יאשיהו המלך, אשר היה משושלת מלכות בית דוד. בניגוד לקודמיו, היה יאשיהו מלך צדיק, אשר השתדל וניסה בכל כוחו להחזיר את העם למוטב ולקרבם לאביהם שבשמים. אולם יאשיהו מת במלחמה על ידי "פרעה נכה" מלך מצרים. ירמיהו הנביא קונן עליו קינה מרה, וקרא אותו "רוח אפינו משיח ה'".

לאחריו מלך בנו יהואחז, אולם יהואחז מת כעבור זמן קצר אף הוא על ידי פרעה נכה. במקומו מלך אחיו יהויקים. יהויקים לא הלך בדרכי אביו יאשיהו הצדיק, אלא חטא והחטיא את ישראל. בזמן מלכותו, הומלך בארץ בבל מלך חדש בשם "נבוכדנצר". מלך עריץ וקשה, וכבר בתחילת מלכותו הצליח לכבוש ארצות רבות.

נבוכדנצר מפחד

כאשר עלה נבוכדנצר לשלטון, יצאה בת קול מן השמים בהיכלו של נבוכדנצר ואמרה לו: עבד רע, לך והחרב את בית המקדש, שבניו מורדים ואינם שומעים בקול ה'! אולם נבוכדנצר פחד וחשש שיעשה בו הקב"ה כמו שעשה עם סנחריב.

מה עשה ה׳ עם סנחריב?

סנחריב היה מלך בבל בעבר, ונבוכדנצר היה שר צבאו. באחת ממלחמותיו עלה סנחריב להילחם עם ירושלים, כשעמו צבא ענק ביותר, ובין אנשי הצבא היה אף נבוכדנצר. בירושלים היה מולך חזקיה המלך, אשר היה מלך צדיק מאוד. הוא כל כך חיזק את העם בתורה וביראת שמים, עד שהעידו עליו שלא ניתן היה למצוא בדורו אפילו ילד קטן שלא בקי בהלכות טומאה וטהרה, שהן הלכות סבוכות ומורכבות ביותר, וכל שכן שהיו בקיאים בשאר ההלכות. כשראה חזקיה את צבאו האדיר של סנחריב, לא פחד כלל. היה זה בערב חג הפסח, ומתוך ביטחון מלא בבורא עולם, עודד חזקיה את העם כולו להקריב את קרבן הפסח כמידי שנה בשנה בשירה ובהודיה לה׳. באותו לילה - ליל הסדר - אכן התרחש נס מופלא ביותר: בא מלאך ה׳ והכה את כל מחנה סנחריב, אשר מנה 185,000 גנרלים, לבד מחיילים טוראים לאין מספר. קמו יושבי ירושלים בבוקר, והנה מחנה סנחריב כולם פגרים מתים. רק ששה אנשים הותיר ה׳ מכל המחנה: סנחריב ושני בניו, אַדְרַמֶּלֶךְ, שַׂרְאֶצֶר, ונבוכדנצר - זאת כדי שיהיה פרסום לנס הגדול הזה [ואגב, סיפור תנכ״י זה מופיע במלואו בממצא ארכיאולוגי שהתגלה בחפירות ארמון אסר חדון המלך, בנו של סנחריב. אלא שבחרס שנמצא שם כתוב שפרצה מגפה בצבאו של סנחריב. אולם התנ״ך מספר לנו את האמת העומדת מאחורי מה שנראה כמגפה].

ברחו הששה בבושת פנים לארצם. סנחריב בעודו בדרך, נדר נדר לעבודה זרה שלו ששמה היה 'נסרוך' [נסר מתיבת נח], שאם יגיע בשלום לארצו, יקריב את שני בניו קרבן לעבודה זרה, אך הוא לא ידע ששני בניו שומעים אותו, ובשומעם זאת מיד קמו עליו והרגוהו. ממפלה שכזאת פחד נבוכדנצר, לכן אף בשומעו את המסר מן השמים, לא רצה להילחם בירושלים.

שכנים רעים

עמון ומואב - שהיו שכנים רעים של ארץ ישראל - שמעו את דברי הנביאים המתנבאים על חורבן ירושלים והפורענויות. מיד שלחו ואמרו לנבוכדנצר: דע לך כי עכשיו הגיע הזמן לכבוש את העיר! שלח ואמר להם: מתייראים אני שלא יעשה בי כדרך שעשה לקודמי! שלחו ואמרו לו: אל דאגה, עכשיו הקב״ה איננו עימהם, ולא יעשה להם ניסים כפי שעשה להם בעבר. אמר להם: בכל זאת, אם עם ישראל יקראו לו ויתפללו אליו בכל ליבם, הוא יענה להם. אמרו לו: ה׳ רחוק מהם מאוד, כיון שחטאו

הרבה, ואפילו אם יקראו לו ויתפללו אליו, לא ישמע לקולם! אמר להם: יש ביניהם צדיקים, והם יבקשו עליהם רחמים ויענה להם ה'. אמרו לו: הצדיקים שבהם כבר נפטרו. אמר להם: הרשעים שבהם יחזרו בתשובה ויבקשו רחמים, ויענה להם ה'. אמרו לו: כבר קבע להם ה' זמן - "אולטימטום", שאם לא יבואו אליו, לא יקבל יותר את תשובתם.

נבוכדנצר עולה לירושלים

היסס נבוכדנצר ולא ידע מה לעשות. מצד אחד רצה מאוד להוכיח את גבורתו ולכבוש את ירושלים החזקה, ומצד שני פחד מאוד. מה עשה? התחיל לעשות "קסמים" [סימנים] כדי לדעת אם יצליח או לא: שלח חץ על שם רומי, אך החץ נפל, שלח חץ על שם אלכסנדריה והחץ נפל, שלח חץ על שם ירושלים והחץ הלך ולא נפל. הוא עשה סימן נוסף: לקח זרעים וזרע על שם רומי, אולם הזרעים לא צמחו, זרע זרעים על שם אלכסנדריה והזרעים לא צמחו, זרע זרעים על שם ירושלים, והזרעים צמחו. אחר כך הדליק נרות לשם רומי, ולא נדלקו, הדליק לשם אלכסנדריה ולא נדלקו, הדליק לשם ירושלים ונדלקו. מכל הסימנים הללו הבין נבוכדנצר שאכן יצליח לכבוש את ירושלים.

אכן בשנה השניה למלכותו (שנת 3,321 לבריאת העולם) עולה נבוכדנצר להילחם בירושלים. הוא מצליח להכניע את ירושלים ואת מלכה יהויקים, אולם הוא לא מגלה אותם לארצו, אלא מסתפק בכך שהם יהיו משועבדים לו ומעלים אליו מיסים. בפועל המשיך יהויקים למלוך על ירושלים כשהוא כפוף למרותו של נבוכדנצר. כך היה המצב במשך שלוש שנים, אולם בתום השנה השלישית החליט יהויקים להחזיר לממלכת יהודה את עצמאותה, על ידי שיכניע את השרים המופקדים על ארץ יהודה מטעם המלך נבוכדנצר. יהויקים הצליח במרד, חדל לעלות מיסים לנבוכדנצר, ובמשך שלוש שנים נהנתה מלכות יהודה מעצמאות ומשחרור. נבוכדנצר שהיה עסוק במלחמותיו, הניח להם לעת עתה, אך בתום השנה השלישית שוב זכר נבוכדנצר את יהויקים, והחליט לעלות לירושלים לתבוע את עלבונו. כשהוא מוקף בחייליו הרבים עלה נבוכדנצר שוב לירושלים ודיכא את המרד. ברוב כעסו החליט לקחת בשבי את יהויקים וחלק מכלי המקדש. יהויקים התשוש ממלחמות - לא עמד לו כוחו, והוא מת כשבוי ביד נבוכדנצר. במקומו המליך נבוכדנצר את יהויכין בנו.

גלות הילדים

נבוכדנצר לא הסתפק בזאת. שמועה הגיעה לאוזניו כי ילדי ישראל עולים בחכמתם על ילדי האומות כולם. ילדי ישראל הפעוטים, אשר כבר מינקותם מיגעים את מוחם בלימודי התורה, ניחנו בחכמה מיוחדת במינה. גם בחכמה זו חשק המלך, וחשב בלבו: מן הראוי שאכניס מן הילדים החכמים הללו לתוך ארמוני, אלמדם את כל חכמות העולם, וכן את השפה הכשדית, שבה דיברו רק החכמים והמשכילים שבבבל, ובבוא הזמן יהיו אלה יועצי הטובים ביותר. הוא ציוה על שרו אשפנז ללכת לירושלים ולבחור מבין ילדי ישראל את הילדים החכמים ביותר, שיהיו גם בריאים וחסונים, יפי תואר, וממשפחות מיוחסות, כיאה לשרים חשובים של המלך.

צער ותוגה אפפו את תושבי ירושלים בראותם כי מבחר בניהם הולכים מהם. הבטחותיו של אשפנז, כי ילדים אלו לא יחסרו דבר בארמון המלוכה, ויעלו לגדולה, לא ניחמה אותם כלל וכלל. ליבם מר היה על אותם ילדים אשר תחת לנצל את כשרונותיהם המבורכים כדי לשקוד על התורה הקדושה, יהיו צריכים לטמא את מוחם בחכמות זרות. אולם לא היה לאל ידם לעשות מאומה, וכך הלכו עם אשפנז לבבל ילדים רבים, שהמובחרים שבהם: דניאל, חנניה, מישאל ועזריה. אולם מאת ה' היתה זו לטובה, שכן במשך הזמן אותם ילדים שגדלו ונעשו מקורבים למלכות, עזרו מאוד לעם ישראל בגלותו.

גלות "החָרש והמסגר"

בהיות נבוכדנצר בבבל, אמרו לו שריו ויועציו: לא טוב עשית בכך שהותרת את יהויכין בנו של יהויקים כמלך על ירושלים, עלול הוא למרוד בך כפי שמרד בך אביו. דע לך כי כל עוד נמצאים בארץ יהודה משפחות המלוכה ומשפחות השרים והמכובדים, יקשה עליך לשלוט על ירושלים שלטון מלא, לכן טוב תעשה אם תעלה שוב לירושלים ותיקח את יהויכין בשבי יחד עם עוד חשובי ירושלים. שמע נבוכדנצר לעצתם, וכעבור שלושה חודשים מאז שהומלך יהויכין אכן עלה שוב לירושלים ולקח את יהויכין בשבי. יחד עמו לקח מכל ארץ ישראל כעשרת אלפים איש - המכובדים ובעלי ההשפעה, ביניהם מרדכי היהודי ויחזקאל הנביא. אנשים גדולים אלו שהגלה נבוכדנצר מכונים: "החָרָש והמסגר". החרש - שכל מי ששומע את דבריהם נעשה כמו חֵרֵש ולא שומע מאומה מסביבו. והמסגר - כאשר "סגרו" ענין מסויים, לא היה יכול אף אדם לפתוח אותו ולחלוק עליהם. יחד עמם לקח עמו נבוכדנצר את אוצרות בית המקדש ואת אוצרות המלך. גלות קשה זו נקראת **"גלות החרש והמסגר"**. אולם גם ממנה צמחה טובה גדולה לעם ישראל, כי גדולי

התורה הללו שגלו לבבל לפני כולם, הכינו לעם ישראל בבבל תשתית רוחנית חזקה ומבוססת, וכך לא נשתכחה התורה בגלות.

צדקיהו המלך

לפני שחזר נבוכדנצר לבבל עם יהויכין, רצה למנות מלך שימלוך על ירושלים, אבל שיהיה כפוף לו. שאל נבוכדנצר את יושבי ירושלים: האם יש לכם מישהו ממשפחת המלוכה שאמליכהו עליכם? היה שם מתניה בן יאשיהו, דודו של יהויכין. המליכו נבוכדנצר על ירושלים ואמר לו: הישבע לי שלא תמרוד בי! אמר לו צדקיהו: הרי אני נשבע בנשמתי. אמר לו: זה לא מספק אותי! רוצה אני שתישבע לי בתורה שניתנה בהר סיני! מיד הביא נבוכדנצר ספר תורה, הניחו על ברכיו של צדקיהו, והשביע אותו שאינו מורד בו. אמר לו נבוכדנצר, מעתה לא יקרא עוד שמך מתניהו אלא צדקיהו, שה' יצדיק עליך את הדין אם תמרוד בי.

מרד צדקיהו

זמן קצר לאחר שיצא נבוכדנצר מירושלים, הסיתו שרי צדקיהו את מלכם למרוד בנבוכדנצר, ואכן צדקיהו שמע להם ומרד בו. גם המצריים עזרו לצדקיהו במרדו. הם הבריחו מירושלים את החיילים שהותיר נבוכדנצר שישמרו על העיר מפני מרד נוסף. ובכך קיוה צדקיהו להשיג עצמאות מדינית. אולם כל זה היה נגד רצון ה' ונגד נבואת ירמיהו אשר אמר להם להיכנע למלך בבל ובכך להינצל, כמו שנאמר (ירמיה כז, יב-טו): "הָבִיאוּ אֶת צַוְּארֵיכֶם בְּעֹל מֶלֶךְ בָּבֶל וְעִבְדוּ אֹתוֹ וְעַמּוֹ וְחָיוּ: לָמָּה תָמוּתוּ אַתָּה וְעַמְּךָ בַּחֶרֶב בָּרָעָב וּבַדָּבֶר כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֶל הַגּוֹי אֲשֶׁר לֹא יַעֲבֹד אֶת מֶלֶךְ בָּבֶל: וְאַל תִּשְׁמְעוּ אֶל דִּבְרֵי הַנְּבִאִים [נביאי השקר] הָאֹמְרִים אֲלֵיכֶם לֵאמֹר לֹא תַעַבְדוּ אֶת מֶלֶךְ בָּבֶל כִּי שֶׁקֶר הֵם נִבְּאִים לָכֶם".

חנניה בן עזור - נביא שקר

אכן באותם ימים קם נביא שקר בשם חנניה בן עזור הגבעוני, אשר בדה מלבו "נבואות" של תקומה וניצחון לירושלים. את נבואותיו הפיץ בעם,

והטעה אותם באומרו (ירמיה כח, ב-ד): "כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר, שָׁבַרְתִּי אֶת עֹל מֶלֶךְ בָּבֶל. בְּעוֹד שְׁנָתַיִם יָמִים אֲנִי מֵשִׁיב אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה אֶת כָּל כְּלֵי בֵּית ה' אֲשֶׁר לָקַח נְבוּכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל מִן הַמָּקוֹם הַזֶּה וַיְבִיאֵם בָּבֶל. וְאֶת יְכָנְיָה [יהויכין] בֶּן יְהוֹיָקִים מֶלֶךְ יְהוּדָה וְאֶת כָּל גָּלוּת יְהוּדָה הַבָּאִים בָּבֶלָה אֲנִי מֵשִׁיב אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה נְאֻם ה' כִּי אֶשְׁבֹּר אֶת עֹל מֶלֶךְ בָּבֶל". נתפתה העם להאמין לדברי חנניה נביא השקר, ועל ידי כך להחזיק יותר ויותר במרדם נגד נבוכדנצר.

שמע ירמיהו את דברי השקר וההסתה של חנניה, ואמר לו: 'אמן', הלואי שיתקיימו דבריך ויתבטלו דברי. אדרבה חפץ אני ש"נבואותיך" יתגשמו שהרי בכך אני מרויח, שאני כהן ואוכל מהקורבנות בבית המקדש, ואילו אתה מפסיד שכן אתה גבעוני, ואם תחזור עבודת המקדש לקדמותה אתה תהיה שואב מים וחוטב עצים [כמסופר בספר יהושע (פרק ט) שהגבעונים רצו להינצל מפני בני ישראל, ועשו זאת בערמה, ובעקבות כך אמר להם יהושע: "עַתָּה אֲרוּרִים אַתֶּם וְלֹא יִכָּרֵת מִכֶּם עֶבֶד וְחֹטְבֵי עֵצִים וְשֹׁאֲבֵי מַיִם לְבֵית אֱלֹהָי"]. אולם עם כל "נבואותיך" על בית המקדש, דע לך כי נעלמה ממך נבואה אודות עצמך, שהשנה אתה מת.

בסוף אותה שנה, בערב ראש השנה, ראה חנניה כי הוא אכן עומד למות כנבואת ירמיה. מיד קרא לבניו וציוה עליהם שיקברוהו אחר ראש השנה ויעלימו את יום מיתתו האמיתי כדי לעשות את נבואת ירמיה שקר, שהנה כביכול הוא לא מת באותה שנה. עוד אמר לבנו שלמיה: מצווה אני עליך שתתנקם בירמיהו, נסה למצוא עליו עלילה ולהתנקם בו! כל חייו ניסה שלמיה להעליל עלילות על ירמיה, ולא מצא. לפני מותו קרא לבנו יראיה ומסר לו את צוואת אביו: נסה בכל כוחך לטפול עלילות על ירמיהו כדי לנקום ממנו את נקמת סבך חנניה.

עלילת שקר

ואכן באחד הימים מצא יראיה הזדמנות נאותה לכך. היה זה בתקופה שבה ברחו החיילים הכשדיים (הבבליים) מירושלים מפני המצריים. באותה עת הציבו ישראל שמירה בשערי ירושלים, כדי להשגיח שלא יצאו אנשים מירושלים להדליף ידיעות לכשדיים. יום אחד הוצרך ירמיהו לצאת מירושלים אל עירו ענתות - עיר הכהנים. יראיה, שהיה אחד מן השומרים, ראה את ירמיהו עובר דרך שער היציאה, והחליט להעליל עליו עלילת שקר. הוא תפס אותו ואמר לו: הולך אתה עכשיו לצבא הכשדים, למסור להם ידיעות על ירושלים כדי לתת את העיר בידם! אמר לו ירמיהו, שקר אתה דובר, איני הולך כלל אל חיל הכשדים, אלא התכוונתי ללכת לעירי ענתות. אולם יראיה לא הקשיב לדבריו, לקח את ירמיהו אל

השרים ואמר להם: מצאתיו הולך אל חיל הכשדים! זעמו השרים והכוהו ונתנוהו בבית האסורים.

בהיות ירמיהו בבית הכלא, שלח צדקיהו וקרא לו בסתר. אמר לו: האם יש לך איזה מסר בשבילי מן השמים? אמר לו ירמיהו: עתיד מלך בבל להגלותך. כעס עליו צדקיהו, והיה ירמיהו מתייראּ שמא יהרגנו, אמר לו: הרי שמך צדקיהו, ואין נאה לך להעניש אותי כשאין לך שום עלילה נגדי. אני סך הכל אמרתי את דברי ה'. והנה רואים אתם בעיניכם כי נבואות ה' מתגשמות, ולא כמו שהטעו אתכם נביאי השקר באומרם: "לא יעלה מלך בבל על ירושלים". המציאות מוכיחה שנבואותיהם לא התגשמו, ואם כן ראו ותקחו מוסר. שמע צדקיהו את דבריו, ולא העניש את ירמיהו. אך לא היו לו עוז ותעצומות לשנות את מדיניות המרד ולהכנע לנבוכדנצר.

מצור על ירושלים

והנה התחילו נבואות ירמיהו להתגשם. בשנה התשיעית למלכותו של צדקיהו, כינס נבוכדנצר את מחנותיו ויצא לכיוון ירושלים, כדי לדכא את המרד. כשהגיע לעיר "רִבְלָה" ישב לו שם, ושוב היה מהסס אם לעלות לירושלים, כי יתייראּ שמא יעשה לו ה' כמו שעשה לסנחריב. הוא החליט לשלוח במקומו את שר צבאו "נבוזרדן". אמר לו: לך וכבוש את ירושלים! שלח נבוכדנצר ביד נבוזרדן שלוש מאות חמורים טעונים גרזנים של ברזל כדי לשבור את שערי ירושלים. אכן בעשרה בטבת הגיע נבוזרדן לירושלים ושם אותה במצור - הקיף את חומותיה בחיילים, כדי שלא יוכל אף אחד לצאת מירושלים על מנת לברוח או על מנת להביא ציוד ואספקה לתושבי ירושלים. יחד עם זאת ניסה להבקיע את חומות ירושלים. אולם בשנה זו עדיין לא נחתם גזר דינה של ירושלים להחרב, וכל מאמציו של נבוזרדן להבקיע את החומה לא הועילו. כל הגרזנים שהביא לו נבוכדנצר נשברו על שער אחד משערי ירושלים בעת ניסיונותיו לפרוץ את החומה, והשער לא נשבר.

ניסו החיילים להכניע את העיר על ידי התקפות של חיצים ואבנים, אולם הקב"ה היה מחזק את אנשי ירושלים אולי יחזרו בתשובה. היו בירושלים גיבורים עצומים עד אין חקר, והיו נלחמים עם הכשדים ומפילים מהם חללים רבים. היה שם גבור אחד ושמו אביקא בן גבתרי. כשהיו חיילי נבוכדנצר מקלעים באבנים גדולות על החומה, היה אביקא מקבל את האבנים בידו ומשליכם חזרה על החיילים והורג מהם הרבה. כאשר גברו ההתקפות וזריקות האבנים, היה מקבל את האבנים אף

ברגליו וזורקם, אולם גרם העוון ובאה רוח והפילתו מן החומה ומת.

נוראות המצור

שנה וחצי היתה ירושלים נתונה במצור, ואט אט אזל מלאי המזון מן העיר, הרעב הלך וגבר מיום ליום. סבל נורא סבלו אז יושבי ירושלים, ורבים מאוד מתו ברעב. היו בנות ציון נפגשות בשווקים, ושאלה האחת את רעותה: למה יצאת לשוק, והרי מימיך לא נהגת להסתובב בשווקים?! ענתה לה: קשה הוא הרעב ואין אני יכולה לסובלו, לכן יצאתי לשוק לחפש לי מעט אוכל. היו הנשים אוחזות זו בזו ומבקשות להן אוכל ולא מוצאות, עד שהיו נשענות על העמודים ומתות עליהם. באו הילדים הרכים אל אמותיהם כדי לקבל מהן אוכל, ומשלא נענו, נפלו הילדים ומתו עליהן.

מעשה באשה אחת שהיו לה שלושה בנים, והלכו השנים הגדולים למלחמה. כאשר גבר הרעב וראתה כי עוד מעט תמות היא וכל בניה ברעב, עשתה מעשה נורא: היא לקחה את בנה התינוק ובישלה אותו בסיר למען יאכלו ילדיה הגדולים ולא ימותו אף הם. כשהתחילו האחים לאכול, זיהו לפתע את יד אחיהם. מרוב זעזוע וכאב, עלו לגג ונפלו ומתו. היתה האם צועקת ואומרת: הקוצר בשדה - משאיר ספיחים, והבוצר ענבים בכרם - משאיר עוללות, אבל אני לא נשאר לי כלום! נמסרתי ביד נבוכדנצר כגדי לטבח! וזה מה שאנו מקוננים במגילת איכה (איכה ד, י): ״יְדֵי נָשִׁים רַחֲמָנִיּוֹת בִּשְּׁלוּ יַלְדֵיהֶן״.

הובקעה העיר

כך היתה ירושלים נתונה במצור במשך שנה וחצי, מבלי שהצליח נבוזרדן לכובשה. נבוזרדן כמעט התייאש והתכונן לחזור לארצו. נתן ה׳ בלבו למדוד את חומת העיר, ובכל יום כשהיה מודד נוכח לדעת כי החומה שוקעת שני טפחים וחצי [עשרים ס״מ], עד שנבלעה הרבה. בשנה האחת עשרה למלכות צדקיהו ביום ט׳ בתמוז, יצאה בת קול מן השמים ואמרה: קפוץ וכבוש את ירושלים, שכבר הגיע זמנה להחרב, וזמנו של בית המקדש ליהרס, וזמנו של היכל להשרף. נשאר לנבוזדרן גרזן אחד מכל אותם גרזנים שהיו לו, הכה מכה אחת ונפתח השער ונכנסו האויבים בפנים.

בטל קורבן התמיד

כאשר נכנסו האויבים לירושלים, כילו הם את חמתם בעם היושב בעיר. הם הרגו וטבחו ללא רחם, בעם אשר היה חלוש מן הרעב וחסר הגנה. אולם אל בית המקדש לא הצליחו להכנס, כי היה מבוצר בחומות נוספות. שם התבצרו הכהנים, ובמסירות נפש, תחת אש המלחמה, המשיכו את עבודת בית המקדש עד יום ז׳ באב. בימים הראשונים המשיכו אף את הקרבת קרבן התמיד פעמיים ביום. כיצד? בארבעת הימים הראשונים מיום ט׳ בתמוז עד ליום יג׳ בתמוז, לא היתה בעיה, שכן בעזרה של בית המקדש היו תמיד נמצאים מוכנים ומזומנים כבשים המבוקרים ממום, בכמות המספיקה לארבעה ימים. מיום יג׳ בתמוז, כאשר תמו הכבשים מן העזרה, שיחדו הכהנים את החיילים הבבליים שצרו אותם מבחוץ: שלשלו להם כסף וזהב - והם העלו להם כבשים. כך עשו ארבעה ימים. אולם ביום יז׳ בתמוז כבר לא המשיכו החיילים להעלות כבשים לבית המקדש, וכך בוטל קורבן התמיד.

שריפת בית המקדש

כשהגיע הזמן שבו רצה הקב״ה להחריב ולשרוף את בית המקדש, לא רצה ה׳ שיהיה ירמיהו בירושלים. אמר הקב״ה לירמיהו שילך לענתות. מיד כשיצא ירמיהו מן העיר, ירד מלאך מן השמים ונתן רגליו על החומות ופרץ אותן. קרא המלאך ואמר: יבואו השונאים ויכנסו לבית, שהשומר [הקב״ה] הניחו והלך לו.

בשבעה באב נכנסו האויבים להיכל, וקלקלו בו ובזזו אותו במשך שלושה ימים - שביעי ושמיני ותשיעי. הם קבעו בימה שלהם (מקום מושב השרים) בהר הבית, הלכו ועלו למקום שבו היה שלמה המלך ע״ה יושב ונוטל עצה מן הזקנים היאך לשכלל את בית המקדש. שם ישבו השונאים ונטלו עצה כיצד לשרוף את בית המקדש. עוד הם מתייעצים בדבר והנה נשאו עיניהם וראו ארבעה מלאכים יורדים ובידם ארבעה לפידים של אש, ונתנו בארבע זויות של ההיכל ושרפו אותו.

היה זה בסוף יום תשעה באב, סמוך לחשכה, והמשיך בית המקדש לבעור בלהבות כל היום העשירי כולו. זחה דעתו של נבוזרדן עליו והתגאה על כך שהצליח להחריב ולשרוף את מעוזם של ישראל - בית המקדש. יצאה בת קול מן השמים ואמרה לו: עם הרוג הרגת, היכל שרוף שרפת, קמח טחון טחנת! דהיינו, הגזירה שנגזרה מלמעלה היא הגורם האמיתי

לחורבן ולשריפה, ולא פעולותיך.

כי עליך הורגנו כל היום

כשראה הכהן הגדול שנשרף הבית, רצה לצאת. תפסו אותו השונאים, ושחטוהו על המזבח, במקום שבו היה מקריב את קרבן התמיד. ראתה אותו בתו והיתה צווחת ואומרת: אוי לי אבא חמדת עיני! תפסו גם אותה ושחטוה, ונתערב דמה בדם אביה.

נתקבצו כיתות כיתות של פרחי כהונה ומפתחות ההיכל בידם, ועלו לגג ההיכל ואמרו לפניו: רבונו של עולם, הואיל ולא זכינו להיות גזברים נאמנים, יהיו המפתחות מסורות לך! וזרקו את המפתחות כלפי מעלה. יצאה כעין פיסת יד מן השמים וקיבלה מהם, והם קפצו ונפלו לתוך האש.

כשראו הכהנים והלויים שנשרף בית המקדש, נטלו את הכינורות והחצוצרות ונפלו באש ונשרפו. וכמו כן הרבה בתולות כשראו שנשרף בית המקדש, נפלו אף הן באש ונשרפו, שלא יענו אותן השונאים.

סופו של צדקיהו

כשראה צדקיהו כן, יצא לברוח מירושלים עם עשרת בניו דרך מחילה שהכין מראש, שהיתה הולכת מביתו עד ערבות יריחו (הנקראת עד היום "מערת צדקיהו" בירושלים). זימן הקב"ה צבי, שהלך על גג המחילה. רדפו הכשדים אחרי הצבי כדי לצוד אותו, והגיע הצבי במרוצתו עד פתח המערה בערבות יריחו. בדיוק באותו רגע היו צדקיהו ובניו יוצאים מן המערה, ראו אותם הכשדים ותפסום. הביאו אותם לפני נבוזרדן, ונבוזרדן שלח אותם אל נבוכדנצר הנמצא בעיר רבלה.

אמר נבוכדנצר לצדקיהו: מה ראית למרוד בי? הרי נשבעת לי בספר התורה שלא תמרוד בי?! עכשיו באיזה דין אדון אותך? אם אדון אותך לפי דיני תורתכם, ראוי אתה להריגה, שנשבעת בשם ה' לשקר. ואם אדון אותך לפי דיני מלכותי, גם כן חייב אתה מיתה כמורד במלכות. אמר צדקיהו: אכן חייב אני מיתה, אולם מבקש אני שתהרוג אותי לפני בני, כדי שלא אראה במיתתם. לעומת זאת הבנים ביקשו מנבוכדנצר: אנא הרוג אותנו ראשונים, שלא נראה את דם אבינו שפוך! אמר נבוכדנצר

אעשה כדברי שניכם, אנקר את עיני צדקיהו ואהרוג את בניו, וכך הוא לא יראה את מותם והם לא יראו את מותו. אך עיניו של צדקיהו חזקות היו מאוד ולא הצליח נבוכדנצר לנקר אותם, עד ששחט את כל בניו לעיניו, ואז נחלשו עיניו והצליח לנקרם והשליכם לתוך התנור. כך, במצב קשה כזה, הגלה אותו לבבל. והיה צדקיהו צווח ואומר: בואו וראו כל בני אדם, שהיה ירמיהו מתנבא עלי ואומר לי: לבבל אתה הולך, ובבבל תמות, ובבל עיניך לא יראו. ולא הייתי שומע לדבריו, ועכשיו הרי אני בבבל ועיני לא רואות אותה!

צערו של ירמיהו

כשיצא ירמיהו מענתות לחזור לירושלים, נשא עיניו וראה עשן בית המקדש עולה. אמר בלבו: אולי חזרו עם ישראל בתשובה, וחוזרים הם להקריב קרבנות. עמד לו על החומה וראה את בית המקדש עשוי לו גלים גלים של אבנים, הכל חרב. התחיל צווח ואמר (ירמיה כ, ז): "פִּתִּיתַנִי ה' וָאֶפָּת!" - הצלחת "לפתות" אותי ללכת לענתות, שלא אראה בחורבן הנורא הזה. מיד הלך וברר באיזה כיוון הלכו הגולים, והתחיל ללכת באותה דרך. ראה את השביל מלא דם, ועל הארץ מושלכות פרסות רגלי יונקים ועוללים שהיו הולכים בשבי. היה ירמיהו גוחן ומתכופף לארץ ומנשקם. כשהגיע אל אחיו הגולים, חיבקם ונישקם, והיה בוכה לנגדם: אחי בני עמי, אוי מה היה לכם, על כי לא שמעתם לקול נבואת ה'!

ראה קבוצה של בחורים שראשם נתון בקולרים [טבעות ברזל] - ונתן ראשו עמהם. בא נבוזרדן והוציאו משם. ראה קבוצה של זקנים קשורים בשלשלאות - נתן צוארו עמהם, ושוב בא נבוזרדן והוציאו משם. שמר נבוזרדן על ירמיהו שלא יאונה לו כל רע, כי כך נצטווה מפי נבוכדנצר. כמו כן ציוה נבוכדנצר לנבוזרדן ואמר לו: דע לך, כי אם עם ישראל יבכו ויחזרו בתשובה, יענה להם אלוהיהם וינחם על הרעה, ואז נחזור בבושת פנים. לכן אני מצוה עליך שיהיו עיניך פקוחות עליהם, ולא תתן להם לבכות ולא להתפלל! ואם תראה אחד מהם מתעכב, תחתוך אותו לחתיכות, כדי שיראו כולם ויפחדו. כך ילכו ללא הפוגה ולא יעצרו מללכת עד שיעברו את גבולות ארץ ישראל ויגיעו לנהר פרת, רק אז תתן להם לנוח, כי מכאן ואילך כבר החזיר הקב"ה פניו מהם, ולא יחזיר אותם לארצם.

על נהרות בבל

כך הלכו הגולים ללא הפוגה וללא מנוחה, אפילו בלי אפשרות לבכות. רק כאשר הגיעה שיירת הגולים אל נהר פרת, ניתנה להם אפשרות לעשות הפוגה ואף לבכות, כמו שנאמר (תהלים קלז, א): "עַל נַהֲרוֹת בָּבֶל שָׁם יָשַׁבְנוּ גַּם בָּכִינוּ". פנה נבוזרדן ואמר לירמיהו: האם רוצה אתה לבוא עימי לבבל? חשב ירמיהו בלבו: אם אני הולך לבבל, אין מנחם לגלות הנשארת בארץ ישראל, לכן מוטב שאחזור לארץ ישראל. נשאו הגולים את עיניהם וראו את ירמיהו עוזב אותם ופונה לדרכו. געו כולם בבכיה בקול רם ואמרו: אבינו ירמיהו מניחנו ועוזב אותנו. ענה ירמיהו ואמר להם: אני מעיד שמים וארץ, אילו הייתם בוכים בכיה אחת בעודכם בציון, לא הייתם גולים!

איך נשיר את שיר ה' על אדמת נכר?!

פנה נבוכדנצר ואמר ללויים שהיו בין הגולים: מה אתם יושבים ובוכים? הכינו את עצמכם, ועד שאנו אוכלים ושותים אני מבקש שתעמדו ותקישו לפני ולפני עבודת אלילים בכנורות שלכם כדרך שהייתם מקישים לפני אלוהיכם בבית המקדש! התחילו מסתכלים אלו באלו, ואמרו אחד לשני: לא די לנו שהחרבנו את בית המקדש, אלא עכשיו אנו עומדים להקיש לפני הנסך הזה ולפני עבודת אלילים?!

משל למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שנשא בת מלכים. אמר לה: עמדי והשקיני כוס אחד. ולא רצתה להשקותו, כעס עליה והוציאה מביתו. הלכה ונישאת למוכה שחין, אמר לה: עמדי והשקיני כוס אחד. אמרה לו: שוטה! בת מלכים הייתי ונישאתי למלך, ועל שאמר לי השקיני כוס אחד ולא רציתי להשקותו כעס עלי והוציאני מתוך ביתו, שאילו השקיתיו הייתי מוסיפה על כבודי כבוד, עכשיו אתה אומר לי עמדי והשקיני?!

מיד החליטו כל הלויים החלטה נחושה, שהם לא ינגנו לפני הרשע הזה. מה עשו? נתנו בהונות ידיהם לתוך פיהם וקיצצו אותם. כשתבע מהם נבוכדנצר שינגנו לו, הראו לו את ידיהם מקוטעות אצבעות ואמרו לו: "איך נשיר את שיר ה'"?! - כשהיינו קשורים בשלשלאות בדרך נתקטעו אצבעותינו! ידע נבוכדנצר שהם מהתלים בו, כעס מאוד והפיל מישראל תלי תלים של הרוגים. ואף על פי כן היתה להם שמחה על כך שלא אמרו שירה לפני עבודת אלילים, שנאמר: "וְתוֹלָלֵינוּ [מלשון תלי תלים] שִׂמְחָה". באותה שעה נשבע הקב"ה לישראל ואמר להם: אתם שלטתם בעצמכם וקטעתם אצבעות ימינכם, אף אני אשיב אתכם לחזות בשוב ה' לציון, ולראות בבנין בית המקדש השני.

צער אמיתי ושמחה מזויפת

כשהגיעו ישראל לבבל, יצאו לקראתם הגולים ה"יותיקים" שהוגלו כבר אחת עשרה שנה קודם לכן יחד עם יהויכין. שאלו הם את הגולים החדשים בשלום יקיריהם, זה שואל מה שלום אבי, וזה שואל מה שלום בני. ענו ואמרו להם: פלוני מת ברעב, ופלוני מת בחרב האויב. הצטערו הגולים צער רב, אולם יחד עם זאת נאלצו בעל כורחם לקבל את פני המלך ולשבחו על נצחונו הגדול. והיו לבושים מלבושים לבנים מבחוץ להראות את "שמחתם", אולם מבפנים לבשו מלבושים שחורים של אבל וצער, על צער אחיהם.

עמו אנוכי בצרה

כיון שהיו ישראל נתונים במצב כה קשה בגלות, היו סבורים שהקב"ה נטש אותם לגמרי והסיר השגחתו מהם. אותה שעה קרא הקב"ה לכל צבאות השמים ולכל המלאכים ואמר: מה אעשה לבני החביבים שהם בגלות ואנו כאן?! הבה נרד ונלך לגלות עמהם. ירד הקב"ה לבבל (כביכול) והשרה נבואתו על יחזקאל, וראה יחזקאל את הקב"ה ופמלייתו באים לבבל. אמר זאת לעם ישראל, ולא האמינו לו. עד שנגלה הקב"ה אל ישראל עצמם, והיו ישראל שמחים שמחה גדולה. מרוב שמחתם לא היו מרגישים שהם בגלות, כיון שהקב"ה עמהם. וכל אחד ואחד היה אוהב את הקב"ה באהבה עזה כל כך, עד שהיו מוסרים נפשם על קידוש שמו יתברך.

ירמיהו בחזרתו לירושלים

כשחזר ירמיהו לירושלים, היה רואה בדרך אצבעות ידים ורגלים מקוטעות ומושלכות בהרים, והיה מלקטן ומנשקן ומחבקן. היה ירמיהו הולך ובוכה ומקונן: "חבל עליך יקרת המדינות!". את האברים המקוטעים צרר בתוך בגדיו, ובכה עליהם ואמר: בני, לא כך הזהרתי אתכם ואמרתי לכם (ירמיהו יג, טז): "תְּנוּ לַה' אֱלֹהֵיכֶם כָּבוֹד, בְּטֶרֶם יַחְשִׁךְ וּבְטֶרֶם יִתְנַגְּפוּ רַגְלֵיכֶם עַל הָרֵי נָשֶׁף"?! על אותה שעה נאמר (ירמיה ט ט): "עַל הֶהָרִים אֶשָּׂא בְכִי וָנֶהִי, וְעַל נְאוֹת מִדְבָּר קִינָה".

אמר ירמיהו: כשהייתי עולה לירושלים נשאתי עיני וראיתי אשה אחת יושבת בראש ההר לבושה שחורים, ושערה סתור ומבקשת מי ינחמנה. ואני צועק מי ינחמני. קרבתי אליה ודברתי עמה, אמרתי לה: אם אשה את - דברי עמי, ואם רוח את - הסתלקי מעלי. ענתה ואמרה: אינך מכיר אותי. שבעה בנים היו לי, יצא אביהם למדינת הים, ועד שאני בוכה עליו, הרי באו ואמרו לי: נפל הבית על שבעה בניך ונהרגו כולם. איני יודעת על מי אבכה ועל מי אסתור שערי. עניתי ואמרתי לה: אין את טובה יותר מעמך ציון, והיא נתונה לחיות השדה. ענתה ואמרה לי: אני אמך ציון, אני היא אם השבעה. אמר לה ירמיהו: דומה מכתך למכתו של איוב: מאיוב ניטלו בניו ובנותיו, וממך ניטלו בניך ובנותיך. מאיוב נטלו כספו וזהבו, וממך נטלו כספך וזהבך. כשם שחזר הקב"ה וניחם את איוב, כך יחזור וינחמך.

צער השכינה

באותה שעה היה הקב"ה בוכה ואומר: אוי לי, מה עשיתי? השריתי שכינתי למטה בשביל ישראל, ועכשיו שחטאו חזרתי למקומי הראשון. אמר הקב"ה למלאכי השרת: בואו ונלך אני ואתם ונראה את ביתי, מה עשו אויבים בו. מיד הלך הקב"ה ומלאכי השרת וירמיהו לפניו. כשראה הקב"ה את בית המקדש, אמר: בודאי זהו ביתי וזהו מנוחתי, שבאו אויבים ועשו בו כרצונם. באותה שעה היה הקב"ה בוכה ואומר: אוי לי על ביתי! בני היכן אתם?! כוהני היכן אתם?! אוהבי היכן אתם?! מה אעשה לכם? התריתי בכם ולא חזרתם בתשובה!

אמר הקב"ה לירמיהו: אני דומה היום לאדם שהיה לו בן יחיד, ועשה לו חופה ומת בתוך חופתו. ואין לך כאב לא עלי ולא על בניי?! לך וקרא לאברהם וליצחק וליעקב ומשה מקבריהם, שהם יודעים לבכות! אמר ירמיהו: רבונו של עולם, איני יודע היכן משה קבור. אמר לו הקב"ה: לך עמוד על שפת הירדן והרם קולך וקרא: בן עמרם, בן עמרם, עמוד וראה צאנך שבלעום אויבים!

אבות העולם מתאבלים

מיד הלך ירמיהו תחילה למערת המכפלה ואמר לאבות העולם: עמדו, שהגיע זמן שאתם מתבקשים לפני הקב"ה. אמרו לו: מה היום מיומיים שאנו מתבקשים לפני הקב"ה? אמר ירמיהו: איני יודע, כי חשש ירמיהו

לומר להם את הסיבה האמיתית, שלא יאמרו לו: בימיך היתה זאת לבנינו. אולי לא הוכחת אותם די טוב, או לא התפללת עליהם כראוי.

המשיך ירמיהו בשליחותו והלך לקרוא למשה. עמד על שפת הירדן וקרא: בן עמרם, בן עמרם, עמוד! הגיע זמן שאתה מתבקש לפני הקב"ה. אמר לו: מה היום מיומיים שאני מתבקש לפני הקב"ה? אמר לו ירמיהו: איני יודע.

מיד הלך משה אצל מלאכי השרת, שהיה מכיר אותם משעת מתן תורה. אמר להם: משרתי העליונים! האם אתם יודעים מפני מה אני מתבקש לפני הקב"ה? אמרו לו: בן עמרם, אין אתה יודע שבית המקדש חרב וישראל גלו? מיד קרע משה את בגדי הכבוד שהלבישו הקב"ה, והניח ידיו על ראשו והיה זועק ובוכה והולך, עד שהגיע אצל אבות העולם. אמרו לו אבות העולם: משה רועה ישראל, מה יום מיומיים? אמר להם: אבות אבותי, אין אתם יודעים שבית המקדש חרב וישראל גלו לבין אומות העולם? מיד אף הם קרעו בגדיהם והניחו ידיהם על ראשיהם, והיו צועקים ובוכים והולכים עד שהגיעו לשער בית המקדש. כיון שראה אותם הקב"ה, מיד "ויקרא ה' אלוהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד ולקרחה ולחגור שק" (ישעיה כב).

אברהם אבינו מבקש רחמים

בא אברהם לפני הקב"ה כשאפר על ראשו ובגדיו קרועים, סופד וצועק. אמר הקב"ה: "מה לידידי בביתי?" אמר אברהם לפני הקב"ה: רבונו של עולם, מפני מה הגלית את בני, ומסרת אותם בידי האומות והרגום במיתות משונות, והחרבת את בית המקדש, מקום שבו העליתי את יצחק בני עולה לפניך? אמר הקב"ה לאברהם: בניך חטאו ועברו על כל התורה ועל עשרים ושתים אותיות שבה! אמר אברהם: רבונו של עולם, מי מעיד בהם בישראל שעברו את תורתך? אמר לו: תבוא תורה ותעיד בהם.

מיד באה התורה להעיד בהם, שעברו על מצוותיה. אמר לה אברהם: בתי, את באה להעיד בהן בישראל שעברו על מצוותיך, ואין לך בושת פנים מפני? זכרי את היום שבו העביר אותך הקב"ה על כל אומה ולשון ולא רצו לקבלך, עד שבאו בני להר סיני וקבלו אותך וכבדוך, ועכשיו את באה להעיד בהם ביום צרתם?! כיון ששמעה התורה כך עמדה בצד אחד ולא העידה בהם.

אמר הקב"ה לאברהם: יבואו עשרים ושתים אותיות והם יעידו בישראל! מיד באו כב' האותיות. התייצבה האות **אל"ף** להעיד בישראל שעברו על התורה. אמר לה אברהם: אל"ף, את ראש לכל האותיות ובאת

להעיד בישראל ביום צרתם?! זכרי יום שנגלה הקב״ה על הר סיני ופתח בך ״אנכי ה׳ אלהיך״, ולא קבלוך אומה ולשון אלא בני, ואת באת להעיד בבני?! מיד עמדה אל״ף לצד אחד ולא העידה בהן.

התייצבה האות **בי״ת** להעיד בישראל. אמר לה אברהם: בתי, את באה להעיד על בני, שהם זריזים בחמשה חומשי תורה הפותחים באות ב׳ - ״בראשית ברא אלהים״?! מיד עמדה בי״ת לצד אחד ולא העידה. כיון שראו כל האותיות שהשתיקן אברהם, נתביישו ועמדו בעצמן ולא העידו בישראל.

האבות מזכירים זכויותיהם

מיד פתח אברהם לפני הקב״ה ואמר: רבונו של עולם, בגיל מאה שנה נתת לי בן, וכשעמד על דעתו והיה בחור בן שלשים ושבע שנים, אמרת לי ״העלהו עולה לפני!״ ונעשיתי עליו כאכזרי ולא ריחמתי עליו, אלא אני בעצמי כפיתי אותו! ולא תזכור לי זאת, ולא תרחם על בני?!

פתח יצחק ואמר: רבונו של עולם, כשאמר לי אבא: ״אֱלֹהִים יִרְאֶה לּוֹ הַשֶּׂה לְעֹלָה בְּנִי״ - לא עכבתי על דבריך, ונעקדתי ברצון לבי על גבי המזבח, ופשטתי את צוארי תחת הסכין, ולא תזכור לי זאת ולא תרחם על בני?!

פתח יעקב ואמר: רבונו של עולם, עשרים שנה עמדתי בבית לבן, וכשיצאתי מביתו פגע בי עשו הרשע ובקש להרוג את בני, ומסרתי עצמי למיתה עליהם, ועכשיו נמסרו ביד אויביהם כצאן לטבחה לאחר שגידלתים כאפרוחים של תרנגולים וסבלתי עליהם צער גידול בנים, כי רוב ימי הייתי בצער גדול בעבורם, ועתה לא תזכור לי זאת לרחם על בני?!

הפצרותיו של משה רבנו

פתח משה ואמר: רבונו של עולם, לא רועה נאמן הייתי על ישראל ארבעים שנה, ורצתי לפניהם כסוס במדבר. ועכשיו שגלו שלחת לי לספוד ולבכות עליהם!

אמר משה לירמיהו: לך לפני, שאלך ואביא את עם ישראל, וארא מי הם האויבים שמניחים ידם עליהם. מיד הלכו משה וירמיהו עד שהגיעו לנהרות בבל. ראו ישראל את משה ואמרו זה לזה: בא בן עמרם מקברו לפדותנו מיד צרינו! יצאה בת קול ואמרה: גזירה היא מלפני! מיד אמר להם משה: בני, להחזיר אתכם אי אפשר שכבר נגזרה גזירה, אלא הקב"ה יחזיר אתכם במהרה! והניח אותם. באותה שעה הרימו קולם בבכיה גדולה עד שעלתה בכייתם למרום.

הלך משה אל אבות העולם, שאלו אותו: מה עשו האויבים בבנינו? אמר להם: מהם הרגו, ומהם כפתו ידיהם לאחוריהם, ומהם אסורים בכבלי ברזל, ומהם נפשטים ערומים, ומהם מתו בדרך ונבלתם לעוף השמים ולבהמת הארץ, ומהם מושלכים לחמה רעבים וצמאים. מיד פתחו כולם ובכו וקוננו בקינות.

אמר משה לפני הקב"ה: האויבים האכזרים הללו לא חומלים על בניך, וממיתים אותם במיתות אכזריות. נותנים בן בחיק אמו ואומרים לאביו קום ושחטהו. אמו בוכה ודמעותיה נושרות עליו, ואביו נוטל את ראשו. אוי רבונו של עולם, הרי כתבת בתורתך "וְשׁוֹר אוֹ שֶׂה - אתוֹ וְאֶת בְּנוֹ לֹא תִשְׁחֲטוּ בְּיוֹם אֶחָד" - ואילו בבני ישראל כבר הרגו האויבים כמה וכמה פעמים בנים ואמותיהם ביום אחד, ואתה שותק?!

רחל מבכה על בניה

באותה שעה קפצה רחל אמנו לפני הקב"ה ואמרה: רבונו של עולם, גלוי לפניך שיעקב עבדך אהבני אהבה יתירה, ועבד בשבילי לאבא שבע שנים, וכשהשלימו אותן שבע שנים והגיע זמן נשואי לבעלי, יעץ אבי להחליפני ולהביא תחתי את אחותי, והוקשה עלי הדבר עד מאד כי נודעה לי העצה. והודעתי לבעלי ומסרתי לו סימן שיכיר ביני ובין אחותי כדי שלא יוכל אבי להחליפני. ולאחר מכן התחרטתי על כך, וכבשתי את רצוני, ורחמתי על אחותי שלא תצא לחרפה. ובערב החתונה כאשר החליפו אותי באחותי, מסרתי לאחותי את כל הסימנים שמסרתי לבעלי, כדי שיעקב יהיה סבור שהיא רחל. וגמלתי חסד עמה ולא קנאתי בה ולא הוצאתיה לחרפה. ומה אני, שאני בשר ודם עפר ואפר, לא קנאתי לצרה שלי ולא הוצאתי אותה לבושה ולחרפה, אתה מלך חי וקיים רחמן ונאמן, מפני מה קנאת לעבודת כוכבים שאין בה ממש, והגלית את בני ונהרגו בחרב ועשו אויבים בהם כרצונם?! מיד נתגלגלו רחמיו של הקדוש ברוך הוא ואמר: בשבילך רחל אני מחזיר את ישראל למקומם. וזה שנאמר (ירמיה לא, יד-טז): "כֹּה אָמַר ה', קוֹל בְּרָמָה נִשְׁמָע נְהִי בְּכִי תַמְרוּרִים, רָחֵל מְבַכָּה עַל בָּנֶיהָ, מֵאֲנָה לְהִנָּחֵם עַל בָּנֶיהָ כִּי אֵינֶנּוּ. כֹּה אָמַר ה' מִנְעִי קוֹלֵךְ מִבֶּכִי וְעֵינַיִךְ

מִדְּמְעָה כִּי יֵשׁ שָׂכָר לִפְעֻלָּתֵךְ נְאֻם ה׳ וְשָׁבוּ מֵאֶרֶץ אוֹיֵב. וְיֵשׁ תִּקְוָה לְאַחֲרִיתֵךְ נְאֻם ה׳ וְשָׁבוּ בָנִים לִגְבוּלָם״.

גדליה בן אחיקם

בשעה שהגלה נבוכדנצר את ישראל, החליט להשאיר בירושלים מעט אנשים. היה לו בכך אינטרס כלכלי, כי היהודים היו מתמחים בעשיית ה׳תכלת׳ - זהו צבע מרהיב עין ביופיו שהפיקו אותו מדם החילזון. וכן היו מתמחים בנטיעת והפקת שמן אפרסמון, שהיה בו ריח טוב מאוד. אולם מכיון שחשש ממרד נוסף, הותיר נבוכדנצר דווקא אנשים דלים ופשוטים, שלא יהיו מסוגלים להתארגן למרד. עליהם הפקיד את גדליה בן אחיקם, שלא היה מזרע המלוכה. כך היתה תקוה לשארית הפליטה להתבסס ולהשתקם מחדש, ואכן אט אט התלכדו יהודי ארץ ישראל סביב גדליה, והחלו לבנות את חייהם מחדש. גם היהודים שברחו בזמן המלחמה אל הארצות הסמוכות - עמון, מואב, אדום והסביבה - שמעו על התקומה בישראל, והחליטו לעזוב את ארצות הנכר ולהצטרף לאחיהם.

השמועות אודות תקומת ישראל בארצם, הגיעו לאוזני בעליס מלך עמון, שהיה אויב של נבוכדנצר. הוא החליט לחסל את אחיזתו של נבוכדנצר בארץ ישראל מיד בהתהוותה, על ידי שיהרוג את גדליה המנהיג שהפקיד נבוכדנצר. אולם איך וכיצד יעשה זאת? בדק ומצא כי השליח הטוב ביותר לביצוע זממו הוא ישמעאל בן נתניה. ישמעאל היה יהודי רשע, אשר קנאה בערה בו כלפי גדליה שהומלך על ידי נבוכדנצר. הוא היה סבור שהמלכות מיועדת לו, כיון שהיה מזרע המלוכה. עליו סמך בעליס, כי הוא יעשה ״עבודה טובה״ ויביא לחיסולו המהיר של גדליה.

מידע חשאי זה הגיע לאוזניו של יוחנן בן קרח, משרי הצבא של ישראל. הלך מיד יוחנן אל גדליה בסתר ואמר לו: דע לך כי בעליס מלך עמון שלח את ישמעאל להורגך! אולם גדליה מפאת צדקותו לא האמין ולא רצה לקבל את דבריו. המשיך יוחנן להתחנן אליו: אנא ממך, אל תתן לדבר כזה להתרחש. כי ברגע שאתה תיהרג, תאבד שארית יהודה את תקוותה האחרונה, וכל העם יופצו לכל עבר. אם חושש אתה להרוג בעצמך את ישמעאל, תן לי רשות שאני אהרוג אותו בסתר בלי שאף אחד ידע שאתה שלחת אותי! אך גדליה לא הסכים בשום אופן לדברי יוחנן. ״שקר אתה דובר אודות ישמעאל״, הוא אמר. (היתה כאן הקפדה על גדליה, שכן היה עליו לחשוש לדבריו של יוחנן ולברר יותר את הדברים).

אבדה שארית ישראל

בראש השנה שנת שלושת אלפים של״ט, 52 יום לאחר חורבן בית המקדש, הגיע ישמעאל בן נתניה עם עשרה מחבר מרעיו, וביקשו מגדליה לדבר עמו בענייני המלכות. הם ישבו יחדיו וסעדו, כשלפתע קמו ישמעאל ואנשיו, הכו והרגו את גדליה ואת אנשי צבאו, ואף את החיילים הבבליים שהותיר נבוכדנצר בארץ. למחרת שחט ישמעאל עוד כשבעים איש. את העם הנשארים רצה ישמעאל הרשע להגלות אל ארץ עמון. אולם בדרכם לעמון הגיע אליהם יוחנן בן קרח עם אנשי צבאו, וכשישמעאל ראה אותם הוא נס על נפשו עם שמונה מאנשיו.

שארית הפליטה אשר נאספה סביב יוחנן בן קרח, מיהרו להימלט מן הארץ, כי פחדו מפני זעמו של נבוכדנצר, אשר ירצה לנקום בהם כשישמע שהיהודים הרגו את חייליו. הם ברחו לארץ מצרים, אולם גם שם רדפה אותם חרב נבוכדנצר. כך אבדה כליל שארית הפליטה, ונהייתה ארץ ישראל שוממה מבניה. נתקיימה התוכחה הכתובה בתורה (ויקרא כו, לג): ״וְאֶתְכֶם אֱזָרֶה בַגּוֹיִם, וַהֲרִיקֹתִי אַחֲרֵיכֶם חָרֶב, וְהָיְתָה אַרְצְכֶם שְׁמָמָה וְעָרֵיכֶם יִהְיוּ חָרְבָּה״. [זכר לפורענות זו, אנו מתענים ביום ג׳ בתשרי, המכונה ״צום גדליה״].

הארץ שוממה מבניה

כיון שגלו עם ישראל לבבל, גלו עמהם העופות והדגים. ועד חמישים ושתים שנה לא נראה עוף פורח בארץ ישראל כולה שנאמר (ירמיה ט): ״מֵעוֹף הַשָּׁמַיִם וְעַד בְּהֵמָה נָדְדוּ הָלָכוּ״. ושבע מאות מיני דגים ושמונה מאות מיני עופות הלכו עמהם לבבל, ושבע שנים נתקיים בארץ (דברים כט, כב): ״גָּפְרִית וָמֶלַח שְׂרֵפָה כָּל אַרְצָהּ, לֹא תִזָּרַע וְלֹא תַצְמִחַ וְלֹא יַעֲלֶה בָהּ כָּל עֵשֶׂב״ - שהיו הגויים זורעים בה, והזרעים נשרפים.

פרק שני - חורבן בית המקדש השני

בניית בית המקדש

חמישים ושתים שנה היתה ארץ ישראל שוממה מבניה, עד שהגיע היום בו זכר הקב"ה את הבטחתו, ונתן בלב כורש מלך פרס [אשר הוא היה השולט בכיפה באותה תקופה] להכריז לכל היהודים לעלות לירושלים. 18 שנה לאחר מכן [במלאת 70 שנה לחורבן בית המקדש הראשון], בפקודתו של דרויש מלך פרס [בנה של אסתר המלכה], נבנה בית המקדש השני. גדולה היתה השמחה בעת הקמת בית המקדש, ביום חנוכת הבית בג' באדר עמדו הלויים בדוכנם ושוררו בהתלהבות "מזמור שיר חנוכת הבית", וכל העם ענו לזמרתם. על פי עצת הנביאים חגגו בני ישראל את "שבעת ימי המילואים" כפי שערך משה רבנו בעת הקמת המשכן. ומאז עמדו הכהנים בעבודתם והלויים לא פסקו משירתם ונגינתם.

אולם השמחה היתה מהולה בעצב, שכן מעלתו של בית המקדש השני לא היתה כמעלתו של בית המקדש הראשון. חמישה דברים חסרו בו: **האחד** - לא שרתה רוח הקודש. **השני** - לא נמצא ארון הקודש. ירמיהו הנביא הטמין אותו בהר נבו לפני שחרב הבית הראשון. במקום ארון הקודש הניחו אבן גדולה אשר היתה מקודשת עוד מימי דוד ושמואל. אבן זו אשר עליה הונח הארון בימי שלמה המלך נקראה "אבן השתיה". **השלישי** - ה"אורים ותומים" לא היו משיבים את דבר ה' כפי שהיה בזמן בית המקדש הראשון. **הרביעי** - אש הקודש שנמצאה לא שרפה את הקורבן אם לא הניחו על המזבח עצים להסקה. בזמן בית המקדש הראשון לא נזקקו הכהנים לעצים כדי להעלות את הקורבן באש. **החמישי** – היה חסר "שמן המשחה". זהו שמן שהוכן על ידי משה רבנו, ובו נמשח המשכן וכליו ואהרן ובניו כל שבעת ימי המלואים, ובו נמשחו כהנים גדולים ומלכים. ואותו שמן יהיה קיים אף לעתיד לבוא.

התאחדות והתחזקות

אולם יחד עם זאת, איחד בית המקדש את עם ישראל: סביב כהן אחד ומזבח אחד התלכדו והתחזקו ישראל בתורה ובמצוות. עזרא הסופר שעלה מבבל לימד את העם תורה ותיקן תקנות טובות. כמו כן הוא כינס מאה ועשרים חכמי סנהדרין, אשר נבחרו על ידו בקפידה. היו אלה

תלמידי חכמים גדולים, שנתמנו להיות שופטים ודיינים. בראשם עמדו נביאים כחגי, זכריה ומלאכי. עזרא הושיב אותם ב"לשכת הגזית" – לשכה אשר נבנתה בצד הדרומי של בית המקדש, כשחציה בנוי בתוך הקודש של בית המקדש, וחציה בולט אל מחוץ לבית המקדש. שם ישבו הסנהדרין והוענקה להם הזכות לשפוט את העם על פי דין תורה, ולהעניש את העוברים על גדרי התורה. עזרא העניק למעמדם הרוחני הרם גם תוקף ממלכתי על פי פקודתו של המלך דריוש. וכך עלו ופרחו בירושלים חיי תורה ועבודת ה'.

שנאת חינם

420 שנה עמד בית המקדש השני על תילו. שרתה בו השכינה לא בגלל עצם קדושתו כל כך, אלא מעלתו היתה בגלל ישראל עצמם שהיו מתאחדים סביבו. כל עוד שהחזיקו ישראל באחדות זו, היה כח קיום לבית המקדש. אולם במשך הזמן התחילו ישראל להתפלג ולהסתכסך, מלחמות אחים קשות פרצו ביניהם. כאשר בא הפירוד והיתה שנאת חינם, בטל כח קיומו של בית המקדש, והוא נחרב.

אחד הסכסוכים הקשים בתקופה זו היה הסכסוך בין הורקנוס לאריסטובלוס. הללו היו שני אחים יהודים, וכשמת אביהם המלך התחילו ביניהם מריבות ומלחמות על ירושת כסא המלוכה. קרבות גדולים, המלווים בהרג רב, התנהלו אז. לבסוף החליט אריסטובלוס לגייס את צבאות רומי לעזרתו. בא שליט רומי אל ירושלים בחיל כבד, וערך מצור על העיר ירושלים, כשאריסטובלוס עימו מבחוץ, ואילו הורקנוס נלחם מנגד מבפנים. בסופו של דבר נפלה העיר בידי הרומאים, ונערך בה טבח קשה מאוד. זה היה תחילת שלטון הרומיים ביהודה, ומאז סבלו היהודים קשות מן הרומאים. הרומאים הציבו בארץ ישראל נציבים רשעים, שהיו שולטים באכזריות. הוא שאמרו חז"ל: "מאה ושמונים שנה קודם שנחרב הבית, פשטה מלכות הרשעה על ישראל".

גם בזמן ששלטה רומי על ישראל, המשיכו סכסוכים פנימיים בין יושביה, ושנאת חינם שררה בירושלים. העם היו מפולגים למפלגות "ימין" ו"שמאל". השמאל - מפלגת "ידידי רומא", פניהם לשלום ולכניעה לרומי, ביניהם שמעון בר גיורא ויוסף בן מתתיהו. ולעומתו הימין - מפלגת ה"בריונים", החליטו למרוד ברומאים, לגרשם מן הארץ, ולהילחם בהם עד טיפת דמם האחרונה. מראשי הבריונים: יוחנן מגוש חלב, אלעזר בן שמעון, אבא סיקרא ועוד. סכסוכים רבים היו בין שתי המפלגות, אשר על פי רוב לא נשמעו לדעת תורה, ועשו צעדים מוטעים

ארבעים שנה לפני החורבן

בארבעים השנה האחרונות שקודם החורבן, הלך המצב והחמיר יותר ויותר. מקרי הרצח היו כה רבים, עד שחכמי הסנהדרין החליטו להימנע מלדון בדיני נפשות. מה עשו? עקרו ממושבם אשר ב"לשכת הגזית" ועברו למקומות אחרים. וההלכה היא כי סנהדרין שאינה יושבת בלשכת הגזית, אינה יכולה לדון בדיני נפשות.

שלח הקב"ה איתותים לעם ישראל, כדי שיבינו את חומרת מעשיהם וייטיבו דרכם:

הסימן האחד - בכל שנה ביום הכפורים היו לוקחים שני עיזים השווים בגודלם בגילם ובקומתם, והיו עושים גורל איזה מהם יוקרב כקורבן לה', ואיזה ישתלח לעזאזל ככפרה על עם ישראל. כשהיו ישראל עושים רצון ה' היה השעיר שבצד ימין עולה לה', אולם 40 שנה קודם החורבן לא היה גורל עולה בימין אלא בשמאל.

הסימן השני - בכל שנה ביום הכיפורים, היה הכהן קושר "לשון של זהורית" - צמר צבוע בצבע אדום - על קרניו של האיל המשתלח לעזאזל, וכן על פתח האולם שלפני ההיכל. בשעה שהתקבלה תשובתם של ישראל לפני ה' ונמחלו עוונותיהם, היו שתי לשונות הזהורית מלבינות כשלג, לסימן: "אם יהיו חטאיכם כשנים - כשלג ילבינו". ועיני הכל רואות, ולב כל העם שמח. ואילו ארבעים שנה קודם החורבן לא היה לשון של זהורית מלבין אלא מאדים.

הסימן השלישי - כשהיו ישראל עושים רצון ה', היה הנר המערבי של המנורה דולק במשך עשרים וארבע שעות - מערב עד ערב - למרות שהכהן הגדול שם בו כמות של שמן המספיקה רק עד הבוקר, כמו ליתר הנרות. מנר זה היה הכהן הגדול מדליק את יתר הנרות ביום שלמחרת. אולם ארבעים שנה קודם החורבן כבה הנר המערבי יחד עם כל הנרות בבוקר.

הסימן הרביעי - היו דלתות ההיכל נפתחות מאליהן. חכמי ישראל ראו בכך סימן רע, שהרי בדור כזה אין סיבה לנס שהדלתות יפתחו מאליהן. גער רבי יוחנן בן זכאי בדלתות ההיכל ואמר: היכל היכל! מפני מה אתה מבעית את עצמך? יודע אני שסופך להיחרב, שהרי כבר התנבא הנביא זכריה בן עדו ואמר (זכריה יא, א): "פְּתַח לְבָנוֹן [זהו בית המקדש, **שמלבין** את עוונותיהם של ישראל] דְּלָתֶיךָ וְתֹאכַל אֵשׁ בַּאֲרָזֶיךָ".

חכמי ישראל, אשר קראו נכון את המפה, הבינו וצפו כי החורבן הולך וקרב. היה בירושלים צדיק אחד בשם רבי צדוק. במשך ארבעים שנה היה רבי צדוק שרוי בתעניות, שלא תיחרב ירושלים. גופו נחלש והכחיש מאוד מן התעניות הרבות, עד שכל אוכל שהיה אוכל היה נראה כלפי חוץ. כשהוצרך לאכול כדי להחיות את נפשו, הביאו לו תאנה יבשה והיה מוצץ את המיץ וזורק את התאנה.

על קמצא ובר קמצא חרבה ירושלים

שנאת החינם הלכה והתגברה יותר ויותר, עד שהביאה לחורבן הנורא, כפי שמספרים חז"ל:

מעשה באדם אחד שהיה לו אהוב בשם "קמצא", ושונא בשם "בר קמצא". ערך האיש סעודה, ואמר למשרתו שילך ויקרא לקמצא. הלך המשרת והביא לו בטעות את בר קמצא שונאו. באמצע הסעודה עבר בעל הבית בין המוזמנים, והנה להפתעתו רואה הוא את בר קמצא שונאו. כעס בעל הבית ואמר: "הרי שונא אתה לי, מה אתה עושה כאן? עמוד מיד וצא!" התבייש בר קמצא לצאת מן הסעודה בנוכחות כולם, וביקש מבעל הבית: "הואיל וכבר באתי - הנח לי להישאר, ואשלם לך תשלום מלא עבור המנה שלי". אולם בעל הסעודה לא הסכים. התחנן בר קמצא ואמר: "מוכן אני לשלם לך חצי מהוצאות הסעודה כולה!". אך גם לכך לא הסכים בעל הבית. "אשלם לך את כל הוצאות הסעודה", הוסיף להתחנן בר קמצא. אולם בעל הבית לא הסכים גם לזאת. הוא תפס בידו את בר קמצא, העמידו והוציאו מחוץ לביתו. נעלב בר קמצא עד עמקי נשמתו, ואמר: הואיל וישבו בסעודה זו החכמים, ולא מחו בבעל הבית שגרם לי כאלו בושות, סימן שנוח להם בדבר, לכן אלך ואלשין עליהם לפני המלך.

הלך בר קמצא אל נירון קיסר רומא ואמר לו: "מרדו בך היהודים! והא לך הוכחה לכך: שלח להם קרבן ותראה אם יקריבו אותו". שלח הקיסר בידו של בר קמצא איל משובח, שיביא אותו כקרבן לבית המקדש. בדרך הטיל בר קמצא מום בשפתיים של האיל - היה זה מום שבעיני אומות העולם אינו נחשב כמום, אולם לגבי הקרבה על גבי המזבח נחשב כמום, ונפסל מלהיות לקורבן. כשהביא בר קמצא את האיל לבית המקדש, רצו חכמים להקריבו מפני שלום המלכות. אמר להם רבי זכריה בן אבקולס: אם נקריב קורבן זה, מעכשיו יטעו ויאמרו שיש היתר לבהמה בעלת מום להיות מוקרבת על גבי המזבח. אמרו חכמים: אם כן נהרוג את בר קמצא, שלא ילך לספר לקיסר על כך שלא הקרבנו את הקרבן שהביא. אמר להם רבי זכריה: אם נהרוג את בר קמצא, יטעו אנשים ויאמרו,

שאדם המטיל מום בבהמה שהוקדשה לקרבן - דינו להריגה. אכן קבלו החכמים את דבריו, ודחו את הקרבן של הקיסר. הלך בר קמצא וסיפר לקיסר שחכמי ישראל לא הסכימו להקריב את הקרבן ששלח. הבין הקיסר כי ישראל מרדו בו, קצף מאוד, והחליט לעלות למלחמה על ירושלים.

נירון קיסר בורח

מיד עלה נירון קיסר למלחמה על ירושלים. כשהגיע לירושלים זרק חץ לצד מזרח - וחזר החץ ונפל בירושלים. זרק חץ לצד מערב - חזר החץ ונפל בירושלים, וכך לארבע רוחות העולם. הבין מכך נירון קיסר, כי ה' יתן את ירושלים בידו. אך עדיין היה מהסס אם לעלות להילחם או לא. ראה נירון ילד קטן, אמר לו: אמור לי איזה פסוק מתורתכם! אמר לו הילד את הפסוק מספר יחזקאל (פרק כה יד): "וְנָתַתִּי אֶת נִקְמָתִי בֶּאֱדוֹם בְּיַד עַמִּי יִשְׂרָאֵל". אמר נירון קיסר: הקדוש ברוך הוא מבקש להחריב את ביתו, ורוצה שאני יהיה שליחו הרע, ואח"כ יתנקם בי! מיד שלח שליח אחר, והוא ברח והתגייר, ומצאצאיו יצא ממנו רבי מאיר בעל הנס.

ממלאים את המחסנים

נשלח המצביא אספסיינוס על ידי קיסר רומי. הוא לווה ב-500,000 חיילים מזויינים, ובדרכו הצטרפו אליו חיילים נוספים מאלכסנדריה, בראשותו של בנו טיטוס. הרומאים התחילו את מסע הכיבושים בארץ דרך הגליל. הם כבשו את ציפורי, יודפת וערים נוספות, ובתרועות ניצחון וגאווה, פנו לעלות לירושלים.

השמועות על בואם של הרומאים הגיעו לירושלים, ותכונה רבה ניכרה בעיר לקדם את פני הרעה. היו בעיר שלושה עשירים צדיקים, תלמידיו של ר' יוחנן בן זכאי: האחד - **נקדימון בן גוריון** [הוא כונה כך משום שנעשה לו נס ו"נקדה חמה בעבורו" – השמש עצרה מללכת, כדי שיספיק להחזיר ביום המיועד את בורות המים שהיה חייב]. השני - **בן כלבא שבוע** [שנקרא כך על שם נדיבותו, שכל הנכנס לביתו כשהוא רעב ככלב, יוצא כשהוא שבע]. והשלישי - **בן ציצית הכסת** [שנקרא כך על שם עשירותו הגדולה, שהיתה ציצתו [בגדו] נגררת על גבי כסתות ושטיחים ולא על הארץ. ויש אומרים שהיה כסאו מוטל בין גדולי רומי מחמת שהיה מקורב למלכות]. אותם עשירים מילאו את מחסניהם, כדי לספק מזון לתושבי ירושלים בעת המלחמה. אחד אמר: אני אפרנס את כל בני העיר בחיטים ושעורים,

ואחד אמר אני אפרנס את כל בני העיר ביין ובמלח ובשמן, ואחד אמר - אני אפרנס את כל בני העיר בעצים. פתחו אוצרותיהם ונמצאה בידם כמות המספקת לפרנס את כל תושבי ירושלים למשך עשרים ואחת שנה.

ביצור החומות

כמו כן התכוננו לקראת בואו של אספסיינוס, על ידי שביצרו היטב את חומות העיר. בירושלים היתה קיימת מערכת הגנה מיוחדת במינה: כל חומה היתה בנויה משתי חומות הרחוקות זו מזו מרחק של ארבעה עד עשרה מטרים. החומות היו מחוברות זו לזו בחומות קטנות שניבנו לרוחב, ובעת מלחמה מילאו את החדרים שנוצרו ביניהן בחול ובאבנים. מן החומה בלטו מגדלים, שבהם ישבו אנשים שתפקידם לצפות מן המקום המוגן למרחקים וגם לירות דרך החלונות הקטנים. בחומה נקבעו שערים, כל שער היה ממש מבצר, הוא הוגן על ידי דלתות ומנעולים ותאי משמר פנימיים. ראשי החומות נבנו בצורה משוננת, עם בליטות חדות, והמגינים הסתתרו מאחוריהם. במשך שנים רבות בנו מערכת זו של הגנה, מימיו של רחבעם בנו של שלמה המלך, ואחר כך שכללו את המערכת עוד ועוד מלכים אחרים. כעת דאגו תושבי ירושלים להכין ולבצר את מערכת ההגנה הזו לקראת בוא הצבא הרומאי.

מהרסיך ומחריביך - ממך יצאו

עלה אספסיינוס קיסר על ירושלים, ונעמד חסר אונים מול חומותיה הבצורות. הוא החליט להקיף אותה במצור, עד שיושבי ירושלים יכנעו לפניו. כך היתה העיר נתונה במצור, אין יוצא ואין בא. אמרו חכמי התורה אשר בירושלים: נצא ונעשה שלום עם הרומאים, וכך ניצל. אך בירושלים היו "בריונים", אשר בשום אופן לא הסכימו להיכנע. "נצא להילחם ברומאים!" הם הכריזו. אולם חכמי התורה ובראשם רבן יוחנן בן זכאי, לא הסכימו לכך, מפני שהבינו כי אין זו העת הכשרה למלחמה, והיהודים ודאי יפסידו בקרב. מה עשו הבריונים? העמידו משמר כבד על יד חומות העיר, כדי לא לאפשר לאף אחד לצאת לעשות שלום עם הרומאים. כאשר התארך הזמן, החליטו הבריונים לעשות צעד נוסף: הם שרפו את כל האוצרות של החיטים והשעורים, כדי להמריץ בכך את תושבי ירושלים לצאת ולהילחם. היה זה מעשה מר ונמהר, שכן מאותו יום התחיל רעב נורא ואיום בירושלים.

נוראות הרעב

הרעב הלך וגבר, עד שהגיע למצב קשה מנשוא, והתקיים בהם הפסוק (איכה ד, ד): "דָּבַק לְשׁוֹן יוֹנֵק אֶל חִכּוֹ בַּצָּמָא, עוֹלָלִים שָׁאֲלוּ לֶחֶם פֹּרֵשׂ אֵין לָהֶם".

יוסף בן מתתיהו [כותב הספר "יוסיפון"], תאר את הרעב שפגש בירושלים בשעה שנכנס אליה: "הגגות היו מלאים נשים ועוללים גוועים... נערים ובחורים נפוחי רעב תעו כצללים בשווקים ונפלו מתעלפים לארץ, ואיש לא ספד למתים, כי הרעב דיכא את כל רגשות האדם..."

היתה בירושלים אשה עשירה מאוד, בשם מרתא בת בייתוס. שלחה שליח לשוק ואמרה לו: לך והבא לי סולת - קמח מנופה ונקי, כפי שהיתה רגילה לאכול תמיד. עד שהלך נמכרה כל הסולת ואזלה. בא ואמר לה: סולת אין, אולם יש פת נקיה מקמח רגיל. אמרה לו: לך הבא לי פת נקיה. עד שהלך נמכרה אף הפת הנקיה. אמר לה: פת נקיה אין, אך יש פת קיבר מקמח גס יותר. אמרה לו: לך הבא לי פת קיבר. עד שהלך אזלה אף פת הקיבר. אמר לה: פת קיבר אין, אולם קמח שעורים יש. אמרה לו: לך והבא קמח שעורים. עד שהלך נמכר כל קמח השעורים. החליטה מרתא ללכת בעצמה לשוק לחפש לה אוכל. חיפשה וחיפשה, ולא מצאה מאומה. לבסוף מצאה תאנה אחת של רבי צדוק שהיה מוצץ וזורק בשעה ששבר את תעניתו, כפי שמסופר לעיל. מחוסר ברירה התחילה למצוץ אותה, אולם מרוב סלידה - מתה. אך לפני שמתה הוציאה את כל כספה וזהבה וזרקה אותם לשוק. אמרה: אלו - למה לי? וזהו שנאמר (יחזקאל ז יט): "כַּסְפָּם בַּחוּצוֹת יַשְׁלִיכוּ".

עוד מספרים חז"ל, מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה רוכב על החמור והיו תלמידיו מהלכים אחריו. וראה אשה אחת מלקטת שעורים מתחת רגלי הבהמות. כשראתה אותו, פנתה ואמרה לו: רבי, פרנסני! שאל אותה רבי יוחנן: בתי, בת מי את? אמרה לו: בתו של נקדימון בן גוריון אני! וכי אתה לא זוכר שחתמת על כתובתי?! אמר להם רבי יוחנן לתלמידיו: אני חתמתי על כתובתה של זו, והייתי קורא בה אלף אלפים [מליון] דינרי זהב! והנה הגיעה היא לשפל נורא שכזה.

רבי יוחנן יוצא מירושלים

הרעב הלך והתגבר, והחליטו היהודים לשחד את החיילים הרומאים שיתנו להם מעט מזון. היו היהודים משלשלים להם קופה של דינרי זהב, ותמורתה היו החיילים הרומאים מעלים להם קופה של חיטה. אולם במשך הזמן היו הרומאים מביאים להם שעורים במקום חיטה. לבסוף כאשר שלשלו היהודים קופה של זהב, העלו להם הרומאים בתמורה קופה של תבן. יצא רבי יוחנן לשוק, וראה את אנשי ירושלים שמבשלים תבן ושותים את מימיו. אמר: בני אדם שאוכלים מאכלים כאלו יוכלו ללכת להלחם באספסיינוס?! לא יתכן שהמצב ימשיך כך! עלי ללכת ולצאת מן העיר, כדי לומר לצבא רומי שאנחנו נכנעים.

אולם כאמור היו הבריונים שומרים את החומות ולא נותנים לאף אחד לצאת ולהכנע. הלך רבי יוחנן וקרא בסתר לבן אחותו, אבא סיקרא בן בטיח, שהיה ראש בריוני ירושלים. כשבא אליו, אמר לו: עד מתי אתם עושים כך וממיתים את יושבי ירושלים ברעב? אמר לו: מה אעשה? אם אומר לבריונים דבר, מיד יהרגוני. אמר לו רבי יוחנן: חייב אתה לטקס עצה כיצד לאפשר לי לצאת מכאן, כדי שבכך אביא לפחות הצלה מועטת לישראל. אמר לו אבא סיקרא: עשינו בינינו הסכם שלא יצא מירושלים שום אדם, אלא אם כן הוא מת. אמר לו רבי יוחנן: אם כן הוציאני כאילו אני מת! הסכים אבא סיקרא ואמר לרבי יוחנן: כדי שלא יגלו את התרמית, עשה את עצמך חולה ויבואו כולם לבקר אותך. לאחר מכן יפרסמו שרבי יוחנן מת, ותדאג שישימו ליד גופך נבלה של בהמה שהסריחה, כדי שיחשבו שזה ריח גופתך המתה. ואז יכנסו רק תלמידיך וישאו את ארונך, וכך תצא מן העיר.

שמע רבי יוחנן לעצתו, ועשה את עצמו כחולה. כעבור מספר ימים התפשטה השמועה כי רבי יוחנן נפטר לבית עולמו. תלמידיו, רבי אליעזר ורבי יהושוע, שידעו את הסוד, נשאו את מיטתו והוליכו אותו עד שהגיעו אל שערי ירושלים בעת שקיעת החמה. אמרו להם השוערים: מי זה? אמרו להם: מת הוא. וכי אין אתם יודעים שאין משאירים את המת בלילה בירושלים בלי קבורה? בקשו הבריונים לדקור בגופו של המת, כדי לוודא שאכן מת הוא ואין כאן תרמית. היסה אותם אבא סיקרא ואמר להם: עכשיו יאמרו שהבריונים העיזו לדקור את גופת רבם. בקשו לדחוף אותו כדי להרגיש אם הוא חי. אמר להם אבא סיקרא: עכשיו יאמרו כי הבריונים דחפו את רבם. שמעו הבריונים בקולו, ופתחו את השער כדי שיצאו.

רבי יוחנן מתייצב לפני אספסיינוס

הוליכו התלמידים את ארונו של רבי יוחנן עד שהגיעו אצל אספסיינוס. פתחו את הארון ועמד רבי יוחנן לפניו, אמר לו: שלום עליך המלך! שלום עליך המלך! אמר אספסיינוס לרבי יוחנן: חייב אתה שתי מיתות: אחת, שאתה קורא לי מלך, בעוד שאני איני אלא קיסר, והרי אתה כאילו מורד במלך רומי. ועוד - אם אני מלך, למה לא באת אלי עד עכשיו? השיב לו רבי יוחנן: מה שאמרת שאינך מלך, דע לך שטועה אתה ובאמת אתה מלך. שאם לא היית מלך, לא היתה ירושלים נמסרת בידך, כי נאמר (ישעיה י לד) "וְהַלְּבָנוֹן [בית המקדש] בְּאַדִּיר יִפּוֹל", ואין אדיר אלא מלך. ומה ששאלת, מדוע לא באתי עד עכשיו, זאת משום שהבריונים שבינינו לא הניחו לי לבוא.

אמר לו אספסיינוס: אם יש חבית של דבש ונחש כרוך עליה, לא שוברים את החבית כדי להרוג את הנחש? כוונתו היתה לעיר ירושלים, שיושביה מוכנים להכנע, אולם הבריונים שבה מפריעים לכך, וכדי להכניע את הבריונים, יש להחריב את ירושלים כולה [החבית - ירושלים, הנחש - הבריונים]. שתק רבי יוחנן ולא ענה. קרא עליו רב יוסף את הפסוק: "משיב חכמים אחור, ודעתם יסכל", שהקב"ה סילק מרבי יוחנן תשובה פשוטה שהיה יכול לענות לאספסיינוס: אם נחש כרוך על החבית נוטלים צבת ומסלקים את הנחש והורגים אותו, ומניחים את החבית שלימה. דהיינו שעליהם לנסות לתפוס את הבריונים בלבד ולהורגם, ואת ירושלים להשאיר שלימה ולא לפגוע ביושביה. אולם הקב"ה, שכבר גזר על ירושלים להיחרב, לא נתן בלב רבי יוחנן שיענה כך.

בתוך כך בא שליח מרומי ואמר לאספסיינוס: עמוד, כי מת המלך, והחליטו גדולי רומי להמליך אותך במקומו! בדיוק באותו רגע היה אספסיינוס נועל את מנעליו. הוא נעל כבר את הנעל הראשונה, אולם כשבא להכניס את הנעל השניה לא הצליח, הרגל לא נכנסה בתוך הנעל. רצה לחלוץ את הראשונה, אך גם זאת לא הצליח, הרגל נשארה תקועה בתוך הנעל. שאל אספסיינוס את ר' יוחנן, מה זאת? אמר לו: "שְׁמוּעָה טוֹבָה תְּדַשֶּׁן עָצֶם", השמועה הטובה ששמעת שנהיית מלך הרחיבה את רגליך, ולכן אינך יכול להוציא את הרגל מהנעל, ואינך יכול גם להכניס את הרגל לנעל. "מה אעשה עכשיו?" שאל אספסיינוס. השיב לו רבי יוחנן: יביאו לפניך אדם שאתה שונא אותו, ואז - "רוּחַ נְכֵאָה תְּיַבֵּשׁ גָּרֶם", הרגליים שלך יתכווצו חזרה, ותוכל להכניס את הנעל. עשה אספסיינוס כדבריו ונכנסה רגלו השניה לנעל.

הצלת התורה

אמר אספסיינוס לרבי יוחנן: עכשיו צריך אני ללכת מכאן לרומי לרגל היותי מלך, לנהל את ענייני המלכות. אותיר כאן את שרי הצבא שלי שהם ילחמו בירושלים, אולם מאחר שנהניתי מאוד מחכמתך, יכול אתה לבקש ממני עכשיו בקשה ואתן לך. ידע רבי יוחנן, שאם יבקש ממנו שלא להלחם כלל בירושלים, אין סיכוי שבקשתו תתמלא. לכן השכיל לבקש שלוש בקשות שעל ידן יציל לפחות את עולם התורה ואת המשך קיומו של עם ישראל. וביקש: תן לי את יבנה וחכמיה - שתישאר העיר יבנה, המלאה בחכמים, ולא יהרגו אותם. שנית - תותיר את השלשלת של רבן גמליאל. ושלישית - תן לי רופאים שירפאו את רבי צדוק.

נענה אספסיינוס לבקשותיו של רבי יוחנן. שלח רבי יוחנן את תלמידיו רבי אליעזר ורבי יהושוע שיביאו את רבי צדוק, כדי שידאגו לרפואתו. הלכו ומצאו אותו בפתח השער. כשבא, עמד רבי יוחנן לפניו ביראת כבוד. אמר לו אספסיינוס: לפני זקן כושל זה אתה עומד? אמר לו: דע לך, כי אילו היה בעיר עוד אדם אחד כמוהו - לא היית יכול לכבוש את העיר, אפילו אם היית בא עם צבא כפול ממה שיש לך עכשיו! אמר לו: מדוע הוא כחוש כל כך? אמר לו: מחמת צומות ותעניות. שלח אספסיינוס והביא רופאים, והיו מאכילים אותו מעט מעט, ומשקים אותו מעט מעט, עד שחזר לאיתנו. אמר לו אלעזר בנו של רבי צדוק: אבא, תן להם שכרם בעולם הזה, שלא תהא להם זכות בעולם הבא על שריפאו אותך. עשה אביו כדבריו, ושילם לרופאים את שכרם.

הבקעת חומות ירושלים

הלך אספסיינוס לדרכו, ומינה את טיטוס בנו הרשע לנהל את המלחמה בירושלים. באסרו חג פסח שנת ג' תתכ"ח החלה המלחמה. טיטוס החליט לפעול בכל כוחו לפרוץ את חומות ירושלים. הוא התחיל להפעיל את "אילי הברזל", היו אלה קורות עץ שבראשן מתכת, המנגחות את החומה. היו לו תותחים שהפילו בכח רב סלעים במשקל שלושים וחמש ק"ג למרחק של שלוש מאות מטר. טיטוס אף השתמש ב"מקדח חומות" - כלי ממתכת שסובבו אותו במהירות כדי לפרוץ בחומה. אבל ידע טיטוס וידעו החיילים שכל כלי הנשק והתכסיסים לא יועילו להם בדרך הטבע להבקיע את החומה המבוצרת. אך גרמו העוונות, וביום ז' באייר הצליח טיטוס להבקיע את החומה החיצונית [המכונה: "החומה השלישית"] של ירושלים. כאשר פרץ את החומה, קרא: "האלוקים נלחם לנו, כי רק יד האלוקים החזקה גרשה את היהודים מן המצודות האלו. כי מה תעשנה ידי אדם ומכונותיו למגדלים אשר כאלה?!"

בימים הבאים שקד טיטוס וצבאו על ניגוח "החומה השניה", ואכן כעבור מספר ימים אף חומה זו הובקעה. רק חומה אחת נותרה כמגן על הר הבית. חומה זו היתה חזקה יותר מקודמותיה, ועליה נבנה "מבצר אנטוניה" - זהו מבצר חזק במיוחד, השוכן בצפון מערב הר הבית, ומגן על בית המקדש ועל העיר כולה.

בתחילת חודש תמוז התחילו הרומאים להשתלט על מבצר זה, והיהודים מנגד נלחמו בהם בחירוף נפש. נשכחו הפילוגים בעם, וכאיש אחד נלחמו כולם בחירוף נפש להגן על העיר. התנהלו קרבות קשים ביותר, אולם הגזירה כבר נגזרה משמים, וביום יז' בתמוז נהרס מבצר אנטוניה, וכך נוצרה פרצת דרך אל הר הבית.

מאבקים אחרונים

הר הבית כבר פרוץ, אולם בית המקדש עצמו עדין מבוצר. שם התבצרו הכהנים, ובמסירות נפש המשיכו את עבודת בית המקדש. מלחמה נוראה בת שלושה שבועות התנהלה על הר הבית. מיום יז' בתמוז עד ט' באב לחמו היהודים בחירוף נפש שהרומאים לא יציגו את רגליהם הטמאות בהיכל ה'. ביום כז' בתמוז שרפו היהודים את האולמות שחיברו בין מבצר אנטוניה לבין בית המקדש, כדי למנוע מן הרומאים את הגישה לבית המקדש. בשריפה זו נהרגו חיילים רומאיים רבים שניסו לעבור דרך האולמות.

אך גם זה לא עזר, בב' באב התקרבו הרומאים מאוד לבית המקדש והחלו לנגח את חומת המקדש באילי הברזל. אבל החומות היו כה חזקות, עד שהאבנים לא זעו ממקומן. גם שערי החומה נשארו על מכונם. הרומאים ניסו למוטט את אחד מאבני החומה, הם עקרו את אבני היסוד של השער, אך השער נותר יציב. הרומאים הקימו סולמות מול החומות, והחלו לטפס כדי לקפוץ אל המקדש. אבל היהודים המתינו להם ודחפו את הסולמות אחורנית, כך שהחיילים נפלו מגובה גדול מאוד.

אז הציתו הרומאים אש באולמות שעל יד העזרה. ראו היהודים את האש האוחזת בהיכל, ופחד ואימה נפלו עליהם. ביום ט' באב, בשעות הבוקר, נערך הקרב האחרון על בית המקדש. היהודים לא הרפו מן ההגנה. הם הגנו בגופם, תשושים עייפים ומורעבים, על קודש הקודשים, ההיכל, העזרה והלשכות.

בית אלוקינו היה לשריפת אש

אולם אין חכמה ואין עצה ואין גבורה נגד ה׳. חייל רומאי ניגש אל הלשכות שבצפון הבית, הצליח להתרומם אל החלון והשליך לפיד אש בוער אל הלשכה. האש התחילה להאחז במקדש. היהודים הלוחמים לא חסו על חייהם, הם פרצו אל האש וניסו לכבותה, אך נגזרה הגזרה. ביום ט׳ באב וביום י׳ באב עלו הלהבות השמיימה עם זעקתם של בני ציון אשר ליבם לא עמד במחזה הנורא של חורבן בית אלוקינו. רבים רבים הפילו עצמם לתוך הלהבות הבוערות, כי לא יכלו לשאת את השבר. אז פרצו הרומאים לבית המקדש, הרגו את כל מי שנקרה בדרכם, טימאו את בית ה׳ והוסיפו לשלוח אש בכל פינותיו.

ירושלים חרבה עד היסוד. רבבות רבבות נטבחו באכזריות איומה, ורבבות אחרים נתפסו בידי חיילי רומי. בין חורבות העיר ובמנהרות שמתחת לאדמה ניסו הפליטים להסתתר, אך יד הרומאים השיגה את כולם. גם מנהיגי המרד נפלו בידי הרומאים. יוחנן מגוש חלב, שבור ורצוץ מן הרעב ומן המלחמה המתישה, יצא מן המערה ונפל בידי האויב. שמעון בר גיורא ניסה להימלט דרך מחילה אל מחוץ לעיר, אך נתפס אף הוא. נכבלו שניהם יחד עם עוד שבויים נוספים והועמסו על שלוש אוניות גדולות בדרך לרומי.

גאוותו של טיטוס

טיטוס הרשע נכנס בגאוה לבית המקדש, עמד ואמר: ״אֵי אֱלֹהֵימוֹ צוּר חָסָיוּ בוֹ?״ מיד הלך ועשה תועבות נוראות בביזיון נורא בתוך בית המקדש. התגאה על ה׳ ואמר: אינו דומה מי שעושה מלחמה עם המלך במדבר ומנצח אותו, למי שעושה מלחמה בארמון המלך ומנצח. והנה אני מנצח את ה׳ בתוך ביתו! נטל טיטוס את הפרוכת בביזיון, קרע אותה, ונעשה נס ויצא ממנה דם, כדי שיחשוב שכאילו הרג את עצמו. עשה אותה כמין שק והניח בה את כלי המקדש, כדי להציגם ולהשתבח בהם בעירו.

מלווה בחייליו ועטור ניצחון הפליג טיטוס בספינה יחד עם כלי בית המקדש כדי להשתבח בעירו. עמד עליו גל גדול להטביע את כל הספינה. אמר: כנראה שאלוהיהם של אלו - אין גבורתו אלא במים. דור המבול - הטביע אותם במים. את פרעה - הטביע במים. את חיילי סיסרא - הטביע במים. אף אני - כשהייתי בתוך ביתו וברשותו לא היה יכול להילחם בי, ועכשיו בא לכאן ועמד עלי להטביעני במים. אם באמת גבור הוא - יעלה ליבשה ויעשה בי מלחמה. יצאה בת קול ואמרה: רשע בן רשע בן בנו של עשו הרשע! בריה קטנה יש לי בעולמי ויתוש שמה, עלה ליבשה ועשה

תהלוכת הניצחון

כשהגיע טיטוס לרומי, החליט לערוך תהלוכת ניצחון גדולה. שבע מאות בחורים יהודים גבוהים וחזקים נבחרו לפאר את תהלוכת הניצחון הגדולה. השבויים נכבלו בשלשלאות של ברזל, כדי להציגם לפני ההמון החוגג. כך הלכו מאות בחורי ישראל כבולים, כפופים, מדוכאים ומושפלים, ובראש התהלוכה שני מנהיגי המרד: יוחנן מגוש חלב ושמעון בר גיורא. השבויים נאלצו לשאת עימם את הכלים הקדושים והיקרים ביותר לעם ישראל - כלי המקדש, ולהציגם לעין כל. כאשר הגיעה התהלוכה בקול המון חוגג אל היכל העבודה זרה שלהם, הודיעו לעם כי שמעון בר גיורא הומת, ויוחנן מגוש חלב נידון למאסר עולם.

כזכר לניצחון הגדול הקימו לכבודו של טיטוס שער גדול הנקרא בשם "שער טיטוס". בתבליטים שעל השער אפשר לראות עד היום את תהלוכת הניצחון - שבויי יהודה הצועדים מושפלים ומובילים עימם את כלי המקדש - מנורת הזהב, החצוצרות ועוד כלים. הרומאים אף טבעו מטבע מיוחדת לכבוד ניצחונם: בצד אחד נחקקה דמותו של הקיסר, ובצד השני אשה שידיה כפותות והיא יושבת ממררת בבכי מתחת לעץ תומר. מאחוריה חייל רומאי חמוש, ומתחת לתמונה נכתב: "יהודה נפלה".

טיטוס לא הסתפק בכל זה, הוא נהג עם השבויים שלקח עמו באכזריות רבה. בבנין ה"קולוסיאום" הענק אשר ברומא, כינס טיטוס המון רב מאוד, כחמישים אלף איש, שנכנסו לאולם המרכזי דרך שמונים פתחים. כולם חיכו במתח לתרועת החצוצרה, שתסמן את תחילת המשחק האכזר. ואכן עם הישמע תרועת החצוצרה, מול עיני ההמון האכזרי צמא הדם, הושלכו אל הזירה שבויי מלחמה רבים. חיות טרף מורעבות התנפלו על השבויים ששמשו כ"גלדיטורים" [לוחמים]. למעשה היו הם טרף לשיניהם. כך שוסעו השבויים האומללים על ידי חיות טרף, כמחזה שעשועים נורא.

אל נקמות ה'

אולם הקב"ה לא שכח "לסגור חשבון" עם טיטוס הגאה. הראה הקב"ה לטיטוס כי כל ניצחונותיו הם אך ורק מאת ה' וברצונו - כי בו בחר ה' להיות ה"מקל" שבו מכה ה' ומוכיח את עם ישראל. אולם כשרוצה ה' במפלתו של אותו רשע - אפילו בריה קטנה, כמו יתוש, יכולה להשפיל אותו ולמרר את חייו.

ואכן באחד הימים בא יתוש ונכנס בתוך חוטמו. ולא עזב אותו במשך שבע שנים! בכל אותן השנים היה היתוש מנקר במוחו של טיטוס ומטריף את דעתו, ולא היתה לו מנוחה לא ביום ולא בלילה, כאבי ראש עזים תקפו את טיטוס במשך כל חייו. פעם אחת עבר טיטוס על יד פתח חנותו של נפח, שמע היתוש את קול דפיקות הפטיש - ושתק. אמר טיטוס: אם כן יש תקנה. הביאו לו נפח בכל יום והכה לפניו. על ה"תענוג" הזה היה עליו לשלם טבין ותקילין - ארבעה זוזים ליום לנפח גוי. אבל לנפח יהודי לא היה משלם, כי אמר: די לו בזה שרואה את שונאו במצב ביש כזה, זה כבר תשלום גדול. במשך שלושים יום עשה כן, אולם מכאן ואילך התרגל היתוש לשמע הקולות והמשיך בזמזומיו ובניקוריו... עד יום מותו של טיטוס.

אמר רבי פנחס בן ערובה, אני הייתי בין גדולי רומי, וכשמת טיטוס פצעו את מוחו, ומצאו בו כציפור דרור שמשקלה שני סלעים! אמר אביי: מקובלים אנו, פיו של היתוש היה של נחושת וציפורניו היו של ברזל.

בשעת מיתתו ציוה טיטוס, שישרפו את גופו ויפזרו את האפר בשבעה ימים ונהרות, כדי שלא ימצא אותו אלוהי היהודים ויעמידהו בדין. אכן עשו כדבריו. לימים, כאשר בן אחותו - אונקלוס בר קלונימוס - רצה להתגייר, הלך והעלה את טיטוס באוב [כעין סיאנס]. שאל אותו: מי חשוב בעולם הבא? אמר לו: ישראל. שאל אותו: האם כדאי להידבק בהם? אמר לו: מצוותיהם מרובות ואי אפשר לעמוד בהן. מציע אני לך שתלך ותתגרה בהם בעולם הזה, ועל ידי כך תהיה ראש וחשוב, שנאמר (איכה א): "הָיוּ צָרֶיהָ לְרֹאשׁ" - כל המיצר לישראל נעשה ראש. שאל אותו אונקלוס: באיזה עונש דנים אותך בשמים? אמר לו: במה שגזרתי על עצמי. בכל יום ויום צוברים את אפרי ומחיים אותי שוב, ואחר כך שורפים אותי ומפזרים את אפרי על שבעה ימים. כן יאבדו כל אויביך ה'.

גם עליך תעבור כוס

גם רומי כולה נענשה. עוד בימים ששלט טיטוס, באו עליה פורענויות שונות: רעידות אדמה, שריפות, מגיפות. במחוז 'קאמפניה' אשר בדרום איטליה, חבל ארץ משובח, שגרו בו הרומאים העשירים, התחוללה

רעידת אדמה. בתים רבים התמוטטו בעיר פומפי השוכנת באזור זה. זו היתה רק מקדמה. שבע עשרה שנה אחר כך הופיע ענן שחור על פסגת ההר הניצב ליד פומפי - הר הוזוב. לפתע נשמעה התפוצצות אדירה, שזעזעה את כל הסביבה. בראש ההר נפתח סדק ענק, שממנו התפרץ עמוד אש ועשן. מפסגת ההר החל לגלוש חומר לוהט, ואחריו מטר אבנים אפורות, גזים לוהטים מרעילים, וכל זה מלווה ברעידות אדמה חזקות, שמוטטו את הבניינים בזה אחר זה. שלושה ימים רצופים הושלכו טונות של חומר לוהט וכיסו אזורים שלימים. הערים פומפי והרקולניוס הושמדו לגמרי, בתוך שעות אחדות נקברו מאות אלפים...

במשך הזמן ירדה אימפריית רומי מעל מפת ההיסטוריה, היא נחרבה בידי שבטים פראיים ולא נשאר לה שריד, כדברי הנביא ירמיה (איכה ד כא): "גַּם עָלַיִךְ תַּעֲבָר כּוֹס".

עקיבא ניחמתנו!

פעם אחת לאחר החורבן, היו רבן גמליאל ורבי אלעזר בן עזריה ורבי יהושוע ורבי עקיבא מהלכים בדרך. נכנסו לעיר רומי, ושמעו את קולות ההמון - קולות של חגיגות ותרועות שמחה. הקול היה כל כך חזק עד שנשמע למרחק של מאה ועשרים מיל (כ-120 ק"מ). התחילו החכמים לבכות, ולעומתם - רבי עקיבא שחק [חייך]. אמרו לו: עקיבא, אנו בוכים ואתה משחק?! אמר להם: למה אתם בוכים? אמרו לו: הגוים שעובדים עבודה זרה ומשתחוים לפסיליהם - יושבים בטוחים ושאננים, ואילו בית אלהינו היה לשרפת אש ומדור לחית השדה, ולא נבכה?!? אמר להם: דווקא לכך אני משחק! אם כזו שלוה נתן ה' למכעיסיו - קל וחומר איזו שמחה ושלוה מצפה לעם ישראל לעתיד לבוא.

שוב פעם אחת עלו החכמים לירושלים. הגיעו להר הצופים [מקום רחוק שבגובהו היו רואים את הר הבית] וקרעו את בגדיהם למראה החורבן. הגיעו להר הבית וראו שועל אחד יוצא מבית קדשי הקדשים. שוב התחילו החכמים לבכות, ולעומתם - ר' עקיבא משחק. אמרו לו: עקיבא, תמיד אתה מפליא אותנו, שוב אנו בוכים ואתה משחק?! אמר להם: אתם למה בוכים? אמרו לו: מקום כה קדוש שכתוב בו (במדבר א): "וְהַזָּר הַקָּרֵב יוּמָת" - שועל יוצא מתוכו? ועליו התקיים הפסוק: "על הר ציון ששמם שועלים הלכו בו". והיאך לא נבכה?!? אמר להם: דווקא לכן אני משחק! אם התקיימה נבואת הפורענות שירושלים תהיה כה שוממה עד ששועלים ילכו בה, לבטח תתקיים גם נבואת הנחמה שניבא הנביא זכריה (זכריה ח, ד-ה): "כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת, עוֹד יֵשְׁבוּ זְקֵנִים וּזְקֵנוֹת בִּרְחֹבוֹת יְרוּשָׁלָם, וְאִישׁ מִשְׁעַנְתּוֹ בְּיָדוֹ מֵרֹב יָמִים, וּרְחֹבוֹת הָעִיר יִמָּלְאוּ יְלָדִים וִילָדוֹת מְשַׂחֲקִים

בְּרִחְבָתֶיהָ״. אמרו חכמים לרבי עקיבא: עקיבא ניחמתנו! ויהי רצון שנזכה להתנחם ברגלי מבשר, בביאת המשיח במהרה!

על תרנגול ותרנגולת חרב הר המלך

היה בארץ ישראל אזור גדול וחזק – המכונה ״הר המלך״. אמר רבי יוחנן: 600,000 עיירות היו לינאי המלך בהר המלך, ובכל עיירה היו 600,000 איש. אמר רבי עולא: אני ראיתי את המקום, שהוא קטן מאוד, ולא יכול להכיל כמות גדולה כזו של אנשים. אמר כופר אחד לרבי חנינא: משקרים אתם ומגזימים! אמר לו רבי חנינא: ארץ ישראל היא ״ארץ צבי״. כמו הצבי, שלאחר שמפשיטים את עורו ממנו, הוא מתכווץ מאוד ואי אפשר לעטוף בו שוב את בשר הצבי, כך ארץ ישראל: כאשר עם ישראל יושבים עליה - יש בה רווחה ומקום לכולם, אולם כאשר אינם יושבים עליה - מתכווצת ומתגמדת.

בימיהם נוהגים היו שכשיצאו חתן וכלה לחופה, היו מוליכים לפניהם תרנגול ותרנגולת, לסימן שיפרו וירבו כתרנגולים. פעם אחת, עברה פלוגה של חיילים רומאים ונטלו את התרנגול והתרנגולת מלפני החופה. כעסו על כך היהודים, ומיד התנפלו על הרומאים והיכו אותם. באו הרומאים ואמרו לקיסר: מרדו בך היהודים. עלה עליהם המלך למלחמה. היה בין היהודים אדם גבור מאוד מאוד בשם ״בר דרומי״. בקפיצה אחת היה יכול להגיע למרחק של קילומטר! הוא החל להרוג ולהכות ברומאים. הקיסר, שראה אותו, נבהל מאוד, והבין כי לא יוכל לנצחו בדרך טבעית. הוא נטל את כתרו מעל ראשו והניחו על הקרקע כסימן על כך שהוא ומלכותו נתונים ומסורים בידי ה׳, וכך אמר: רבונו של עולם! אם נח לך, אנא ממך אל תפיל אותי ואת מלכותי בידי אדם זה! נכשל בר דרומי בלשונו ואמר: ״הֲלֹא אַתָּה אֱלֹהִים זְנַחְתָּנוּ, וְלֹא תֵצֵא אֱלֹהִים בְּצִבְאוֹתֵינוּ!״, דהיינו שח״ו אין הוא זקוק לעזרתו של הקב״ה. והנה כאשר נכנס בר דרומי לבית הכסא, בא דרקון [מין נחש] והקיש אותו ומת. אמר הקיסר: הואיל ונעשה לי נס - אניח הפעם ליהודים ולא אלחם בהם, ומיד חזר לאחוריו. שמחו היהודים מאוד, ומיד התחילו לערוך שמחה ומשתה, והדליקו נרות רבים מאוד. האור היה כל כך גדול עד שבמרחק קילומטר מן המקום ניתן היה לזהות ולהבחין בדוגמא של טבעת לאור הנרות. אמר הקיסר: שמחים ומשחקים בי היהודים, אם כן אתנקם בהם! מיד חזר ובא עליהם עם צבא של 300,000 לוחמים, והרגו ביהודים אשר בהר המלך במשך שלושה ימים ושלושה לילות. ומרוב גודלו של המקום, כאשר היו הרומאים הורגים בצד האחד, לא חשו בכך תושבי הצד השני. כך היו בעיר בו זמנית בצד האחד הרג ומלחמה, ובצד

השני נמשכו השמחה והמחולות.

חורבן ביתר - לא בחיל ולא בכח

לאחר חורבן בית המקדש השני, עדיין היתה קיימת סמוך לירושלים עיר גדולה וחזקה, שלא הצליחו הרומאים לכובשה, היתה זו העיר "ביתר". המנהיג של ביתר היה גבור עצום בשם "בר כוכבא" [הנקרא גם "בר כוזיבא"]. כשרצה להילחם באויב, היה שם אבנים בין שיניו וזורק אותן, וכך הורג בבת אחת כמה נפשות. בתחילה טעו בו חכמי הדור וחשבו אותו למלך המשיח. בר כוכבא גייס לצידו צבא חזק ביותר - לא כל חייל זכה להיכנס לצבאו, אלא רק מי שעבר מבחן קפדני ביותר. מה היה המבחן? כל חייל שרצה להצטרף אל מחנה בר כוכבא - היה עליו לקטוע לעצמו את בוהן ידו, כדי להוכיח את גבורתו ואומץ ליבו. כך אסף בר כוכבא מאתיים אלף חיילים מקוטעי אצבע. אמרו לו חכמים: עד מתי אתה עושה את ישראל בעלי מומים? אמר להם, והיאך אבדוק אותם לדעת את מידת גבורתם? אמרו לו: תעשה להם מבחן אחר: ירכבו על סוס, ותוך כדי רכיבה יהיה עליהם לעקור ארז מהלבנון. מי שלא יצליח לעשות זאת, לא יכנס לצבא שלך. אכן עשה בר כוכבא כדבריהם, ואסף עוד מאתיים אלף חיילים, שהצליחו לעקור ארז מהלבנון תוך כדי רכיבה.

כך נותרה ביתר העיר היחידה שלא נכבשה בידי הרומאים במשך חמישים ושתים שנה לאחר החורבן. מה היה סוד קיומה והישרדותה? במבט שטחי נראה כי צבאו האדיר של בר כוכבא הוא שהגן עליה, אולם המהלך בו התגלגלו הדברים מלמד אותנו "כי לא בחיל ולא בכח, כי אם ברוחי אמר ה'...".

מצור על ביתר

בזמנם נהגו שכאשר נולד תינוק, שתלו לו עץ ארז, וכשנולדה תינוקת שתלו לה עץ שיטה. בשעת הנישואין - היו קוצצים את האילנות הללו, ומהם היו עושים חופה. פעם אחת עברה בת הקיסר ונשברה יתד במרכבתה. מיד קצצו עבדיה ארז, כדי לעשות ממנו יתד חדשה. חרה ליהודים מאוד על כך, ובאו עליהם והכום. הלכו הרומאים ואמרו לאדרייאנוס קיסר רומי: מרדו בך היהודים! חרה אפו של הקיסר, והוא החליט לחדש את המלחמה על העיר ביתר ולכובשה בכל מחיר, מיד שלח את צבאו שיצורו על העיר.

שמונים אלף מפקדי צבא היו צרים על ביתר. מלחמות רבות ניטשו בין צבאות אדרייאנוס לצבאות בר כוכבא. פעם אחת כשיצאו למלחמה, פגש ביהודים זקן אחד, אמר להם: ה' יהיה בעזרכם! הכשיל אותם פיהם, ומרוב שהיו בטוחים בגבורתם אמרו: "הלוא אתה אלוהים זנחתנו, ולא תצא אלוהים בצבאותינו" - הקב"ה לא יעזור לנו, אלא רק גבורתנו תעמוד לנו.

היה בעיר ביתר צדיק גדול, דודו של בר כוכבא - רבי אלעזר המודעי. היה רבי אלעזר עסוק בשקו ובתעניתו, ובכל יום ויום היה מתפלל ואומר: רבונו של עולם, אל תשב בדין היום! ואכן בזכותו לא נפלה העיר בידי האויב, שצר אותה במשך שלוש וחצי שנים. לבסוף התייאש אדרייאנוס מלכבוש את ביתר והיה בדעתו לחזור. בא גוי אחד מתושבי האזור [-"כותי"] ואמר לו: כל זמן שתרנגולת זו מתפלשת באפר [היינו רבי אלעזר המודעי שעוסק בתפילה ובתעניות], אין אתה יכול לכבוש את העיר. אלא המתן לי, ואני אדאג לך שתכבוש את העיר עוד היום!

חורבן ביתר - אנשי אמונה אבדו

מיד נכנס הכותי לביתר, ומצא את רבי אלעזר עומד ומתפלל. ניגש הכותי אל רבי אלעזר ועשה עצמו כאילו הוא לוחש באוזנו דבר סוד. אולם רבי אלעזר כמובן לא הרגיש בכך. הלכו ואמרו לבר כוכבא: דודך רבי אלעזר מבקש למסור את העיר לידי אדרייאנוס, ראינו בעינינו שיש לו דברי סתר עם איש כותי! שלח בר כוכבא שיביאו לפניו את אותו כותי. אמר לו: מה אמרת לרבי אלעזר, ומה אמר לך? התחכם הכותי ואמר: אם לא אומר לך - תהרוג אותי, אולם אם אומר לך - הקיסר שלי יהרוג אותי. אם כן מוטב לי להיות נאמן לקיסר ולשמור את סודות המלכות. הבין בר כוכבא מתשובתו, שאכן יש דברי סתר בין קיסר רומי לבין רבי אלעזר.

שלח מיד שיביאו לפניו את רבי אלעזר. אמר לו: מה לחש לך הכותי הזה באוזניך? אמר לו: איני יודע מה לחש באוזני, כי הייתי עומד בתפילה ולא שמעתי כלום. ומה אמרת לו? הוסיף בר כוכבא לשאול. לא כלום, השיב רבי אלעזר. התמלא בר כוכבא כעס גדול, בעט ברבי אלעזר ברגלו והרגו. באותו רגע יצאה בת קול מן השמים ואמרה (זכריה יא, יז): "הוֹי רֹעִי הָאֱלִיל עֹזְבִי הַצֹּאן, חֶרֶב עַל זְרוֹעוֹ וְעַל עֵין יְמִינוֹ" - אתה שברת זרועם של ישראל וסימית את עין ימינם [גדול הדור], לפיכך: "זְרֹעוֹ יָבוֹשׁ תִּיבָשׁ וְעֵין יְמִינוֹ כָּהֵה תִכְהֶה". מיד גרמו העוונות, ונלכדה ביתר ונהרג בר כוכבא.

ביום תשעה באב נכנסו שמונים אלף מפקדי הצבא עם חיילותיהם לעיר ביתר, והיו הורגים בה אנשים נשים וטף, עד שהתמלאה העיר כולה בדם.

יצא הדם מן הפתחים ומן הסבכות ומן הצינורות, והיו הסוסים שוקעים בדם עד חוטמיהם, והיה הדם מגלגל וסוחף אבנים כבדות במשקל של למעלה משלוש מאות ק״ג.

את ראשו של בר כוכבא הביאו לפני אדרייאנוס. אמר: מי הרגו? אמר לו כותי אחד: אני הרגתיו. אמר לו: לך והבא אותו אלי. הלך והביאו ומצא נחש כרוך על צוארו. בחן אדרייאנוס את גופו החסון של בר כוכבא, ואמר: אילולי אלוקים הרגו לזה, מי היה יכול להורגו?!

חורבן ביתר - הטוב והמטיב

אדרייאנוס, שלא האמין שהעיר ביתר תיפול בידו אי פעם, היה שיכור גאווה וניצחון. הוא החליט לא לאפשר לקבור את הרוגי ביתר, אלא כרם גדול היה לו שמונה עשרה ק״מ על שמונה עשרה ק״מ. הביאו את ההרוגים לשם והשכיבום בפישוט ידים ורגלים זה על גבי זה, וגדרו בהם את כרמו מכל צדדיו - סה״כ היקף של שבעים ושנים ק״מ. וזאת כדי שיתענג תמיד למראה הגיבורים ההרוגים. כך היו הרוגי ביתר מוטלים בביזיון במשך שבע שנים, אולם נעשה נס שגופותיהם לא הסריחו. עד שעמד מלך אחר ונתן רשות לקבור את ההרוגים. נאספו כל ישראל שהיו שם, טיפלו במתים והביאום לקבורה. אותו היום שהובאו הרוגי ביתר לקבורה - יום ט״ו באב היה, באותה שעה תיקנו חכמים בברכת המזון את ברכת ״הטוב והמטיב״. הטוב - שהגופות לא הסריחו, והמטיב - שניתנו לקבורה.

ציון שדה תחרש

פורענות קשה נוספת שארעה בתשעה באב היא חרישת ירושלים לאחר החורבן. היה זה בשנת ג׳ תתצ״ט (135 למניינם), ששים וחמש שנה לאחר החורבן. הקיסר הרשע אדרייאנוס חרש את ירושלים כולה והחריב אותה עד היסוד. על חורבותיה נבנתה במשך הזמן ״עיר חדשה״. היא כונתה ״אליה קפיטולינה״, על שם אליל רומי. היתה זו עיר נוצרית לכל דבר. על אדמתה נבנו כנסיות, ואת רחובותיה מילאו בליל של עמים וגויים. על היהודים נאסר להיכנס לירושלים. רק פעם אחת בשנה - ביום החורבן - הותר ליהודים להיכנס, תמורת מס של דינר לנפש.

״באו גויים בנחלתך...״

מאז עברה ירושלים תלאות וכיבושים רבים. בשנת ד׳ שפ״ח נכבשה ירושלים בסערה על ידי החליף [המושל] עומר, יורשו של מוחמד. הוא הפך אותה לעיר מוסלמית, בנה עליה מסגדים, ואת שמה החליף מ״אליה קפיטולינה״ ל״אל קודס״.

שנים נוספות חלפו ושוב עברה ירושלים מיד ליד. הפעם כבשו אותה הנוצרים נוסעי הצלב, ששפכו בדרכם דם יהודי כמים. המסגדים שבנה עומר על הר הבית הפכו לכנסיות נוצריות. קרבות בלתי פוסקים בין הצליינים והמצרים, העבירו את הבעלות על ירושלים לידי הסולטן המצרי צאלח א-דין.

רומאים, ביזנטים, ערבים, צליינים ומצרים, כולם רבו על ירושלים. קסם מיוחד אפף את העיר הקטנה והעניה, אבל כולם ידעו את הסוד הגדול, ידעו וניסו להדחיק את הידיעה הזו, כי ירושלים היתה הווה ותהיה של העם היהודי.

הכותל - שריד בית מקדשנו - נשבע לו הקב״ה שאינו חרב לעולם

נאמר בשיר השירים (ב, ט): **״הִנֵּה זֶה עוֹמֵד אַחַר כָּתְלֵנוּ, מַשְׁגִּיחַ מִן הַחַלֹּנוֹת, מֵצִיץ מִן הַחֲרַכִּים״**. ואומרים חז״ל במדרש: הנה זה עומד אחר כותלנו - אחר כותל המערבי של בית המקדש, **שנשבע לו הקב״ה שאינו חרב לעולם**. ולמה? ששכינה במערב״.

במשך אלפיים שנות הגלות, עברו על ירושלים מלחמות רבות, היא נחרבה ונבנתה שוב ושוב, ורק קיר אחד נותר לו איתן ויציב - הכותל המערבי, שריד בית מקדשנו.

מספרים רבותינו: כשכבש אספסיינוס את העיר, חילק חומותיה לארבעה דוכסים: דוכס של ערביים, דוכס של אפריקה, דוכס של אלכסנדריה ודוכס של פלסטיני. ועלה השער המערבי לפנגר דוכס של ערביים. גזרו מן השמים שלא יחרב לעולם. למה? ששכינה במערב. הללו החריבו את שלהם והוא לא החריב את שלו. שלח אספסיינוס והביאו. אמר לו: למה לא החרבת את שלך? אמר לו: חייך, לשבחה של מלכות

עשיתי. שאילו החרבתי אותו לא היו יודעים מה החרבת. עכשיו יראו הבריות ויאמרו: ראו כוחו של אספסיינוס מה החריב! אמר לו יפה עשית, אולם כיון שעברת על מצותי - עלה לראש הגג והפל את עצמך. אם תחיה תחיה, ואם תמות תמות. עלה והפיל עצמו ומת.

הכותל - עוצו עצה ותופר

טיטוס הרשע, לאחר שהחריב את ירושלים, ניסה בכל כוחו להרוס את הכותל המערבי. הוא הפעיל אל "אילי הברזל" החזקים ביותר, שינגחו את הקיר, אולם כל נסיונות הביקוע בקיר ה"פשוט" ההוא, שממערב להר הבית, עלו בתוהו. אילי הברזל האימתניים, שהפילו חומות אדירות, לא הצליחו להבקיע קיר זה. הקיר העומד לו איתן כמו הכריז ואמר: הראית, טיטוס הגאה? לא אתה החרבת את מקדש היהודים. אלוהיהם נתן לך את הכח להחריבו, בית הרוס הרסת. הנה אפילו כותל פשוט אינך יכול לסתור....

כשראו הרומאים שאין באפשרותם להחריב את הכותל, ניסו תחבולה אחרת. הם ציוו את תושבי ירושלים לרוקן את אשפתם שלוש פעמים בשבוע ליד הקיר הקדוש הזה. אלה שמתגוררים במרחק יום הליכה מהמקום, הצטוו לעשות זאת אחת לשבוע, והגרים במרחק של יומיים הליכה - אחת לשבועיים. בדרך זו היה הכותל מכוסה אשפה במשך שנים רבות. אולם בהגיע הזמן, שם הקב"ה קץ לביזיון הלזה.

הרבה שלוחים לו למקום. השליח ששלח ה' כדי לטהר את המקום הקדוש הזה היה הסולטן סלים. הוא קבע את ביתו מול הר הבית, בבית שחלונותיו משתקפים אל מקום המקדש. אהב הסולטן להתבונן מן החלונות הללו, שנוף בעל הוד קדומים נשקף מהם. והנה בהלה וכעס נורא אחזוהו יום אחד, כשראה מחלון ביתו אשה זקנה הנושאת בידיה מספר שקים מעלי צחנה, ומשליכה אותם בפינה המערבית להר הבית. לתדהמתו הבחין כי המקום כולו מלא אשפה. מבירורים שערך וחקר, נודע לו על המסורת העתיקה של צאצאי הרומאים, לזרוק את אשפתם דווקא במקום הזה. הוא החליט לפעול מיידית לפינוי הרי האשפה שהצטברו שם. מה עשה? ניגש אל הר הזבל, ופיזר לתוכו מטבעות זהב רבים. עד מהרה נהרו אנשי העיר אל המקום, כדי לפנות את האשפה ולזכות באוצר. תילי אשפה פונו, ולעין כל נחשף הכותל המערבי.

לעולם אין השכינה זזה מהכותל המערבי

אמר רבי אלעזר בן פדת: אף בזמן שחרב בית המקדש, אין השכינה זזה ממקומה, שנאמר (מלכים א ט ג): "וְהָיוּ עֵינַי וְלִבִּי שָׁם כָּל הַיָּמִים". אמר רב אחא: לעולם אין השכינה זזה מכותל מערבי של בית המקדש, שנאמר: "הנה זה עומד אחר כותלנו".

הסבר על ענין קיומו של הכותל המערבי כתוב בספר אמונה והשגחה: "מקום מקדשנו - כשנתבונן בו נכיר ענין נצחיותו... אף כששלטו כמה ידים ורצו לעוקרו, לא עלתה בידם. וזהו סימן מובהק שלא זזה שכינה משם... **והוא כמו עצם "לוז" שנשאר באדם לאחר מותו, שהוא יהיה יסוד לבנין האדם בתחיית המתים. והוא רמז לכלל ישראל, שלא יכלה ממנו שארית הפליטה!**"

ואכן הכותל, אשר גם בחורבנו יכול כל יהודי להרגיש ולחוש כי זה בית אלוהים וזה שער השמים, מחזק בנו את התקוה ואת האמונה שבמהרה נזכה להתגלות השכינה בהר ה' ובבנין בית המקדש, כמו שניבא ישעיהו הנביא מפי ה' (ישעיה ב, ב ג):

"וְהָיָה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים נָכוֹן יִהְיֶה הַר בֵּית ה' בְּרֹאשׁ הֶהָרִים וְנִשָּׂא מִגְּבָעוֹת, וְנָהֲרוּ אֵלָיו כָּל הַגּוֹיִם: וְהָלְכוּ עַמִּים רַבִּים וְאָמְרוּ לְכוּ וְנַעֲלֶה אֶל הַר ה' אֶל בֵּית אֱלֹהֵי יַעֲקֹב וְיֹרֵנוּ מִדְּרָכָיו וְנֵלְכָה בְּאֹרְחֹתָיו, כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וּדְבַר ה' מִירוּשָׁלָם".

פרק שלישי - עשרה הרוגי מלכות

אבדה גדולה

אמרו רבותינו במדרש: כאשר ברא הקב"ה את האילנות, היו מתגאים בקומתם ומגביהים את עצמם למעלה למעלה. אולם כאשר ברא ה' את

הברזל, ירדה גאוותם, השפילו את עצמם ואמרו: אוי לנו, שברא הקב"ה דבר שיכרות אותנו.

כך, לאחר חורבן בית המקדש השני, היתה לעם ישראל נחמה גדולה, בכך שעולם התורה היה פורח ומשגשג: תנאים קדושים וצדיקים עמדו להם לעם ישראל, עד שהיו אנשים שאמרו: מה כבר הפסדנו בזה שנחרב הבית?! הרי יש בינינו תלמידי חכמים שמדריכים את העולם בתורת ה' ובמצוותיו! אולם אז נגזרה גזירה מאת ה' יתברך על עשרה צדיקים קדושי עליון, שייהרגו על ידי המלכות, ובזה הרגישו כולם היטב היטב את צער ומרירות הגלות והחורבן, שעל ידם איבדנו אבדה גדולה ועצומה עד מאוד. לכן, כאשר מקוננים אנו על חורבן בית המקדש, מזכירים אנו אף גזירה קשה זו, אשר מהווה חלק בלתי נפרד מצער הגלות והחורבן.

גזירת הקיסר

קיסר רומי, שמע רבות אודות החכמה הגדולה של תורת ישראל, והחל להתעניין בה. הוא החליט ללמוד את התורה החל מספר בראשית, וכך למד פרשה אחר פרשה, וכאשר הגיע לפרשת משפטים, למד את הפסוק: "וְגוֹנֵב אִישׁ וּמְכָרוֹ... מוֹת יוּמָת". מיד שלח וקרא לעשרה חכמי ישראל, ובאו לפניו והושיב אותם על בימות של זהב. אמר להם: רוצה אני לשאול אתכם שאלה, לרדת לעומק הדין של תורתכם. אולם מבקש אני מכם כי תענו לי אך ורק את האמת ללא סילוף ושינוי. אמרו לו: מה שאלתך? אמר להם: אדם מישראל שגנב איש מאחיו בני ישראל ומכר אותו - מה דינו? אמרו לו: התורה אמרה "מות יומת". אמר להם: אם כן חייבים אתם מיתה! אמרו לו: מדוע? אמר להם: על מכירת יוסף, שמכרוהו אחיו. אם היו האחים בחיים הייתי דן אותם, אבל עכשיו שאינם בחיים אתם תישאו בעוון אבותיכם! אמרו לו: תן לנו שהות של שלושה ימים. אם נמצא זכות על עצמנו - מוטב, ואם לא - תעשה כפי שחפצת. הסכים לכך הקיסר, ופנו לצאת מארמונו.

רבי ישמעאל עולה לשמים

היה ביניהם ר' ישמעאל כהן גדול. מיד פנו אליו כולם בתחינה ובבקשה שיעלה לרקיע על ידי הזכרת השם המפורש, ויחקור בשמים האם נגזרה הגזירה מאת ה' יתברך. נענה רבי ישמעאל לבקשתם, טיהר את עצמו, התעטף בטלית ובתפילין, והזכיר את השם המפורש. מיד נשאה אותו

הרוח והביאה אותו עד הרקיע השישי. פגש אותו גבריאל המלאך, אמר לו: האם אתה הוא ישמעאל שהקב"ה משתבח בך בכל יום, ואומר שיש לו עבד בארץ שדומה לקלסתר פניו? (כי היה ר' ישמעאל אחד משבעה היפים בעולם, ופניו כפני מלאך אלוקים) ענה לו ר' ישמעאל: אכן, אני הוא. שאל גבריאל: מדוע עלית לכאן? אמר לו: מפני שמלכות הרשעה גזרה עלינו לאבד מאתנו עשרה חכמי ישראל, ועליתי לדעת אם הגזירה היא מאת ה'. שאל אותו גבריאל: ואם יוודע לך שנגזרה גזירה, אך היא אינה חתומה - האם תוכל לבטלה? אמר לו: כן. ענה גבריאל ואמר: אשריכם, בני אברהם יצחק ויעקב, שגילה הקב"ה לכם מה שלא גילה אפילו למלאכי השרת!

אמר גבריאל: ישמעאל בני, חי נפשך, שכך שמעתי מאחורי הפרגוד, שעשרה מחכמי ישראל נמסרו להריגה ביד מלכות הרשעה. שאל רבי ישמעאל לסיבת הדבר. ענה לו גבריאל: על מכירת יוסף שמכרוהו אחיו. דע לך, שמידת הדין מקטרגת בכל יום לפני כסא הכבוד, ואומרת להקב"ה: האם כתבת בתורתך אות אחת לבטלה? הרי השבטים מכרו את יוסף, ולא פרעת עדיין מהם או מזרעם! לכן נגזרה הגזירה על עשרה מחכמי ישראל למוסרם להריגה בידי מלכות הרשעה. שאל רבי ישמעאל: ועד עכשיו לא מצא הקב"ה במי לפרוע את החוב? אמר לו גבריאל: חי נפשך ישמעאל בני, שמיום שמכרו השבטים את יוסף, לא מצא הקב"ה בדור אחד עשרה צדיקים וחסידים כמו השבטים, אלא רק בדור שלכם, לכן הקב"ה פורע מכם. אולם דע לך שהקב"ה ישיב לרומי כגמולם, ומלכות זו תרד עד שאול תחתית.

נחה דעתו של ר' ישמעאל. הוא החל להלך ברקיע אנה ואנה, והנה ראה מזבח סמוך לכסא הכבוד. אמר לגבריאל: מה מקריבים אתם על המזבח? וכי יש פרים וכבשים ואש בשמים? אמר לו גבריאל: נפשות של צדיקים אנו מקריבים עליו, שמיתתם של הצדיקים מכפרת, כמו הקרבנות שמכפרים. שאל אותו: מי מקריב אותם לפני ה'? אמר לו: מיכאל השר הגדול.

גזירה גזרתי

ירד רבי ישמעאל והודיע לחבריו שכבר נגזרה הגזירה ונחתמה. היו הצדיקים מצטערים מצד אחד על שנגזרה עליהם גזירה קשה כזאת. ומצד שני שמחו על כך שמחשיב אותם הקב"ה כצדיקים כה גדולים השקולים כנגד השבטים הקדושים.

ישבו החכמים בזוגות: רבי ישמעאל כהן גדול עם רבן שמעון בן גמליאל, רבי עקיבא עם רבי חנינא בן תרדיון, רבי אלעזר בן שמוע עם רבי ישבב

הסופר, רבי חנינא בן חכינאי עם רבי יהודה בן בבא, רבי חוצפית המתורגמן עם רבי יהודה בן דמא. [יש כמה דעות מי היו עשרה הרוגי מלכות וכיצד נהרגו, כאן נביא השיטה שהובאה בספר "מעם לועז"]

הריגת רבן שמעון בן גמליאל

נכנס הקיסר, וכל גדולי רומי אחריו. אמר להם: מי יהרג תחילה? ענה רבן שמעון בן גמליאל: אני נשיא בן נשיא, מזרעו של דוד מלך ישראל ע"ה, אני אהרג תחילה! ענה רבי ישמעאל כהן גדול ואמר: אני כהן גדול בן כהן גדול, מזרעו של אהרון הכהן, אני אהרג תחילה, ולא אראה במיתת חברי. אמר הקיסר: אם כן נפיל גורלות. אכן עשו כך, ונפל הגורל על רבן שמעון בן גמליאל.

ציוה הקיסר לחתוך את ראשו תחילה, וחתכוהו. נטל אותו רבי ישמעאל בין ברכיו וצווח עליו במר נפש: הלשון שהיתה מבארת את התורה בשבעים לשון - איך עתה לוחכת את העפר?! והיה בוכה ומצטער. אמר לו הקיסר: עד שאתה בוכה על חברך, תבכה על עצמך, שגם אתה מובל להריגה! אמר לו רבי ישמעאל: איני בוכה על עצמי, כי חברי רבן שמעון גדול ממני בתורה ובחכמה, ולכן ראוי יותר לבכות עליו. ובוכה אני על כך שהוא הקדים אותי בכמה רגעים להגיע לישיבה של מעלה.

הריגת רבי ישמעאל בן אלישע כהן גדול

עוד הוא מתאונן ובוכה ומקונן, נשקפה בתו של הקיסר בעד החלון וראתה את יופיו של רבי ישמעאל. נכמרו רחמיה עליו, ושלחה לאביה שיואיל לתת לה משאלה ובקשה אחת. אמר לה הקיסר: כל אשר תאמרי בתי אעשה, רק אל תבקשי ממני להותיר בחיים את רבי ישמעאל וחבריו. אמרה לו: אם כן אבקשך שתצווה להפשיט את עור פניו, כדי שאוכל ליהנות מיופיו תמיד. מיד ציוה להפשיט את עור פניו. כאשר הגיעו למקום התפילין צעק צעקה גדולה ומרה, ונזדעזעו שמים וארץ. צעק פעם שניה ונזדעזע כסא הכבוד. אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: צדיק כזה, שהראית לו כל גנזי העולם, יהרג במיתה משונה על ידי הרשע?! זו תורה וזו שכרה? אמר להם: הניחו לו, ותעמוד זכותו לדורות שלאחריו. אמר הקיסר לרבי ישמעאל: עד עכשיו לא בכית ולא צעקת, ועכשיו אתה צועק?! אמר לו: לא על נשמתי אני צועק, אלא על מצות תפילין שלוקחים ממני. אמר לו הקיסר: עדיין בוטח אתה באלוהיך? אמר לו (איוב יג, טו):

"הן יקטלני - לו אייחל", על אף שה' קוטל אותי ומוסר אותי להריגה, אני ממשיך לייחל אליו. ומיד יצאה נשמתו של רבי ישמעאל.

הריגת רבי עקיבא

אחריו הוציאו את ר' עקיבא. היה ר' עקיבא יושב ועוסק בתורה. כשבאו להוציאו להריגה, הגיע מכתב אל הקיסר שמלך ערביא משתלט על ארצו, ועל הקיסר ללכת. ציוה הקיסר לשים בינתיים את ר' עקיבא בבית האסורים. כשחזר הקיסר, הוציאו את ר' עקיבא להורג ביסורים קשים - היו מסרקים את בשרו במסרקות של ברזל. אותה שעה היתה שעת קריאת שמע, ור' עקיבא היה מקבל עליו עול מלכות שמים. אמרו לו תלמידיו: עד כאן? גם במצב קשה כזה אתה מסוגל לקבל עליך עול מלכות שמים? אמר להם: בני, כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה, שכתוב: "ואהבת את ה' אלוקיך בכל לבבך **ובכל נפשך**" - דהיינו שיש לאהוב את ה' אפילו כשהוא נוטל את נפשך. והייתי אומר, מתי יבוא לְיָדִי פסוק זה ואקיים אותו, עכשיו שבא לידי - לא אקיימנו?! אמר ר' עקיבא את הפסוק: "שמע ישראל, ה' אלוקינו, ה' אחד!" הוא האריך במילה "אחד", ויצאה נשמתו באחד. יצאה בת קול ואמרה: אשריך ר' עקיבא, שגופך טהור ויצאה נשמתך בטהרה, ומזומן אתה לחיי העולם הבא.

כשנפטר בא אליהו הנביא זכור לטוב, ונטלו על כתפו ונשא אותו למרחק חמש פרסאות [כעשרים ק"מ]. פגש אותו ר' יהושע הגרסי. שאל ר' יהושע את אליהו: וכי אינך כהן, והלוא אסור לכהן להיטמא למת? אמר לו: גוף של צדיק אינו מטמא. הלכו שניהם יחדיו עד שהגיעו למערה אחת יפה מאוד. כשנכנסו לשם, ראו מיטה מוצעת ונר דלוק, שולחן וכסא. נטלו את ר' עקיבא והשכיבו אותו על אותה מיטה, והיו מלאכי השרת בוכים עליו שלושה ימים ושלושה לילות, ושיבחו והודו למי שאמר והיה העולם ואמרו: "אשריכם צדיקים, אשריכם חסידים, אשריכם עמלי תורה, מה גנוז ומה צפון לכם, כמו שנאמר: "מה רב טובך אשר צפנת ליראיך". ביום למחרת נטל אותו אליהו הנביא והושיבו בישיבה של מעלה לדרוש שם בכתרי אותיות. והיו כל הנשמות של הצדיקים והחסידים מתקבצות לשמוע מדרשותיו.

הריגת רבי חנינא בן תרדיון

אחריו הוציאו את ר' חנינא בן תרדיון. אמרו עליו שהיה נעים בפני הקב"ה ובפני בני אדם. ומעולם לא עלתה קללת חברו על שפתיו. כשציוה הקיסר שלא ללמוד תורה, מה עשה ר' חנינא? עמד והקהיל קהילות ברבים, וישב לו בשווקיה של רומי והיה לומד ועוסק ודורש בתורה.

ציוה הקיסר לכרוך את גופו בספר תורה ולשורפו. נטל אותו הקוסטינר (המוציא להורג), כרכו בספר תורה, נטל ספוגים של צמר ושרה אותם במים ושם אותם סביב גופו, ואחר כל זה הצית את האש, כדי שימות במיתה איטית וקשה. היתה בתו עומדת ואומרת: אוי לי אבא שראיתיך בכך! השיב לה: טוב לי בתי שראית אותי בכך! היו תלמידיו עומדים לידו, שאלו אותו: מה אתה רואה? אמר להם: אני רואה גוילים [יריעות קלף] נשרפים, ואותיות פורחות באויר [יש בזה רמז לצדיקים, שגופם נשרף, אולם נשמתם עולה לגנזי מרומים]. התחיל לבכות. אמרו לו תלמידיו, מפני מה אתה בוכה? אמר להם: אם אני לבדי נשרף, לא היה לי הדבר קשה, אולם עכשיו אני נשרף וספר תורה עמי. אמרו לו תלמידיו: פתח את פיך ותכנס לתוכו האש וכך תפטר בקלות. אמר להם: מוטב שמי שנפח בי את נשמתי הוא יטלנה ממני, ולא אמית את עצמי.

המוציא להורג, שהתרשם עמוקות ממחזה נורא זה, אמר לו: רבי, אם אני מסלק את הספוגים של הצמר מעל גופך, כדי שתצא נשמתך מהרה, אתה מביאני לחיי העולם הבא? אמר לו: כן. ביקש שישבע לו, ונשבע לו. מיד הגדיל הקוסטינר את השלהבת, נטל את הספוגים, ומיד יצאה נשמתו. אז השליך הקוסטינר אף הוא את עצמו לתוך האש ונשרף. יצאה בת קול ואמרה: ר' חנינא בן תרדיון והקוסטינר מזומנים לחיי העולם הבא! על זה בכה ר' יהודה הנשיא ואמר: יש קונה עולמו בשעה אחת, כגון זה הקוסטינר. ויש אדם שעובד את ה' כל ימיו ומפסיד את שכרו בשעה אחת, כגון יוחנן כהן גדול, ששימש שמונים שנה בכהונה גדולה, ולבסוף התפקר ונעשה צדוקי.

הריגת רבי יהודה בן בבא

ר' יהודה בן בבא - מרוב שקדנותו העצומה בתורה, מהיותו בן 18 ועד פטירתו בגיל 80 לא טעם טעם שינה, אלא כשינת סוס [שינה חטופה וקלה מאוד]. במשך 26 שנים היה שרוי בתעניות, ולא טעם טעם חטא מימיו, ולא אמר על טמא טהור ועל טהור טמא, והיה קורא לתלמידיו 'רבי', והיה מלמד את תלמידיו יומם ולילה.

אותו יום שהיה צריך לצאת להורג, היה יושב בתענית. בא אצלו ר' ראובן אצטרובול ואמר לו: רבי, יודע אני שצדיק גמור אתה, אוי לנו כי מלכות

הרשעה העיזה פניה לאבד מרגליותנו. אם רצונך אמות אני תחתיך ותינצל אתה. אמר לו ר' יהודה: ראובן אחי, אם גזירת בשר ודם אין אנו יכולים לבטלה, גזירת מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, מי יכול לבטלה? לכן הנח דבריך וברך את דיין האמת.

כשיצאה נשמתו, ציוה הקיסר וחתכוהו אברים אברים והשליכוהו לכלבים, ולא הוספד ולא נקבר. יצאה בת קול ואמרה: אשריך רבי יהודה בן בבא, שגופך נקי, ויצאה נשמתך בנקיות.

הריגת רבי יהודה בן דמא

כשרצה הקיסר להוציא את ר' יהודה בן דמא להורג, אותו היום ערב שבועות היה. אמר ר' יהודה לקיסר: בחייך, המתן לי מעט עד שאקיים מצות 'עצרת' ואקדש קידוש של חג השבועות, כדי לתת שבח להקב"ה שנתן לנו את התורה. אמר לו הקיסר: עדין בוטח אתה בתורה ובאלוקים? אמר לו: כן. אמר לו הקיסר: מה שכרה של תורתך? אמר לו: עליה אמר דוד המלך ע"ה: "מה רב טובך אשר צפנת ליראיך". אמר לו הקיסר: אין שוטים בעולם כמוכם, שסבורים ומאמינים שיש עולם נוסף אחר המוות. אמר לו ר' יהודה: אין שוטים בעולם כמוכם, שכופרים באלוקים חיים. אוי לך ואוי לבושתך ואוי לחרפתך כשתראה אותנו עם ה' באור החיים, ואתה תשב בשאול תחתית במדרגה תחתונה. מיד חרה אפו של הקיסר, וציוה לקשור את שערות ראשו של ר' יהודה בזנב הסוס ולמושכו בכל רחובות רומי, ואחר כך חתכו את בשרו אברים אברים.

בא אליהו הנביא ז"ל ולקח את האברים וקברם במערה אחת הסמוכה לנהר היורד לפני רומי. שמעו הרומיים קול נהי ובכי מתוך אותה המערה במשך שלושים יום. באו ואמרו זאת לקיסר. אמר להם: אפילו יחרב העולם ויהפך לתוהו ובוהו, לא אשקוט עד שאמלא את רצוני באותם עשרה זקנים כאשר נשבעתי. היה שם זקן אחד מחכמי רומי ואמר לקיסר: אדוני הקיסר, דע כי שגית הרבה מאוד ששלחת יד בעם ה' בלי חמלה, ודע כי מרה תהיה לך לבסוף. כששמע הקיסר כך חרה אפו על אותו זקן וציוה לחונקו. כששמע הזקן כך מיהר ומל את עצמו, ומיד כשנחנק - נעלם גופו והיה כלא היה. נחרד הקיסר חרדה גדולה, אולם לא חזר בו משבועתו להמשיך להרוג בחכמי ישראל.

הריגת רבי חוצפית המתורגמן

ר' חוצפית המתורגמן היה בן מאה ושלושים שנה כשהוציאוהו להורג. הוא היה יפה תואר ויפה מראה, בעל הדרת פנים, דומה למלאך ה' צבאות. באו וסיפרו למלך על יופיו ועל הדרת שיבתו, אמרו לו: בחייך אדוני, תרחם על הזקן הזה. שאל הקיסר את ר' חוצפית: בן כמה אתה? אמר לו: בן מאה ושלושים פחות יום אחד. ובקשתי שטוחה לפניך שתמתין לי עד שימלא יומי. אמר לו הקיסר: מה זה משנה לך אם תמות היום או מחר? אמר לו: ברצוני להספיק לקיים עוד שתי מצוות - לקרוא קריאת שמע שחרית וערבית, ולהמליך עלי את השם הגדול והנורא והמיוחד. אמר לו הקיסר: עזי פנים ועזי נפש, עד מתי אתם בוטחים באלוהיכם?! שהרי אבותי החריבו את ביתו, ואת נבלת עבדיו נתנו סביבות ירושלים ואין קובר! כששמע ר' חוצפית דברי נאצה כאלו, בכה בכי גדול ואחז בבגדיו וקרעם על גידוף ה' יתברך. אמר לקיסר: מה תעשה ליום אחרון, כשיפקוד ה' על רומי ועל אליליכם? אמר המלך לשריו: עד מתי אתווכח עם זקן זה? מיד ציוה להורגו, וסקלוהו ותלוהו. אז באו שריו וחכמיו והתחננו בפני המלך שיסכים לקוברו, כי חמלו על שיבתו. נאות המלך לקוברו, באו תלמידיו וקברוהו והספידוהו הספד גדול וכבד מאוד.

הריגת רבי חנינא בן חכינאי

ר' חנינא, מגודל פרישותו וצידקותו - כל ימיו היה יושב בתעניות - מגיל 12 עד 95. אותו היום שהוציאוהו להורג ערב שבת היה. התחיל בקידוש היום "ויכולו השמים והארץ..." עד "ויקדש אותו". ולא הניחוהו לגמור את הקידוש והרגוהו. יצאה בת קול ואמרה: אשריך ר' חנינא בן חכינאי, שהיית קדוש ויצאה נשמתך בקדושה בתיבת "ויקדש".

הריגת רבי ישבב הסופר

ר' ישבב הסופר היה בן תשעים שנה באותו יום שבו הוציאוהו להורג. כשבא להיהרג אמר לתלמידיו: הלואי שהייתי כפרה על הדור, אולם אני רואה שאין רחוב ורחוב שברומי שאין בו חלל חרב, שעתידה אומה הרשעה לשפוך דם נקי מישראל. אמרו לו: רבנו, מה תהא עלינו? אמר להם: החזיקו איש ברעהו ואהבו שלום ומשפט, אולי יש תקוה. אמר לו הקיסר: זקן, בן כמה שנים אתה? אמר לו: היום בן תשעים שנה אנוכי, ועוד כשהייתי במעי אמי היתה גזירה מאת הקב"ה למסור אותי ואת חברי בידך, כדי לתבוע את דמינו מידך. אמר הקיסר: וכי יש עולם הבא?!

אמר לו: כן, ואתה אוי לך ואוי לבושתך כשיפרע דם חסידיו מידך! אמר הקיסר: מהרו להרוג גם את זה, וראה את כוחו וגבורתו של אלוהי זה, מה יעשה לי בעולם הבא. ומיד ציוה לשורפו.

הריגת רבי אלעזר בן שמוע

ר' אלעזר בן שמוע היה בן מאה וחמש באותו יום שבו הוציאוהו להורג. חסיד וקדוש היה, מקטנותו ועד סוף ימיו לא שמע אדם שהוציא דברי תיפלות מפיו, ולא התקוטט עם חבריו, לא בדיבור ולא במעשה. עניו ושפל רוח, וישב בתענית שמונים שנה. אותו יום שנהרג, ערב שבת היה, ורצו להורגו לפני כניסת השבת. אמר להם: בבקשה מכם, הניחו לי עד שאקיים את מצות השבת. אמרו לו: אם כה בוטח אתה באלוהיך, והוא מלך גדול בשמים, למה אינו מציל אתכם מן המלכות? אמר להם: כדי שיתבע דמינו מידכם. הלכו ואמרו זאת למלך. אמר המלך לר' אלעזר: איזה עם עזי פנים אתם, אפילו בפתחה של מיתה עדיין בעזותכם אתם עומדים! אמור נא לי, מדוע אלוהיכם אינו מציל אתכם מן המלכות? אמר לו: כבר אמרתי לעבדיך ששאלוני, כדי להיפרע מכם! אמר לו: אם כן שיפרע עכשיו! אמר לו: כאשר החריבו את ביתו ושרפו את היכלו - האריך אפו ולא הענישם מיד, עכשיו לא כל שכן? ציוה המלך והוציאוהו להורג. באו תלמידיו לפניו ואמרו לו: רבנו, מה אתה רואה? אמר להם: רואה אני את נשמות הצדיקים, שנשמת כל צדיק וצדיק מטהרת את עצמה במי השילוח כדי להיכנס היום בטהרה בישיבה של מעלה לשמוע את דרשותיו של ר' עקיבא, שידרוש להם מעניינו של יום. וכל מלאך ומלאך מביא קתדרות של זהב לכל צדיק וצדיק לשבת בטהרה. באומרו זאת יצאה נשמתו. יצאה בת קול ואמרה: אשריך ר' אלעזר בן שמוע, שהיית טהור ויצאה נשמתך בטהרה.

עין לא ראתה

כך עלתה בקדושה ובטהרה נשמתם של עשרה קדושי עליון אל אביהם שבשמים. בתורה נאמר, כי כאשר פנו אחיו של יוסף לעלות ממצרים לארץ ישראל, פונה אליהם יוסף ואומר (בראשית מד יז): "וְאַתֶּם עֲלוּ לְשָׁלוֹם אֶל אֲבִיכֶם".

מסביר רבנו בחיי: "ואתם עלו לשלום אל אביכם" - היה יכול לומר: "לכו לשלום לדרככם", אבל הפרשה הזו רומזת על עשרה הרוגי מלכות, אשר

עלו לשלום אל אביהם שבשמים. וכן דרשו חז"ל: עשרה הרוגי מלכות, אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם. זכותם תגן עלינו, אמן.

פרק רביעי - ארבע התעניות

ימי חשבון הנפש והתעוררות

ארבעה צומות תיקנו הנביאים על חורבן בית המקדש וגלות ישראל מארצם. אותם צומות נקבעו בתאריכים מרכזיים, שבהם התרכזו עיקר הפורענויות שארעו לעם ישראל. ואלו הם: י"ז בתמוז, ט' באב, ג' בתשרי - צום גדליה, ועשרה בטבת.

תעניות אלו, שנקבעו כזכר לחורבן - עיקרם הוא לא הצער והאבל על העבר, כי דיה לצרה בשעתה, אלא עיקרם להתבונן במאורעות העבר ולעורר את הלבבות לתשובה, שכך אמרו חכמים: "כל דור שלא נבנה בית המקדש בימיו, כאילו חרב בימיו". יש בכוחו של כל דור ודור לעורר רחמי שמים לגאול את ישראל ולקבץ נדחי עם ישראל לארצנו. ועל ידי מה? על ידי תשובה שלימה ותיקון עוונות ראשונים. כל זמן שהישועה לא באה, סימן הוא שעדיין לא שבנו מחטאינו ואנו נמקים בעוונותינו ובעוונות אבותינו, וכאילו אנחנו חס ושלום גרמנו את החורבן.

התעניות מזכירות לנו את עוונות אבותינו, שאותם אנו ממשיכים, ואם נתעורר בהם לתשובה, יהפכו דוקא אותם ימים, מאבל לשמחה. כפי שנאמר בנביא (זכריה ח, יט): "כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת, צוֹם הָרְבִיעִי וְצוֹם הַחֲמִישִׁי וְצוֹם הַשְּׁבִיעִי וְצוֹם הָעֲשִׂירִי, יִהְיֶה לְבֵית יְהוּדָה לְשָׂשׂוֹן וּלְשִׂמְחָה וּלְמוֹעֲדִים טוֹבִים, וְהָאֱמֶת וְהַשָּׁלוֹם אֱהָבוּ".

צום גדליה

צום זה תיקנו חכמים לזכר הריגת גדליה בן אחיקם, לאחר חורבן הבית הראשון, כפי שסופר לעיל בפרק הראשון. הריגת גדליה היתה ביום ראש השנה, אולם מפני שאין מתענים בחג נדחה הצום למוצאי ראש השנה - יום ג' בתשרי. על צום זה אמרו רבותינו: שקולה מיתת הצדיקים כשריפת בית אלוהינו. שכשם שקבעו צום על חורבן בית המקדש, כך קבעו צום על מות גדליה.

צום עשרה בטבת

יום עשרה בטבת הוא היום שבו שם נבוכדנצר מצור על ירושלים, ובכך החלה הפורענות, כפי שנאמר (מלכים ב, כה, א-ג): "בַּחֹדֶשׁ הָעֲשִׂירִי בֶּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ בָּא נְבֻכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל הוּא וְכָל חֵילוֹ עַל יְרוּשָׁלַיִם, וַיִּחַן עָלֶיהָ וַיִּבְנוּ עָלֶיהָ דָּיֵק [מגדל] סָבִיב: וַתָּבֹא הָעִיר בַּמָּצוֹר... וַיֶּחֱזַק הָרָעָב בָּעִיר וְלֹא הָיָה לֶחֶם לְעַם הָאָרֶץ".

שנה וחצי היתה העיר מוקפת במצור. במשך הזמן אזל מלאי המזון מן העיר, ורעב נורא פקד את יושבי ירושלים, עד שביום ט' בתמוז הובקעה העיר, ונכנסו חיילי נבוכדנצר לירושלים, כפי שסופר בהרחבה בפרק הראשון.

צום שבעה עשר בתמוז

חמש פורענויות

אמרו רבותינו: חמשה דברים רעים אירעו בשבעה עשר בתמוז: **א.** נשתברו הלוחות הראשונות, בעקבות חטא העגל. **ב.** בוטל קורבן התמיד בבית המקדש הראשון. **ג.** הובקעה העיר בחורבן הבית השני. **ד.** שרף אפוסטמוס הרשע את התורה. **ה.** הועמד צלם בהיכל.

פורענות ראשונה - חטא העגל

הפורענות הראשונה שארעה ביום יז' בתמוז, התרחשה בתקופה שבה היו אבותינו במדבר לאחר יציאתם ממצרים. עם ישראל חטאו בחטא העגל, ובעקבות כך השתברו הלוחות שהוריד להם משה מן השמים.

מה היה חטא העגל? כידוע כי מתן תורה היה ביום השישי לחודש סיון. יום למחרתו בשביעי בסיון, עלה משה רבנו להר סיני כדי ללמוד מפי הקב"ה את כל פרטיה ודקדוקיה של התורה, וכן לקבל את "לוחות העדות", שעליהם חקוקים עשרת הדברות. לפני עלייתו אמר משה לישראל: בסוף ארבעים יום, אני בא ומביא לכם את התורה! עם ישראל חישבו את הימים, והגיעו למסקנה שביום ששה עשר בתמוז אמור משה לרדת. טעו הם בחישוב הימים, שכן החשיבו גם את יום ז' בסיון בתוך מנין הארבעים יום. לאמיתו של דבר יום זה אינו נכלל בחשבון, ומשה צריך היה לרדת רק ביום יז' בתמוז.

בששה עשר בתמוז ציפו עם ישראל בקוצר רוח לבואו של משה, אך משה לא הגיע. בא השטן וערבב את העולם, והראה דמות חושך ואפילה, דמות ענן וערפל. אמר השטן לבני ישראל: משה רבכם - היכן הוא? אמרו לו: עלה למרום. אמר להם: הגיע הזמן שירד - ולא ירד! אולם הם לא שמו לב לדבריו. "ודאי מת הוא", הוסיף השטן להטעותם, אולם גם אז לא שמעו לדבריו. עד שהראה להם השטן דמות מיטתו של משה פורחת באויר, ואז נטרפה עליהם דעתם.

עשה לנו אלוהים!

גדולה היתה האמונה שהאמינו בני ישראל במשה, לכך כשראו שדבר אחד מדבריו אינו מתקיים (לפי הבנתם), נעשו כאדם שרואה בהתמוטטות

שמים וארץ ודעתו נטרפת עליו. באו מיד לחור - בנה של מרים הנביאה, ואמרו לו: עשה לנו אלוהים! אולם חור סרב. מיד קמו עליו הערב רב [מצריים שיצאו עם ישראל ממצרים] והרגוהו. באו לאהרון בבהלה ובטרוף הדעת ואמרו לו: "עשה לנו אלוהים!".

אהרון הכהן, אשר ראה את להיטותם הרבה לעשות פסל, ידע שאם יסרב להם זה לא יעזור, הם יהרגו אותו ויעשו את רצונם בכוחות עצמם. לכן החליט אהרון להתחכם: הוא אמר להם כי מסכים הוא לדבריהם, אך קיוה "למשוך את הזמן" על ידי שיבצע את העבודה באיטיות רבה.

ומסבירים רבותינו, כי בשעה שבאו עם ישראל לאהרון בבקשה זו - כמעט כולם לשם שמים התכוונו. הם לא רצו חס ושלום לעשות להם עבודה זרה, אלא רצו לעשות כח שיקשר בינם לבין הקב"ה, כתחליף למשה רבנו ש"מת". כולם היו רוצים להתנדב בכל יכולתם כדי שממעשיהם יצא כח אדיר כשל משה, אשר יהיה למליץ בינותם לבין הקדוש ברוך הוא. אולם מחשבתם של ה"ערב רב" שהסיתו אותם, היתה אכן לשם עבודה זרה.

ויצא העגל הזה

אמר אהרון לבני ישראל: "פָּרְקוּ נִזְמֵי הַזָּהָב אֲשֶׁר בְּאָזְנֵי נְשֵׁיכֶם בְּנֵיכֶם וּבְנֹתֵיכֶם וְהָבִיאוּ אֵלָי". שיער אהרון כי מלאכת איסוף התכשיטים מן הנשים תארך זמן רב, כי לא בקלות מוכנות הנשים לתת את תכשיטיהן. הזדרזו בני ישראל ללכת לאסוף זהב, אולם כאשר ביקשו תכשיטים מנשותיהם, נתקלו בהתנגדות מוחלטת, הנשים הצדקניות הבינו שמעשה זה אינו הגון כלל, ולא הסכימו בשום פנים ואופן לתרום את תכשיטיהן. הגברים, שכל כך להוטים היו להביא את הזהב, החליטו להביא את הנזמים והתכשיטים שלהם עצמם, וכך תוך זמן קצר התאספה כמות של זהב.

את הזהב שהתאסף - זרק אהרון לתוך מדורת אש גדולה, מתוך תקוה שעד שיותך הזהב ועד שיעשה ממנו צורה, יעבור זמן רב. אולם גם כאן היה מעשה שטן: איש רשע מבני ישראל, ושמו מיכה, היה לו טס מיוחד של זהב שעליו היה חקוק השם המפורש. [מנין היה לו טס זה? בשעה שיצאו ישראל ממצרים רצה משה להוציא את ארונו של יוסף ממצולות הים, כדי לקיים את השבועה שהשביע יוסף את בני ישראל לקוברו בארץ ישראל. אולם הארון היה מעופרת כבד מאוד ואי אפשר היה להוציאו. לקח משה רבנו טס של זהב, חקק עליו את השם המפורש והשליכו למים, ומיד צף ארונו של יוסף. טס זה לקחו מיכה ושמר אצלו]. השליך מיכה את טס הזהב לתוך האש, והנה מן האש יצאה בבת אחת צורת עגל! ולעגל זה היתה חיות, כמו לעגל אמיתי - הוא קפץ סביב למדורה, דילג מעל

האבנים, וגעה בקול רם.

חג לה' מחר!

התרגשות רבה אחזה במחנה ישראל: הנה עלה בידם ליצור כח שיוביל אותם וינהיג אותם במדבר במקום משה רבנו! מיד התחילו כל ישראל לעשות הכנות לשם הקרבת קורבנות לעגל. הם התחילו לבנות מזבח, אספו אבנים, ליקטו עצים, הוציאו צאן ובקר, ואהרון רואה כל זאת וליבו נשבר. מיהר אהרון לומר להם: אין זה מן הראוי שכל העם יחד יעסקו במלאכת בניית המזבח לעגל, הניחו לי לעשות את המלאכה בעצמי. בכך קיוה כמובן להרויח זמן נוסף. ואכן הסכימו בני ישראל לדבריו, והניחו לו לעשות את העבודה בעצמו. אבן אחר אבן הניח אהרון, וכל אותו זמן נשא דברים לקב"ה ואמר: רבון כל העולמים, גלוי וידוע לפניך שאיני עושה כן, אלא כדי לעכב את ישראל, וכל כוונתי היא לשם שמים בלבד. כך הקים אהרון את המזבח, וכשהושלמה המלאכה כבר הגיע הלילה.

פנה אהרון ואמר לבני ישראל: לא נאה ולא יאה להקריב קרבנות בלילה בחשכה. המתינו עד שיאיר הבוקר ואז נחוג חג לה'. בלבו אמר אהרון: רבונו של עולם, כל מילותי הן לשם שמים. מחר ישוב משה אל המחנה, ונחוג חג אמיתי לה' יתברך.

שכחו אל מושיעם

הסכימו בני ישראל אף להצעה זו, אולם למחרת השכם בבוקר עם שחר, עורר השטן את מחנה ישראל וזרזם לעבירה, ודחק בהם להקריב לפני העגל קרבנות. ישבו העם לסעוד את ליבם בבשר הקורבנות, להשיב נפשם במשקה ולצחק לפני העגל בשירה ובמחולות.

לא כל העם חטאו ממש בעבודה זרה. היו מעטים שחטאו, ואחרים שרק הסתכלו מן הצד ושמחו. אולם רובם לא חטאו, ואפילו הוכיחו את החוטאים על מעשיהם. ובכל זאת היתה גם עליהם הקפדה, כיון שאף הם התרשמו מן העבודה זרה, והחשיבו אותה ככח בעל השפעה [כח שלילי אומנם - ובכל זאת כח]. רק שבט לוי לבדו לא החשיב כלל את העבודה זרה, ולא השתתף אפילו במשהו בחטא העגל.

באותה שעה שבה רקדו ישראל לפני העגל ואמרו לפניו: "אלה אלוהיך ישראל!" - נעשה רעש גדול בשמים. ענו המלאכים ואמרו: "שָׂכְחוּ אֵל מוֹשִׁיעָם, עֹשֶׂה גְּדֹלוֹת בְּמִצְרָיִם!" אמר הקדוש ברוך הוא למשה: "לֶךְ רֵד כִּי שִׁחֵת עַמְּךָ" - רד מגדולתך שניתנה לך בזכותם של ישראל!

נשתברו הלוחות

ירד משה ועיניו חשכו לנגד המחזה שנגלה לעיניו. עם ישראל נכשלו בעבודה זרה - ארבעים יום לאחר קבלת התורה! לוחות הברית שהיו בידו, נעשו לפתע כבדות מאוד. האותיות הקדושות שהיו חקוקות בהן לא יכלו לסבול מעשה נורא כזה, ופרחו באויר. זעק משה רבנו מתוך שברון לב: מה חשיבות יש לה לאיגרת שאין המלך חתום עליה?! כלומר: מה החשיבות שיש ללוחות הברית, אם האותיות הקדושות פרחו מהן? הרים משה רבנו את הלוחות והשליכם מידו.

אמרו רבותינו: משל למלך שנשא אשה, וכתב לה כתובה. את הכתובה הפקיד ביד השושבין. לימים יצא שם רע על האשה. מה עשה השושבין? קרע את הכתובה. אמר: מוטב שתהיה נידונה כפנויה ולא כאשת איש. כך עשה משה, אמר: אם אין אני משבר את הלוחות - אין לישראל עמידה, שהרי הלוחות עצמם יקטרגו עליהם, שאיך יתכן שחטאו לאחר ששמעו את קול ה' בהר סיני היוצא ומכריז: "אָנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ, לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פָּנָי"?! מה עשה? שבר אותם. והסכים עמו הקב"ה במעשה זה, ואמר לו: יישר כח ששברת!

אמרו חז"ל: אלמלא נשתברו לוחות הראשונים, לא היתה אומה שולטת בישראל לעולם, ולא היה למלאך המוות שליטה על ישראל, ולא היו יסורים פוגעים באחד בישראל. ומיום שנשתברו הלוחות יוצאת בכל יום ויום בת קול מהר סיני, ומכרזת ואומרת: "אוי להם לבריות מעלבונה של תורה"!

פורענות שניה - בוטל התמיד

בימי חורבן הבית הראשון, לאחר שנבקעה העיר בט' בתמוז, המשיכו הכהנים להתבצר בבית המקדש, והקריבו את קרבן התמיד מידי יום ביומו במשך שמונה ימים. אולם ביום י"ז בתמוז כבר לא השיגו כבשים ובוטל קורבן התמיד (כפי שספור בהרחבה בפרק ראשון). היתה בכך פורענות גדולה

לעם ישראל, שכן קורבנות התמיד היו מכפרים על העם, וכאשר בוטלה כפרה זו, נותרו ישראל מחוסרי הגנה רוחנית.

מעשה דומה אירע בתקופת הבית השני, שבכל יום היו ישראל משלשלים בידי הרומאים שתי קופות של זהב, והיו הרומאים מעלים להם שני כבשים. יום אחד אמר זקן אחד רשע לרומאים, כי כל זמן שישראל ממשיכים להקריב תמידים לא יוכלו לנצחם. ואכן למחרת החליטו הרומאים להתל בישראל, ובעת ששלשלו להם את שתי קופות הזהב, העלו הרומאים חזיר. טרם הגיע למחצית החומה, נעץ החזיר את ציפורניו בחומה, וקפץ מארץ ישראל למרחק ארבעים פרסה, ונזדעזעה הארץ.

פורענות שלישית - הובקעה העיר

בחורבן הבית הראשון הובקעה העיר בט' בתמוז, וקבעו אותו חכמים ליום של צום. אולם כאשר, בזמן בית המקדש השני, הובקעה העיר ביום י"ז בתמוז, החליטו חכמים ובראשם רבן יוחנן בן זכאי, להעביר את הצום מיום ט' לחודש ליום י"ז לחודש, כיון שחורבן בית שני חמור יותר, שהרי חורבן בית המקדש הראשון, נתקן בזה שנבנה מחדש כעבור שבעים שנה, ואילו בית המקדש השני לא נבנה שוב עד ימינו אנו.

חומות רבות הקיפו את ירושלים והובקעו על ידי הרומאים, אולם ביום זה הצליחו הרומאים לפרוץ את "מבצר אנטוניה", הנמצא בצפון מערב הר הבית, ומהווה הגנה מרכזית על בית המקדש ועל העיר כולה. ברגע שנבקע מבצר זה, נוצרה דרך אל הר הבית, נכנסו החיילים הרומאים והתחילו להתקיף את בית המקדש עצמו, עד ששרפוהו ביום ט' באב, כפי שסופר בהרחבה בפרק שני.

פורענות רביעית - שרף אפוסטמוס את התורה

מאורע זה הוזכר במשנה במסכת תענית. ובתלמוד ירושלמי אמרו: "היכן שרפה? רבי אחא אומר במעברות של לוד, ורבנן אומרים במעברות של טרלוסא".

האחרונים משערים כי מעשה זה מתייחס למאורע שקרה בתקופתו של הנציב הרומאי קומנוס, שהוצב על ארץ ישראל מטעם הרומאים בתקופת

הבית השני. וכך מספר ההיסטוריון "יוספוס פלביוס" על אותו מעשה [הובא בספר התודעה]: פעם אחת הלך אפוסטמוס, אחד מעבדי קיסר רומי, על יד בית חורון (בדרך המעבר מלוד לירושלים - "מעברות לוד"), לפתע התנפלו עליו שודדים, בזזו אותו וכל אשר לו, וברחו. הנציב הרומאי קומנוס, שרצה להשליט סדר ולהעמיד את הדברים במקומם, חקר בדבר והגיע למסקנה כי אנשי הכפרים הסמוכים אשמים באירוע, כיון שלא רדפו אחר השודדים, ובכך כביכול שיתפו עימם פעולה. מיד ציוה לחייליו לאסור את אותם תושבים ולהביאם לפניו. אחד מחייליו של קומנוס, כשנכנס לאחד הכפרים, לקח משם ספר תורה, ובבזיון גדול קרע אותו והשליכו לתוך האש!

מכל הכיוונים חרדו היהודים, כאילו היתה כל ארצם לנגדם למאכולת אש. מיד שלחו הם שליחים אל הנציב קומנוס, לתבוע את עלבון התורה מידי אותו חייל מחוצף. ואכן כדי להשקיט את הרוחות, גזר קומנוס להעלות את החייל על הגרדום.

פורענות חמישית - הועמד צלם בהיכל

אחד ממלכי יהודה היה מנשה המלך, אשר הרשיע מאוד ומילא את ארץ ישראל בעבודה זרה. כל כוונתו היתה להכעיס את ה', וביום יז' בתמוז עשה מנשה צלם של עבודה זרה, והעמיד אותו דווקא בתוך ההיכל של בית המקדש. היה מנשה עומד ומשתחווה לו כשאחוריו כלפי היכל ה' ופניו כלפי הפסל. בגלל חטאיו המרובים של מנשה נגזרה גזירת החורבן, כפי שנאמר (ירמיה טו. ד): "וּנְתַתִּים לְזַעֲוָה לְכֹל מַמְלְכוֹת הָאָרֶץ בִּגְלַל מְנַשֶּׁה בֶּן יְחִזְקִיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה עַל אֲשֶׁר עָשָׂה בִּירוּשָׁלָם".

תשעה באב

חמש פורענויות

תשעה באב - הוא היום הקשה ביותר לעם ישראל מכל ימות השנה. הרבה צער, כאב ואבל ספג עם ישראל במשך הדורות, דווקא ביום זה. אמרו חכמים (משנה תענית פרק ד) : חמשה דברים אירעו את אבותינו בתשעה באב, ואלו הם : **א.** נגזר על אבותינו כשהיו במדבר שלא יכנסו לארץ ישראל, בעקבות חטא המרגלים. **ב.** חרב בית המקדש הראשון. **ג.** חרב בית המקדש השני. **ד.** נלכדה ביתר. **ה.** נחרשה ירושלים לאחר החורבן, ככתוב : "ציון שדה תחרש".

גלגל הקב"ה את הפורענויות הקשות ביותר של עם ישראל שיתרחשו דווקא ביום זה, כפי שאמרו חכמים (תענית כט ב) : "מגלגלים זכות ליום זכאי וחובה ליום חייב".

[נפרט כאן את הפורענות הראשונה. יתר הפורענויות סופרו בהרחבה בפרק הראשון]

חטא המרגלים

הפורענות הראשונה שהתרחשה בתשעה באב היתה "חטא המרגלים" : בשנה השניה לשהותם של עם ישראל במדבר, כאשר עמדו להכנס לארץ, ביקשו ממשה לשלוח מרגלים לתור את הארץ. משה נענה לבקשתם ושלח מרגלים. הלכו המרגלים לרגל את הארץ, ובשובם טענו כי ארץ ישראל הינה "ארץ אוכלת יושביה", ארץ משונה מאוד, ואין הם רוצים להכנס אליה. כך נסחפו כל ישראל אחריהם ובכו שאין הם רוצים להיכנס לארץ. כפי שכתוב בתורה (במדבר פרק יד פסוקים א-ד) :

"וַתִּשָּׂא כָּל הָעֵדָה וַיִּתְּנוּ אֶת קוֹלָם וַיִּבְכּוּ הָעָם בַּלַּיְלָה הַהוּא : וַיִּלֹנוּ עַל מֹשֶׁה וְעַל אַהֲרֹן כֹּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ אֲלֵהֶם כָּל הָעֵדָה לוּ מַתְנוּ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם אוֹ בַּמִּדְבָּר הַזֶּה לוּ מָתְנוּ : וְלָמָה ה' מֵבִיא אֹתָנוּ אֶל הָאָרֶץ הַזֹּאת לִנְפֹּל בַּחֶרֶב נָשֵׁינוּ וְטַפֵּנוּ יִהְיוּ לָבַז, הֲלוֹא טוֹב לָנוּ שׁוּב מִצְרָיְמָה : וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל אָחִיו נִתְּנָה רֹאשׁ וְנָשׁוּבָה מִצְרָיְמָה".

עדת מורדים - היתכן?!

בקוראנו פסוקים אלו, תמיהה גדולה ועצומה עומדת לפנינו : הרי אותו דור היו "דור דעה", דור שראה בעיניו ניסים ונפלאות בלתי רגילים. ראו

הם את השפטים אשר עשה ה׳ בפרעה ובמצרים, ראו את קריעת ים סוף. בעת מתן תורה נפתחו לפניהם השמים ושמי השמים ויחזו את האלוקים, וישמעו את קול ה׳ מדבר אליהם מתוך האש! בלכתם במדבר אכלו לחם מן השמים, ושתו מים שנבעו מתוך סלע! היה זה דור שמלכו ואלוהיו הפך לו מדבר שממה לגן עדן, מוקפים ענני כבוד, וענן ה׳ הולך לפניהם יומם ועמוד אש לילה!

זאת ועוד, המרגלים שנשלחו לתור את הארץ היו מן המובחרים ביותר בעם, נשיאי שבטי ישראל. גיבורי רוח וחזקים באמונה, עד שנשאם ליבם ללכת בדרך מסוכנת, ולא התייראו שמא יתפסו אותם האויבים כמרגלים.

והנה - לא יאומן - אותם אנשים צדיקים מסיתים את לב העם נגד הקב״ה! והעם - דור דעה - מתפתים **כולם** (חוץ משבט לוי, יהושוע וכלב), כמו שנאמר: ״ותישא **כל העדה** ויתנו את קולם ויבכו״, ״וילונו על משה ועל אהרון **כל בני ישראל**״, ״ויאמרו **כל העדה** לרגום אותם (את יהושוע וכלב) באבנים״. האם יתכן כי עם שלם יהפך בבת אחת לעדת מורדים לומר: ״הֲלוֹא טוֹב לָנוּ שׁוּב מִצְרָיְמָה״. ויוציאו דיבה קשה על אלוהי חסדם לאמר: ״בְּשִׂנְאַת ה׳ אֹתָנוּ הוֹצִיאָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם, לָתֵת אֹתָנוּ בְּיַד הָאֱמֹרִי לְהַשְׁמִידֵנוּ״ - גוי קדוש יאמר דבר כזה?! איך יתכן?!

משל לכפרי

אלא משל לכפרי עני שהביאו אותו מן הכפר אל ארמון המלכות. הראו לו את יופי והדר הארמון, הטעימו אותו מן המאכלים המשובחים ומכל הנאות הארמון. היה הכפרי מוקסם כולו, בכל חייו לא היו לו רגעים יפים מאלו, ותענוג גדול מזה. זאת על אף שהתענוג מהול אצלו במורא מפני המלכות, וברעדה שמא יחטא ולא ינהג כראוי לארמון המלוכה. אולם כאשר יאמרו לו: ״קבע דירתך כאן! בוא לגור בארמון באופן קבוע!״ - זאת כבר לא ירצה. מתייירא הוא שמא לא יוכל לעמוד בחובותיו, כי לא התרגל לכל נימוסי המלכות, ויעדיף לחזור לחיי העוני והמחסור בכפר. הוא יתחנן ויאמר: בבקשה מכם, השיבו אותי לכפר שממנו באתי.

אף ישראל כך: מאתים ועשר שנה היו בגלות מצרים, ומתוכן שנים רבות היו נתונים בשעבוד קשה תחת יד נוגשים אכזריים. חס עליהם הקב״ה, הוציאם משפלותם, קרב אותם אליו, והעלה אותם ממדרגה למדרגה, עד שלאחר קריעת ים סוף כשטבעו המצרים בים נגלה אליהם הקב״ה, וזכו כולם לראות את הקב״ה, ואמרו חז״ל: ראתה שפחה על הים, מה שלא ראה אפילו הנביא יחזקאל בנבואתו. היתה זו שעת הכניסה לחצרות בית

ה׳, לאמונתו ולעבודתו, ולא היתה להם שעה של שמחה כשעה ראשונה זו, לכך פתחו פיהם ואמרו שירה.

בארמון המלך

מאותו יום זכו הם כביכול לגור בארמונו של המלך. את גנזיו פתח להם הקב״ה, משולחנו אכלו - לחם מן השמים, וממימיו שתו. בצל ענני הכבוד חסו, ולאור עמוד האש הלכו. המדבר הפך להם לגן עדן ממש, וכל הנהגה שהתנהג עימם הקב״ה, היתה הנהגה של פנים בפנים. האם חסר משהו בבית המלך?!

אך יחד עם זאת התחייבו בני ישראל בכל נימוסי מלכותו של הקב״ה, וקבלו עליהם עול תורה ומצוות. ניסיונות רבים ניסה הקב״ה את עם ישראל במדבר, כדי לבחון אותם ולחזק את אמונתם בו יותר ויותר. אולם לא תמיד השכילו הם לעמוד בכל הניסיונות וההתחייבויות. ומכיון שהמלך מדקדק יותר עם שוכני הארמון, על כן פגעה מידת הדין בבני ישראל כמה וכמה פעמים:

כאשר חנו ברפידים, לא היה לעם מים לשתות, והתלוננו כלפי משה. מכיון שהביעו בכך חוסר אמונה ובטחון, שלח להם הקב״ה את עמלק שנלחם בהם. כאשר הוקם המשכן - פרצה מידת הדין במקודשים שבעם - נדב ואביהוא, ונשרפו חיים בהקריבם אש זרה לפני ה׳. כאשר התאוו ישראל לאכול בשר ולא בקשו כהוגן - גם כן חרה בהם אף ה׳ ומתו מהם אנשים רבים. כשהגיעו ל״חצרות״, - דיברה מרים לשון הרע על משה. לשם שמים התכוונה, מפני אהבתה לאחיה ולאשתו, ובכל זאת לא נשאה מידת הדין פנים גם למרים הצדקת - והנה מרים מצורעת כשלג.

גן עדן עלי אדמות?!

חשבו ישראל: איך אפשר לחיות במצב כזה, כשמידת הדין מתוחה עלינו תמיד?! השתוקקו הם כבר להגיע למצב של חיים טבעיים, איש תחת גפנו ותחת תאנתו, לשוב לסדר החיים של דרך הטבע, לאכול לחם רגיל מן הארץ, ולשתות מים ממטר השמים. אז אמנם יהיו צריכים לעמול ולעבוד קשה, ולא יזכו לשפע האלוקי שהם זוכים לו במדבר. אך יחד עם זאת ישתחררו מעט מהחובות הגדולים המוטלים עליהם, כשהם מסובים בשולחנו של המלך.

ואמנם גם הקב״ה לא חפץ שצורת הנהגה מיוחדת זו, שבה הנהיג את ישראל במדבר, תמשיך לתמיד. תקופת המדבר היתה רק ״נקודת זינוק״, כדי שעם ישראל יקבלו חיזוק בתחילת דרכם, יבססו את אמונתם, ויהיו פנויים לספוג הרבה תורה, מבלי צורך לטרוח בעמל העולם הזה. אולם אין הקב״ה חפץ שמצב זה ימשיך תמיד, ובני ישראל יהיו כמו מלאכי השרת ויחיו כמו בגן עדן.

בחר ה׳ לעמו הנבחר ארץ מיוחדת, שבה תהיה להם הנהגה שמתאימה להם: מצד אחד - יש בה חיים טבעיים: חורשים בשעת חרישה וזורעים בשעת זריעה, שותים מים ממטר השמים, ואוכלים לחם מן הארץ. אולם יחד עם זאת - יש בה השגחה פרטית מיוחדת, יותר מבכל ארץ אחרת, כמו שנאמר (דברים יא, יב): ״אֶרֶץ אֲשֶׁר ה׳ אֱלֹהֶיךָ דֹּרֵשׁ אֹתָהּ, תָּמִיד עֵינֵי ה׳ אֱלֹהֶיךָ בָּהּ מֵרֵאשִׁית הַשָּׁנָה וְעַד אַחֲרִית שָׁנָה״.

בקשת מרגלים

כשבאו ישראל לפני משה לבקש לשלוח מרגלים שיתורו את הארץ, חשב משה כי כוונתם היא לדעת את מקומות התורפה של הארץ שמשם יעלו ויכבשו, והיה טוב בעיניו הדבר, שכן נכון וראוי לעשות השתדלות בדרך הטבע. הרי גם יהושע עשה כן מאוחר יותר, ששלח מרגלים ליריחו לפני שכבש אותה.

אולם הקב״ה, בוחן כליות ולב, ידע שמחשבתם היתה אחרת: לדעת את טיבה של הארץ הזאת, אם היא ארץ ככל הארצות שאפשר לחיות בה כדרך הטבע, או שמא גם היא איזשהו סגנון של גן עדן עלי אדמות, וממילא מידת הדין מתוחה שם תמיד. בארץ כזו אין הם חפצים!

ידע ה׳ שכיון שנכנס ספק זה בלבם, שוב אין טעם לשכנע אותם בטוב הארץ. הם לא יאמינו עוד, עד שיגרשו את הספק בעצמם. לכן אמר ה׳ למשה: שלח לך אנשים - אני איני מצווה אותך לשלוח, כי יודע אני שהארץ טובה בשביל ישראל ומדודה להם בדיוק לפי מידתם. אולם אם בכל זאת הם רוצים לבדוק את הדברים בעצמם, תן להם. וכדי שאכן יאמינו בני ישראל לדברי המרגלים, תשלח דווקא אנשים חשובים וצדיקים, ראשי השבטים, ולא אנשי צבא פשוטים.

לא רוצים לגור בארמון!

הולכים המרגלים ורואים שפע גדול בארץ, פרות גדולים ביותר, אנשים ענקיים. מבינים הם כי כנראה התאמת חששם, וגם בבואם לארץ ימשיכו הם לחיות חיים מעל הטבע. בכך כמובן אין הם חפצים.

אומר להם כלב: "עָלֹה נַעֲלֶה וְיָרַשְׁנוּ אֹתָהּ כִּי יָכוֹל נוּכַל לָהּ" - הקב"ה בודאי התאים את הארץ ליכולת שלנו, ובודאי שנוכל להתקיים בה, גם עם המעלה המיוחדת שהיא כפלטרין [ארמון] של מלך. כיון שאין הקב"ה בא בטרוניה עם בריותיו, ובודאי לא ידרוש מאתנו דבר שאין אנו מסוגלים לעמוד בו.

אולם המרגלים לא משתכנעים, וסוחפים הם את כל העם בטענתם: הארץ שאנו באים לרשת אותה - כולה כמחנה שכינה היא, כמו כאן במדבר. האם ראיתם ארץ כזו - שבְּרָכָתָהּ שופעת מאליה: ענבים של גפן אחת בארץ ישראל, מרובים מתנובת כרם שלם ומבורך בארץ אחרת. מלבד זאת, יש בה ענקים, ושוב נצטרך אנו לנס שלא כדרך הטבע כדי להכניעם, שוב נהיה כפופים להנהגה ניסית של הקב"ה.

שמעו זאת כל העם, ומיד: "וַתִּשָּׂא כָּל הָעֵדָה וַיִּתְּנוּ אֶת קוֹלָם, וַיִּבְכּוּ הָעָם בַּלַּיְלָה הַהוּא... הֲלוֹא טוֹב לָנוּ שׁוּב מִצְרָיְמָה". אין אנו רוצים לגור בארמון המלך, זה מכביד עלינו, קשה לנו, מעדיפים אנו לחזור, לחיי העוני והמחסור, השעבוד והסבל.

בכך חרצו הם לעצמם את גורלם. שהרי במצב כזה של מורך לב ואי רצון להכנס לארץ ישראל, לחיות תחת השפעתו הישירה של הקב"ה, בודאי אין טעם שיכנסו לארץ. ולכן (במדבר יד, כח-ל): "אֱמֹר אֲלֵהֶם חַי אָנִי נְאֻם ה' אִם לֹא כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתֶּם בְּאָזְנָי כֵּן אֶעֱשֶׂה לָכֶם: בַּמִּדְבָּר הַזֶּה יִפְּלוּ פִגְרֵיכֶם וְכָל פְּקֻדֵיכֶם לְכָל מִסְפַּרְכֶם מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וָמָעְלָה אֲשֶׁר הֲלִינֹתֶם עָלָי: אִם אַתֶּם תָּבאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָשָׂאתִי אֶת יָדִי לְשַׁכֵּן אֶתְכֶם בָּהּ כִּי אִם כָּלֵב בֶּן יְפֻנֶּה וִיהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן" - כל אותו דור שהתלונן על הארץ, לא יזכה להיכנס אליה.

תשעה באב במדבר

מאותו תשעה באב הראשון שבו יצאה הגזירה, היה להם יום זה בכל שנה ושנה יום אבל ומספד, שבו היו מתים כחמישה עשר אלף מחוטאי חטא המרגלים, כפי שמספר המדרש: כל ערב תשעה באב היה הכרוז יוצא ומכריז: "הכל יֵצאו לחפור קברים, ויהיו ישנים בהם!". וכך היו כל הגברים חופרים לעצמם קברים וישנים בהם. בבוקר תשעה באב הכריז הכרוז: "יבדלו החיים מן המתים!", וכל אלה שנותרו בחיים קמו מקבריהם. והשאר היו מכסים עליהם ושם היתה קבורתם. כך עשו

ארבעים שנה. והתקיים מה שאמר ה׳: ״בְּמִסְפַּר הַיָּמִים אֲשֶׁר תַּרְתֶּם אֶת הָאָרֶץ, אַרְבָּעִים יוֹם, יוֹם לַשָּׁנָה יוֹם לַשָּׁנָה, תִּשְׂאוּ אֶת עֲוֹנֹתֵיכֶם אַרְבָּעִים שָׁנָה״.

בכיה לדורות

אמר רבי יוחנן: ויבכו העם בלילה ההוא - תשעה באב היה. אמר להם הקב״ה, אתם בכיתם בכיה של חינם, ואני קובע לכם בכיה לדורות (תענית דף כט עמוד א). גלגל הקב״ה את חורבנם של שני בתי המקדש, וכן פורענויות נוספות, דווקא ליום זה, כדי להפוך את יום תשעה באב ליום של כיסופים וערגה לארץ ישראל, ולבנין בית המקדש בתפארתו. מתוך אותם כיסופים וגעגועים, יהפך לנו יום תשעה באב לעתיד לבוא ליום של שמחה וששון, במהרה בימינו אמן.

פרק חמישי - נחמו נחמו עמי

״עם ישראל חי!״ - זהו פלא היסטורי, אשר אין שום היסטוריון או חוקר שיוכל להסבירו. עם קטן, מדוכא ומושפל, נתון למרמס, כבשה קטנה בין שבעים זאבים, עבר גלויות כה קשות ומרות, ובכל זאת - עודנו חי וקיים! הכיצד?!

דומה עם ישראל לאשה היושבת על המשבר ללדת, צירי הלידה קשים ומרים, כשל כח הסבל, והצירים הולכים וגוברים. אולם דבר אחד מעודד אותה ונותן לה כח: לכאבים הללו יש תכלית, והם מובילים אל הסוף הטוב והמשמח - הלידה.

בכל שנות הגלות הקשות, חיזקה את עם ישראל האמונה והידיעה שכל הרדיפות, הצרות והיסורים נועדו אך ורק - לטובתנו. יש להם תכלית, והם מובילים אותנו לקראת הסוף הטוב.

ומהו אותו סוף טוב? מהי ה"לידה" שאליה מצפים ומייחלים עם ישראל מתוך צירי הגלות? זוהי ביאת המשיח. או אז - כשיבוא המשיח - נבין ונראה במוחש כי כל הסבל, כל הצרות, כל הרדיפות והצער הקשה - הכל היה "משתלם", שהרי הכל עבר כמו חלום, ואילו הטובה הגדולה שזכינו בה הינה טובה נצחית וקיימת לעד, ואין ערוך לגודלה. כמו שאמר דוד המלך ע"ה בספר התהלים (פרק קכו): **"...בְּשׁוּב ה' אֶת שִׁיבַת צִיּוֹן הָיִינוּ כְּחֹלְמִים: אָז יִמָּלֵא שְׂחוֹק פִּינוּ וּלְשׁוֹנֵנוּ רִנָּה, אָז יאמְרוּ בַגּוֹיִם - הִגְדִּיל ה' לַעֲשׂוֹת עִם אֵלֶּה!"**

עם ביאת המשיח יגיעו "ימות משיח", אלו ימים שבהם יוסר הרע ויאבד מן העולם, ורק הטוב ימלא את העולם. האדם יזכה לחוש קרבת אלוקים נפלאה, שזהו התענוג האמיתי הגדול ביותר שיכול להיות. יחד עם השפע הרוחני העצום שירד לעולם, יבוא גם שפע גשמי, כמו שכתב הרמב"ם (הל' מלכים יב ה): "ובאותו הזמן לא יהיה לא רעב ולא מלחמה, לא קנאה ולא תחרות. שהטובה תהיה מושפעת הרבה וכל המעדנים יהיו מצויים כעפר. ולא יהיה עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד".

בפרק שלפנינו מובאים ומלוקטים מעט ממדרשי חז"ל על ביאת המשיח. יתכן שחלק מן הדברים ייראו בעינינו כתמוהים ולא מובנים, אך זאת - "מעומק המושג ומקוצר המשיג", מקוצר הבנתנו במושגים עמוקים שרחוקים מאתנו, אולם כאשר בעז"ה נזכה בקרוב שתחזינה עינינו בשוב ה' לציון, או אז נבין היטב כל מילה מדברי הנביאים וממדרשי חז"ל. וכפי שכותב הרמב"ם (שם ב): **"וכל אלו הדברים וכיוצא בהן - לא ידע אדם איך יהיו, עד שיהיו"**.

מיהו המשיח?

אומר הנביא ישעיה (פרק יא) **"וְיָצָא חֹטֶר מִגֵּזַע יִשָׁי, וְנֵצֶר מִשָּׁרָשָׁיו יִפְרֶה: וְנָחָה עָלָיו רוּחַ ה' - רוּחַ חָכְמָה וּבִינָה, רוּחַ עֵצָה וּגְבוּרָה, רוּחַ דַּעַת וְיִרְאַת ה': וַהֲרִיחוֹ בְּיִרְאַת ה', וְלֹא לְמַרְאֵה עֵינָיו יִשְׁפּוֹט, וְלֹא לְמִשְׁמַע אָזְנָיו יוֹכִיחַ: וְשָׁפַט בְּצֶדֶק דַּלִּים, וְהוֹכִיחַ בְּמִישׁוֹר לְעַנְוֵי אָרֶץ, וְהִכָּה אֶרֶץ בְּשֵׁבֶט פִּיו, וּבְרוּחַ שְׂפָתָיו יָמִית רָשָׁע: וְהָיָה צֶדֶק אֵזוֹר מָתְנָיו, וְהָאֱמוּנָה אֵזוֹר חֲלָצָיו"**.

וכך כותב הרמב"ם (שם יא ד): אם יעמוד מלך מבית דוד, הוגה בתורה ועוסק במצוות כדוד אביו, כפי התורה שבכתב ושבעל פה, ויכוף את כל ישראל לילך בה, וילחם מלחמות ה' - הרי זה בחזקת שהוא משיח. אם עשה והצליח וניצח את כל האומות שסביביו, ובנה מקדש במקומו, וקבץ נדחי ישראל - הרי זה משיח בודאי.

אומר המדרש כי עוד מששת ימי בראשית, צפה הקב״ה בדורו של משיח ובמעשיו, וגנז את אורו של משיח תחת כסא הכבוד. אמר השטן לפני הקב״ה: רבונו של עולם, האור שגנזת תחת כסא הכבוד שלך - למי? אמר לו: למלך המשיח, שעתיד להחזירך ולהכלימך בבושת פנים. אמר השטן: רבונו של עולם, הראהו לי! אמר לו הקב״ה: בוא וראה אותו. כיון שראה השטן את אורו של המשיח, נזדעזע ונפל על פניו. אמר: בודאי זהו משיח שעתיד להפיל אותי ואת כל שָרַי עובדי אלילים בגהינם! באותה שעה התרגשו והזדעזעו עובדי האלילים, אמרו לפניו: רבונו של עולם, מי הוא זה שאנו נופלים בידו, מהו שמו ומה טיבו? אמר להם הקב״ה: אפרים, משיח צדקי - שמו, שהוא יגביה קומת אנשי דורו ומאיר עיני ישראל ומושיע עמו, ואין כל אומה ולשון יכולים לעמוד בפניו, וכל אויביו וצריו נבהלים ובורחים מלפניו.

אמרו רבותינו, בשעה שמלך המשיח נגלה, בא ועומד על הגג של בית המקדש והוא משמיע להם לישראל ואומר להם: ענוים הגיע זמן גאולתכם! ואם אין אתם מאמינים - ראו באורי שזרח עליכם, שנאמר (ישעיה פרק ס פסוק א): **״קוּמִי אוֹרִי כִּי בָא אוֹרֵךְ וּכְבוֹד ה׳ עָלַיִךְ זָרָח״**. (פסיקתא רבתי פרשה לז סימן ב)

קיבוץ גלויות

כאשר יבוא המשיח, יקבץ ה׳ את כל היהודים הנמצאים בארצות ובגלויות השונות, ויביאם אל ארץ ישראל, כפי שנאמר בתורה (דברים ל ג): **״וְשָׁב ה׳ אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְרִחֲמֶךָ, וְשָׁב וְקִבֶּצְךָ מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר הֱפִיצְךָ ה׳ אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה״**.

אמר רבי יהודה בר סימון: עתידים אומות העולם להביא דורונות למלך המשיח, וכיון שהם באים אצל מלך המשיח, הוא אומר להם: יש ביניכם יהודים שהבאתם לי מהגולה? הביאו אותם אלי! ואז יביאו המלכים את ישראל כדורון למלך המשיח. אמר רבי ברכיה, כי כל אחד ואחד מעם ישראל - יביאו אותו הגויים בדרך של כבוד, באופן הראוי לו ביותר, ובצורה הנוחה לו ביותר לפי גילו ומצבו. והזקנים המופלגים - עושים להם הגויים כמין ערסלים, ומציעים בהם כרים של משי, וטוענים אותם על כתפיהם, וסומכים אותם בידיהם.

דרכם של כל אותם יהודים שמתקבצים לארץ ישראל תהיה ניסית ומיוחדת, ללא כל צער וטרחה כפי שמתאר זאת הנביא (ישעיה מט י-יב): **״לֹא יִרְעָבוּ וְלֹא יִצְמָאוּ וְלֹא יַכֵּם שָׁרָב וְשָׁמֶשׁ, כִּי מְרַחֲמָם יְנַהֲגֵם, וְעַל מַבּוּעֵי מַיִם יְנַהֲלֵם: וְשַׂמְתִּי כָל הָרַי לַדָּרֶךְ** [ההרים יתיישרו] **וּמְסִלֹּתַי יְרֻמּוּן** [הבקעות

יוגבהו]: **הִנֵּה אֵלֶּה מֵרָחוֹק יָבֹאוּ, וְהִנֵּה אֵלֶּה מִצָּפוֹן וּמִיָּם, וְאֵלֶּה מֵאֶרֶץ סִינִים״.**

עוד אומר המדרש, כי יש חלק מעם ישראל שהלכו לגלות ונבלעו ברבלתה. וכיצד יביא אותם ה׳ אל ארץ ישראל? הקב״ה עושה להם מחילות מחילות באדמה, והם הולכים בהם עד שהם באים תחת הר הזיתים שבירושלים, והקב״ה עומד עליו והוא נבקע, והם עולים מתוכו, כמו שאמר זכריה הנביא (זכריה יד ד): ״וְעָמְדוּ רַגְלָיו בַּיּוֹם הַהוּא עַל הַר הַזֵּיתִים אֲשֶׁר עַל פְּנֵי יְרוּשָׁלַיִם מִקֶּדֶם, וְנִבְקַע הַר הַזֵּיתִים מֵחֶצְיוֹ מִזְרָחָה וָיָמָּה גֵּיא גְּדוֹלָה מְאֹד...״.

תחיית המתים

אחד הניסים היותר גדולים ומפליאים שיתרחשו עם ביאת המשיח, יהיה נס ״תחיית המתים״. הקב״ה יחיה את המתים שוכני עפר, שמימות אדם הראשון ועד אז. הפלא הגדול הוא שהקב״ה לא יברא את גופות המתים מחדש, אלא יקים את אותו גוף עצמו, שנהפך כבר לעפר! אותו גוף שכבר נרקב כליל וכלה כל בשרו - ישוב ויקבל חיות מחודשת.

והנה יש גופות של מתים אשר קברם נחרש, והרוח נשאה את עפרם לכל עבר, או שהושלכו הרבה מתים יחד לתוך בור או לירכתי מערה, ודמים בדמים נגעו ביום הרג רב וכובד מלחמה. וכמה וכמה היו מאכל לעוף השמים ולחיות הארץ ולדגי הים, וכן כל כיוצא בהם מקרים ממקרים שונים שבאו לשוכני עפר וליורדי שחת. ומעתה - מי הוא זה שיוכל לאסוף ולשקול ולמדוד את כל חלקיקי העפר הללו, ולקבץ חלקי העפר של כל גוף וגוף בפני עצמו?

רק המושל בגבורתו בכל העולם - לו זרוע עם גבורה, לברור ולאסוף ולקבץ את כל חלקי העפר, של גוף זה לבד, ושל גוף זה לבד, גם אם יהיו מפוזרים בארבע קצוות הארץ או בין שיני אריות. ולא עוד אלא שמחזיר הקב״ה את אותו עפר של כל אבר לאותו אבר עצמו, והיינו חלקי העפר הבאים מן העין יחזיר אותם לעין, חלקי עפר האוזניים - לאוזניים, והידים - לידים, והרגליים - לרגליים, כל חלקיק למקומו המדויק בגוף!!!

ומעתה, בוא וראה, מיהו אשר יוכל למנות את כל מיליירדי חלקיקי העפר הללו, ומיהו שיוכל לסדר ולהעריך כל החלקיקים במצבם ובמקומם הראשון?! ואם יתבונן האדם בזה, מיד הוא נרתע לאחוריו, ויראה ורעד יבוא בו מאימת מלך איום ונורא, גבור וחזק, אמיץ ועזוז, אשר לו הכח והיכולת והגבורה הנפלאה, עוז ותעצומות כאלה, יתברך שמו ויתעלה

גלגול מחילות

אולם אין הקב״ה מחיה את המתים, אלא בארץ ישראל! שנאמר: (ישעיה מב ה): ״כֹּה אָמַר הָאֵל ה׳... נֹתֵן נְשָׁמָה לָעָם עָלֶיהָ וְרוּחַ לַהֹלְכִים בָּהּ [בארץ ישראל]״. אם כן הצדיקים שנקברו בחוץ לארץ, כגון משה ואהרון ושאר כל הצדיקים שבארבע פינות העולם - היאך חיים ובאים לעולם הבא?

אלא שבשעת תחיית המתים הקדוש ברוך הוא יורד משמי השמים העליונים, ויושב על כסאו בירושלים, וקורא הקב״ה למלאכי השרת ואומר להם: בני, לא בראתי אתכם אלא בשביל שעה זו, כדי שתעשו לי קורת רוח! משיבים לו מלאכי השרת ואומרים לפניו: רבון העולמים, הננו נעמוד לפניך בכל דבר שאתה רוצה! משיב הקב״ה ואומר להם: לכו שטטו בארבע רוחות העולם, והגביהו את ארבע כנפות הארץ, ועשו מחילות מחילות בקרקע הארץ לכל צדיק וצדיק שבחוצה לארץ, עד ארץ ישראל, והביאו לי כל צדיק וצדיק, ויבואו לארץ ישראל ואני מחיה אותם!

מיד הולכים כל מלאך ומלאך, וכל שרף ושרף, וכל שר ושר, וכל גדוד וגדוד, ומשוטטים בארבע רוחות העולם, ומגביהים את ארבע כנפות הארץ, וינערו את הרשעים מן הארץ, ואחר זה עושים מחילות מחילות בקרקע הארץ בשביל כל צדיק וצדיק שבחוצה לארץ, ומביאים אותם בתוך מחילות לארץ ישראל אצל הקב״ה לירושלים, והקב״ה עומד בעצמו ומחיה אותם ומעמיד אותם על רגליהם.

וכיצד מחיה ה׳ את המתים לעולם הבא? נוטל הקב״ה שופר גדול בידו ותוקע בו, וקולו הולך מסוף העולם ועד סופו. בתקיעה ראשונה העולם כולו רועש, בתקיעה שניה העפר מתפרד, בתקיעה שלישית עצמותיהם של הצדיקים מתקבצים, בתקיעה רביעית אבריהם מתחממים, בתקיעה חמישית עורותיהם מתקרמים, בתקיעה ששית רוחות ונשמות נכנסות לגופיהם, בתקיעה שביעית חיים ועומדים על רגליהם בלבושיהם! והצדיקים יקומו בכמה לבושים שריחם הולך מסוף העולם ועד סופו כריח גן עדן!

בניית בית המקדש

עם ביאת המשיח, יבנה לנו הקב"ה את בית המקדש השלישי, אשר יעמוד על מכונו ולא יחרב לעולם. בית המקדש יהיה המקור להשראת השכינה בעם ישראל, ולהשפעת השפע הרוחני לעולם כולו, כפי שאומר הנביא ישעיה: **"וְהָיָה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים, נָכוֹן יִהְיֶה הַר בֵּית ה' בְּרֹאשׁ הֶהָרִים וְנִשָּׂא מִגְּבָעוֹת, וְנָהֲרוּ אֵלָיו כָּל הַגּוֹיִם: וְהָלְכוּ עַמִּים רַבִּים וְאָמְרוּ לְכוּ וְנַעֲלֶה אֶל הַר ה' אֶל בֵּית אֱלֹהֵי יַעֲקֹב, וְיֹרֵנוּ מִדְּרָכָיו וְנֵלְכָה בְּאֹרְחֹתָיו, כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וּדְבַר ה' מִירוּשָׁלָיִם"** (ישעיה ב ב ג).

אמר רבי יוחנן: משל לאדם המהלך בדרך בלילה. בא אחד והדליק לו את הנר, וכבה. ובא אחר והדליק לו את הנר, ושוב כבה. אמר: מכאן ואילך איני ממתין אלא לאורו של בקר! כך אמרו ישראל לפני הקב"ה: עשינו לך מנורה בימי משה [במשכן] - וכבתה, בימי שלמה [בבית המקדש] - וכבתה, מכאן ואילך אין אנו ממתינים אלא לאורך! (ילקוט שמעוני ישעיה פרק ס סימן תצט)

הנביא יחזקאל התנבא על נס נפלא שיתרחש בשערי בית המקדש: **"כֹּה אָמַר ה'... שַׁעַר הֶחָצֵר הַפְּנִימִית הַפֹּנֶה קָדִים יִהְיֶה סָגוּר שֵׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה וּבְיוֹם הַשַּׁבָּת יִפָּתֵחַ וּבְיוֹם הַחֹדֶשׁ יִפָּתֵחַ"** (יחזקאל מו א) - רבי אליעזר אומר: השערים שטבעו בארץ [לאחר חורבן בית המקדש] עתידים לעלות ולהתחדש כל אחד ואחד במקומו, ושער החצר הפנימית הפונה לצד מזרח - בששת ימי השבוע יהיה סגור, וביום השבת שעריו נפתחים מאליהם, ויודעים כל העם שבא יום השבת! וכן בראש חודש יהיו ישראל עומדים ורואים את הדלתות נפתחות מאליהן, ויודעים שבאותה שעה עלתה הלבנה, ומחדשים את החודש בעולמות העליונים.

גבולות העולם ישתנו

נאמר בתורה (דברים יב כ): "כִּי יַרְחִיב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת גְּבֻלְךָ" - כיצד יתכן שהקב"ה ירחיב את ארץ ישראל? אמר רבי יצחק: דומה ארץ ישראל למגילה, שכאשר היא מגולגלת אין אדם יודע כמה אורכה וכמה רוחבה, ורק כשהיא נפתחת - יודעים את מידותיה. כך ארץ ישראל - כל רובה הרים וגבעות, ויישר אותה הקב"ה שנאמר (ישעיה מ ד): **"כָּל גֶּיא יִנָּשֵׂא, וְכָל הַר וְגִבְעָה יִשְׁפָּלוּ, וְהָיָה הֶעָקֹב לְמִישׁוֹר וְהָרְכָסִים לְבִקְעָה"** - אותה שעה ידעו כולם את מידותיה האמיתיות.

אמר רבי יוחנן: עתידה ירושלים להיות מתרחבת בכל צדדיה עד שתהא מגעת לשערי דמשק, וגלויות באות אליה, לקיים מה שנאמר (ישעיה נד ג): **"כִּי יָמִין וּשְׂמֹאל תִּפְרֹצִי"**.

עוד נאמר: "בָּעֵת הַהִיא יִקְרְאוּ לִירוּשָׁלַיִם כִּסֵּא ה', וְנִקְווּ אֵלֶיהָ כָּל הַגּוֹיִם..." (ירמיה ג יז) - כל הגויים יתאספו בירושלים כדי לזכות לשאוב ממנה קדושה והשראת שכינה. שאל רבי אלעזר בן עזריה את רבי אלעזר המודעי: וכי יכולה ירושלים להיות מכילה את כל הגויים בקרבה? השיב לו: עתיד הקב"ה לומר לה לירושלים: "האריכי, הרחיבי, קבלי אוכלוסיך, הרחיבי מקום אהלך!"

אמר רבי יוחנן: עתיד הקב"ה להגביה את ירושלים שלושה פרסאות [כ-12 ק"מ] למעלה. ושמא יש צער לעלות? לא ולא! שנאמר (ישעיה ס ח): "מִי אֵלֶּה כָּעָב תְּעוּפֶינָה וְכַיּוֹנִים אֶל אֲרֻבֹּתֵיהֶם" - מלמד שהקב"ה עושה לצדיקים כנפיים כיונה ויוכלו לעלות לאן שירצו.

פעמי רגלים

אמרו ישראל לפני הקב"ה: "צָמְאָה נַפְשִׁי לֵאלֹהִים לְאֵל חָי: מָתַי אָבוֹא וְאֵרָאֶה פְּנֵי אֱלֹהִים? רבונו של עולם, אימתי אתה מחזיר לנו את הכבוד שהיה לנו, שהיינו עולים לבית המקדש בשלושת הרגלים ורואים את השכינה? אמר להם הקב"ה: בני! בעבר הייתם עולים שלוש פעמים בשנה, כשיגיע הקץ אתם עתידים להיות עולים בכל חודש וחודש, ובכל שבת ושבת! שנאמר (ישעיה סו כג): "וְהָיָה מִדֵּי חֹדֶשׁ בְּחָדְשׁוֹ וּמִדֵּי שַׁבָּת בְּשַׁבַּתּוֹ יָבוֹא כָל בָּשָׂר לְהִשְׁתַּחֲוֹת לְפָנַי, אָמַר ה'".

והיאך אפשר שיבוא כל אחד לירושלים בכל חודש ובכל שבת? והלוא אמר רבי לוי, עתידה ירושלים להתרחב ולהיות כארץ ישראל, וארץ ישראל - ככל העולם כולו, ואם כן כיצד יבואו עם ישראל ממרחקים כה גדולים אל בית המקדש בראש חודש ובשבת? אלא אומר המדרש שהעננים באים וטוענים אותם ומביאים אותם לירושלים, והם מתפללים שם בבקר. וכשחל ראש חודש בשבת מביאים אותם העננים פעמיים, בבוקר בהשכמה לתפילת שחרית, ופעם שניה במנחה.

שפע רוחני

בימות המשיח הרמה הרוחנית של העולם כולו תעלה לאין שיעור, כפי שהתנבאו הנביאים: "הִנֵּה יָמִים בָּאִים נְאֻם ה' ... וְהִשְׁלַחְתִּי רָעָב בָּאָרֶץ, לֹא רָעָב לַלֶּחֶם, וְלֹא צָמָא לַמַּיִם, כִּי אִם לִשְׁמֹעַ אֶת דִּבְרֵי ה'" (עמוס ח יא). "כִּי אָז אֶהְפֹּךְ אֶל עַמִּים שָׂפָה בְרוּרָה, לִקְרֹא כֻלָּם בְּשֵׁם ה' לְעָבְדוֹ שְׁכֶם אֶחָד"

(צפניה ג ט). **"לֹא יָרֵעוּ וְלֹא יַשְׁחִיתוּ בְּכָל הַר קָדְשִׁי, כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ דֵּעָה אֶת ה' כַּמַּיִם לַיָּם מְכַסִּים"** (ישעיה יא ט).

אמר הקב"ה: בעולם הזה על שהיו רואים את כבודי היו כלים ואובדים, שנאמר (שמות לג כ): "כִּי לֹא יִרְאַנִי הָאָדָם וָחָי". אבל לעתיד לבוא כשאחזיר שכינתי לציון, אני נגלה בכבודי על כל ישראל והם רואים אותי וחיים לעולם! שנאמר (ישעיה נב ח): "כִּי עַיִן בְּעַיִן יִרְאוּ בְּשׁוּב ה' צִיּוֹן" (תנחומא פרשת במדבר סימן יז).

אמר רבי שמעון בשם רבי סימון החסיד: בעולם הזה אדם הולך ללקוט תאנים - האם התאנה אומרת משהו?! אבל לעתיד לבוא אדם הולך ללקוט תאנה בשבת והיא צורחת "שבת היא!" (מדרש שוחר טוב מזמור מג)

אמר הקב"ה: בעולם הזה ישראל לומדים תורה מבשר ודם, לפיכך שוכחים אותה, שכשם שבשר ודם עובר, כך לימודו עובר. אבל לעתיד לבוא אין ישראל למדים תורה אלא מפיו של הקב"ה, וכשם שהקב"ה חי וקיים לעולם, כך מה שלמדים ממנו אינם שוכחים לעולם (ילקוט ישעיה תעט).

שפע גשמי

אל השפע הרוחני העצום, יתלווה גם שפע גשמי גדול, אשר נועד לספק לישראל את התנאים הטובים ביותר ללימוד התורה ולעבודת ה' בהשקט ובשלוה, ללא כל טרדה וטורח. וכך אמרו חז"ל:

- "עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות [מיני מאפה משובחים] וכלי מילת [בגדי משי]" - מאכלים ובגדים יגדלו מוכנים על העצים, ולישראל לא נותר אלא לקטוף מהם כרצונם ולקחת.

- אפילו אילנות הסרק שבארץ ישראל יתברכו, ולא יהיה אילן שאינו מוציא פירות לפחות בכמות של משא שתי אתונות.

- לכל אחד ואחד מעם ישראל יהיו סוגים רבים של שדות - בהר, בשפלה ובעמק.

- אמר רבי בנימין: עתידים תחומי ירושלים להיות מלאים אבנים טובות ומרגליות, וכל ישראל באים ונוטלים מהם כרצונם. בעולם הזה ישראל גודרים גדרות ועושים גבולות באבנים ובצרורות, אבל לעתיד לבוא גודרים ועושים גבולות באבנים טובות ובמרגליות, שנאמר (ישעיה נד יב): "וְכָל גְּבוּלֵךְ לְאַבְנֵי חֵפֶץ" (ילקוט יחזקאל שפג).

- יהיו החיטים מתחככות זו בזו מרוב גודלן, ונושרת הסולת שלהן בארץ, ואתה בא ונוטל ממנה כדי פרנסתך. (ספרי, האזינו פיסקא שטו)

- "וְדַם עֵנָב תִּשְׁתֶּה חָמֶר" (דברים לב יד) - שלא יהיו יגעים לא לבצור את הענבים ולא לדורכם, אלא אתה מביא בעגלה ענב אחד ומעמידו בפינה, והיין יוצא ממנו כמו מתוך חבית. (ספרי, האזינו פיסקא שיז)

- כל הספינות וכל כלי החמדה שאבדו בים הגדול - מקיאם הים אל חופי יפו.

מצב מדיני מזהיר

בימות המשיח, שלום ושלוה ישררו בעולם, כמאמר הנביא (ישעיה ב ד): "**וְכִתְּתוּ חַרְבוֹתָם לְאִתִּים** [וישברו את החרבות ויעשו מהם אתי חפירה] **וַחֲנִיתוֹתֵיהֶם לְמַזְמֵרוֹת** [ומן החניתות יעשו כלי קצירה] **לֹא יִשָּׂא גּוֹי אֶל גּוֹי חֶרֶב, וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה**". אפילו בין בעלי החיים ישרור שלום, שנאמר (ישעיה יא ו): "**וְגָר זְאֵב עִם כֶּבֶשׂ וְנָמֵר עִם גְּדִי יִרְבָּץ וְעֵגֶל וּכְפִיר וּמְרִיא יַחְדָּו, וְנַעַר קָטֹן נֹהֵג בָּם...**".

כבודם של ישראל יגדל לאין שיעור בעיני אומות העולם, עד שאפילו גדולי וחשובי אומות העולם, כאשר יראו קטן מישראל - יתאוו לכרוע לפניו לכבוד ה' יתברך! [לשם המחשה נתאר לעצמנו שהנשיא קלינטון יתאווה וישתוקק להשתחוות לילדים קטנים החוזרים מן התלמוד תורה]. יבואו כל אומות העולם ויפלו על פניהם לפני המלך המשיח ולפני עם ישראל, ויאמרו: נהיה לך לישראל לעבדים! וכל אחד מישראל שקיים מצות ציצית, יהיו לו 2,800 עבדים!

שכר טוב לצדיקים

רבי יונה בשם רבי סימון בר זבדי אמר: כל שלוה שאדם רואה בעולם הזה, הבל הוא לפני שלוותו של עולם הבא! (מדרש קהלת ב סימן א). וכשיראו כולם מתן שכרן של מצוות לעתיד לבוא, יהיו תמהים מגודל השכר העצום! (מדרש רבה שמות ל כד)

לעתיד לבוא מביא הקב"ה את אליהו הנביא ואת המשיח, ומתקבצים כל ישראל לפניהם, ומוליכים אותם אל עמק יהושפט, ונקבצים כל הגויים

שם. באותה שעה מביא הקב״ה את אלילי העבודה זרה ונותן בהם רוח ונשמה, ואומר: יעברו על גשר גהינם! ועוברים, ונופלים לגהינם. ומיד ישראל מתייראים ואומרים לפניו: רבש״ע, שמא כאשר עשית עם אלו - כך תעשה עמנו? אומר להם: מי אתם? אומרים לו: אנחנו עמך ונחלתך ישראל! אומר להם: מי מעיד על כך? מיד באים האבות הקדושים להעיד על ישראל שהם עמו ונחלתו. באותה שעה מביא הקב״ה את התורה ומניחה בחיקו, ומבהיק זיון של ישראל מסוף העולם ועד סופו. אומר גבריאל לפני הקב״ה: רבש״ע, יבואו עובדי האלילים ויראו בטובתן של ישראל. באותה שעה נפתחת גהינם ויוצאים כל עובדי האלילים ורואים בטובתם של ישראל, ונופלים על פניהם ואומרים: כמה נאה אדון זה, כמה נאה אומה זו שאוהב אותם ביותר - אשרי העם שככה לו! ומיד מתביישים ושבים לגהינם. וצדיקים יושבים בתוך גן עדן, ויושב הקב״ה בראשם ומביא את האור הגנוז לצדיקים, ומכפיל אותו פי 343. אומרים הצדיקים: רבש״ע, היינו מצפים לאור זה! שנאמר (תהלים מב ג): ״צָמְאָה נַפְשִׁי לֵאלֹהִים לְאֵל חָי! מָתַי אָבוֹא וְאֵרָאֶה פְּנֵי אֱלֹהִים?!״.

אמר רבה אמר רבי יוחנן: עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות סעודה לצדיקים מבשרו של לויתן. ומעורו של הלויתן עתיד לעשות סוכה לצדיקים. ואת שיירי העור פורס הקב״ה על חומות ירושלים, וזיוו מבהיק מסוף העולם ועד סופו (בבא בתרא עה ע״א).

תנא דבי אליהו: כבוד ועוז לצדיקים לעתיד לבוא, כיצד? הקב״ה יושב בבית המדרש שלו, וצדיקי עולם יושבים לפניו, ולכל אחד ואחד נותנים לו מאור פנים לפי התורה שיש בו, ומלאכי השרת עומדים סביב לישראל ובוכים בלבם ואומרים: **״אשריהם ישראל, שכל הצער והעינוי והלחץ שהיה להם חלף והלך לו, ועכשיו כל אותה הטובה והגדולה יש להם״.**
(תנא דבי אליהו רבא פרק ה)

״אני מאמין באמונה שלימה בביאת המשיח, ואף על פי שהתמהמה, עם כל זה אחכה לו בכל יום שיבוא״.

מגילת איכה

הקדמה

בתקופת בית המקדש הראשון, בזמן מלכותו של המלך יהויקים, אשר חטא והחטיא את ישראל, היה מצבם של עם ישראל חמור מאוד, וגזירת החורבן הלכה והתקרבה. חס הקב"ה על עם ישראל ורצה לתת להם איתות אזהרה ברור על מצבם הקשה, כדי שייטיבו את מעשיהם ובכך תבוטל הגזירה. לכן ציוה על ה' ירמיהו הנביא ואמר לו (ירמיהו לו) : "קַח לְךָ מְגִלַּת סֵפֶר וְכָתַבְתָּ אֵלֶיהָ אֵת כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֵלֶיךָ... אוּלַי יִשְׁמְעוּ בֵּית יְהוּדָה אֵת כָּל הָרָעָה אֲשֶׁר אָנכִי חֹשֵׁב לַעֲשׂוֹת לָהֶם, לְמַעַן יָשׁוּבוּ אִישׁ מִדַּרְכּוֹ הָרָעָה וְסָלַחְתִּי לַעֲוֹנָם וּלְחַטָּאתָם". מיד קרא ירמיהו הנביא לברוך בן נריה הסופר, וביקש ממנו לכתוב את כל הדברים שאמר לו ה'. לאחר שנכתבה המגילה הורה ירמיהו לברוך לכנס את כל העם ליום צום ולהשמיע בפניהם את המגילה, כדי שיתעורר לבם לתשובה ותיפול תחינתם לפני ה'. ואכן בשנה החמישית ליהויקים בחודש כסלו קראו צום וקיבצו את כל תושבי ירושלים ועוד עם רב מכל ערי ישראל, וברוך הסופר השמיע באוזניהם את המגילה.

היה איש ששמו מכיהו בן גמריהו, כששמע את המגילה הלך לשרי המלך וסיפר להם את אשר שמע. מיד שלחו שליח לברוך שיבוא ויקרא את הדברים שוב גם בפניהם. בשמוע שרי המלך את דברי המגילה פחדו מאוד. הם אמרו לברוך שברצונם לספר זאת למלך, ולכן כדאי שהוא וירמיהו ילכו להסתתר מבעוד מועד מפני זעם המלך. באו השרים ואמרו למלך את דברי המגילה. יהויקים התחיל לקרוא פסוק ראשון 'איכה ישבה בדד', אמר מה איכפת לי, העיקר שאני עדיין מלך. 'בכה תבכה בלילה' - אבל אני עדיין מלך. 'גלתה יהודה מעוני'- ואני עדיין מלך. 'דרכי ציון אבלות' - אבל אני מלך. אך כשהגיע לפסוק החמישי 'היו צריה לראש', הבין שאם צריה לראש, אז הוא לא יהיה מלך, כעס מאוד וקרע את המגילה והשליכה לתוך התנור הבוער. במקום להתעורר לתשובה מדברי הפורענות, התמלא קצף ורוגז על ירמיהו וברוך, וציוה לאוסרם, אולם כאמור ירמיהו וברוך כבר הסתתרו. ואז היה דבר ה' אל ירמיהו לכתוב את המגילה שנית, בתוספת נבואות קשות נוספות, והיא היא מגילת איכה. זוהי דעה אחת בחז"ל.

אולם יש דעה כי אותה המגילה ששרף יהויקים היא מגילה אחרת, ואילו "מגילת איכה" נכתבה על ידי ירמיהו לאחר החורבן כדי לעורר את לב העם, שלא נראה את הגלות כדבר מורגל, אלא החי יתן אל לבו.

ראשי הפסוקים של המגילה כתובים לפי סדר האל"ף בי"ת, לרמוז בזה על ישראל שעברו על התורה שנכתבה בעשרים ושתיים אותיות.

תקנו חכמים לקרוא את המגילה בכל שנה בתשעה באב, כדי שלא ניפול ליאוש, וכדי להשריש בלב ישראל את האמונה בביאת המשיח ובגאולה השלימה, במהרה בימינו אמן.

פרק א

(א) אֵיכָה יָשְׁבָה בָדָד הָעִיר רַבָּתִי עָם הָיְתָה כְּאַלְמָנָה רַבָּתִי בַגּוֹיִם, שָׂרָתִי בַּמְּדִינוֹת הָיְתָה לָמַס : (ב) בָּכוֹ תִבְכֶּה בַּלַּיְלָה וְדִמְעָתָהּ עַל לֶחֱיָהּ, אֵין לָהּ מְנַחֵם מִכָּל אֹהֲבֶיהָ, כָּל רֵעֶיהָ בָּגְדוּ בָהּ הָיוּ לָהּ לְאוֹיְבִים : (ג) גָּלְתָה יְהוּדָה מֵעֹנִי וּמֵרב עֲבֹדָה הִיא יָשְׁבָה בַגּוֹיִם לֹא מָצְאָה מָנוֹחַ, כָּל רֹדְפֶיהָ הִשִּׂיגוּהָ בֵּין הַמְּצָרִים : (ד) דַּרְכֵי צִיּוֹן אֲבֵלוֹת מִבְּלִי בָּאֵי מוֹעֵד כָּל שְׁעָרֶיהָ שׁוֹמֵמִין, כֹּהֲנֶיהָ נֶאֱנָחִים, בְּתוּלֹתֶיהָ נוּגוֹת וְהִיא מַר לָהּ : (ה) הָיוּ צָרֶיהָ לְרֹאשׁ אֹיְבֶיהָ שָׁלוּ כִּי יְהוָה הוֹגָהּ עַל רֹב פְּשָׁעֶיהָ עוֹלָלֶיהָ הָלְכוּ שְׁבִי לִפְנֵי צָר : (ו) וַיֵּצֵא מִבַּת צִיּוֹן כָּל הֲדָרָהּ הָיוּ שָׂרֶיהָ כְּאַיָּלִים לֹא מָצְאוּ מִרְעֶה וַיֵּלְכוּ בְלֹא כֹחַ לִפְנֵי רוֹדֵף : (ז) זָכְרָה יְרוּשָׁלַיִם יְמֵי עָנְיָהּ וּמְרוּדֶיהָ כֹּל מַחֲמֻדֶּיהָ אֲשֶׁר הָיוּ מִימֵי קֶדֶם בִּנְפֹל עַמָּהּ בְּיַד צָר וְאֵין עוֹזֵר לָהּ, רָאוּהָ צָרִים שָׂחֲקוּ עַל מִשְׁבַּתָּהּ : (ח) חֵטְא חָטְאָה יְרוּשָׁלַיִם עַל כֵּן לְנִידָה הָיָתָה כָּל מְכַבְּדֶיהָ הִזִּילוּהָ כִּי רָאוּ עֶרְוָתָהּ גַּם הִיא נֶאֱנָחָה וַתָּשָׁב אָחוֹר : (ט) טֻמְאָתָהּ בְּשׁוּלֶיהָ לֹא זָכְרָה אַחֲרִיתָהּ וַתֵּרֶד פְּלָאִים אֵין מְנַחֵם לָהּ, רְאֵה יְהוָה אֶת עָנְיִי כִּי הִגְדִּיל אוֹיֵב : (י) יָדוֹ פָּרַשׂ צָר עַל כָּל מַחֲמַדֶּיהָ כִּי רָאֲתָה גוֹיִם בָּאוּ מִקְדָּשָׁהּ אֲשֶׁר צִוִּיתָה לֹא יָבֹאוּ בַקָּהָל לָךְ : (יא) כָּל עַמָּהּ נֶאֱנָחִים מְבַקְּשִׁים לֶחֶם, נָתְנוּ מַחֲמַדֵּיהֶם בְּאֹכֶל לְהָשִׁיב נָפֶשׁ רְאֵה יְהוָה וְהַבִּיטָה כִּי הָיִיתִי זוֹלֵלָה : (יב) לוֹא אֲלֵיכֶם כָּל עֹבְרֵי דָּרֶךְ הַבִּיטוּ וּרְאוּ אִם יֵשׁ מַכְאוֹב כְּמַכְאֹבִי אֲשֶׁר עוֹלַל לִי אֲשֶׁר הוֹגָה יְהוָה בְּיוֹם חֲרוֹן אַפּוֹ : (יג) מִמָּרוֹם שָׁלַח אֵשׁ בְּעַצְמֹתַי וַיִּרְדֶּנָּה פָּרַשׂ רֶשֶׁת לְרַגְלַי, הֱשִׁיבַנִי אָחוֹר, נְתָנַנִי שֹׁמֵמָה כָּל הַיּוֹם דָּוָה

ועצובה׃ (יד) נִשְׁקַד עֹל פִּשָׁעַי בְּיָדוֹ פשעי היו תמיד זכורים לפני ה׳ יִשְׂתָּרְגוּ עָלוּ עַל
צַוָּארִי העוונות טיפסו ועלו ונכרכו סביב צוארי הִכְשִׁיל כֹּחִי נחלש כוחי נְתָנַנִי אֲדֹנָי בִּידֵי
לֹא אוּכַל קוּם נתן אותי ה׳ ביד הגויים, עד שאינני יכולה לקום׃ (טו) סִלָּה רמס כָּל אַבִּירַי
את האנשים החזקים אֲדֹנָי בְּקִרְבִּי, קָרָא עָלַי מוֹעֵד ה׳ זימן את היום המיועד לכך לְשַׁבֵּר
בַּחוּרָי, גַּת דָּרַךְ אֲדֹנָי לִבְתוּלַת בַּת יְהוּדָה ה׳ נתן אותנו להריגה ולמרמס, כמו שדורכים
על הענבים בגת׃ (טז) עַל אֵלֶּה אֲנִי בוֹכִיָּה עֵינִי עֵינִי יֹרְדָה מַיִם עיני זולגות דמעות, כִּי
רָחַק מִמֶּנִּי מְנַחֵם מֵשִׁיב נַפְשִׁי אין מי שינחם אותי הָיוּ בָנַי שׁוֹמֵמִים כִּי גָבַר אוֹיֵב׃
(יז) פֵּרְשָׂה צִיּוֹן בְּיָדֶיהָ פרסה ידיה בצער אֵין מְנַחֵם לָהּ, צִוָּה יְהוָה לְיַעֲקֹב סְבִיבָיו
צָרָיו בציווי ה׳ הגויים הצוררים יושבים סביב ישראל הָיְתָה יְרוּשָׁלַם לְנִדָּה מורחקת ובזויה
בֵּינֵיהֶם׃ (יח) צַדִּיק הוּא יְהוָה כל מעשי ה׳ בצדק ובמשפט כִּי פִיהוּ מָרִיתִי, שִׁמְעוּ נָא
כָל הָעַמִּים וּרְאוּ מַכְאֹבִי, בְּתוּלֹתַי וּבַחוּרַי הָלְכוּ בַשֶּׁבִי׃ (יט) קָרָאתִי לַמְאַהֲבַי
לאותם שמראים עצמם כאוהבים הֵמָּה רִמּוּנִי רימו אותי ונהפכו לאויבים, כֹּהֲנַי וּזְקֵנַי בָּעִיר
גָּוָעוּ מתו ברעב כִּי בִקְשׁוּ אֹכֶל לָמוֹ וְיָשִׁיבוּ אֶת נַפְשָׁם בקשו אוכל להשיב את נפשם ולא
מצאו׃ (כ) רְאֵה יְהוָה כִּי צַר לִי, מֵעַי חֳמַרְמָרוּ המעיים התכווצו מרעב נֶהְפַּךְ לִבִּי
בְּקִרְבִּי מרוב צער כִּי מָרוֹ מָרִיתִי כי המריתי את פי ה׳ ועברתי על מצוותיו מִחוּץ שִׁכְּלָה
חֶרֶב בחוץ חרב האויב משכלת והורגת בַּבַּיִת כַּמָּוֶת ובתוך הבית יש אימת שדים ומזיקים׃
(כא) שָׁמְעוּ הגויים כִּי נֶאֱנָחָה אָנִי אֵין מְנַחֵם לִי, כָּל אֹיְבַי שָׁמְעוּ רָעָתִי שָׂשׂוּ כִּי
אַתָּה עָשִׂיתָ שמחו על מה שעשית לי הֵבֵאתָ יוֹם קָרָאתָ וְיִהְיוּ כָמֹנִי הלואי יגיע יום
שתשפוך זעמך על הגויים׃ (כב) תָּבֹא כָל רָעָתָם לְפָנֶיךָ יזכרו חטאיהם לפניך וְעוֹלֵל לָמוֹ
כַּאֲשֶׁר עוֹלַלְתָּ לִי עשה להם כפי שעשית לי עַל כָּל פְּשָׁעָי, כִּי רַבּוֹת אַנְחֹתַי וְלִבִּי דָוִי׃

פרק ב

(א) אֵיכָה יָעִיב בְּאַפּוֹ אֲדֹנָי היאך החשיך ה׳ בכעסו אֶת בַּת צִיּוֹן, הִשְׁלִיךְ מִשָּׁמַיִם
אֶרֶץ השליך מרום המעלה אל שפל המדרגה תִּפְאֶרֶת יִשְׂרָאֵל את הפאר והכבוד שהיה לישראל
בין האומות וְלֹא זָכַר הֲדֹם רַגְלָיו לא חמל על בית המקדש בְּיוֹם אַפּוֹ ביום כעסו׃ (ב) בִּלַּע
כילה אֲדֹנָי וְלֹא חָמָל, אֵת כָּל נְאוֹת מלשון נווה יַעֲקֹב הבתים של עם ישראל, הָרַס
בְּעֶבְרָתוֹ בכעסו מִבְצְרֵי בַת יְהוּדָה, הִגִּיעַ לָאָרֶץ השפילם לארץ חִלֵּל מַמְלָכָה
וְשָׂרֶיהָ׃ (ג) גָּדַע בָּחֳרִי אַף קיצץ בחוזק כעסו כֹּל קֶרֶן יִשְׂרָאֵל את כל כבודם של ישראל
הֵשִׁיב אָחוֹר יְמִינוֹ נמנע מלעזור להם מִפְּנֵי אוֹיֵב נגד האויב וַיִּבְעַר בְּיַעֲקֹב כְּאֵשׁ
לֶהָבָה אָכְלָה סָּבִיב׃ (ד) דָּרַךְ מתח קַשְׁתּוֹ כְּאוֹיֵב, נִצַּב יְמִינוֹ כְּצָר ה׳ ניצב לימין
האויבים וַיַּהֲרֹג כֹּל מַחֲמַדֵּי עָיִן בְּאֹהֶל בַּת צִיּוֹן, שָׁפַךְ כָּאֵשׁ חֲמָתוֹ׃ (ה) הָיָה אֲדֹנָי
כְּאוֹיֵב בִּלַּע יִשְׂרָאֵל הבליע את ישראל בין האומות בִּלַּע כילה כָּל אַרְמְנוֹתֶיהָ, שִׁחֵת
מִבְצָרָיו, וַיֶּרֶב הִרְבָּה בְּבַת יְהוּדָה תַּאֲנִיָּה וַאֲנִיָּה צער וילולה׃ (ו) וַיַּחְמֹס כַּגָּן כרת
כמו שקוצצים ירקות בגן שֻׂכּוֹ את מעונו - בית המקדש שִׁחֵת מוֹעֲדוֹ קודש הקודשים ששם
נועד ה׳ לבני ישראל שָׁכַח יְהוָה בְּצִיּוֹן מוֹעֵד וְשַׁבָּת, וַיִּנְאַץ בְּזַעַם אַפּוֹ הרג בכעסו
מֶלֶךְ וְכֹהֵן׃ (ז) זָנַח אֲדֹנָי מִזְבְּחוֹ נִאֵר ביטל מִקְדָּשׁוֹ, הִסְגִּיר בְּיַד אוֹיֵב חוֹמֹת
אַרְמְנוֹתֶיהָ, קוֹל נָתְנוּ בְּבֵית יְהוָה כְּיוֹם מוֹעֵד הגויים הריעו בקולות של שמחה׃ (ח)

חָשַׁב יְהוָה לְהַשְׁחִית חוֹמַת בַּת צִיּוֹן, נָטָה קָו שפט את ישראל על עוונותיהם לֹא הֵשִׁיב יָדוֹ מִבַּלַּע לא חזר בו מלהשחית וַיַּאֲבֶל חֵל וְחוֹמָה יַחְדָּו אֻמְלָלוּ: (ט) טָבְעוּ שקעו בָאָרֶץ שְׁעָרֶיהָ, אִבַּד וְשִׁבַּר בְּרִיחֶיהָ, מַלְכָּהּ וְשָׂרֶיהָ בַגּוֹיִם בגלות אֵין תּוֹרָה אין לישראל מורי הוראה גַּם נְבִיאֶיהָ לֹא מָצְאוּ חָזוֹן נבואה מֵיְהוָה: (י) יֵשְׁבוּ לָאָרֶץ יִדְּמוּ שתקו בצער זִקְנֵי בַת צִיּוֹן, הֶעֱלוּ עָפָר עַל רֹאשָׁם חָגְרוּ שַׂקִּים, הוֹרִידוּ לָאָרֶץ רֹאשָׁן בְּתוּלֹת יְרוּשָׁלָם: (יא) כָּלוּ בַדְּמָעוֹת עֵינַי, חָמַרְמְרוּ התכווצו מֵעַי, נִשְׁפַּךְ לָאָרֶץ כְּבֵדִי מרוב צער עַל שֶׁבֶר בַּת עַמִּי, בֵּעָטֵף התפתלו מרעב עוֹלֵל וְיוֹנֵק בִּרְחֹבוֹת קִרְיָה: (יב) לְאִמּוֹתָם יֹאמְרוּ הילדים הרכים אַיֵּה דָגָן וָיָיִן, בְּהִתְעַטְּפָם כֶּחָלָל התפתלו ומתו ברעב בִּרְחֹבוֹת עִיר, בְּהִשְׁתַּפֵּךְ נַפְשָׁם אֶל חֵיק אִמּוֹתָם בשעה שהתרפקו על אמותיהם לבקש אוכל: (יג) מָה אָעִידֵךְ מָה אֲדַמֶּה לָּךְ הַבַּת יְרוּשָׁלַיִם לא אוכל להעיד על עיר אחרת שדומה לירושלים בצרותיה מָה אַשְׁוֶה לָּךְ לא אוכל להשוות אליך עם אחר וַאֲנַחֲמֵךְ ובכך לנחמך בְּתוּלַת בַּת צִיּוֹן, כִּי גָדוֹל כַּיָּם שִׁבְרֵךְ מִי יִרְפָּא לָךְ: (יד) נְבִיאַיִךְ נביאי השקר חָזוּ לָךְ שָׁוְא וְתָפֶל דברים שאין בהם טעם וְלֹא גָלוּ עַל עֲוֹנֵךְ לא הוכיחו אותך על עוונותיך לְהָשִׁיב שְׁבוּתֵךְ להחזירך למוטב וַיֶּחֱזוּ לָךְ מַשְׂאוֹת שָׁוְא וּמַדּוּחִם הראו לך נבואות שוא שהדיחו אותך מן הדרך הישרה: (טו) סָפְקוּ עָלַיִךְ כַּפַּיִם כָּל עֹבְרֵי דָרֶךְ, שָׁרְקוּ נפחו בפיהם בהשתוממות כדרך אדם שרואה דבר חשוב שחרב וַיָּנִעוּ רֹאשָׁם בפליאה עַל בַּת יְרוּשָׁלִָם, הֲזֹאת הָעִיר שֶׁיֹּאמְרוּ כְּלִילַת יֹפִי מָשׂוֹשׂ לְכָל הָאָרֶץ: (טז) פָּצוּ עָלַיִךְ פִּיהֶם דברו אודותיך כָּל אֹיְבַיִךְ, שָׁרְקוּ וַיַּחֲרְקוּ שֵׁן שמחו לאידם של ישראל, אָמְרוּ בָּלַעְנוּ הצלחנו לכלות אותם אַךְ זֶה הַיּוֹם שֶׁקִּוִּינֶהוּ מָצָאנוּ רָאִינוּ מצאנו את היום שקיוינו לו, שנראה במפלת ישראל: (יז) עָשָׂה יְהוָה אֲשֶׁר זָמַם הגויים לא גברו על ישראל על ידי כוחם אלא ברצון ה' בִּצַּע אִמְרָתוֹ אֲשֶׁר צִוָּה מִימֵי קֶדֶם ביצע את מה שאמר למשה רבנו שאם לא ישמרו ישראל את התורה עתיד להיפרע מהם הָרַס וְלֹא חָמָל, וַיְשַׂמַּח עָלַיִךְ אוֹיֵב הֵרִים קֶרֶן צָרָיִךְ הרים כבודם של אויביך: (יח) צָעַק לִבָּם אֶל אֲדֹנָי צעקו בליבם כי לא יכלו לפצות פה מרוב צער. חוֹמַת בַּת צִיּוֹן, הוֹרִידִי כַנַּחַל דִּמְעָה יוֹמָם וָלָיְלָה, אַל תִּתְּנִי פוּגַת לָךְ אל תפסיקי לרגע לבכות בתפילה אַל תִּדֹּם בַּת עֵינֵךְ לא יפסיקו עיניך לדמוע: (יט) קוּמִי רֹנִּי קומי לרנן בבכי בַלַּיְלָה לִרְאשׁ אַשְׁמֻרוֹת בתחילת הלילה שִׁפְכִי כַמַּיִם לִבֵּךְ הכניעי לבך בתפילה נֹכַח פְּנֵי אֲדֹנָי לפני ה', שְׂאִי אֵלָיו כַּפַּיִךְ התפללי ובקשי ממנו עַל נֶפֶשׁ עוֹלָלַיִךְ הָעֲטוּפִים בְּרָעָב בְּרֹאשׁ כָּל חוּצוֹת: (כ) רְאֵה יְהוָה וְהַבִּיטָה לְמִי עוֹלַלְתָּ כֹּה, אִם תֹּאכַלְנָה נָשִׁים פִּרְיָם ילדיהן עֹלְלֵי טִפֻּחִים אשר טיפחו אותם במסירות, אִם יֵהָרֵג בְּמִקְדַּשׁ אֲדֹנָי כֹּהֵן וְנָבִיא: (כא) שָׁכְבוּ לָאָרֶץ חוּצוֹת נַעַר וְזָקֵן, בְּתוּלֹתַי וּבַחוּרַי נָפְלוּ בֶּחָרֶב, הָרַגְתָּ בְּיוֹם אַפֶּךָ טָבַחְתָּ לֹא חָמָלְתָּ: (כב) תִּקְרָא כְיוֹם מוֹעֵד כמו במועדים שהיו נאספים אל ירושלים עולי רגלים מכל קצוי תבל מְגוּרַי מִסָּבִיב כך עכשיו נאספים אל ירושלים השכנים הרעים שמסביבה, וְלֹא הָיָה בְּיוֹם אַף יְהוָה ביום כעסו של ה' על ישראל פָּלִיט וְשָׂרִיד לא הצליח שום אדם להשרד ולהימלט, אֲשֶׁר טִפַּחְתִּי וְרִבִּיתִי אֹיְבִי כִלָּם הילדים אשר טיפחתי וגידלתי - בא האויב וכילה אותם:

פרק ג

(א) אֲנִי הַגֶּבֶר ירמיהו הנביא רָאָה עֳנִי ראה בחורבן בית המקדש בְּשֵׁבֶט עֶבְרָתוֹ שנחרב
בחרון אפו של הקב״ה : (ב) אוֹתִי נָהַג ה׳ מנהיג אותי וַיֹּלַךְ חֹשֶׁךְ וְלֹא אוֹר והוליך אותי
בחושך וביסורים : (ג) אַךְ בִּי יָשֹׁב יַהֲפֹךְ יָדוֹ רק בי הוא שב ומכה בידו כָּל הַיּוֹם : (ד) בִּלָּה
בְשָׂרִי וְעוֹרִי עורי ובשרי בלו מצער הגלות שִׁבַּר עַצְמוֹתָי : (ה) בָּנָה עָלַי וַיַּקַּף הקיף אותי
רֹאשׁ מרירות וּתְלָאָה ויסורים : (ו) בְּמַחֲשַׁכִּים הוֹשִׁיבַנִי הושיב אותי בחושך כְּמֵתֵי
עוֹלָם כמו המתים : (ז) גָּדַר בַּעֲדִי עשה חומה לנגדי וְלֹא אֵצֵא לא אוכל להימלט הִכְבִּיד
נְחָשְׁתִּי הכביד את האזיקים שברגלי : (ח) גַּם כִּי אֶזְעַק וַאֲשַׁוֵּעַ כאשר אזעק בתפילה שָׂתַם
תְּפִלָּתִי סתם חלונות הרקיע בפני תפילתי : (ט) גָּדַר דְּרָכַי בְּגָזִית חסם את דרכי בגדר אבנים
חזקות נְתִיבוֹתַי עִוָּה גרם לי לברוח בדרכים מעוותות ועקלקלות ולא בדרכים הישרות מפני פחד
האויב : (י) דֹּב אוֹרֵב הוּא לִי הקב״ה נהפך לי לדב אורב אֲרִי בְּמִסְתָּרִים ולאריה מסתתר :
(יא) דְּרָכַי סוֹרֵר דרכי מלאות קוצים וַיְפַשְּׁחֵנִי עלי להרחיב צעדי ולפסק רגלי בעוברי בדרכים
משובשות אלו שָׂמַנִי שֹׁמֵם : (יב) דָּרַךְ קַשְׁתּוֹ מתח את הקשת וַיַּצִּיבֵנִי כַּמַּטָּרָא לַחֵץ
העמיד אותי לנגד חיציו לירות בי כמטרה : (יג) הֵבִיא בְכִלְיֹתָי הכניס לתוכי בְּנֵי אַשְׁפָּתוֹ את
החיצים הנתונים בנרתיקו : (יד) הָיִיתִי שְׂחֹק לְכָל עַמִּי הייתי לעג וקלס לכל העמים נְגִינָתָם
שמחו לאידי כָּל הַיּוֹם : (טו) הִשְׂבִּיעַנִי בַּמְּרוֹרִים נעשיתי כבר שבע מצרות מרות הִרְוַנִי
לַעֲנָה נהייתי רווי מיסורים מרים כלענה : (טז) וַיַּגְרֵס בֶּחָצָץ שִׁנָּי שיבר את שיני באבני חצץ
הִכְפִּישַׁנִי בָּאֵפֶר טינף אותי באפר : (יז) וַתִּזְנַח מִשָּׁלוֹם נַפְשִׁי שכחתי את ימי השלום
נָשִׁיתִי טוֹבָה עזבתי את הטובה שהיתה לי : (יח) וָאֹמַר מרוב צרות אמרתי בליבי אָבַד נִצְחִי
וְתוֹחַלְתִּי מֵיְהוָה כי אבד עולמי ותקותי : (יט) זְכָר עָנְיִי וּמְרוּדִי זכרון מצבי העלוב והירוד
לַעֲנָה וָרֹאשׁ גורם לי להרגיש מרירות, כטעם עשבים מרים : (כ) זָכוֹר תִּזְכּוֹר נפשי זוכרת
זאת וְתָשׁוֹחַ עָלַי נַפְשִׁי ולכן היא שחוחה ועגומה : (כא) זֹאת אָשִׁיב אֶל לִבִּי אולם בזאת
אתנחם עַל כֵּן אוֹחִיל אייחל ואקווה לישועת ה׳ : (כב) חַסְדֵי יְהוָה כִּי לֹא תָמְנוּ לא תמו
כִּי לֹא כָלוּ לא נגמרו רַחֲמָיו : (כג) חֲדָשִׁים לַבְּקָרִים חסדיך מתחדשים מידי בוקר ובוקר
רַבָּה אֱמוּנָתֶךָ ולכן גדולה האמונה שלנו בך : (כד) חֶלְקִי יְהוָה אָמְרָה נַפְשִׁי ה׳ הוא נחלתי
עַל כֵּן אוֹחִיל לוֹ ולכן אייחל ואקוה אליו : (כה) טוֹב יְהוָה לְקַוָּו למקווים אליו לְנֶפֶשׁ
תִּדְרְשֶׁנּוּ למי שדורש ומחפש אותו : (כו) טוֹב וְיָחִיל וְדוּמָם טוב לאדם שיקוה וישתוק ויצפה
לִתְשׁוּעַת יְהוָה : (כז) טוֹב לַגֶּבֶר טוב לאדם כִּי יִשָּׂא עֹל בִּנְעוּרָיו שילקה על חטאיו
בראשית הדרך : (כח) יֵשֵׁב בָּדָד וְיִדֹּם ישב יחידי וישתוק ויסבול היסורים כִּי נָטַל עָלָיו כי
ה׳ הטיל עליו צרות אלו לטובתו : (כט) יִתֵּן בֶּעָפָר פִּיהוּ אפילו יגיע לשפל המצב שהוא מוטל על
הארץ ובפיו יש עפר אוּלַי יֵשׁ תִּקְוָה עדיין עליו לקוות לישועת ה׳ : (ל) יִתֵּן לְמַכֵּהוּ לֶחִי
יושיט את הלחי למי שרוצה להכות אותו, דהיינו שיקבל היסורים באהבה יִשְׂבַּע בְּחֶרְפָּה : (לא)
כִּי לֹא יִזְנַח לְעוֹלָם אֲדֹנָי את אף אחד ה׳ לא מזניח : (לב) כִּי אִם הוֹגָה אם אדם מביא
על עצמו יגון בגלל חטאיו וְרִחַם כְּרֹב חֲסָדָיו ועדיין הקב״ה מרחם עליו : (לג) כִּי לֹא עִנָּה
מִלִּבּוֹ הקב״ה לא מענה את האדם ללא סיבה וַיָּגֶה בְּנֵי אִישׁ ולא מביא יגון לחינם : (לד) וכן
לא עלה על לבו לְדַכֵּא תַּחַת רַגְלָיו כֹּל אַסִּירֵי אָרֶץ לדכא את בני האדם ביסורים כדי
לכפוף אותם אליו : (לה) וכן לא עלה על לבו לְהַטּוֹת לשנות ולעוות מִשְׁפַּט גָּבֶר את דינו של
האדם נֶגֶד פְּנֵי עֶלְיוֹן : (לו) לְעַוֵּת אָדָם בְּרִיבוֹ לסלף לאדם את דינו אֲדֹנָי לֹא רָאָה זה
לא כשר בעיני ה׳ : (לז) מִי זֶה אָמַר וַתֶּהִי מי הצליח לבצע את מחשבתו אֲדֹנָי לֹא צִוָּה ללא
רצונו וציוויו של ה׳?! : (לח) מִפִּי עֶלְיוֹן לֹא תֵצֵא הָרָעוֹת וְהַטּוֹב אלא הכל נגזר בעקבות
מעשיו של האדם : (לט) וכלכן מַה יִּתְאוֹנֵן אָדָם חַי גָּבֶר עַל חַטָּאָיו אין לאדם להתלונן על
גזרות ה׳, אלא על חטאיו שגרמו לכך : (מ) נַחְפְּשָׂה דְרָכֵינוּ וְנַחְקֹרָה נפשפש במעשינו
וְנָשׁוּבָה עַד יְהוָה נחזור בתשובה : (מא) נִשָּׂא לְבָבֵנוּ אֶל כַּפָּיִם כשאנו נושאים את כפינו

בתפילה נישא אף את לבבנו אֶל אֵל בַּשָּׁמָיִם אל ה' היושב בשמים : (מב) נַחְנוּ פָשַׁעְנוּ
ומָרִינוּ אנחנו עברנו על דבריך אַתָּה לֹא סָלָחְתָּ : (מג) סַכֹּתָה עשית ה' סכך ומחיצה בינינו
לבינך בָּאַף על ידי כעסך וַתִּרְדְּפֵנוּ, הָרַגְתָּ לֹא חָמָלְתָּ : (מד) סַכּוֹתָה בֶּעָנָן לָךְ עשית
מחיצה של ענן בינינו מֵעֲבוֹר תְּפִלָּה המונעת מתפילתנו לעבור ולהתקבל לפניך : (מה) סְחִי
וּמָאוֹס תְּשִׂימֵנוּ עשית אותנו מאוסים בְּקֶרֶב הָעַמִּים : (מו) פָּצוּ עָלֵינוּ פִּיהֶם בדברי
רשע כָּל אֹיְבֵינוּ : (מז) פַּחַד וָפַחַת הָיָה לָנוּ כשברחנו מפני הפחד נפלנו בפחת בור, הַשֵּׁאת
השממון, ששממו ערינו וְהַשָּׁבֶר : (מח) פַּלְגֵי מַיִם תֵּרַד עֵינִי דמעות זולגות מעיני כמו נחל
מים עַל שֶׁבֶר בַּת עַמִּי : (מט) עֵינִי נִגְּרָה נוזלת דמעות וְלֹא תִדְמֶה לא תחדל לבכות
מֵאֵין הֲפֻגּוֹת ללא הפסקות : (נ) עַד יַשְׁקִיף וְיֵרֶא יְהוָה מִשָּׁמָיִם : (נא) עֵינִי עוֹלְלָה
לְנַפְשִׁי העין שלי בוכה מעצמה על נפשי בכי גדול מִכֹּל בְּנוֹת עִירִי יותר מאשר אם יבואו כל
בנות העיר להבכיא אותי : (נב) צוֹד צָדוּנִי כַּצִּפּוֹר אֹיְבַי חִנָּם : (נג) צָמְתוּ אסרו בַבּוֹר
חַיָּי וַיַּדּוּ השליכו אֶבֶן בִּי : (נד) צָפוּ מַיִם אומות העולם עַל רֹאשִׁי גברו עלי, אָמַרְתִּי
נִגְזָרְתִּי קיבלתי גזירת שמים באהבה : (נה) קָרָאתִי שִׁמְךָ יְהוָה מִבּוֹר תַּחְתִּיּוֹת : (נו)
קוֹלִי שָׁמָעְתָּ אַל תַּעְלֵם תאטום אָזְנְךָ לְרַוְחָתִי לְשַׁוְעָתִי בעת שאני מתפלל אליך שירווח
לי : (נז) קָרַבְתָּ אלי בְּיוֹם אֶקְרָאֶךָּ בעת שאתפלל אליך אָמַרְתָּ אַל תִּירָא : (נח) רַבְתָּ
אֲדֹנָי רִיבֵי נַפְשִׁי גָּאַלְתָּ חַיָּי : (נט) רָאִיתָה יְהוָה עַוָּתָתִי את העיוות שעשו לי שאינם
דנים בצדק שָׁפְטָה מִשְׁפָּטִי ולכן אתה תשפוט אותי : (ס) רָאִיתָה כָּל נִקְמָתָם כָּל
מַחְשְׁבֹתָם לִי : (סא) שָׁמַעְתָּ חֶרְפָּתָם יְהוָה כָּל מַחְשְׁבֹתָם עָלָי : (סב) שִׂפְתֵי קָמַי
דבוריהם של אויבי הקמים עלי וְהֶגְיוֹנָם מחשבתם עָלַי כָּל הַיּוֹם : (סג) שִׁבְתָּם ישיבתם
וְקִימָתָם הַבִּיטָה ראה שכל מעשיהם מכוונים במטרה להרע לי, אֲנִי מַנְגִּינָתָם אני סיבה
לשמחתם : (סד) תָּשִׁיב לָהֶם גְּמוּל יְהוָה כְּמַעֲשֵׂה יְדֵיהֶם : (סה) תִּתֵּן לָהֶם מְגִנַּת
לֵב שבר לב תַּאֲלָתְךָ לָהֶם קללתך תביא עליהם : (סו) תִּרְדֹּף בְּאַף תרדפם בכעסך
וְתַשְׁמִידֵם מִתַּחַת שְׁמֵי יְהוָה :

פרק ד

(א) אֵיכָה יוּעַם זָהָב היאך כהה והועם ברק זהבו של בית המקדש יִשְׁנָא והיאך שינה את
מראהו הַכֶּתֶם הַטּוֹב כלי הקודש תִּשְׁתַּפַּכְנָה אַבְנֵי קֹדֶשׁ בנים המאירים כאבנים יקרות
בְּרֹאשׁ כָּל חוּצוֹת נפלו ברחובות העיר : (ב) בְּנֵי צִיּוֹן הַיְקָרִים הַמְסֻלָּאִים בַּפָּז
מהוללים ומוערכים כמו זהב יקר אֵיכָה נֶחְשְׁבוּ לְנִבְלֵי חֶרֶשׂ אבדו את ערכם ונחשבים ככלי
חרס מַעֲשֵׂה יְדֵי יוֹצֵר : (ג) גַּם תַּנִּים אף על פי שאכזרים הם התנינים חָלְצוּ שַׁד הֵינִיקוּ
גּוּרֵיהֶן, בַּת עַמִּי לְאַכְזָר כַּיְעֵנִים בַּמִּדְבָּר ישראל כביכול התאכזרו לילדיהם ולא יכלו
לספק להם אוכל : (ד) דָּבַק לְשׁוֹן יוֹנֵק אֶל חִכּוֹ בַּצָּמָא, עוֹלָלִים שָׁאֲלוּ לֶחֶם פֹּרֵשׂ
אֵין לָהֶם אין מי שיתן להם אפילו פרוסה קטנה : (ה) הָאֹכְלִים לְמַעֲדַנִּים הרגילים לאכול
מעדנים נָשַׁמּוּ בַּחוּצוֹת גוועו ברעב בחוצות העיר הָאֱמֻנִים עֲלֵי תוֹלָע הרגילים ללבוש בגדי
משי חִבְּקוּ אַשְׁפַּתּוֹת עכשיו שוכבים על האשפות בחוץ : (ו) וַיִּגְדַּל עֲוֹן בַּת עַמִּי מֵחַטַּאת
סְדֹם ועונשם של ישראל גרוע מעונשה של סדום, הַהֲפוּכָה כְּמוֹ רָגַע הסבל של סדום היה
קצר, כי העיר נהפכה בְּן רגע וְלֹא חָלוּ בָהּ יָדָיִם ולא נכנסו אליה אויבים : (ז) זַכּוּ נְזִירֶיהָ

מִשֶּׁלֶג השרים של ישראל היו יפים וזכים צַחוּ מֵחָלָב היו יפים ולבנים יותר מחלב אָדְמוּ
עֶצֶם מְפְנִינִים מראיהם היה אדמדם ויפה יותר מפנינים סַפִּיר גִּזְרָתָם גופם חזק כמו אבן
ספיר : (ח) ועכשיו חָשַׁךְ מִשְּׁחוֹר תָּאֳרָם מראיהם נהיה שחור יותר מפחם, לֹא נִכְּרוּ
בַּחוּצוֹת אף אחד לא הכירם, צָפַד עוֹרָם עַל עַצְמָם נדבק עורם אל העצמות יָבֵשׁ הָיָה
כָעֵץ : (ט) טוֹבִים הָיוּ חַלְלֵי חֶרֶב מֵחַלְלֵי רָעָב, שֶׁהֵם המתים ברעב יָזְּבוּ מְדֻקָּרִים
היתה כרסם נבקעת מִתְּנוּבוֹת שָׂדָי מחמת שהתאוו לאכול את תנובת השדה, ולא מצאו : (י)
יְדֵי נָשִׁים רַחֲמָנִיּוֹת בִּשְּׁלוּ יַלְדֵיהֶן, הָיוּ לִבְרוֹת לָמוֹ הילדים היו למאכל לאמותיהם
בְּשֶׁבֶר בַּת עַמִּי כל כך גדול היה שברון ישראל : (יא) כִּלָּה יְהוָה אֶת חֲמָתוֹ, שָׁפַךְ חֲרוֹן
אַפּוֹ, וַיַּצֶּת אֵשׁ בְּצִיּוֹן וַתֹּאכַל יְסֹדֹתֶיהָ : (יב) לֹא הֶאֱמִינוּ מַלְכֵי אֶרֶץ כֹּל יֹשְׁבֵי
תֵבֵל כִּי יָבֹא צַר וְאוֹיֵב בְּשַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלָיִם : (יג) מֵחַטֹּאת נְבִיאֶיהָ בגלל חטאי נביאי
השקר עֲוֹנֹת כֹּהֲנֶיהָ ובגלל עוונות כוהני העבודה זרה הַשֹּׁפְכִים בְּקִרְבָּהּ דַּם צַדִּיקִים :
(יד) נָעוּ עִוְרִים בַּחוּצוֹת כאשר הלכו העיורים בחוצות העיר, החליקו הם על הדם השפוך על
הארץ נְגֹאֲלוּ בַדָּם בגדיהם התלכלכו בדם בְּלֹא יוּכְלוּ יִגְּעוּ בִּלְבֻשֵׁיהֶם עד שאי אפשר היה
לגעת בבגדיהם : (טו) סוּרוּ טָמֵא קָרְאוּ לָמוֹ הגויים קראו סוּרוּ סוּרוּ אַל תִּגָּעוּ סורו
מעלינו אתם ישראל הטמאים, וזה הגיע לנו כעונש על כך ש- כִּי נָצוּ התקוטטו גַּם נָעוּ, אָמְרוּ
בימי השלוה בַּגּוֹיִם לֹא יוֹסִפוּ לָגוּר בודאי לא נוסיף לגלות ולגור בין הגויים : (טז) פְּנֵי יְהוָה
חִלְּקָם ה׳ פיזר אותם מעל פניו לֹא יוֹסִיף לְהַבִּיטָם, וזאת כעונש על כך שאף הם - פְּנֵי
כֹהֲנִים לֹא נָשָׂאוּ וּזְקֵנִים לֹא חָנָנוּ לא חסו עליהם : (יז) עוֹדֵינוּ כשבאה עלינו הצרה
עדיין תִּכְלֶינָה עֵינֵינוּ אֶל עֶזְרָתֵנוּ היו עינינו צופיות אל חיל פרעה שיבוא לעזרתנו, הָבֶל
אולם צפייתנו היתה לשוא, בְּצִפִּיָּתֵנוּ צִפִּינוּ אֶל גּוֹי, לֹא יוֹשִׁיעַ לא עזרו לנו בעת צרה : (יח)
צָדוּ צְעָדֵינוּ מִלֶּכֶת בִּרְחֹבֹתֵינוּ האויבים ארבו את צעדינו ולא יכלנו ללכת ברחובותינו קָרַב
קִצֵּינוּ יום מותנו מָלְאוּ יָמֵינוּ תמו ימי חיינו כִּי בָא קִצֵּנוּ : (יט) קַלִּים הָיוּ רֹדְפֵינוּ
מִנִּשְׁרֵי שָׁמָיִם רדפו אותנו בקלות המרוץ, עַל הֶהָרִים דִּלָּקֻנוּ רדפו אחרינו בַּמִּדְבָּר
אָרְבוּ לָנוּ : (כ) רוּחַ אַפֵּינוּ מְשִׁיחַ יְהוָה יאשיהו המלך הצדיק נִלְכַּד בְּשִׁחִיתוֹתָם נהרג
בהשחתתם, שירו בו חיצים הרבה עד שנעשה גופו ככברה אֲשֶׁר אָמַרְנוּ בְּצִלּוֹ נִחְיֶה בַּגּוֹיִם
חשבנו שהוא יגן עלינו : (כא) פונה ירמיהו למלכות רומי שעתידה להחריב את בית המקדש השני :
שִׂישִׂי וְשִׂמְחִי בַּת אֱדוֹם כעת אתם יכולים לשמוח יוֹשֶׁבֶת בְּאֶרֶץ עוּץ, אולם דעו לכם
כי גַּם עָלַיִךְ תַּעֲבָר כּוֹס בעתיד תבוא עליכם פורענות תִּשְׁכְּרִי עד שתהיו שכורים מרוב צרות
וְתִתְעָרִי ותקיאו את הצרות : (כב) תַּם עֲוֹנֵךְ בַּת צִיּוֹן כבר לקית ונענשת על כל חטאיך לֹא
יוֹסִיף לְהַגְלוֹתֵךְ לאחר שיגאלנו בימות המשיח. ולעומת זאת פָּקַד זכר עֲוֹנֵךְ בַּת אֱדוֹם
גָּלָה עַל חַטֹּאתָיִךְ יתנקם בכם על חטאיכם :

פרק ה

(א) זְכֹר יְהוָה מֶה הָיָה לָנוּ הַבִּיטָה וּרְאֵה אֶת חֶרְפָּתֵנוּ : (ב) נַחֲלָתֵנוּ ארץ ישראל
נֶהֶפְכָה לְזָרִים נתונה בידי אומות העולם, בָּתֵּינוּ לְנָכְרִים : (ג) יְתוֹמִים הָיִינוּ וְאֵין
אָב אבינו שבשמים עזב אותנו אִמּוֹתֵינוּ כְּאַלְמָנוֹת : (ד) מֵימֵינוּ בְּכֶסֶף שָׁתִינוּ אפילו על
המים היינו צריכים לשלם, עֵצֵינוּ בִּמְחִיר בתשלום יָבֹאוּ : (ה) עַל צַוָּארֵנוּ נִרְדָּפְנוּ בעול

עבודה קשה, יָגַעְנוּ לאסוף ממון ונכסים וְלֹא הוּנַח לָנוּ לא ניתן לנו ליהנות מהם כי האויבים
גנבו וחמסו לנו הכל׃ (ו) מִצְרַיִם נָתַנּוּ יָד הושטנו למצרים יד שיבואו להקימנו מנפילתנו
אַשּׁוּר לִשְׂבֹּעַ לָחֶם בקשנו מאשור שיתנו לנו לחם להשביע נפשנו׃ (ז) אֲבֹתֵינוּ חָטְאוּ
וְאֵינָם, וַאֲנַחְנוּ עֲוֹנֹתֵיהֶם סָבָלְנוּ׃ (ח) עֲבָדִים מָשְׁלוּ בָנוּ, פֹּרֵק אֵין מִיָּדָם אין מי
שיפדה אותנו מהם׃ (ט) בְּנַפְשֵׁנוּ נָבִיא לַחְמֵנוּ העמדנו את נפשנו בסכנה כשהלכנו להביא לחם
מִפְּנֵי חֶרֶב הַמִּדְבָּר שהרי היו עלולים האויבים להורגנו בחרב׃ (י) עוֹרֵנוּ כְּתַנּוּר נִכְמָרוּ
עור גופנו התחמם ולהט כחום התנור מִפְּנֵי זַלְעֲפוֹת רָעָב מפני הרעב ששרף אותנו׃ (יא) נָשִׁים
בְּצִיּוֹן עִנּוּ, בְּתֻלֹת בְּעָרֵי יְהוּדָה׃ (יב) שָׂרִים בְּיָדָם בידי האויב נִתְלוּ, פְּנֵי זְקֵנִים
לֹא נֶהְדָּרוּ לא נשאו פנים אפילו לזקנים׃ (יג) בַּחוּרִים טְחוֹן נָשָׂאוּ האויבים נתנו על כתפי
הבחורים רחיים ומשאות, וּנְעָרִים בָּעֵץ כָּשָׁלוּ נחלש כוחם׃ (יד) זְקֵנִים
מִשַּׁעַר שָׁבָתוּ הזקנים הושבתו מלבוא בשער הסנהדרין לדון, בַּחוּרִים מִנְּגִינָתָם בחורי
ישראל לא יכלו להכנס לחופה ולשמוע נגינות שבעת ימי המשתה׃ (טו) שָׁבַת מְשׂוֹשׂ לִבֵּנוּ
הושבתה שמחתנו, נֶהְפַּךְ לְאֵבֶל מְחוֹלֵנוּ׃ (טז) נָפְלָה עֲטֶרֶת רֹאשֵׁנוּ נחרב בית המקדש
אוֹי נָא לָנוּ כִּי חָטָאנוּ׃ (יז) עַל זֶה הָיָה דָוֶה לִבֵּנוּ, עַל אֵלֶּה חָשְׁכוּ עֵינֵינוּ׃ (יח)
עַל הַר צִיּוֹן שֶׁשָּׁמֵם, שׁוּעָלִים הָלְכוּ בוֹ׃ (יט) אַתָּה יְהוָה לְעוֹלָם תֵּשֵׁב, כִּסְאֲךָ
לְדֹר וָדוֹר מלכותך קיימת לעולם, ולכן׃ (כ) לָמָּה לָנֶצַח תִּשְׁכָּחֵנוּ אל תשכחנו לעולם,
תַּעַזְבֵנוּ לְאֹרֶךְ יָמִים אל תעזבנו באורך הגלות׃ (כא) הֲשִׁיבֵנוּ יְהוָה אֵלֶיךָ וְנָשׁוּבָה,
חַדֵּשׁ יָמֵינוּ כְּקֶדֶם׃ (כב) כִּי אִם מָאֹס מְאַסְתָּנוּ, קָצַפְתָּ עָלֵינוּ עַד מְאֹד למרות
שמאסת בנו על חטאינו, אל תקצוף ותכעס עלינו עד מאוד׃ הֲשִׁיבֵנוּ יְהוָה אֵלֶיךָ וְנָשׁוּבָה,
חַדֵּשׁ יָמֵינוּ כְּקֶדֶם׃

שער ההלכה

הלכות ארבע התעניות

שאלת הנביא זכריה להקב״ה

בתחילת תקופת בנין בית המקדש השני, היה זכריה הנביא בבבל [מקום גלות ישראל לאחר חורבן בית המקדש הראשון], ושלח שליחים אל הכהנים והנביאים שבירושלים שישאלו מפי הקב״ה, האם עם ישראל ימשיך לבכות ולהתענות בתשעה באב, כפי שהתענו כן במשך עשרות שנים מאז חורבן בית המקדש, או שיפסיק כיון שעתה נבנה בית המקדש השני ותוקן ענין החורבן?

כמסופר בנביא (זכריה ז א): ״וַיְהִי בִּשְׁנַת אַרְבַּע לְדָרְיָוֶשׁ הַמֶּלֶךְ... וַיִּשְׁלַח בֵּית אֵל, שַׂר אֶצֶר וְרֶגֶם מֶלֶךְ וַאֲנָשָׁיו, לְחַלּוֹת אֶת פְּנֵי ה׳ לֵאמֹר אֶל הַכֹּהֲנִים אֲשֶׁר לְבֵית ה׳ צְבָאוֹת וְאֶל הַנְּבִיאִים לֵאמֹר, הַאֶבְכֶּה בַּחֹדֶשׁ הַחֲמִשִׁי? הִנָּזֵר כַּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי זֶה כַּמֶּה שָׁנִים?״ כלומר, זכריה שלח את אנשיו ׳שר אצר׳ ו׳רגם מלך׳ מבבל אל בית המקדש, שיתפללו אל ה׳ ויבקשו להשפיע נבואה על הכהנים והנביאים, כדי להשיב להם על שאלתם, האם להמשיך לבכות ולפרוש מאכילה ושתיה ושאר תענוגים כאשר עשיתי זה כמה שנים מזמן החורבן בתשעה לחודש החמישי הוא חודש אב. (אלשיך, מצודת דוד)

לא שאל זכריה את הקב״ה על שאר הצומות [י״ז בתמוז, צום גדליה ועשרה בטבת], כי עליהם ברור היה לו שיש לבטלם ולא לצום כי בית המקדש נבנה מחדש. אך תשעה באב שהוא חמור מכולם, שבו נחרב ונשרף בית המקדש עצמו, והוכפלו בו הצרות, ובו קבע ה׳ יתברך בכיה לדורות על עוון המרגלים שהוציאו דיבה על ארץ ישראל, עליו הסתפק הנביא ושאל, אולי ימשיכו לצום מפני חומרת היום?

תשובת הקב״ה לנביא זכריה

״כֹּה אָמַר ה׳, שַׁבְתִּי אֶל צִיּוֹן וְשָׁכַנְתִּי בְּתוֹךְ יְרוּשָׁלִָם... עֹד יֵשְׁבוּ זְקֵנִים וּזְקֵנוֹת בִּרְחֹבוֹת יְרוּשָׁלִָם, וְאִישׁ מִשְׁעַנְתּוֹ בְּיָדוֹ מֵרֹב יָמִים. וּרְחֹבוֹת הָעִיר יִמָּלְאוּ יְלָדִים וִילָדוֹת מְשַׂחֲקִים בִּרְחֹבֹתֶיהָ. כֹּה אָמַר ה׳ צְבָאוֹת, כִּי יִפָּלֵא בְּעֵינֵי שְׁאֵרִית הָעָם הַזֶּה בַּיָּמִים הָהֵם, גַּם בְּעֵינַי יִפָּלֵא... הִנְנִי מוֹשִׁיעַ אֶת עַמִּי מֵאֶרֶץ מִזְרָח וּמֵאֶרֶץ מְבוֹא הַשָּׁמֶשׁ, וְהֵבֵאתִי אֹתָם וְשָׁכְנוּ בְּתוֹךְ יְרוּשָׁלִָם וְהָיוּ לִי לְעָם וַאֲנִי אֶהְיֶה לָהֶם לֵאלֹהִים בֶּאֱמֶת וּבְצֶדָקָה... וְהָיִיתֶם בְּרָכָה אַל תִּירָאוּ, תֶּחֱזַקְנָה יְדֵיכֶם... אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּ: דַּבְּרוּ אֱמֶת אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ, אֱמֶת וּמִשְׁפַּט שָׁלוֹם שִׁפְטוּ בְּשַׁעֲרֵיכֶם. וְאִישׁ אֶת רָעַת רֵעֵהוּ אַל תַּחְשְׁבוּ בִּלְבַבְכֶם, וּשְׁבֻעַת שֶׁקֶר אַל תֶּאֱהָבוּ, כִּי אֶת כָּל אֵלֶּה אֲשֶׁר שָׂנֵאתִי

נְאֻם ה׳. וַיְהִי דְּבַר ה׳ צְבָאוֹת אֵלַי לֵאמֹר. כֹּה אָמַר ה׳ צְבָאוֹת: **צוֹם הָרְבִיעִי** [י״ז בתמוז], **וְצוֹם הַחֲמִישִׁי** [תשעה באב], **וְצוֹם הַשְּׁבִיעִי** [צום גדליה], **וְצוֹם הָעֲשִׂירִי** [עשרה בטבת], יִהְיֶה לְבֵית יְהוּדָה לְשָׂשׂוֹן וּלְשִׂמְחָה וּלְמוֹעֲדִים טוֹבִים, וְהָאֱמֶת וְהַשָּׁלוֹם אֱהָבוּ. (זכריה ח ג)

כידוע, כי סדרת חודשי השנה על פי התורה מתחילה מחודש ניסן [ניסן, אייר, סיון, תמוז, אב, אלול, תשרי, חשוון, כסלו, טבת, שבט, אדר], שכן אמרה התורה (שמות יב ב) על חודש ניסן: ״החודש הזה לכם ראש חודשים, ראשון הוא לכם לחודשי השנה״. נמצא אם כן, שצום הרביעי שהוזכר בנביא לעיל, הוא שבעה עשר בתמוז, כי חודש תמוז הוא החודש הרביעי מניסן. וצום החמישי, הוא תשעה באב, כי חודש אב הוא החודש החמישי מניסן. וצום השביעי, הוא צום גדליה בשלשה בתשרי, כי תשרי הוא החודש השביעי. וצום העשירי, הוא עשרה בטבת, כי טבת הוא החודש העשירי. והשיב הקב״ה לנביאים שאינם צריכים לצום, ואדרבה כולם יהפכו לששון ולשמחה ולמועדים טובים. (ו)

אחר חורבן בית המקדש השני

אחר שבעוונות הרבים נחרב בית המקדש השני, החזירו חז״ל את התעניות, מפני הצרות שהיו ונתחדשו שוב באותם זמנים כדלהלן. על כן, חובה על כל ישראל להתענות בימים אלו, וכנפסק בשלחן ערוך (סימן תקנ ס״א): ״הכל חייבים להתענות ארבעה צומות הללו, ואסור לפרוץ גדר״. וכשנזכה בעזרת ה׳ יתברך בקרוב לבנין בית מקדשנו ותפארתנו השלישי, אזי יתבטלו כל התעניות הללו, ויהפכו לששון ולשמחה ולמועדים טובים. (יג)

טעם התענית בשבעה עשר בתמוז

מפני חמישה דברים קשים שאירעו בשבעה עשר בתמוז אנחנו מתענים, ואלו הם: **א.** נשתברו לוחות הברית, שהוריד משה רבנו בהר סיני, לסוף הארבעים יום וארבעים לילה שהיה בשמים ולמד את התורה מפי הקב״ה. **ב.** הופסקה הקרבת קרבן התמיד שהיו מקריבים בכל יום בבית המקדש הראשון. **ג.** הבקיעו האויבים את חומת ירושלים בתקופת חורבן בית המקדש השני. **ד.** שרף אפוסטמוס הרשע את התורה. **ה.** הועמד צלם בהיכל בית המקדש. (א)

טעם התענית בתשעה באב

מפני חמישה דברים קשים שאירעו בתשעה באב אנחנו מתענים, ואלו הם: **א.** נגזר על עם ישראל שהיו במדבר, שלא יכנסו לארץ ישראל, בגלל חטא המרגלים שהוציאו דיבה על הארץ. **ב. ג.** חרבו בתי המקדש - הראשון והשני. **ד.** נפלה העיר הגדולה 'ביתר' ביד הרומאים, ונהרגו בה מיליונים מישראל. **ה.** חרש טורנוסרופוס הרשע את היכל בית המקדש. (ג)

טעם התענית בשלשה בתשרי

ביום שלושה בתשרי נהרג גדליה בן אחיקם [שהפקידו נבוכדנצר על מעט אנשים דלים ופשוטים שהותירם בירושלים, שמהם לא חשש שיתארגנו למרד עליו], ובכך נכבתה גחלת שארית הפליטה שנשארו בארץ הקודש אחר חורבן בית ראשון. (ג)

טעם התענית בעשרה בטבת

בעשרה בטבת הגיע נבוכדנצר הרשע מלך בבל לירושלים, וצר עליה סביב החומה. (ה) ועיין לעיל ב"שער האגדה" את כל הסבר המאורעות בהרחבה.

מטרת התענית

כתב הרמב"ם: כל ישראל מתענים בימים אלו, מפני הצרות שאירעו בהם, כדי לעורר הלבבות ולפתוח את דרכי התשובה, ויהיה זה זיכרון למעשינו הרעים, ומעשה אבותינו שהיו כמעשינו עתה, עד שגרם להם ולנו אותן הצרות, שבזיכרון דברים אלו נשוב להיטיב דרכנו, שנאמר (ויקרא כו מ): "וְהִתְוַדּוּ אֶת עֲוֹנָם וְאֶת עֲוֹן אֲבֹתָם". (ה)

הכרזת הצום

בשבת שלפני צום י״ז בתמוז ועשרה בטבת, לאחר סיום קריאת התורה וההפטרה, מכריז השליח ציבור [באמירת ״אחינו בית ישראל שמעו...״ כמובא בסידורים], **באיזה יום בשבוע יחול הצום, כדי שיזכרו להתענות בו.** וכבר האריך בספר נהר מצרים לחזק מנהג זה להכריז, כי רבים ושלמים נכשלו ואכלו בי״ז בתמוז מחסרון ידיעתם, שהיה יום התענית, והתלוננו על החכמים ושליחי הציבור על שלא הכריזו בשבת להודיע להם אימתי יום התענית. והמערער על זה, עוונו ישא האיש ההוא, שהוא גורם מכשול לרבים שיאכלו ביום הצום מבלי דעת. ע״כ.

בשאר הצומות אין מכריזים בשבת הקודמת להם. מפני שהם ידועים לכל. כי תשעה באב, ידוע ומפורסם לכל מפני רוב החומרות שבו. ועוד שכבר כמה ימים קודם תשעה באב, לא אוכלים בשר, לא מסתפרים ולא מכבסים, לכך אין חשש שישכחוהו. וכל שכן יום כיפור שהוא מפורסם לכל ישראל. וכן תענית אסתר ידועה לכל, שהיא ביום שלפני פורים. וכן המנהג שלא להכריז על צום גדליה - ג׳ בתשרי, שגם הוא מפורסם לכל, כיון שהוא למחרת יום ראש השנה. (סימן תקנ ס״ד. ח)

מנהג בני אשכנז שלא להכריז על אף אחד מן הצומות כלל. (הרמ״א שם. ט)

זמן התענית

זמן התענית הוא מעמוד השחר ועד צאת הכוכבים, חוץ מתשעה באב, שהתענית מתחילה מהשקיעה של הערב הקודם ועד למחרת בצאת הכוכבים. (ט, יב)

עמוד השחר הוא: כדי שיעור זמן הילוך 4 מיל לפני הנץ החמה [הזריחה]. המיל הוא 2,000 אמה = 960 מטר, ומהלך מיל הוא: 18 דקות. אם כן 4 מיל הם: 72 דקות זמניות קודם הנץ החמה. [בבאור המושג ״שעות זמניות״, עיין בהרחבה בחוברת ״סדר היום בהלכה ובאגדה״ בהלכות קריאת שמע]. כן דעת רוב הפוסקים, כמבואר בסידור רב סעדיה גאון, הראבי״ה, הרא״ה, המאירי, התרומת הדשן, מהרי״ו, וכן דעת מרן השלחן ערוך (סימן תנט ס״ב), הרמ״א (סימן רסא ס״א), הלבוש, הב״ח, הש״ך, אליה רבה, בית דוד, בן איש חי, החזון איש ועוד. (שו״ת יחוה דעת ח״ב סימן ח. יב)

צום עשרה בטבת שחל ביום שישי - **מתענים כל הציבור עד צאת הכוכבים. ורק לאחר צאת הכוכבים, רשאים לקדש על היין ולסעוד סעודת שבת.** (טו)

תענית יחיד ביום שישי - המתענה ביום השנה של פטירת אביו או אמו [כמבואר בשלחן ערוך (סימן תקסח ס״ח) שטוב להתענות ביום זה], וחל יום השנה ביום שישי, מתענה עד צאת הכוכבים. אולם אם בעת קבלת התענית ביום חמישי בתפילת מנחה, אמר שמקבל להתענות עד שיתפלל ערבית, רשאי להתפלל ערבית מפלג המנחה [דהיינו, שעה ורבע לפני צאת הכוכבים בשעות זמניות. בחורף בערך 15:50, ובקיץ בערך 18:40], ולקדש ולאכול. ולבני אשכנז רשאי לאכול לאחר ערבית אף שלא התנה כן מראש, אך טוב שיתנה כן. (סימן רמט סעיף ד. יט)

אכילה ושתיה בלילה שקודם התענית

בלילה שקודם התענית, כל שלא ישן עדיין, רשאי לאכול ולשתות עד עמוד השחר, אבל אם ישן שינת קבע וקם באמצע הלילה, אינו יכול לאכול או לשתות, שכיון שישן על מיטתו הרי הסיח דעתו מלאכול ולשתות עוד. אולם אם קודם שישן, התנה שבכוונתו לקום לאכול ולשתות קודם עמוד השחר, רשאי לאכול ולשתות. והוא הדין אם רק התנמנם, שרשאי לאכול ולשתות בלי שום תנאי. (ט, יב)

אם לא התנה קודם שהלך לישון, ועתה התעורר בלילה ומרגיש צימאון, המיקל לשתות יש לו על מה לסמוך. (יא)

בני אשכנז - מקילים לכתחילה בשתיה בלבד אפילו בלי תנאי. (ט)

מי שהיה עייף והלך לישון בתחילת הלילה קודם שאכל, וקם באמצע הלילה, רשאי לאכול ולשתות, כי בודאי לא היה בדעתו בשינה זו להסיח את הדעת מלאכול ולשתות עוד. (יב)

החייבים והפטורים מן התענית

אין פטור

הכל חייבים להתענות תעניות אלו, בין אנשים ובין נשים, אחר שהגיעו לגיל מצוות [הבנים מגיל שלוש עשרה שנה, והבנות מגיל שתים עשרה], ולא יפרצו גדר לפרוש מן הציבור בתירוצים שהם חלשים וכדומה, כי בורא עולם יודע תעלומות ויודע בדיוק אם האדם יכול להתענות או לא. ואמרו חז"ל: כל המצער עצמו עם הציבור, זוכה ורואה בנחמת ציבור, שנאמר (ישעיה סו י): "שִׂמְחוּ אֶת יְרוּשָׁלַיִם וְגִילוּ בָהּ כָּל אֹהֲבֶיהָ, שִׂישׂוּ אִתָּהּ מָשׂוֹשׂ כָּל הַמִּתְאַבְּלִים עָלֶיהָ". (מג)

אמרו חז"ל (מסכת תענית יא ע"א): בזמן שישראל שרויים בצער, ופירש אחד מהם, באים שני מלאכי השרת ומניחים ידיהם על ראשו, ואומרים: "פלוני זה שפירש מן הציבור, יהי רצון שאל יראה בנחמת ציבור". ועוד אמרו: בזמן שהציבור שרוי בצער, אל יאמר אדם אלך לביתי ואוכל ואשתה ושלום עליך נפשי, אלא יצער עצמו עם הציבור, שכן מצינו במשה רבנו שציער עצמו עם הציבור, שנאמר: "וידי משה כבדים ויקחו אבן וישימו תחתיו וישב עליה", וכי לא היה לו למשה כר אחת או כסת אחת לישב עליה? אלא כך אמר משה, הואיל וישראל שרויים בצער במלחמת עמלק, אף אני אהיה עימהם בצער. וכל המצער עצמו עם הציבור, זוכה ורואה בנחמת ציבור, שכן נאמר (ישעיה סו י): "שִׂמְחוּ אֶת יְרוּשָׁלַיִם וְגִילוּ בָהּ כָּל אֹהֲבֶיהָ, שִׂישׂוּ אִתָּהּ מָשׂוֹשׂ כָּל הַמִּתְאַבְּלִים עָלֶיהָ".

תלמידי חכמים. פועלים.

אף תלמידי חכמים שתורתם אומנותם, והתענית גורמת להם שלא ילמדו תורה כראוי, חייבים להתענות. וכל שכן פועלים, פקידים, שכירים וכיוצא, שאף שלא יוכלו לעבוד כראוי, חייבים להתענות ולא יפרצו גדר. (מג)

מעוברת, מיניקה, יולדת ומפילה

מעוברת, מיניקה, יולדת ומפילה - דינן משתנה לפי התעניות השונות:

בתעניות י"ז בתמוז, צום גדליה, ועשרה בטבת, וכן תשעה באב שחל בשבת ונדחה ליום ראשון, דינן כדלהלן:

מעוברות - פטורות מלהתענות, ואסור להן להחמיר על עצמן, מפני שהן מחלישות את עצמן ואת העובר. ומעוברת, היינו משלושה חדשים מתחילת הריונה ומעלה. ומכל מקום, אף קודם לכן אם סובלת מהקאות ומחושים או חולשה רבה, פטורה מלהתענות. (נז)

יולדת או מפילה - פטורות מלהתענות בתוך שלושים יום ללידה. ומשלושים יום עד עשרים וארבע חודש [שנתיים] - אם היולדת מניקה, לא תתענה. אך אם אינה מניקה, תתחיל להתענות, ואם תרגיש חולשה, תאכל. (נט, סב)

תשעה באב שאינו דחוי, חמור יותר, כדלהלן:

מעוברות ומניקות - חייבות להתענות. כמפורש בתלמוד (מסכת פסחים נד ע"ב): עוברות ומניקות מתענות ומשלימות בתשעה באב, כדרך שמתענות ומשלימות ביום הכיפורים. וכן פסק מרן בשלחן ערוך (סימן תקנד ס"ה): עוברות ומניקות מתענות בתשעה

באב כדרך שמתענות ומשלימות ביום כיפור, אבל בשאר הצומות פטורות מלהתענות, ואף על פי כן ראוי שלא תאכלנה להתענג במאכל ובמשתה. (רפ, רפז)

מעוברות ומניקות שיש להן איזה שהוא חולי, פטורות מלהתענות בתשעה באב. והוא הדין אם הרופא אומר שהתענית תגרום היזק לתינוק. (דברי יציב ועוד. רעט)

מעשה שהיה אצל הגאון רבי צדקה חוצין זצ"ל [תלמידו של רבי שלמה לניאדו מארם צובא לפני כ- 300 שנה], שכאשר התמנה לכהן כרבה הראשי של בגדאד [בשנת תק"ג] תיקן לעירו בלבד כמה תקנות טובות, ואחת מהן, שהמעוברת והמניקות לא יתענו בתשעה באב וכדין שאר התעניות, כי ראה שמרוב החום השורר שם בבגדאד, היו כמעט באות לידי סכנה. (רעט)

יולדת או מפילה - פטורה מלהתענות עד שלושים יום מן הלידה, בין לבנות ספרד ובין לבנות אשכנז, אבל לאחר שלושים יום, חייבת להתענות. (נז, רפ, רפז, רפח)

חשש הפלה - מעוברת שהזהירוה הרופאים שלא תתענה מחשש להפלת העובר, פשוט שצריכה לאכול בתשעה באב, ואפילו לא קרה בעבר שהפילה עוברה לאחר תענית. (רפח)

הגדרת שלושים יום - זה שאמרנו שהיולדת פטורה מלהתענות עד שלושים יום ללידתה, היינו שלושים יום שלמים מעת לעת, [ו"מעת לעת" היינו 24 שעות, ומתחילים למנות משעת הלידה]. על כן, אשה שילדה ביום ח' בתמוז בשעה 16:00, הרי היא פטורה מלהתענות בתשעה באב עד שעה 16:00. וכן, אשה שילדה ביום ב' באלול בשעה 16:00, אף שאינה מניקה הרי היא פטורה מלהתענות בג' תשרי - צום גדליה עד שעה 16:00. וכן, אשה שילדה ביום י"ז בסיון בשעה 16:00, אף שאינה מניקה הרי היא פטורה מלהתענות בי"ז בתמוז עד שעה 16:00. (האשכול, רבי נתן אדלר ועוד. רפז)

יום 31 ללידה בצום דחוי - יולדת שחל יום השלושים ללידתה בשבת שחל בו צום [גדליה, י"ז בתמוז, תשעה באב] ודחוהו ליום ראשון, עליה להתענות ביום ראשון, כיון שהוא יום השלושים ואחד ללידתה. למשל: אשה שילדה ביום ח' בתמוז, וט' באב חל בשבת ונדחה ליום ראשון, הרי היא מתענה במוצאי שבת שהוא ליל י' באב. וכן, אשה שילדה ביום ב' באלול, וג' בתשרי [צום גדליה] חל בשבת ונדחה ליום ראשון, אם אינה מניקה, הרי היא מתענה ביום ראשון שהוא ד' בתשרי. וכן, אשה שילדה ביום י"ז בסיון, וי"ז בתמוז חל בשבת ונדחה ליום ראשון, אם אינה מניקה, הרי היא מתענה ביום ראשון שהוא י"ח בתמוז. (סח)

חולה

חולה, או חולה שהתרפא אך עדיין הוא חלש ויש חשש שיחזור לו החולי, הרי הוא פטור מלהתענות. (רפ. ת״ה מז, רמה)

זקן מופלג

זקן מופלג שתש כוחו, שיש חשש שהתענית תזיק לו, מן הדין הרי הוא פטור מלהתענות, ואולם יש לייעץ לו שיאכל כל אכילה פחות משיעור ״כותבת הגסה״, [דהיינו תמרה גדולה, ושיעורה כשני שליש ביצה = 36 גרם.] והיינו שיאכל 30 גרם, ולאחר 10 דקות יאכל עוד 30 גרם, וכן הלאה כפי הצורך. וכמו כן, ישתה מים במידה עד 35 גרם, וישהה כמה שניות וישתה שוב עד 35 גרם, ושוב ישהה מעט וישתה כפי צורכו. והביאור בזה, כי כל עוד שלא אכל ושתה כמות המיישבת דעתו של אדם, [במאכל: 36 גרם בתוך 7.5 דקות, ובמשקה: ״מלוא לוגמיו״ 41 גרם בזמן של שתיית רביעית כשתי שניות.] נחשב לו שמתענה. וכדין חולה שיש בו סכנה שאוכל ביום הכיפורים לפי שיעור מעט מעט. (סה, רעט. ת״ה מח)

קטנים

ילדים קטנים [עד גיל שלוש עשרה שנה לבנים, ועד גיל שתים עשרה לבנות], הרי הם פטורים מכל התעניות הללו. ואפילו אם ירצו להתענות, יש למחות בידם שיאכלו, ואין להם להתענות תענית שעות [לאכול מאוחר יותר מכפי הרגלם] אפילו בתשעה באב. והטעם בזה, כי אנחנו מצווים לחנך את בנינו ובנותינו למצוות, כדי שכאשר יגדלו, ידעו היאך לקיימם. אבל בתעניות, הרי אנחנו מקוים ומצפים כל יום לגאולה השלימה, ואז ימלא שחוק פינו ולשוננו רינה ויפסקו התעניות, אם כן למה לנו לחנך את הילדים לדבר שכאשר יגדלו, לא תהיה להם תועלת מזה. (סו)

קטן שהגדיל

צום [גדליה, י״ז בתמוז, ט׳ באב] שחל בשבת ודחו אותו ליום ראשון, וביום ראשון [ד׳ תשרי, י״ח בתמוז, י׳ באב] נעשה קטן זה בר מצוה [דהיינו שזהו יום ההולדת שלו ה-13], אם הוא בריא ויכול להתענות, טוב שיתענה עם הציבור, אך אם הוא חלש, רשאי שלא להתענות, וטוב שיתענה רק תענית שעות כאשר יוכל.

והטעם בזה, כי מן הדין הוא פטור מן התענית, שהרי אין התענית ביום ראשון אלא רק כתשלומים לתענית של אתמול. וכיון שביום שחלה בו התענית הוא היה פטור, כי היה קטן, אין לחייבו בתשלומים (סח, ע). ואין זה דומה למה שהתבאר לעיל ביולדת שחל יום השלושים ללידתה בשבת זו, שעליה להתענות בתענית הדחויה ביום ראשון, משום שביולדת מן הדין היתה חייבת להתענות, אלא שמפאת חולשתה פטרו אותה חכמים, אבל אינה פטורה 'בעצם' כמו קטן שאינו חייב בכלל בתענית, ולכן כעת שהתחזקה והגיע יום שלושים ואחד, חייבת לצום. וכמו אדם שהיה חולה בשבת זו, ובמוצאי שבת החלים, היעלה על הדעת שנפטור אותו מלצום עתה, כיון שבשבת הוא היה חולה?! והחילוק ברור ופשוט.

בעלי שמחה

חתן וכלה שבתוך שבעת ימי המשתה, או שלושה בעלי ברית [אבי הבן, הסנדק והמוהל], או אבא שפודה את בנו בכורו והכהן, חייבים להתענות. (מו. ת"ה מט, נג)

ואולם, בתענית אסתר, אין בעלי הברית צריכים להתענות כלל, שהרי לא חמור תענית אסתר יותר מתשעה באב דחוי, שבעלי הברית אוכלים בו, ואדרבה אסור לבעלי הברית להחמיר ולהתענות, מפני שיום טוב שלהם הוא (משיבת נפש, פתחי תשובה, משנה ברורה ועוד). ועוד משום שבתעניות אלו, הסיבה שמתענים היא משום אבלות על חורבן בית המקדש וירושלים, על כן דוחה האבלות של רבים [של כל ישראל], את השמחה של יחיד [חתן וכלה ובעלי ברית], ויתענה. מה גם שאפילו החתן שהוא הבעל שמחה הגדול, שובר כוס בחופה זכר לחורבן בית המקדש וירושלים, ואומר מפורש: "**אם אשכחך** ירושלים תשכח ימיני, תדבק לשוני לחיכי **אם לא אזכרכי**, אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי", אם כן היאך ישכח את ירושלים ולא יזכרה, ויאכל בתענית שנקבעה על אבלות החורבן?! לא כן בתענית אסתר, שאין התענית משום אבלות כלל, אלא זכר לנס שנעשה ביום התענית, שהרגו עם ישראל בשונאיהם והתקיים בהם: "ונהפוך הוא אשר ישלטו היהודים המה בשונאיהם", לכך נהגו כל ישראל להתענות בכל שנה. נמצא שאין זה עניין לאבלות, שנאמר שצער הרבים יבטל את שמחת היחיד, ויצטרך להשתתף בצערם. (שו"ת יביע אומר ח"א סי' לד. נו. חזו"ע פורים לז, מב)

שתיית הכוס בברית מילה

ברית מילה שחלה ביום התענית, מברך על היין "בורא פרי הגפן" וברכת "אשר קידש ידיד מבטן וכו'", ובברכת "הגפן" יכוון להוציא ידי חובה את היולדת שהיא פטורה מלצום, ותענה "אמן" ולא תדבר עד שתטעם מהיין. ואם אין היולדת שם, יעמיד על ידו ילד קטן שהגיע לגיל חינוך, ויכוון עליו בברכת "הגפן" וישתה הקטן. [וביום הכיפורים יש נוהגים שלא להביא כוס יין ומברכים את ברכת הברית בלי כוס, ויש נוהגים לברך על הכוס ולתת לקטן שהגיע לחינוך לטעום.] (קכ, שצג)

בעלי שמחה בצום דחוי

שבעה עשר בתמוז או צום גדליה שחלו בשבת, כיון שדוחים את התענית ליום ראשון, מותר לבעלי השמחה לאכול ולשתות, כדלהלן: [ואולם דיני ברית מילה שחלה בתשעה באב דחוי, יבוארו להלן בהלכות תשעה באב.]

שלושה בעלי ברית [אבי הבן, הסנדק והמוהל] - יתחילו בבוקר להתענות ככל ישראל, כדי לשתף את עצמם בצער הציבור, ובשעות הבוקר ישתדלו למול את התינוק, כי זריזים מקדימים למצוות, ואז רשאים לאכול ולשתות מיד לאחר המילה, לפי שיום טוב שלהם הוא. ויש ממתינים מלאכול עד חצות היום [בצום גדליה בערך: 12:30. בי"ז בתמוז בערך: 12:45]. ויש שמתפללים קודם מנחה גדולה [חצי שעה לאחר חצות היום], ואחר כך אוכלים. ועל כל פנים, אין בעלי הברית רשאים להחמיר על עצמם ולהתענות, ואדרבה ישמחו שזיכה אותם בורא עולם במצוה כה חשובה של ברית המילה שמבואר בזוהר בקדוש שמעלתה גדולה יותר מהמקריב את כל הקרבנות. (סימן תקנט ס"ט. שו"ת יביע אומר ח"א סימן לד אות יא. מח, נו, ס, קיא, שצד, תד. שו"ת אור לציון ח"ג עמוד רסד. ת"ה מט, נג) למקורות ההלכה מעט בהרחבה, יש לעיין להלן בהלכות ברית מילה בתשעה באב דחוי.

ברית מילה שאחר הצהריים - אם מלים את התינוק בשעות שאחר הצהריים, רשאים בעלי הברית לאכול קודם המילה לאחר חצות היום. [וכגון שישנם קרובי משפחה הבאים מחוץ לעיר, וצריכים לכבדם בסעודת הברית, והלא אי אפשר לקיים את הסעודה למוזמנים אלא בצאת הצום, על כן מלים את התינוק כשעה לפני השקיעה, ואחר כך מתפללים מנחה וערבית, ועורכים את סעודת הברית עם המוזמנים בצאת הצום]. (מקורות ההלכה, יש לעיין להלן בהלכות ברית מילה בתשעה באב דחוי.)

ברית מילה דחויה - תינוק שהיה חולה, ונדחית מילתו ליום ראשון שחלה בו תענית דחויה, מותר לשלושת בעלי הברית לאכול באותו יום, כיון שיום טוב שלהם הוא. שהרי מצות מילה קיימת על האבא בכל רגע ורגע, ואסור להניח את בנו ערל, לכן אף שהמילה דחויה כגון שהיה חולה, הרי הוא מקיים מצוה כמו בזמנה. (מגן אברהם, חיי אדם, בית יצחק שמעלקיס, שערי תשובה, משנ"ב. עיין תג)

פדיון הבן - אב הפודה את בנו בצום דחוי, פטור מהתענית ודינו כבעלי הברית הנ"ל, וכמו כן הכהן שמקבל את חמשת הסלעים, פטור מן התענית, שגם הוא נחשב כעושה מצוה. (מעדני יום טוב, אליה רבה, חיי אדם, קיצור שלחן ערוך, באר היטב, בית יצחק שמעלקיס, משנ"ב, כף החיים סי' תקנט ס"ק עב. ת"ה נה) ובכור שחל הפדיון שלו [ליל שלושים ואחד מיום לידתו] בשבת, ונדחה ליום ראשון, יש לשאול רב מורה הוראה, אם יתענו אבי הבן והכהן או לא. ועיין בזה להלן בהלכות ברית מילה בתשעה באב דחוי.

חתן וכלה - שבתוך שבעת ימי המשתה, וחל בהם צום דחוי, כיון שיום טוב שלהם הוא, יאכלו לאחר חצות היום. (עיין שו"ת יביע אומר חלק ה סימן מ, ועיין להלן בהלכות ברית מילה בתשעה באב דחוי, אם חייבים להתפלל מנחה קודם או לא.)

פרטים בדיני התענית

שכח וברך

אם שכח שהוא בתענית וברך על מאכל או משקה שהוא, וקודם שטעם, נזכר שהוא בתענית, יטעם מעט, כדי שלא תהיה ברכתו לבטלה. כי איסור ברכה לבטלה לדעת רבים מהפוסקים הוא מן התורה, וחמור יותר מאיסור אכילה בתענית שהוא מדרבנן [מדברי חכמים]. אבל אם קרה לו כן ביום כיפור, לא יטעם כלל, שהרי איסור האכילה בו מן התורה אפילו כלשהו. (כב)

כמו כן, האוכל בשר [וכידוע שאסור לאכול חלבי עד שיעברו שש שעות], ושכח שהוא בתוך שש שעות לאכילת הבשר, ובירך על מאכל חלבי, ומיד נזכר שטעה, יטעם ממנו מעט, כדי שלא תהיה ברכתו לבטלה. מהטעם הנ"ל שאיסור ברכה לבטלה הוא מן התורה וחמור יותר מאיסור אכילת חלב בתוך שש שעות לבשר שהוא מדרבנן. אבל אם ברך בטעות על מאכל איסור, אף אם הוא אסור מדרבנן, כגון עוף שהתבשל בחלב, וברך עליו בטעות ונזכר, יאמר מיד: "ברוך, שם כבוד מלכותו, לעולם ועד", ולא יטעם ממנו כלום. והטעם בזה, כיון שאסור לברך על מאכל איסור [שנאסר בעצמו, ולא הזמן גורם לו להיאסר, כמו בתענית שהמאכל כשר רק אסור לאוכלו עתה], ונמצא שלא יתקן בזה שיטעם ממנו. (שו"ת יביע אומר חלק י חלק אורח חיים סימן ו, וסימן מא, וחלק יורה דעה סימן ג. כד)

שכח ואכל

שכח שהוא בתענית, ואכל, אפילו אם אכל שיעור "כותבת הגסה" [דהיינו תמרה גדולה, ושיעורה כשני שליש ביצה = 36 גרם], ימשיך להתענות עד סוף היום, ואינו חייב להשלים ולהתענות ביום אחר, מאחר וחובת התענית היתה דוקא ליום זה שאירעו בו אותן צרות. וטוב שיתן צדקה מחיר של סעודה לעני, כדי לכפר על זה שאכל ביום התענית. ואם הוא בריא ורוצה להתענות שוב, רשאי. ובלבד שאין תורתו אומנותו ואינו מלמד תינוקות, שמא יחלש מעבודת הקודש. (תרומת הדשן. כב)

תפנוקים

הפטורים מלהתענות מחמת חולי וחולשה, ראוי שלא יאכלו מעדנים ומיני מתיקה כמו שוקולד, גלידה וכיוצא בזה. ומכל מקום אם החולה צריך לאכול בשר ושאר מיני מאכלים חשובים כדי שיתחזק ויתרפא, רשאי לאכול. (ס. תי"ה מד)

מסעדות, חנויות פלאפל ופיצה

בעלי מסעדות וחנויות פלאפל, פיצה וכיוצא, שדרך הקונים שם היא לאכול מיד את המאכל, ולא להשהותו לאחר זמן, יתרחקו מלפתוח חנויות אלו ביום התענית, כדי שלא להכשיל את אותם אנשים שיאכלו באיסור, מחמת חוסר ידיעה שהיום הוא יום תענית, או חוסר הבנה בחומרת הענין. וכבר כתב הרמב"ם (הלכות רוצח פי"ב הי"ד, ספר המצוות - לא תעשה רצט): כל המכשיל אדם שהוא עיור בדבר מסוים, או שחיזק ידי עובר עבירה, שהרי הוא עיור בדבר זה שאינו רואה את דרך האמת מפני תאוות ליבו, או שיפתהו ויעזרהו להשלים עבירתו, או יכין לו סיבת העבירה, הרי זה עובר על לא תעשה: "ולפני עיור לא תתן מכשול". ע"כ.

תרופות

מי שמתענה, אך עליו לבלוע כדורים נגד מחושי ראש וכדומה, יבלעם בלי מים. ואם קשה לו לבולעם בלי מים, יבלעם עם מעט מים (ל, רעט). וטוב לרסק את הכדור עם מעט מים בתוך כף ולבלוע. (כף החיים סימן תקנד ס"ק לד)

מסטיק

אסור ללעוס מסטיק בתענית. אך אם אין בו טעם כלל, מותר ללועסו. (כט)

טעימת התבשיל

מותר לטעום מעט מהתבשיל, כדי לברר אם צריך מלח או תבלין, ובלבד שיפלוט ולא יבלע כלל. ובני אשכנז לא נוהגים לטעום בתענית ציבור כלל, אלא רק לצורך סעודת מצוה שתיערך במוצאי התענית. ולכל הדעות, אסור לטעום בצום תשעה באב וביום הכיפורים, אף שפולט. (בית יוסף ושלחן ערוך סימן תקסז ס״א. כז)

אף שמצוה בערב שבת לטעום מהתבשילים של שבת, כדי לברר שהם מתוקנים כראוי לכבוד שבת המלכה, וכל הטועם, מאריכים לו ימיו ושנותיו, מכל מקום בערב שבת שחל בו צום עשרה בטבת, אינו רשאי לטעום ולבלוע אלא לטעום ולפלוט. ואף לבני אשכנז מותר, כיון שטעימתו לצורך סעודת שבת שהיא סעודה של מצוה. (סימן תקסז ס״א ומשנה ברורה)

נתינת יין בפה המוהל

מותר למוהלים לתת מעט יין בפיהם כשעושים מציצה לתינוק, ובלבד שיזהרו שלא לבלוע מהיין כלל. אבל ביום כיפור ותשעה באב, לא יתנו יין בפיהם. (קיט)

שטיפת הפה

הקם משנתו, מותר לשטוף את פיו במים, אך לא יתן מים בפיו יותר מרביעית [81 גרם] בבת אחת, שמא יבלע מהמים. וכן מותר לשטוף את פיו במברשת שיניים ומשחה (כז). ולגבי שטיפת הפה ביום תשעה באב, עיין להלן בהלכות תשעה באב.

סיגריות

הרגיל לעשן, באופן שאם לא יעשן יגרם לו צער, יש להקל לו לעשן בתענית. ובתשעה באב יש להחמיר יותר, ואם זקוק מאוד יעשן בצנעה. אבל אותם החובבים סיגריות מידי פעם, אין להתיר להם כלל ועיקר. (לב)

"ונשמרתם מאוד לנפשותיכם"

על כל אדם להימנע מעישון סיגריות לגמרי, אחר שרבים מגדולי הרופאים קבעו בהחלט שהעישון מזיק ומסוכן מאוד לבריאות, ומביא לידי מחלות קשות, ומקצר את ימיו של האדם ח"ו, ואף גורם סיכון לנמצאים בסביבתו. ויש מקום לאסור לעשן על פי הדין, כמו שהזהירה התורה: "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם". וכמו שאנו סומכים הלכה למעשה על חוות דעת הרופאים בענייני פיקוח נפש בשבת וביום הכיפורים ובשאר דינים, כן אנחנו צריכים לשמוע להם להרחיק עצמנו מדברים הגורמים סכנה לבריאות האדם. וכבר כתב הרמב"ם (הלכות דעות פ"ד ה"א): הואיל והיות הגוף בריא ושלם מדרכי עבודת ה' הוא, שהרי אי אפשר שיבין בדברי תורה או ידע דבר מידיעת הבורא יתברך והוא חולה וכואב, לפיכך צריך האדם להרחיק עצמו מהדברים המאבדים את הגוף, ולהנהיג עצמו בדברים המבריאים והמחלימים. ע"כ. וכתב החפץ חיים בספרו "ליקוטי אמרים": המרגיל עצמו בעישון סיגריות, עובר על "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם", ועתיד ליתן את הדין, כי הרופאים גזרו אומר שהעישון מחליש את כוחותיו של האדם, ולפעמים נוגע הדבר גם בנפשו. על כן, שומר נפשו ירחק מכל עישון. ואף מי שהורגל בעישון, חובה עליו לצמצם ולהפחית לאט לאט עד שיפסיק לגמרי. (לז. הליכות עולם ח"א רסו)

הרחת בשמים

מותר להריח בשמים בתענית, מלבד בתשעה באב שיש לאסור בזה משום שצריך למעט בתענוגים, וכדלהלן. (סימן תקנו, סימן תקנט ס"ז. שלט)

איסורי התענית

שלוש התעניות [שבעה עשר בתמוז, צום גדליה ועשרה בטבת] אסורים באכילה ושתיה, ומותרים ברחיצה [אפילו במים חמים], סיכה, נעילת נעלי עור ותשמיש המטה. מלבד תשעה באב, שנאסר גם בדברים אלו כדלהלן.
(הרמב"ם, הרמב"ן, הר"ן, הרשב"א, הריטב"א, המאירי, הראב"ן, אור זרוע, הראבי"ה, הגהות אשרי, טור, מרדכי, ושכן מנהג העולם להקל ברחיצה בחמין, וכן כתב הבית יוסף "וכן המנהג הפשוט", וכן פסק בשלחן ערוך. וכן פסקו הרש"ל, הרמ"א, הלבוש, מהרש"ג, פתחי תשובה ועוד. כא)

מדיני התפילות בתענית

"עננו"

בתפילות שחרית ומנחה, אומרים "עננו" באמצע ברכת "שומע תפילה", אך בתפילת ערבית בלילה שקודם התענית אין אומרים, שכיון שבדעתו לאכול לאחר התפילה, היאך יאמר "עננו ביום צום התענית הזה". ובתשעה באב שהתענית מתחילה מהערב הקודם, אומרים "עננו" גם בתפילת ערבית של ליל התענית. (עא)

מנהג בני אשכנז בכל התעניות, שלא לומר "עננו" אלא בתפילת מנחה, כי חוששים שמא יארע לו אונס ויאכל קודם גמר התענית, והיאך יאמר "עננו ביום צום התענית הזה" אם אינו צם. ומכל מקום השליח ציבור אומר "עננו" בחזרת התפילה של שחרית ומנחה, שהרי אי אפשר שלא יתענו כל היום לפחות חלק מהקהל. (עא)

הפטורים מן התענית

הפטור מן התענית, כגון שהוא חולה, או בעלי שמחה בצום דחוי [אבי הבן, סנדק, מוהל, אבא הפודה את בנו והכהן], לא יאמר "עננו". שהרי הוא כדובר שקר, שהיאך יאמר "עננו ביום צום התענית הזה" ואינו צם.

חולה שחשקה נפשו לומר "עננו" בתפילה, ישים לב לאכול כל אכילה פחות משיעור "כותבת" [36 גרם], והיינו שיאכל 30 גרם ולאחר 10 דקות יאכל עוד 30 גרם, וכן הלאה, [כדין חולה שיש בו סכנה שאוכל ביום הכיפורים], ואז רשאי יהיה לומר "עננו" בתפילה. וכן נהג הגאון המרחשת כשחלה בתשעה באב. וכמו כן, ישתה מים במידה עד 35 גרם, וישהה כמה שניות וישתה שוב עד 35 גרם, ושוב ישהה מעט וישתה כפי צורכו. שכל עוד שלא אכל ולא שתה כמות

המיישבת דעתו של אדם, נחשב לו שמתענה וכמבואר לעיל. (עו, כה)

שכח

שכח ולא אמר "עננו", ונזכר אחר שאמר ברוך אתה ה', אינו רשאי לסיים "למדני חוקיך", וכן אינו רשאי לומר "עננו" בין "שומע תפלה" ל"רצה", אלא בסוף "אלוקי נצור" יאמר "עננו" קודם שיאמר "יהיו לרצון אמרי פי" האחרון, ויסיים "ברוך שומע תפלה" בלבד, בלי שם ה'. ואם שכח לומר גם שם, אינו חוזר כלל. (עא. ת"ה עח)

שכח ואכל

שכח ואכל ביום התענית, אם אכל שיעור "כותבת" [36 גרם] לא יאמר "עננו ביום צום התענית הזה" בתפילת מנחה, אבל אם אכל פחות מזה יאמר "עננו". (כב, עו)

חזרת השליח צבור

בתפילת החזרה בשחרית ומנחה, אומר השליח ציבור "עננו" ברכה בפני עצמה בין "ברוך אתה ה' גואל ישראל" לברכת "רפאנו", וחותם: "ברוך אתה ה' העונה לעמו ישראל בעת צרה". והטעם שתקנו לומר ברכת "עננו" דוקא במקום זה, משום שבתהלים לאחר הפסוק (יט טו): "יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגואלי", נאמר מזמור (פרק כ): "יענך ה' ביום צרה", לכך סמכו "גואל ישראל" לברכת "העונה לעמו ישראל בעת צרה". (עח)

אין השליח ציבור אומר "עננו" בחזרה כברכה בפני עצמה, אלא אם כן ישנם לפחות ששה מתענים והוא בכללם, ויתר המתפללים שאינם מתענים, הינם פטורים מהתענית, כגון שהם בעלי שמחה שהתירו להם לאכול בתענית דחויה, או שהם חולים ואינם יכולים להתענות [וחולה שאוכל 30 גרם ולאחר 10 דקות אוכל עוד 30 גרם כנזכר לעיל, מצטרף לששה המתענים]. אך אם אין אפילו ששה מתענים, או שחלק מהששה כבר התפללו עם ציבור אחר, או שאותם המיעוט שאינם מתענים הם בריאים, ומחמת שהתענית קלה בעיניהם, מזלזלים בה ולא מתענים, יאמר השליח ציבור

"עננו" בברכת "שומע תפלה". (עח, פ, פה, קי)

שליח ציבור מתענה

מי שאינו מתענה, לא יעלה שליח ציבור, כי היאך יאמר בחזרת התפילה "עננו ביום צום התענית הזה". אבל אם אין שליח ציבור אחר, יעלה שליח ציבור ויאמר "עננו" בברכת "שומע תפילה", ויחתום "ברוך אתה ה' שומע תפילה". והוא הדין לשליח ציבור בשחרית שמרגיש חולשה ואינו יודע אם יוכל להתענות כל היום, ואין שליח ציבור אחר, יעלה ויאמר "עננו" בחזרה בברכת "שומע תפילה". (פה)

שליח ציבור שטעה

שליח צבור שטעה ולא אמר "עננו" בין גואל ישראל לרפאנו, אם נזכר קודם שסיים ברכת "רפאנו", חוזר ואומר "עננו" וחותם "ברוך אתה ה' העונה לעמו ישראל בעת צרה", ומתחיל שוב ברכת "רפאנו". אבל אם נזכר אחר שאמר "ברוך אתה ה'", אינו רשאי לומר "למדני חוקיך", אלא אומר "עננו" כמו היחיד בברכת "שומע תפילה", ויסיים "ברוך אתה ה' שומע תפילה". ואם גם שם שכח, טוב שיאמר "עננו" אחר "יהיו לרצון" ויסיים "ברוך שומע תפלה" בלבד. (פח)

אם טעה השליח ציבור ואמר "עננו" לפני ברכת "ראה נא בעניינו", יצא. מאחר ואפילו אם לא אמרה כלל, אין זה מעכב, כל שכן שאם שינה בסדר הברכה, אין זה מעכב. (פח)

המתפלל עם השליח ציבור

המתפלל עם חזרת הש"צ, אינו אומר "עננו" כמו הש"צ בין גואל ישראל לרפאנו, אלא כמו היחיד בברכת "שומע תפילה". [ומה שאת הקדושה הוא אומר עם השליח ציבור, כי אינו רשאי לאומרה לבדו וזה מקומה, אבל "עננו" אין היחיד קובע ברכה לעצמו, ולכן אומרה בשומע תפילה ככל הציבור.] וישתדל להגיע עם הש"צ למודים, כדי להשתחוות עם כל הציבור. ואם לא הספיק, ישתחווה

כשיגיעו הציבור למודים, כדי שלא ייראה כפורש מן הציבור. (צא, צג)

טעה בחתימת הברכה

האומר "עננו" באמצע ברכת שומע תפילה, ובמקום לחתום "ברוך אתה ה' שומע תפילה", טעה וחתם "ברוך אתה ה' העונה לעמו ישראל בעת צרה", יצא ידי חובה. ואין זה דומה לדין המשנה ממטבע הברכות שטבעו חכמים, שלא יצא ידי חובתו, כיון שכאן משמעות שתי החתימות היא אותו ענין. (עד)

תחנונים ידבר רש

מרבים בסליחות ותחנונים אחר חזרת השליח ציבור בשחרית. ויאמרם בנחת ובהכנעה ולא במרוצה, שכן נאמר (תהלים נא יט): "לב נשבר ונדכה, אלוהים לא תבזה" (ת"ה סא). וכתב מרן החיד"א: "ויכנע מאוד באמירת הוידוי, ויתחרט על מעשיו, ויהיה בדעתו לשוב מחטאיו, ולא יאמרהו בלי דעת וחרטה וכמדבר אל הדיוט, חס ושלום". (כמבואר בחוברת "סדר היום בהלכה ובאגדה")

מזל טוב

אם החתן או בעלי הברית נמצאים בבית הכנסת בשחרית, אומרים לאחר החזרה וידוי [מה נאמר לפניך], וי"ג מדות ללא נפילת אפים [לדוד אליך], וממשיכים את הסליחות והתחנונים של התענית, ומדלגים את אמירת "והוא רחום" שאומרים בכל שני וחמישי. ומכל מקום בעלי השמחה עצמם [חתן ובעלי הברית] אינם אומרים סליחות ותחנונים כלל. (קיח)

בבית האבל, אין אומרים לא "וידוי" ולא "והוא רחום", אלא רק את הסליחות של התענית, כיון שמדת הדין מתוחה עליו, ואין ראוי להזכיר שם עוונות. (ת"ה צג)

הוא הדין בכל הנ"ל גם בתפילת המנחה של התענית, שאין אומרים בה וידוי ונפילת אפים. (חסד לאלפים. קיח)

קריאת התורה

קריאת התורה בשחרית ומנחה

הגם שבכל ימות השנה אין קוראים בתורה בימי החול אלא בתפילת שחרית שבימי שני וחמישי בלבד, מכל מקום בתעניות, קוראים בתורה בפרשת "ויחל משה" גם בשחרית וגם במנחה. (קב)

רוב מנין מתענים

אין מוציאים ספר תורה בשחרית ובמנחה, אלא אם ישנם לפחות ששה אנשים מתענים, אלא ששאר המנין חולים ואינם יכולים להתענות [וחולה שאוכל 30 גרם ולאחר 10 דקות אוכל עוד 30 גרם, מצטרף לששה המתענים, כנזכר לעיל], או שהם בעלי שמחה שהתירו להם לאכול ביום תענית דחוי.

אבל אם אין ששה מתענים, או ששאר המנין שאינם מתענים הם בריאים, אך מחמת שהתענית קלה בעיניהם, מזלזלים בה ולא מתענים, אזי אם הוא בימי שני וחמישי, בשחרית בלבד - יוציאו ספר תורה ויקראו שלשה עולים בפרשת השבוע, אבל בשאר הימים או בתפילת מנחה - לא יוציאו ספר תורה כלל. (עח, פ, פה, קי, קיג)

קורא מתענה

טוב להדר שגם הקורא בתורה יהיה מי שמתענה. אך אם אין קורא בתורה בקי אלא מי שאינו מתענה, רשאי לקרוא להם לכתחילה. מפני שאין הקריאה בתורה להוציא ידי חובה את האחרים כקריאת מגילה, פרשת זכור וכיוצא, שנצריך

שיהיה אדם המחויב בדבר, אלא בקריאת התורה הענין הוא רק להשמיע לציבור, לכן די ששומעים אף ממי שלא מתענה. (קו)

עולה מתענה

אין להעלות לספר תורה אלא מי שמתענה דווקא. ואפילו אם קראוהו בשמו, יתנצל שאינו חש בטוב ואינו מתענה ויעלה אחר במקומו, כי יש בזה חשש ברכות לבטלה. אולם אם חלה התענית ביום שני או חמישי, שבלאו הכי יש חיוב ביום זה לקרוא בתורה בשחרית, רשאים להעלות בשחרית בלבד אדם שאינו מתענה. (כן פסקו: לקט יושר, מגן אברהם, גינת ורדים, נהר שלום, אמת ליעקב, מרן החיד״א, הגר״ח פלאג׳י, ישיב משה שתרוג, חיי אדם, מטה אפרים, בית עובד, שמח נפש, פעולת צדיק, אמנות שמואל ועוד. ובפרט שאפשר לצרף את דעת רבים מהפוסקים שאפילו לא חלה התענית בימי שני וחמישי דוקא, מותר להעלות לספר תורה את מי שאינו מתענה, כיון שהוא יום שהתחייב בקריאה בתורה. נז, קח, קי, קיב)

לאור האמור, כהן או לוי או אדם מכובד ועשיר שתומך בלומדי התורה, שאינם יכולים להתענות, מעלים אותם לכתחילה בשחרית שביום שני או חמישי.

תענית שחלה בשאר ימי השבוע או בימי שני וחמישי במנחה, אם יש רק כהן אחד ואינו מתענה, טוב שיצא הכהן מבית הכנסת ויעלה ישראל במקומו. ואם לא נוח לו לצאת, יאמרו ״אף על פי שיש כאן כהן, יעמוד ישראל במקום כהן״. והוא הדין אם יש לוי אחד שאינו מתענה, יקרא הכהן פעמיים במקום הלוי, וטוב שיצא הלוי מבית הכנסת. (סימן תקסו ס״ו. קח)

והטעם שאין הכרח שיצאו הכהן או הלוי, כי הסיבה שראוי היה לצאת, כדי שלא יאמרו שיש בו חשש פסול כהונה, ולכן אינו עולה לעליית כהן, אבל בזמנינו שירדה חולשה לעולם ורבים יודעים שיש לחשוש שכהן זה אינו עולה מחמת שאינו חש בטוב ולא יכול להתענות, אין חשש שיאמרו שהוא פגום. והרי זה דומה למה שפסק מרן (סימן סו ס״ד): כהן הנמצא בקריאת שמע וברכותיה וקראוהו לעלות לתורה, לא יעלה. כי כל הסיבה שאמרו חז״ל להקדים את הכהן היא משום כבוד כהונתו, ולכן דוקא שכשהוא פנוי ומקדימים אחר בפניו, נמצאו מקילים בכבוד הכהונה, אבל כהן זה שאינו יכול לעלות מחמת שעסוק בקריאת שמע, אין כאן הקלה בכהונתו. וכאן גם כן, כולם יודעים שאין עולים לספר תורה אלא מי שמתענה. (קח)

בעלי שמחה שהתירו להם לאכול ביום התענית, לא יעלו לספר תורה אפילו בשחרית שעדיין לא טעמו כלום, כיון שבדעתם לאכול במשך היום. אולם אם חלה התענית בימי שני וחמישי בשחרית, רשאים לעלות לכתחילה, וכנ״ל. (קי)

יום השנה

מי שיום פקודת השנה של אביו או אמו חל ביום תענית ציבור, וחשקה נפשו מאוד לעלות לספר תורה לעילוי נשמתם, אך הוא חולה ואינו מתענה, יש לייעץ לו לאכול ולשתות בשיעורים מעט מעט, כדלהלן: יאכל 30 גרם, ולאחר 10 דקות עוד 30 גרם, וכן הלאה כפי צרכו. וכמו כן, ישתה מים במידה עד 35 גרם, וישהה כמה שניות וישתה שוב עד 35 גרם, ושוב ישהה מעט וישתה כפי צורכו, וכנזכר לעיל. ובאופן זה יוכל לעלות לספר תורה בין בשחרית [אף לא בשני ובחמישי] בין במנחה. שכל עוד שלא אכל ושתה כמות המיישבת דעתו של אדם, נחשב לו שמתענה. ויש מחמירים שלא לאכול בכל אכילה יותר מ-25 גרם, ויפסיק בין אכילה לאכילה כנ"ל. (קיא)

מדיני תפילת מנחה בתענית

זמן תפילת מנחה

כידוע, ישנם שני זמנים לתפילת מנחה בכל יום: "מנחה גדולה" ו"מנחה קטנה". מנחה גדולה, היא מחצי שעה שאחר חצות היום [כלומר, לאחר שש שעות וחצי מתחילת היום בשעות זמניות. בחורף בערך: 11:50, ובקיץ בערך: 1:10], למשך שלוש שעות [זמניות]. ולאחר זמן זה עד השקיעה, הרי זה "מנחה קטנה" [בחורף בערך: 14:30, ובקיץ בערך: 15:50]. ומרן השולחן ערוך (סימן רלג ס"א) פסק: מי שהתפלל מנחה גדולה, יצא. אבל עיקר זמנה היא מנחה קטנה. ומפורש שמנחה גדולה היא רק בדיעבד. (כן מבואר בירושלמי, וכן דעת הגאונים, התוספות, רבנו חננאל, הרמב"ם, מחזור ויטרי, המאירי, שבולי הלקט, הגהות מיימוניות, ארחות חיים, הרדב"ז ועוד.)

ואמנם במשך השנה, רבים נוהגים להקל להתפלל מנחה גדולה לכתחילה מכמה סיבות, או שסועדים ארוחת צהריים בפת, והרי לכתחילה אין לאכול סעודת קבע בפת יותר מכביצה [54 גרם] לפני תפילת מנחה, שמא ימשך בסעודתו ולא יתפלל (סימן רלב סעיפים ב, ג), או שהם עובדים בשעות שאחר הצהריים ולא יוכלו להתפלל במנין, או אברכי כוללים וישיבות

שלטובת סדרי הלימוד, מתפללים כן. אבל מי שאינו סועד בפת ואין לו ענין להתפלל מנחה גדולה, בודאי שיתפלל מנחה קטנה.

ועל כל פנים, ביום התענית שלרבים מהציבור אין צורך ואין ענין להתפלל מנחה גדולה דוקא, וכמו האברכים היקרים הלומדים בכוללים, או פנסיונרים העוסקים בתורה במשך חצי היום הראשון, עליהם לעשות כדעת מרן השולחן ערוך וגדולי הראשונים הנ"ל, ולהתפלל "מנחה קטנה" דוקא ולא "מנחה גדולה". [וזאת, מלבד מה שמפסידים הם "ברכת כהנים", שאינה נאמרת במנחה גדולה כלל, וכדלהלן]. ולשומעים ינעם, ותבוא עליהם ברכת טוב.

זמן מנחה בעשרה בטבת שחל ביום שישי

צום עשרה בטבת שחל ביום שישי, הנכון להקדים את תפילת המנחה, מפני כבודה של השבת, כי לא נאה ולא יאה להתפלל תפילה של תענית ולקרוא בתורה קריאה של תענית סמוך ממש לשבת. [מאחר ונוסח התפילה והקריאה בתורה מטרתם לעורר את הלבבות לתשובה, וכל שכן לבני אשכנז שמפטירים גם בנביאים כדלהלן, ושם בהפטרה מזכירים דברי התעוררות ותשובה: "יַעֲזֹב רָשָׁע דַּרְכּוֹ וְאִישׁ אָוֶן מַחְשְׁבֹתָיו, וְיָשֹׁב אֶל ה' וִירַחֲמֵהוּ, וְאֶל אֱלֹהֵינוּ כִּי יַרְבֶּה לִסְלוֹחַ וכו'".] על כן יקדימו להתפלל מנחה יותר מבכל ערב שבת. ואמנם, אם הקדימו והגיעו לברכת כהנים יותר מחצי שעה לפני השקיעה, לא ישאו הכהנים את כפיהם, כדלהלן. (קג, קה)

כמו כן, כדי שלא להכביד על הציבור לצערם בתענית יתירה, וכל שכן כאן שמצוה מן התורה להתענג בשבת ואסור להצטער ולהתענות בה אפילו מעט, על כן יקדימו גם את קבלת השבת ויתפללו ערבית מוקדם, וילכו לבתיהם לחיים טובים ולשלום. ובזמן "צאת הכוכבים" יקראו שוב קריאת שמע, ולאחר מכן יקדשו ויסעדו סעודת שבת בשמחה וגיל. (טו, קג)

מאחר וברוב בתי הכנסת המתוקנים שיש להם רב המלמד תורה ודעת, נוהגים שבכל ערב שבת דורש הרב מענייני פרשת השבוע וכיוצא [ועיין בחשיבות ומעלת מנהג זה בחוברת "השבת בהלכה ובאגדה"], על כן, בעשרה בטבת שחל ביום שישי, ישימו לב לחשב את זמן הדרשה, ולהקדים את קבלת השבת כדי שלא יפסידו הציבור את הדרשה, ומאידך שלא לגרום טורח לציבור להאריך את התענית. וכל שכן בבתי הכנסת הנוהגים לומר "שיר השירים" ומזמורי "לכו נרננה וכו'", שעליהם לחשב זאת. על כן בערב שבת זו, יתחילו מנחה מוקדם כחצי שעה קודם פלג המנחה [בערך בשעה 15:20. ולא ישאו הכהנים כפיהם], ויאמרו שיר השירים, לכו נרננה, קבלת שבת, ודרשת הרב, ויסיימו תפילת ערבית מוקדם. וב"צאת הכוכבים" יקראו שוב קריאת שמע בביתם, ומיד יקדשו ויסעדו סעודת שבת. [ופשוט שיכולים

לשורר "שלום עליכם" ו"אשת חיל" קודם צאת הכוכבים.] ועל המארגנים זאת כדי להקל על הציבור, יאות להליץ מה שדרשו חז"ל (מסכת מועד קטן ה ע"א) על הפסוק: "וְשָׁם דֶּרֶךְ אַרְאֶנּוּ בְּיֵשַׁע אֱלֹהִים", אל תקרא ושָׁם אלא ושָׂם, ללמדך שכל השָׂם [מחשב, מלשון שמאות] אורחותיו [דרכיו ומעשיו] בעולם הזה, זוכה ורואה בישועתו של הקב"ה.

הפטרה

מנהג בני אשכנז בתעניות, לקרוא הפטרה לאחר קריאת התורה של מנחה, ומפטירים בנביא ישעיה (נה ו) "דרשו ה' בהמצאו", אך מנהג בני ספרד שלא להפטיר, לבד מתשעה באב. ומכל מקום ספרדי שהוזמן אצל בני אשכנז במנחה לעליית שלישי, רשאי לכתחילה לעלות לתורה ולהפטיר עם הברכות, ואין בזה חשש כלל. (ישכיל עבדי, דברי יציב ועוד. קג)

שאלה: יש להבין, הלוא מבואר בחוברת "חג השבועות בהלכה ובאגדה" שמנהג רבים מבני אשכנז לקרוא מגילת רות בקלף עם ברכות ["על מקרא מגילה" ו"שהחיינו"] בחג השבועות, וספרדי שהוזמן לקרוא מגילת רות אצל בני אשכנז, אינו רשאי לברך להם, אלא אחר יברך והוא רק יקרא בטעמים ודקדוק כהוגן. ואם כן, מדוע כאן בהפטרה של התעניות, רשאי הספרדי לקרוא ולברך את ברכות ההפטרה, הלא הספרדים לא נהגו בזה?

תשובה: יש הבדל בין ברכה שמזכיר בה לשון "וציונו", לבין ברכת שבח שלא מזכיר בה "וציונו". והיינו, במגילת רות, כיון שהספרדי אינו מצווה לברך, אם כן היאך יאמר, אשר קדשנו במצוותיו "וציונו", הרי לא נצטווה, ונמצאת ברכתו לבטלה. לא כן ברכות הפטרה שהם ברכות שבח לבורא עולם שאומר: "אשר בחר בנביאים טובים וכו'", ואינו מזכיר לשון "וציונו", אין בזה חשש ברכה לבטלה ורשאי לעלות ולברך. ובפרט לפי מה שכתב בספר תיקון יששכר [לפני כ-500 שנה]: שאפילו לדברי מי שכתב שאין מפטירים בתעניות, מכל מקום מן הדין אין איסור בדבר, וציבור הרוצים להפטיר כדי לעורר את הלבבות לתשובה כדברי הנביאים, הרשות בידם, ועליהם תבוא ברכת טוב, הואיל והימים האלו ימי תענית להתעוררות בתשובה. ע"כ. וכן כתב הרה"ג רבי דוד נכד הגאון רבנו יוסף חיים בתשובה, שמקודם היה מנהג בגדאד שלא להפטיר במנחה של תשעה באב, אבל מר זקני הגאון רבנו יוסף חיים זצ"ל הנהיג לקרוא הפטרת "שובה ישראל" כמנהג ירושלים. (קד)

ברכת כהנים

אף על פי שבכל ימות השנה נושאים הכהנים את כפיהם בתפילת שחרית בלבד, מכל מקום בתעניות, נושאים הכהנים המתענים את כפיהם גם בתפילת מנחה. ולכתחילה לא ישאו כפיהם אלא בתוך חצי שעה לשקיעת החמה. ובמקום שנהגו לישא כפיהם מזמן "פלג המנחה" [בעשרה בטבת

בערך: 50:15. וביו"ז בתמוז בערך: 30:18], יש להם על מה לסמוך. אך קודם זמן זה, אסור לכהנים לישא כפיהם, ויש למחות בידם שברכתם לבטלה. (צג)

אין כהנים - אם אין כהנים במנחה, והם בחצי שעה הסמוכה לשקיעת החמה, יאמר השליח ציבור "אלוקינו ואלוקי אבותינו ברכנו בברכה המשולשת וכו'". (צז)

כהן חולה שאינו מתענה, אינו נושא את כפיו במנחה כלל. ועל כן, יצא מבית הכנסת בשעת נשיאת כפיים של חבריו הכהנים. כדי שלא יחשדו בו שהוא פסול לכהונה, ולכן אינו עולה. (הפרי חדש, החיד"א, כסא אליהו ישראל, שלמי ציבור, בית מנוחה, הגר"ח פלאג'י, מזבח אדמה ועוד. צח)

הטעם שאין הכהנים נושאים כפיהם בכל יום בתפילת מנחה, כיון שאסרה תורה לכהן לישא כפיו כששתה יין, ובכל יום שהוא אוכל, יש חשש שמא ישתה יין. אבל בתעניות שאסור לאכול, אין חשש זה, ולכן נושא את כפיו. ומטעם זה, אם הכהן חולה שפטור מהתענית, אינו נושא את כפיו במנחה, שכיון שהוא אוכל, יש חשש שמא ישתה יין כבשאר ימות השנה.

ואמנם בגמרא (מסכת תענית כו ע"ב) מבואר, שאין הכהנים נושאים כפיהם בתפילת מנחה של יום הכיפורים, שכיון שמתפללים מוקדם, יש חשש שמא יטעו ויאמרו שגם בשאר ימות השנה מותר לישא כפיים במנחה. שואלת הגמרא: אם כן למה במנחה של שאר תעניות הכהנים נושאים את כפיהם ולא חששו שמא יטעו בשאר ימות השנה שמותר לישא כפיים במנחה? משיבה הגמרא: כיון שבתעניות הכהנים נושאים את כפיהם סמוך לשקיעת החמה, הרי תפילה זו דומה לתפילת נעילה ביום הכיפורים שמתפללים אותה דוקא סמוך לשקיעת החמה, ולכן אין חשש שיטעו לישא כפיהם בשאר תפילות מנחה שבמשך השנה שמצוי שמתפללים אותם גם בעוד היום גדול. נמצאנו למדים שאין הכהנים נושאים את כפיהם בתעניות אלא בתפילת מנחה הסמוכה לשקיעת החמה, שמא יטעו במשך השנה לשאת כפיהם במנחה.

וכן מפורש כתב הריטב"א, במקום שנוהגים להתפלל מנחה מבעוד יום, אין עושים בו נשיאת כפים. וכן כתב תלמיד הרשב"א רבנו חיים בר שמואל, וכן מבואר בעוד כמה ראשונים. וכן כתבו הגאון רבי מיוחס בכר שמואל, רב פעלים, ויאסוף שלמה, זכור לאברהם, טהרת המים, מהר"י רקח, מהר"י ואליד, קרית חנה דוד, כף החיים, שושנים לדוד, שבט הלוי ושכן מבואר במגן אברהם. והג"ר שריה דבליצקי כתב: החזון איש הנהיג בבית מדרשו שהכהנים נושאים כפיהם בתענית ציבור גם במנחה גדולה. ונהגו אחריו באיזה בתי כנסת, וטעמי סברותיו הלא הם כתובים בספרו. אולם כל הכתוב שם לא זכיתי להבין כלל, שזהו היפך הראשונים וכו'. ע"ש. וכתב בשו"ת שבט הלוי וואזנר: ואנו אין לנו אלא סתימת דברי הפוסקים, שאין נשיאות כפים במנחה אלא סמוך לשקיעת החמה. וכן דעת הגאון רבי שלמה זלמן אוירבך, וכתב, שהזדמן לו לשאול את החזון איש על זה, ולא זכה להבין את דבריו. (צג)

רוב מנין

אין הכהנים נושאים את כפיהם במנחה, אלא אם ישנם לפחות ששה מתענים בציבור והכהנים מכללם, והמיעוט חולים ואינם יכולים להתענות. [וחולה שאוכל 30 גרם ולאחר 10 דקות אוכל עוד 30 גרם, מצטרף לששה

המתענים כנזכר לעיל.] או שהם בעלי שמחה שהתירו להם לאכול ביום תענית דחוי, אבל אם אין ששה מתענים, או שאותם המיעוט שאינם מתענים הם בריאים, ומחמת שהתענית קלה בעיניהם מזלזלים בה ולא מתענים, לא ישאו הכהנים כפיהם. (צח)

שאר תעניות

המתענים בשאר זמנים, כגון ערב ראש חודש, עשרת ימי תשובה, ימי השובבי״ם, ז׳ באדר שהוא יום פטירת משה רבנו, א׳ באב שהוא יום פטירת אהרון הכהן וכיוצא בהם (עיין בשלחן ערוך סימן תקפ), אם ישנם עשרה ממש שמתענים, נוהגים בו כתענית ציבור, ומוציאים ספר תורה וקוראים שלשה עולים בפרשת ״ויחל משה״. והשליח ציבור המתענה אומר ״עננו״ בחזרת התפילה ברכה בפני עצמה בין ״גואל ישראל״ ל״רפאנו״. ואם יש שם כהנים מתענים, נושאים את כפיהם בתפילת מנחה.

כתב בספר תיקון יששכר: ונהגו פה בעיר הקודש צפת באלו המשמרות בכל ערב ראש חודש, שמתקבצים ובאים עשרה מתענים מכל קהילות צפת, ויושבים כל היום וקוראים את כל התהילים עד לתפילת המנחה, ומוציאים ספר תורה וקוראים בפרשת ״ויחל משה״, והשליח ציבור אומר ״עננו״ ברכה בפני עצמה בין גואל ישראל לרפאנו, במעמד כמה מחכמי העיר. וכמה פעמים היה ביניהם גדול דורנו החכם השלם הרב הגדול מורנו הרב רבי יוסף קארו נר״ו וחברי ישיבתו עמו ביום משמרתו וכו׳. וכתב זקן אהרון: ומנהג קדום בכל תפוצות ישראל לקבוע ברכת ״עננו״ ולקרוא ״ויחל משה״ בכל תענית ציבור שקבעו לעצמם להתענות, ומנהג אבות תורה הוא. וכן מפורש במאירי שהכהנים נושאים כפיהם בתעניות אלו. וכן פסקו הכנסת הגדולה, מהר״ש הלוי, גינת ורדים, שלמי צבור, עקרי הד״ט, התעוררות תשובה ועוד. וכתב הגרי״מ טוקצינסקי, שהמנהג בארץ ישראל בתעניות שני וחמישי, שובבי״ם וז׳ באדר, שאם יש עשרה מתענים הכהנים עולים לדוכן ונושאים כפיהם במנחה כמו בתענית ציבור. וכן כתב הגר״ש דבליצקי שהמנהג פשוט בירושלים בספרדים והאשכנזים שהכהנים נושאים כפיהם בתעניות אלו במנחה. ושכן דעת רוב הפוסקים וכן דעת הגרי״ש אלישיב. ע״כ. (צט)

בין השמשות

שליח ציבור שהתחיל את החזרה לאחר שקיעת החמה, ועדיין לא הגיע זמן צאת הכוכבים [שהוא 13.5 דקות זמניות בלבד לאחר שקיעת החמה, ולא כמפורסם בכמה לוחות זמן ארוך יותר], אומר ברכת ״עננו״ בין ״גואל ישראל״ ל״רפאנו״, וכן נושאים הכהנים כפיהם. אבל לאחר צאת הכוכבים, לא. (צ)

טלית גדול

הנכון שכל כהן יביא את טליתו, ויברך עליה ויתעטף בה קודם תפילת מנחה, ויתפלל עמה, וכך ברכתו על הטלית תהיה ללא חשש. וישתדל שלא לשאול טלית מאחר, כדי שלא יכנס לספק אם לברך עליה או לא. ומכל מקום אם לקח טלית של בית הכנסת, יתכוון למצוה ויברך עליה.

[טלית שאולה לא מברך עליה אלא אם כן נתנה לו חברו בפירוש במתנה על מנת להחזיר, אבל טלית של בית הכנסת, מאחר והטלית שייכת לכל הקהל, הרי היא כטלית של שותפים שמברכים עליה. ועוד, משום שעל דעת כן תרמו את הטלית, שכל מי שילבשה למצוה, תהיה כשלו על מנת שיחזיר ולא כשאולה.] (עיין בחוברת "סדר היום בהלכה ובאגדה" בהלכות ציצית, טלית דיני שאולה.)

המאחרים לתפילה

ששה אנשים מתענים שאיחרו לתפילת מנחה והגיעו לבית הכנסת לאחר קריאת התורה, רשאים להוציא ספר תורה לאחר התפילה ולקרוא בתורה בצירוף ארבעה שכבר שמעו קריאת התורה.

וכיוצא בזה, אם לא היו ששה מתענים בבית הכנסת והחלו להתפלל עמידה ללא קריאת התורה, ולאחר מכן באו עוד מתענים ונעשו ששה, יאמר השליח ציבור "עננו" בחזרת התפילה בין "גואל ישראל" ל"רפאנו". [אך אם הגיעו לאחר שסיים הש"צ ברכת "רפאנו", יאמר "עננו" בשומע תפילה.] ויאמרו "ברכת כהנים", ולאחר החזרה ונפילת אפים, יוציאו ספר תורה ויקראו בו שלשה עולים "ויחל משה". (פה)

מנין מאוחר

ציבור שהתאחרו לתפילת מנחה, ומפאת חוסר הזמן אין באפשרותם להתפלל תפילת לחש עם חזרה, ולכן השליח ציבור מתפלל שמונה עשרה בקול רם והציבור מתפללים עמו בלחש, [ואומרים קדושה ביחד, וכשמגיע הש"צ לסיום ברכת "אתה קדוש" ממשיך הש"צ עם הציבור בלחש] - כשמגיע לסיום ברכת "גואל ישראל", יאמר "עננו" בקול רם ויחתום "ברוך אתה ה' העונה לעמו ישראל בעת צרה", ולא יענו אחריו "אמן", שהרי הם באמצע

העמידה. וכשיגיעו הציבור לברכת "שומע תפילה", יאמרו הם שם "עננו". (צא)

צדקה

נוהגים לתת צדקה לעניים במנחה של התענית, כדי שיהיה לעניים די צורכם לפתוח את הצום. (מב)

תפילת ערבית של מוצאי הצום

יש להזהר שלא לצער ולא לעכב את הציבור מלהתפלל ערבית, מאחר והציבור שרויים בתענית וממהרים לביתם כדי לפתוח את הצום. על כן, לכתחילה יתפללו מוקדם יותר מתמיד, או שיגמרו את תפילת ערבית בצאת הכוכבים, ומיד יקראו קריאת שמע בזמנה, ויפתחו את הצום.

תלמוד תורה כנגד כולם

כתב מרן השלחן ערוך (יורה דעה סימן רמו) : חייב אדם לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר (יהושע א ח) : "והגית בו יומם ולילה". וכתב המשנה ברורה (ביאור הלכה סימן קנה) : ומן הנכון שמלבד קביעות שאחר תפילת שחרית, יקבע גם בין מנחה למעריב, שבזה יצא גם ידי חובת לימוד תורה בלילה. וכבר בזמן חכמי התלמוד היה לימוד קבוע קודם ערבית, כמבואר בגמרא (ברכות ד ע"ב) : "אדם בא מן השדה בערב, הולך לבית הכנסת אם יודע לקרות קורא, לשנות שונה, וקורא קריאת שמע ומתפלל". על כן, גבאי בתי הכנסת יראי ה', היודעים את האחריות המוטלת עליהם, וחפצים למלא תפקידם כהלכה, יארגנו שיעור מפי חכם בין מנחה לערבית בהלכות המצויות, כדי לזכות את הציבור, ויתבל את דבריו במעשיות ומשלים כדי למשוך את לב העם. ובפרט שישנם אנשים עייפים מעבודתם, ואם לא ילמדו את מעט הזמן הזה, לא תהיה להם קביעות עיתים לתורה כלל במשך היום. ואשרי הזוכה ומזכה לאחרים, אשריו בעולם הזה וטוב לו לעולם הבא. (כמבואר בחוברת "סדר היום בהלכה ובאגדה")

בתי הכנסת האוהבים את התורה ולומדיה, ושמחים לזכות את הציבור בקביעת עיתים לתורה כנ״ל, ועל כן מקיימים הם שיעור בהלכה ובאגדה בכל יום כרבע שעה או יותר בין מנחה לערבית, בימי התעניות יקדימו את תפילת מנחה, ולאחר התפילה ימסרו את השיעור הקבוע, ויתפללו ערבית וילכו לבתיהם לחיים טובים ולשלום, ובצאת הכוכבים יקראו שוב קריאת שמע ויפתחו את הצום. ובדרך זו לא יצערו את הציבור לפתוח את הצום מאוחר, ולא יפסידו את השיעור.

מכאן נלמד מוסר השכל, עד כמה נתנו חכמים דעתם שלא לגרום לציבור ביטול תורה חלילה, ולא כאותם שאינם יודעים בערכה של תורה, ובמקום להוסיף שיעורי תורה, אינם אלא ממעטים. ובאמת מה רבה המכשלה שכל העולה על רוחו להקים בית הכנסת, מקים ונעשה אחראי על עניינים העומדים ברומו של עולם, ומעלה ומוריד שליחי ציבור וחכמים ככל העולה על רוחו, ואין פוצה פה ומצפצף, והתורה חוגרת שק על אותם אנשים שמשתמשים בה כקרדום לחפור בה. והלוא כל המעלה והגדולה שאמרו חז״ל על הבונה בית הכנסת, אינה אלא אם כוונתו לשם שמים להגדיל את שמו של מלך מלכי המלכים הקב״ה, אבל אם חס ושלום כוונתו להגדיל את השם שלו, חבל על מאמציו, ועדיף יותר שלא יבנה, כי אין חפץ לה׳, ואין נחת רוח במקום כזה. וכמפורש בזוהר הקדוש (זוהר חדש יתרו דף נג ע״ב), וזו לשונו (בתרגום): ״תועבת ה׳ כל גבה לב, אותו אדם שכל הטוב שעושה, כדי לעשות לעצמו שם, הוא מאלו שנאמר בהם: ״**הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה לנו שם**״, **אלו הם הבונים בתי כנסיות ובתי מדרשות מכספם, והכל כדי לעשות להם שם ולא לשם הקב״ה**. ואם אדם זה יתארח אצלך, תשמור את בתך ואשתך ממנו״. ועיין שם עוד דברים מבהילים על אותו אדם. וכבר כתב המאירי (יומא כב ע״ב): ״אין ראוי להעמיד פרנס על הציבור [שם כללי לכל אדם האחראי במשרה כלשהי על הציבור] אלא מי שנודע במידותיו, עניו ושפל רוח וסבלן, מפני שהוא צריך להתנהג עם הבריות בדרכים משתנים לכמה גוונים, זה בכה וזה בכה, ולהתאהב עם כל אחד מהם כפי מידותיו. ואף כי מדת הנאמנות משובחת בכל אדם, וכל אדם צריך לה, מכל מקום מי שהוא פרנס על הציבור, צריך שיהיה מעוטר במידה זו עד תכלית, שלא תהא פרצה קוראתו״. ע״כ. ואשריהם של העושים זאת באמת ובתמימות לשם שמים, ומזכים את הרבים בריבוי תורה, ומתנהגים עימהם בנחת וברוך, ומרבים אהבת חינם, שמעלתם גדולה עד מאוד, אשריהם בעולם הזה, וטוב להם לעולם הבא.

ימי בין המצרים

המקור לבין המצרים

על הפסוק באיכה (א ג): ״כָּל רֹדְפֶיהָ הִשִּׂיגוּהָ **בֵּין הַמְּצָרִים**״, דרשו חז״ל: אלו הימים שבין שבעה עשר בתמוז לתשעה באב, שבהם נכנסו האויבים

לירושלים עיר הקודש ופרעו פרעות בישראל, עד שביום שבעה באב נכנסו לבית המקדש להרוס ולהשחית בו, ובתשעה באב העלו את בית המקדש באש. ולכן נהגו ישראל כמה מנהגי צער ואבלות בימים אלו כדלהלן. (קכה)

על הפסוק הנ"ל: "כָּל רֹדְפֶיהָ הִשִּׂיגוּהָ בֵּין הַמְּצָרִים", רמזו רמז: "הִשִּׂיגוּהָ בֵּין הַמְּצָרִים", גימטריא 776, כנגד התיבות: "המה כ"א הימים מי"ז בתמוז עד ט' באב", שהם בדיוק גימטריא 776. וכנגד הפסוק (ישעיה כו ד): "בִּטְחוּ בַה' עֲדֵי עַד, כִּי בְּיָהּ ה' צוּר עוֹלָמִים". ללמדנו שעלינו עם ישראל לבטוח בהקב"ה שעתיד לבנות לנו את בית המקדש במהרה בימינו ויחדש עולמו כמקדם. (קכה)

תיקון חצות

יראא שמים

כתב מרן השלחן ערוך (סימן א ס"ג): "ראוי לכל יראא שמים שיהא מיצר ודואג על חורבן בית המקדש", ויצטער ויבכה על חורבן בית מקדשנו ותפארתנו, שעדיין לא נבנה באשמותינו אנו. ורבנו האר"י ז"ל תיקן לצורך זה סדר "תיקון חצות" [תיקון רחל ותיקון לאה], ובו פרקי תהלים מסוימים לאומרם בכל לילה אחר חצות, כמובא בסידורים. וכל שכן שיש להשתדל בזה בלילות של בין המצרים, לומר בהם תיקון חצות בבכיה של ממש.

זמן אמירת תיקון חצות

מחצות הלילה עד עמוד השחר. ואם לא אמר עד עמוד השחר, יאמר תיקון לאה בלבד עד הנץ החמה.

על הארץ

נכון לשבת על הרצפה סמוך לפתח בשעת אמירת "תיקון רחל". ויאמר את התיקון בכוונה ובקול נהי ובכי על חורבן בית המקדש, ועל הריגת הצדיקים, ועל צערם של ישראל הסובלים בגלות המרה הזו. וטוב לחלוץ את הנעליים קודם אמירת "תיקון רחל". (ה"ב א יא)

רשאי לשבת על הרצפה ממש, ואינו מוכרח לתת שטיח או בד. ומה שכתבו המקובלים לתת בגד להפסיק בינו לקרקע, זה דוקא כשיושב על קרקע עולם עפר, אבל כשיושב על קרקע המרוצפת באבנים או נסרים, אין צריך, שאין רוח רעה שורה אלא על קרקע עולם. ומטעם זה, אף על פי שבשלחן ערוך פסק (סימן קפא ס"ב) שמים אחרונים אין נוטלים אותם על גבי קרקע, מבואר במגן אברהם ואליה רבה שעל הרצפה, מותר (משה האיש, כף החיים). ובלאו הכי יש אומרים שדוקא עפר של חוץ לארץ טמא, אבל ארץ ישראל עפרה קדוש, שנאמר: "כִּי רָצוּ עֲבָדֶיךָ אֶת אֲבָנֶיהָ, וְאֶת עֲפָרָהּ יְחֹנֵנוּ". וכן מצאנו בדוד מלך ישראל שכאשר ברח מפני בנו אבשלום שמרד בו, נאמר (שמואל ב טו): "וְדָוִד עֹלֶה בְּמַעֲלֵה הַזֵּיתִים וְהוּא הֹלֵךְ יָחֵף". וכן מצאנו (מסכת שבת קנב ע"א) שרבי יהושע הלך יחף בתשעה באב, כיון שהיה בארץ ישראל. (רעג)

תלמידי חכמים

תלמידי חכמים שתורתם אומנותם, יאמרו "תיקון חצות", ואין בזה ביטול תורה. (ה"ע ח"א עמוד מח)

נשים

גם הנשים טוב שתאמרנה "תיקון חצות", ותצטערנה ותבכינה על חורבן בית מקדשנו ותפארתנו, שעדיין לא נבנה באשמותינו אנו. (ה"ע ח"א עמוד מח)

מעלה גדולה

גדולה מעלת אמירת תיקון חצות, יותר מהתפילה בנץ החמה, ויותר מאמירת סליחות בחודש אלול. על כן ההולך לישון בחודש אלול אחר חצות לילה, ואינו יכול לומר גם סליחות וגם תיקון חצות, עדיף שיאמר

לא מכוון

כתב הגאון רבנו יוסף חיים (שו״ת רב פעלים חלק א אורח חיים סימן א) : גם אם אינו אומר תיקון חצות כהלכתו בבכיה וצער וכוונה כאשר יסד רבינו האר״י ז״ל, ומוציא הדברים מפיו כשליבו מלא מחשבות וטרוד בעניינים אחרים, אל יבטל אמירת ״תיקון חצות״. רק יתאמץ בשלמות הכוונה ונקיות וזכות המחשבה, והי׳ יהיה בעזרו. ע״כ.

ראש חודש אב

בכל יום שאין אומרים בו וידוי, אין אומרים בו תיקון רחל אלא תיקון לאה בלבד. על כן, בחצות לילה של ראש חודש אב, יאמרו תיקון לאה בלבד. וכשאומרים תיקון לאה, אין צריך לשבת על הרצפה ולחלוץ נעליים. (ה״ב א י, יא)

שבעת האושפיזין אומרים תיקון חצות עם עטרת ראשנו רבי דוד אביחצירא הי״ד

אחר פטירתו הטראגית של אדוננו עטרת ראשנו רבנו דוד אביחצירא הי״ד, שנהרג על קידוש ה׳ ביום שבת קודש בידי זדים אכזרים ערלים בני בליעל ימח שמם וזכרם, לפני קהל עדתו בככר העיר בְּרִיסַאנִי שבמרוקו. מרבית הימים, היה אחיו הבבא סאלי יושב בשקו ובתעניתו ומרבה לבכות את מות הקדושים של אחיו. בשבוע שבו חל יום פטירתו, הנהיג בבא סאלי בעצמו לשבת ב״תענית הפסקה״ ממוצאי שבת ועד ליל שבת, אחר שסעד סעודה רביעית בשיירי חלה מסעודות שבת

הטבולים בתה. ("אביר יעקב" עמודים 272, 327. ועיין בחוברת "השבת בהלכה ובאגדה" בענין סעודה רביעית בתענית הפסקה.)

היה זה בשנת תרפ"ז, באותו שבוע שחל בו יום פטירתו, ובבא סאלי העסוק בעבודת הקודש התעייף ותרדמה נפלה עליו ויחלום חלום. והנה בחלומו רואה בבא סאלי את עצמו, כשהוא יורד לטבול במקוה הסמוך לבית המדרש שהקים מרן אביר יעקב זיע"א אשר בתאפיללת. ובעלותו מבית הטבילה, נגלו לנגד עיניו מראות אלוקים.

והנה במראה: נפתחו השמים וירדה מנורת אש גדולה המאירה באור יקרות שלא מהעולם הזה, וכרוז נשמע כשהוא מכריז ואומר: "זו נשמת אברהם אבינו עליו השלום". לאחר מכן ירדה מנורה נוספת והכריז הכרוז: "זו נשמת יצחק אבינו עליו השלום". בשלישית, הכריז הכרוז: "זו נשמת יעקב אבינו עליו השלום", וברביעית "זו נשמת משה רבנו עליו השלום". בחמישית "זו נשמת אהרן הכהן עליו השלום", בשישית "זו נשמת יוסף הצדיק עליו השלום", ובשביעית "זו נשמת דוד המלך עליו השלום"... נשמותיהם של שבעת הרועים ירדו מן השמים בדמות מנורות אש בוהקות, ונבלעו בפתח בית מדרשו של מרן אביר יעקב זיע"א.

בעודו תוהה ומשתומם למול המחזה הנורא הזה, נשמע הכרוז שנית כשהוא מכריז ואומר: "זו נשמת רבי דוד אביחצירא עליו השלום"... וכשמוע הבבא סאלי זיע"א את שמו של אחיו הקדוש, אזר אומץ ועמד ליד פתח בית המדרש, כדי להתראות עמו ולפוגשו. כשהגיע אל הפתח, ראהו בדמותו המאירה כבחיי חיותו וביקש להיכנס יחד עמו אל ההיכל, מקום בו שרויים נשמותיהם של שבעת רועי עמנו. עצר רבנו בעדו ויאמר לו כדברים הללו: "אינך יכול להכנס עמי לכאן, יען אתה שרוי עדיין בעולם החיים... אנו מגיעים מעולם האמת, וכאן הוא פתחו של גן עדן התחתון... יחד עם האבות הקדושים ירדתי לכאן, כדי לערוך תיקון חצות ולעורר רחמי עליון על השכינה השרויה עם כנסת ישראל בגלות... אינך רשאי להיכנס עימנו, אך הנני

מתיר לך לשבת בסמוך לפתח ולומר עמנו תיקון חצות״.

בטרם נכנס עטרת ראשנו אל היכל הקודש, הוסיף לומר לו עוד: ״דע לך אחי, כי יש לי צער גדול מכך שאתה מוסיף להתאבל על פטירתי ועל אופן הסתלקותי מהעולם הזה לשמי מעל. הלוא כל הצער שהיה לי ברגע ההסתלקות, לא ארך יותר משניה אחת ותיכף העלוני למחיצתי בעולמות העליונים, למקום שאיני יכול לפרט לך גודל מעלתו ועוצם התענוג שאני שרוי בו... ברם, כסימן לגודל מעלתי תוכל ליטול מהעובדה, שרק אני הורשיתי לבוא עם שבעת הרועים לגן עדן התחתון ולהצטרף אליהם באמירת תיקון חצות... לכן, אם ברצונך לגרום לי נחת וקורת רוח, הפסק להצטער עלי ולנהוג אחרי מנהגי אבלות!״ נישק בבא סאלי זיע״א לידי רבנו, אשר מיהר להסתלק מנגד עיניו ולהיכנס אל הקודש. ואילו הוא נותר לשבת מחוץ לבית המדרש ואמר יחד עימם תיקון חצות. לאחר מכן התעורר משנתו ויזכור את כל דברי החלום לפרטי פרטיו.

לאחר תפילת שחרית, הפך מרן בבא סאלי זיע״א מספדו למחול וערך ״התרת נדרים״ למנהגי האבלות שקיבל עליו. לחבריו הצדיקים, סיפר את דבר החלום וקבעו את אותו היום ביניהם ליום משתה ושמחה לכבוד נשמת רבנו, אשר נתעלה בכתר שם טוב בזה ובבא. מיני אז ועד שנתו האחרונה, כחמישים וחמש שנים, היה יום י״ד כסלו נחוג בבית בבא סאלי זיע״א בהילולא רבתי, במשתה ושמחה, בהעלאת זכרונות ובסיפור עובדות קודש, מדרכי הנהגותיו וגדרי קדושתו של עטרת ראשנו זיע״א. (״אביר יעקב״ עמוד 282)

תיקון חצות של מאור ישראל בבא סאלי זיע"א

מיום עמדו על דעתו לא ביטל קימת חצות, ואמירתו את התיקון בהתבודדות בחדרו המסוגר, כשבשעה זו אסור היה להכנס אל החדר. פעם בודדת ארע שהרבנית נכנסה אל החדר, מבלי שזכרה ששעה זו עת חצות היא. כשנכנסה ראתה את רבנו יושב על הארץ ופניו קרובות לרצפה ממש, לידו נקוותה שלולית מים גדולה. סברה הרבנית שנשפכו לו מים ורצתה לנקות את השלולית, כדי שלא יפריעו המים לרבנו. כל אותה עת לא הבחין רבנו בנוכחותה בחדר, אלא שאז פנתה היא ושאלה אותו מה נשפך על הרצפה. הרים רבנו את פניו מן הארץ ואמר לה: "הלוא לשם כך בקשתי לבל יכנסו אל החדר בשעה זו... אך מאחר וכבר נכנסת וראית מה שראית, אבקשך שלא תספרי לאף אדם בעולם בחיי חיותי. המים הללו הם דמעותי, אשר אינני מסוגל לכלוא כשהשכינה שרויה בגלות" - - -

ואם ישנם הקמים לאמירת "תיקון חצות" ושבים למיטתם על מנת להשלים מכסת שנתם, הרי שאצל רבנו היתה זו "השכמת שחרית וערבית" גם יחד, כי השכמתו בחצות ליל היתה פתיחתו של יום חדש. אחד ממקורביו ששהה עימו בצרפת, סיפר, כי לאחר שסיים לומר תיקון חצות, היה יושב על הארץ והוגה בתורה הקדושה עד אור הבוקר. לא על הספה קבע אז את מקום מושבו, כי אם על הרצפה הקרירה. ("אביר יעקב" עמוד 352)

תיקון חצות של מאור ישראל בבא אלעזר אביחצירא זצוק״ל

בחור שעמד לפני נישואיו, בא להתייעץ עם בבא אלעזר על שידוכו. עת שיצא מביתו של הרב, היתה שעת לילה מאוחרת והבחור יצא אל תחנת האוטובוס, אך התברר לו כי הפסיד את האוטובוס האחרון. כשחזר על עקביו, קרא לו הרב אל ביתו, והכניסו אל הקודש פנימה, האכילו והשקהו וכיבדו ברוב מטעמים. הבחור שבאה לידו הזדמנות פז לראות כיצד נוהג בבא אלעזר בשעות הלילה בביתו, סיפר כי מבעד לחדרו נשמעו זעקות שבר ובכי עת ערך הרב ״תיקון חצות״. בכאלו דמעות כאב הרב את השכינה המיללת, כאילו עתה נחרב בית המקדש והמת מוטל לפניו.

בזה ניתן להבין היטב, מה שבאר מורנו ורבנו מאור ישראל בבא אלעזר זיע״א את הגמרא (ברכות ו ע״ב) : ״כל הקובע מקום לתפילתו, אלוהי אברהם בעזרו [ופירש רש״י, יעזרהו ה׳ כדרך שהיה עוזר לאברהם אבינו], וכשנפטר, אומרים עליו : עניו וחסיד״. שאל רבנו, מה הענין שמפני שקבע מקום לתפילתו, יזכה שתתקבל תפילתו, ויקראוהו עניו וחסיד? ובאר הרב, כל הקובע מקום בתפילתו, ״מקום״ זה הקב״ה שמלוא כל הארץ כבודו, כמו שאמר ״ברוך המקום ברוך הוא״, והיינו מי שחושב ומתבונן בצער גלות השכינה, וקובע את צער המקום - השכינה, בתפילתו, אז אלוהי אברהם בעזרו - מקבל הקב״ה את תפילתו.

זה היה מורנו ורבנו אוהב ישראל בבא אלעזר זצוק״ל, ששורות אלו נכתבות בצער בתוך שבעת ימי אבלותו. הרב עליו השלום זכה לקבוע את צער המקום - צער השכינה בתפילתו, בזעקותיו, בבכיותיו ובדמעותיו, ולא לחינם זכה שאלוהי אברהם היה בעזרו, ברכותיו התקבלו, עשרות אלפים נושעו מברכותיו ועצותיו,

בחינת "צדיק גוזר והקב"ה מקיים". זכות תגן עלינו ועל כל ישראל, אמן.

.

תיקון רחל בחצות היום

בימי "בין המצרים" נהגו בחצות היום לשבת על הארץ ולומר "תיקון רחל" בבכיה, כפי שכתב רבנו האר"י ז"ל: מנהג טוב וכשר מאוד לכל בעל נפש, בכל ימי בין המצרים אחר חצות היום, לבכות ולהתאבל על חורבן בית המקדש. כי אחר חצות היום הוא התעוררות הדינים, אשר לסיבה זו נשרף בית המקדש אחר חצות היום. וכל שכן בלילות של בין המצרים, שצריך לומר תיקון חצות בבכיה של ממש. ע"כ. וזמן אמירתם מחצות היום ועד שקיעת החמה. ומנהג חשוב זה הוזכר בדברי הגאונים הרמ"ז, עקרי הד"ט, נגיד ומצוה, הגאון החיד"א, מגן אברהם, אליה רבה, הגר"ח פלאג'י, זכור לאברהם, תורת חיים סופר, כף החיים ועוד. (קכח)

יום שאין בו וידוי

בהיות שביום שאין אומרים בו וידוי, אין אומרים תיקון רחל כנ"ל, על כן בערבי שבתות שבבין המצרים, ובערב ראש חודש אב וכל שכן בראש חודש עצמו, אין אומרים תיקון רחל בחצות היום. והוא הדין לבעלי שמחה [חתן וכלה, ושלושה בעלי ברית, אבי הבן, הסנדק והמוהל, ואב שפודה את בנו הבכור והכהן], שכיון שיום טוב שלהם הוא ואין אומרים בו וידוי, לא יאמרו תיקון רחל באותו יום. (קכט)

תשעה באב

ביום תשעה באב עצמו, אין אומרים תיקון רחל בחצות היום, כיון שבבוקרו של יום כבר בכו והתאבלו בקינות ובקריאת מגילת איכה כמה שעות. ועוד שאחר חצות אנחנו בוטחים בחסדי ה' יתברך ורחמיו להתנחם, שאז נולד המשיח, ויש לחזק הדבר ולקבוע בלבנו ציפייה לגאולה. (קכט)

שנת השמיטה

אף על פי שבכל שנת השמיטה בארץ ישראל, אין אומרים בחצות לילה תיקון רחל אלא תיקון לאה בלבד, בכל זאת בימי בין המצרים אומרים תיקון רחל בחצות היום. (כף החיים. קכט)

ברכת "שהחיינו"

בגד חדש, פרי חדש

נוהגים להימנע מללבוש בגד חדש ומלאכול פרי חדש בימי בין המצרים, כי היאך יאמרו "שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה", כשהוא זמן פורענות וימי צרה ותוכחה לעם ישראל. ואולם בשבתות שבינתיים, מברכים "שהחיינו" על פרי חדש או על בגד חדש. ובפרט שנהנה מהפרי ומקיים מצות עונג שבת שהיא מהתורה, ולא יבטל המצוה עבור זה. וכן עשה מעשה רבנו חיים ויטאל תלמיד רבנו האר"י ז"ל לברך בשבת. (קכט)

טעה וברך

שכח ולקח פרי חדש וברך עליו ברכת הנהנין, ופתאום נזכר שהוא פרי חדש, יברך עליו "שהחיינו" ויטעם ממנו, כדי שלא תהיה ברכתו לבטלה. (קלח)

לא ימצא

פרי חדש שלא ימצא לקנותו לאחר תשעה באב או שיתקלקל ויפסד טעמו, רשאי לברך עליו שהחיינו אפילו בחול, ואפילו לאחר ראש חודש אב. (קלו, קלז)

חולה ומעוברת

מי שחולה אפילו מעט, רשאי לאכול פרי חדש ולברך "שהחיינו". מפני שהפירות פותחים את תאבונו לאכול דברים הטובים לבריאותו. וכל שכן מעוברת שהתאוותה לפרי חדש, שתברך עליו "שהחיינו" ותאכל. (קלח)

קטנים

קטן פחות מבר מצוה, מותר לו לברך על פרי חדש או על בגד חדש, כיון שכל זה אינו מן הדין אלא חומרה וחסידות, ואין צריך להחמיר בקטן. (קלז)

מילה ופדיון הבן

אבא שמל את בנו או פודה את בנו בכורו בימי בין המצרים, פשוט שמברך "שהחיינו" בעת קיום המצוה, מפני שזה זמנה ואי אפשר לדחותה (סימן תקנא סי"ג). ורשאי גם להניח שם פרי חדש או ללבוש בגד חדש ולכוון עליו בברכת "שהחיינו", כיון שבלאו הכי מברך עבור המצוה. (קלה)

שמחת ראיה

הרואה בימי בין המצרים את מכרו שלא ראהו שלושים יום, ושמח מאוד בראייתו, כגון: רבו או אביו או אמו או חברו וכיוצא, מברך עליו "שהחיינו", מאחר שאם לא יברך עתה, בראייתו בפעם השניה [תוך שלושים יום] לא יוכל לברך יותר. (קמ)

זהירות ומנהגי בין המצרים

הליכה יחידי

על כל אדם להזהר בימי בין המצרים שלא ללכת יחידי חוץ לעיר, מתחילת שעה רביעית מהבוקר [בערך 9:10 בבוקר] עד סוף שעה תשיעית [בערך 4:30 אחר הצהריים], מפני שיש מזיקים ששולטים בזמנים אלו. וכן יזהר שלא ללכת בין החמה לצל בשעות אלו. וטוב להזהר בכל זה כבר מראש חודש תמוז. (סימן תקנא סי"ח. קכו, קכז)

המזיק ששולט בשעות הנ"ל, נקרא: "קטב מרירי". ומי הוא זה ואיזה הוא? אמרו במדרש תהילים על הפסוק (צא ו): "מִדֶּבֶר בָּאֹפֶל יַהֲלֹךְ מִקֶּטֶב יָשׁוּד צָהֳרָיִם", אמר רבי יוסי: קטב מרירי, כולו עשוי קליפות קליפות, שערות שערות, עיניים עיניים, ובעין אחת הוא רואה, ועינו בתוך לבו. ואינו שולט לא בצל ולא בחמה, אלא בין החמה לצל, ומתגלגל ככדור, ושולט מארבע שעות ועד תשע שעות, ושולט משבעה עשר בתמוז עד תשעה באב. עי"ש. (ועיין עוד במדרש איכה רבתי א כט)

הכאה

כתב הרמב"ם (הלכות תלמוד תורה פ"ב ה"ב): תלמידים העושים מעשים שאינם הגונים, יכה אותם המלמד, אך לא מכת אויב ולא מכת אכזרי, לפיכך לא יכה אותם בשוטים ולא במקלות אלא ברצועה קטנה. ע"כ. מכל מקום בשעות הנ"ל [מ-9:10 בבוקר עד 4:30] שבבין המצרים, יזהרו המלמדים שלא להכות את התלמידים כלל ועיקר אפילו ברצועה קלה, מפני שיש מזיק שבשעה שהמלמד מכה את התלמיד, הוא גם כן מכה אותו, והמכה יכולה להזיק לילד, על אף שהמכה היתה קטנה מאוד. וכן ההורים לא יכו את ילדיהם כלל ועיקר בזמנים אלו.

אמרו במדרש (איכה רבתי): מעשה ברבי אבהו שהיה יושב ומלמד תלמידים בבית הכנסת בקיסרין, ופתאום ראה אדם אחד שהרים מקל עץ כדי להכות את בנו, והיה מזיק אחד שעומד מאחוריו ומרים את ידו להכות את הבן במוט של ברזל שבידו, עמד רבי אבהו וצעק על אותו אדם, האם אתה רוצה להרוג את בנך? ענה לו, וכי במקל של עץ שבידי אפשר להרוג? אמר לו, אני רואה שעומד מזיק מאחוריך, ומרים ידו להכות במוט של ברזל, וממתין שאתה תכנו במקל של עץ, והוא יכנו במוט של ברזל וימות. (קכו)

כלי נגינה

יש להקפיד שלא לשמוע שירים המלווים בכלי נגינה בימים אלו, ומכל מקום בשמחה של מצוה כברית מילה, סעודות חתן וכלה בשבעת ימי המשתה, בר מצוה [ביום הולדתו בשנת ה-13], פדיון הבן, סיום מסכת וכדומה, מותר לשורר ולנגן בכלי נגינה ממש. (קנא, קנג)

מוזיקה בקייטנה

קייטנה לילדים שבמסגרת פעולותיה משמיעים מוזיקה וכלי נגינה, ובלעדי זה קשה לנהל את פעילות הקייטנה, יש להקל להם. (אמת ליעקב קמינצקי. קנח)

חוג נגינה

מורה לנגינה רשאי להמשיך ללמד את תלמידיו בבין המצרים עד שבוע שחל בו תשעה באב. (זכר שמחה, ציץ אליעזר, בצל החכמה, רבבות אפרים ועוד. קנו)

שירים. חוגי שירה.

שירה בפה ללא ליווי של כלי נגינה, מותרת בכל אופן אף ללא שמחת מצוה. על כן, חזנים המקיימים חוגי שירה ומלמדים את "שירת הבקשות", פיוטים ומקאמים, כדי שלא ישתכחו שירי הקודש על פי מסורת אבותינו ואבות אבותינו, ימשיכו בלימודם גם בימים אלו. וכמו כן, מצוה להנעים קולו בתפילה גם בימים אלו, ולא ימנע כלל, כמו שנאמר (תהלים ק ב): "עבדו את ה' בשמחה, בואו לפניו ברננה". (קנא, קנו)

כתב הגאון בעל שדי חמד: מה שנוהגים בימי בין המצרים לשורר ולזמר בשירות ותשבחות בסעודת מריעות, שאינה סעודת מצוה, וכן נוהגים בסעודה שעושים בליל המילה [ברית יצחק] שמזמינים קרובים ואוהבים, נראה לי שמותר, כי רק על כלי שיר יש להקפיד בימים אלו, ולא עלה על לב לאסור שירה בפה. וכן כששואלים אותי על מנהג הנשים שבשעה שעוסקות בהכנת בגדי הכלה, מזמינות לקרובות הכלה ומזמרות בשירות ותשבחות הנהוגות ביניהן לכבוד הכלה, רשאיות לעשות כן. (קנו)

ריקודים

ריקודים אסורים בימים אלו, אפילו בלא כלי נגינה. (קמט)

ופשוט שמדובר בריקודים המתנהלים על פי תורתנו הקדושה וכללי הצניעות המקודשים לעם ישראל, אנשים לבד ונשים לבד, עם מחיצה המפסקת שאין הגברים רואים את הנשים כלל. אבל ריקודים מעורבים אנשים ונשים יחד, אסורים בהחלט באיסור חמור ונורא כל השנה. ואפילו אם אין ריקודים מעורבים ממש אלא אנשים לבד ונשים לבד, אך אין מחיצה המבדלת ביניהם, ורואים האנשים את הנשים רוקדות, הרי זה איסור חמור, שמגרה בעצמו את היצר הרע. (קמט)

צא וראה שכל ניסיונותיו של בלעם הרשע לקלל את ישראל לא עלו בידו, אך רק עצה רעה אחת עלתה בידו, שאמר לבלק מלך מואב לשלוח את בנות מואב אצל עם ישראל שיחטיאו אותם, וכבר הקב"ה יעניש אותם. וכן היה, כמו שנאמר (במדבר כה א): "וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בַּשִּׁטִּים וַיָּחֶל הָעָם לִזְנוֹת אֶל בְּנוֹת מוֹאָב... וַיִּחַר אַף ה' בְּיִשְׂרָאֵל... וַיִּהְיוּ הַמֵּתִים בַּמַּגֵּפָה אַרְבָּעָה וְעֶשְׂרִים אָלֶף" [24,000 יהודים].

ומה שיש כמה עמי הארץ המקילים ראש בעניינים אלו, שאין צורך במחיצה, בטענה כדי שיכירו הבחורים והבחורות זה את זו ויבואו בקשרי שידוכים, הרי זו טענת שוא הבל ורעות רוח. ופשוט שהן דעות משובשות פסולות ומגונות, ואינן על פי רוח תורתנו הקדושה כלל, ויצר הרע מדבר מתוך גרונם, שהרבה שלוחים יש לו להקב"ה לזווג זיווגים בהיתר ולא באיסור. ומיותר לומר, כי לצערנו הרב כמה מכשולים ואיסורים חמורים נגרמו מהנהגות

גרועות אלו והדומים להם, וכמה נפלו מדרך התורה לגמרי בעקבות שיבושים כאלו, והלא אמרו חז"ל (מסכת כתובות יג ע"ב): "אין אפוטרופוס לעריות", "שהעריות נפשו של אדם מחמדתם" (מסכת מכות כג ע"ב). אשר על כן, שומר נפשו ירחק מכל הנהגה שכזו. ואף אם היה רגיל בעבר להשתתף בריקודים מעורבים, יפרוש מכל זה, כי נצטווינו בתורתנו הקדושה (ויקרא יט ב): "קדושים תהיו, כי קדוש אני ה' אלוהיכם", ופירש רש"י: "היו פרושים מן העריות ומן העבירה". על כן, לא יבוש מפני המלעיגים עליו, שכבר אמרו חז"ל (מסכת עדיות פ"ז מ"ב): "מוטב שיקרא האדם שוטה כל ימיו, ואל יקרא רשע שעה אחת לפני המקום". והניסיון מורה שאותם משפחות שהתחזקו באמת והלכו בתמימות עם ה' יתברך ועמדו איתנים בדעתם שלא להשתתף במקומות אלו, וכל שכן שהם עצמם אינם מארגנים את שמחותיהם בצורה כזאת, הבינו אותם בני משפחתם וכבדו את דעתם. אשריהם ואשרי חלקם, שבמקום שבעלי תשובה עומדים, אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד. ואמרו בגמרא (מסכת מכות כג ע"ב): צא ולמד ממה שהזהירה התורה שלא לאכול דם, שנאמר: "רק חזק לבלתי אכול הדם, כי הדם הוא הנפש", ומה אם דם שנפשו של אדם קצה ממנו, בכל זאת הפורש ממנו ואינו אוכלו, מקבל שכר. גזל ועריות, שנפשו של אדם מתאווה להם ומחמדתם, הפורש מהם על אחת כמה וכמה שיזכה לו ולדורותיו ולדורות דורותיו עד סוף כל הדורות!" ע"כ.

וכתב בשו"ת זכרון יוסף (הובא במשנה ברורה סימן שלט בבאור הלכה) וזה תוכן דבריו: חיל ורעדה אחזתני, בכל צרותיהם לי צר, על דבר הפרצה הגדולה שעשו פריצי בני עמנו לעבור בשאט נפש על דת ודין תורתנו הקדושה, וחוללו במחולות נערים בני בלי תרבות עם בתולות, והתערבו בהם גם אנשים ונשי אנשים ושעירים ירקדו שם, אוי לנפשם כי גמלו רעה לעבור על דת בפרהסיא, והתורה חוגרת שק עליהם, וה' יצילנו מעונש זה. ובודאי שכבודו עשה יפה למחות בכל כוחו באנשים האלו. וכל רב ומורה בעירו חייב למחות ולבטל את הריקודים והמחולות של בחורים בני בלי תרבות ובתולות יחד, וקל וחומר בן בנו של קל וחומר לאספסוף אשר בקרבו ותערובות אנשים ונשים. וידוע שאין חילוק בזה בין נשואות לפנויות. ואין לך דרגה גדולה מזו להסתת היצר הרע לזנות, על ידי שמתבוננים ומביטים בני בלי תרבות האלה בפני הנשים והבתולות בעת הריקוד, ופעמים גם אוחזים בידיהם, וקורא אני עליהם "יד ליד לא ינקה מדינה של גיהנם". וידוע שרוב ככל הבתולות כבר הגיע זמנם לראות, והנוגע בהם לשם חיבה עובר על לאו מן התורה, שנאמר (ויקרא יח יט): "ואל אשה בנידת טומאתה לא תקרב", שאפילו קורבה סתם אסורה. ופשוט הוא, ומרוב פשיטותו לא ניתן לכותבו, ורק כדי להוציא מלב הבורים ועמי הארץ שחושבים שאין איסור בפנויה כלל, אך האמת שאין חילוק, וחס ושלום לא יעלה על הדעת לחלק כלל. כללו של דבר: אין לך גדר ערוה גדול מזה לבטל את המחולות והריקודים של אנשים ונשים יחד, בין נשואות ובין פנויות, ואנחנו שקבלנו את התורה הקדושה, מחויבים לעשות גדר וסייג שלא יעשה כן, והיה לא תהיה. וכשרצו מפריצי עמנו לערוך נשף וריקודים מעורבים, מחיתי בידם בכל תוקף, ופקדתי עליהם לבטל מיד את הנשף, ואז הלכו והלשינו עלי אצל השר המושל, וכששלח אחרי, הלכתי אליו וקיבל אותי בכבוד גדול, וכששאל מדוע יצא קצפי עליהם ומה חרי האף הגדול הזה, השבתי לו שזהו נגד דת ישראל וכו', והשיב לי, ראה דבריך טובים ונכוחים, ושיבח וקילס את דת ישראל ומנהגם, ואף הוא נתן פקודה לבטל את הנשף. עד כאן דבריו. ישמע חכם ויוסף לקח. (קנ)

תספורת

מנהג בני אשכנז שלא להסתפר ולא להתגלח משבעה עשר בתמוז עד יום עשירי באב. ומכל מקום אם חל ברית מילה או פדיון הבן בימים אלו, מותר לבעלי השמחה [המוהל, הסנדק, אבי הבן והכהן הפודה] להסתפר

ולהתגלח, אבל בשבוע שחל בו תשעה באב, אין להתיר אף לבעלי השמחה. (קנח, ריח. ת״ה קנז)

בנות אשכנז - מותר להן להסתפר בימים אלו. (פנים מאירות, עקרי הד״ט, אגרות משה, הגרש״ז אוירבך. קסג)

קטנים - מותר לבני אשכנז לספר את ילדיהם הקטנים שלא הגיעו לגיל חינוך, עד שבוע שחל בו תשעה באב. (חיי אדם. רכו)

בני ספרד - נוהגים להסתפר ולהתגלח עד שבוע שחל בו תשעה באב, כמפורש בתלמוד (מסכת תענית כו ע״ב), ברמב״ם (הלכות תעניות פ״ה ה״ו), ובשלחן ערוך (סימן תקנא ס״ג). ובני ספרד הלומדים בישיבות של בני אשכנז, רשאים להסתפר ולהתגלח, ואין בזה איסור משום ״לא תעשו אגודות אגודות״. כי מפורסם בכל תפוצות ישראל שיש מנהגים שונים בין הספרדים לאשכנזים, וכל עדה יודעת שכל המנהגים יסודם בהררי קודש, ואלו ואלו דברי אלוהים חיים. כמו שבזמן חז״ל נחלקו בית שמאי ובית הלל, וכל אחד היה מורה לפי דעתו, ולא היה חשש בזה, כיון שהיתה מחלוקתם ידועה ומפורסמת לכל ישראל. וכן פסק הגרש״ז אוירבך. (קנח)

נישואין

מנהג בני אשכנז שלא לשאת אשה בימי בין המצרים, אבל מנהג בני ספרד לשאת אשה עד סוף חודש תמוז, כדעת מרן השלחן ערוך שקבלנו הוראותיו, ואין צריך להימנע מזה כלל ועיקר, ובפרט בדור הזה שרבו המכשלות, שבודאי יפה שעה אחת קודם, וכבר אמרו חז״ל (מסכת אבות פ״ב מ״א): ״הוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה, ושכר עברה כנגד הפסדה״. ובמקום צורך, יש להקל גם לבני אשכנז. ופשוט שאשכנזי רשאי להשתתף בשמחת נישואין של בני ספרד בימים אלו. ומכל מקום מראש חודש אב עד תשעה באב, גם בני ספרד לא יערכו חתונות, כי לא סימן טוב לערוך נישואין בימים אלו, שמשנכנס אב ממעטים בשמחה. (קמ, קנג)

וזו לשון מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט״א (שו״ת יביע אומר חלק ו סימן מג) לפני כ-45 שנה: בבואי שנה זו (תשכ״ט) לשרת בקודש בעיר ואם בישראל, תל אביב רבתי והמחוז, הוריתי בסייעתא דשמיא לרבנים רושמי הנישואין ברבנות הראשית לתל אביב יפו, להרשות לעשות נישואין לספרדים ועדות המזרח גם לאחר י״ז בתמוז עד ראש חדש אב, כדעת מרן השולחן ערוך שקבלנו הוראותיו, וכמנהג עיר קדשנו ותפארתנו ירושלים תובב״א. ובפרט שרוב הנרשמים לנישואין, הם רווקים שעדיין לא קיימו מצות פריה ורביה. ואף על פי שעד כה לא נהגו לרשום לנישואין בימי בין המצרים גם לספרדים ועדות המזרח, הוריתי שמכאן ולהבא ינהגו להקל כאמור וכו׳. ולאחר שהאריך מרן שליט״א בביאור טעמי ונימוקי ההלכה בטוב טעם ודעת, כיד ה׳ הטובה עליו, סיים כך: ועוד, שבהיות ועתה על פי הרוב, החופות נערכות באולמות, וכשהנישואין נדחים עד לאחר ט׳ באב, אין משיגים בנקל אולם לצורך החופה, ודוחים את החופה למספר חדשים עד שיתפנה אולם, ובינתיים החתן שרוי בהרהורי עבירה הקשים מעבירה, ומכל שכן בעוונות הרבים בדור הזה שהפריצות מרובה, והמשודכים נכשלים בעבירות חמורות מהתורה, אם כן אדרבה מצוה להשיאם, יפה שעה אחת קודם. ועל כיוצא בזה כתב בתרומת הדשן שהעולם נוהגים להקל, משום שבכל יום הפרוץ מרובה

ורבו בעלי עבירות, ולכן טוב שלא לאחר להם הנישואין להצילם מן החטא. והמחמיר בזה יוצא שכרו בהפסדו, שמכשילן בעבירות חמורות אביזרייהו דגילוי עריות, ה' יצילנו. ואפילו עדות שנהגו להחמיר כדברי הרמ"א יש להקל להם בזמן הזה, כיון שיש תקלה במנהג זה. וכיוצא בזה כתב הגאון יעב"ץ (שאלת יעבץ ח"ב סימן טו), כי מר אביו החכם צבי ציוה לבטל מנהג המחמירות... משום שהיא חומרה המביאה לידי קולא, והרבה ממנהגי אשכנז הלוואי שלא היו ולא נבראו בארץ הלזו, שיוצא מהם חורבה, ותקלות גדולות ועצומות בגופי איסורי תורה החמורים, ולכן מצוה לפרסם ההיתר, בייחוד בדורנו שרבתה הפריצות בעולם. עכ"ד. וכיוצא בזה כתבו כמה אחרונים נודע ביהודה, תשובה מאהבה ועוד. וכל זה ראוי להצטרף כדי להתיר לבני אשכנז נישואין אחר י"ז בתמוז כשלא קיימו פריה ורביה, ויש צורך בדבר, וכמו שכתב הערוך השלחן. אבל לבני ספרד שנוהגים כדעת מרן שקבלו הוראותיו, יש להתיר בפשיטות עד ראש חודש אב.

ושמעתי שיש טוענים על דברי שמאחר שהרבנים הראשיים הספרדיים לתל אביב - יפו שקדמוני הניחו המנהג להחמיר, אין לשנות המנהג. אך אין זו טענה נכונה, כי ידוע שהרבנים הראשיים הספרדים שקדמוני היו כפופים לעמיתיהם הרבנים הראשיים האשכנזים, הגאון רבי בן ציון עוזיאל ז"ל היה כפוף להגאון רבי אברהם יצחק קוק זצ"ל. וכן הג"ר יעקב משה טולידאנו ז"ל בהיותו רב ראשי לתל אביב - יפו, לא היה יכול להרים ראש כלפי עמיתו הג"ר איסר יהודה אונטרמן זצ"ל ולחלוק עליו בהלכה. והם היו ממונים ושולטים על הרבנים רושמי הנישואין, והנהיגו הכל כמנהג בני אשכנז, ולמען השלום שתקו, שרים עצרו במלים וכף ישימו לפיהם. וכל הדברים הללו מפורסמים בבירור גמור. וזה בודאי לא נחשב מנהג. אבל אנחנו שלא כפופים תהילות לאל יתברך, על משמרתי אעמודה להחזיר עטרה ליושנה להורות כדעת מרן שקבלנו הוראותיו, ולהשוות מנהג עירנו תל אביב - יפו כמנהג עיר הקודש ירושלים דדהבא [של זהב]. כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים. וכן קיימו וקבלו הרבנים הגאונים רושמי הנישואין, ונקבע המנהג זה שנים רבות, להתיר נישואין לספרדים ועדות המזרח לאחר י"ז בתמוז עד ראש חודש אב. והבא לשנות ולהחמיר, חטא הרבים נשא, וידו על התחתונה. ושומע לנו ישכון בטח, ומה' ישא ברכה. ע"כ.

מחזיר גרושתו - מותר לישא שוב את גרושתו, אף לאחר ראש חודש אב, כיון שאין שם שמחה גדולה כל כך. (קמח)

שלשת ההפטרות

בשלשת השבתות של ימי בין המצרים, תקנו חז"ל להפטיר: "שלשה דפורענותא", דהיינו שלש הפטרות העוסקות בענייני פורענות. ואלו הן [ראשי תיבות דש"ח]: "**ד**ברי ירמיהו בין חלקיהו" (ירמיה א), "**ש**מעו דבר ה'" (ירמיה א ד), "**ח**זון ישעיהו בן אמוץ" (ישעיה א).

ראש חודש אב שחל בשבת - מוציאים שני ספרי תורה, בספר הראשון קוראים שבעה בפרשת השבוע. ובספר השני קורא המפטיר "וביום השבת... ובראשי חדשיכם...". ולא מפטיר "השמים כסאי" כבכל שבת וראש חודש, אלא מפטיר "שמעו דבר ה'" שהיא מההפטרות הנ"ל. ובסיומה קוראים פסוק ראשון ואחרון מהפטרת "השמים כסאי", כדי להזכיר לציבור שהיום ראש חודש. (בית יוסף ושלחן ערוך סימן תכה ס"א. ועיין סוכה נד סע"ב. תכא)

דיני חודש מנחם אב

"משנכנס אב ממעטים בשמחה"

אמרו חז"ל (מסכת תענית כו ע"ב) : "משנכנס אב ממעטים בשמחה". ודקדקו לומר "ממעטים", דהיינו שעדיין צריכים לשמוח, אלא שיש להפחית מעט מהשמחה. כיון שתמיד צריכים לעבוד את ה' בשמחה, שנאמר (תהלים ק ב) : עבדו את ה' "בשמחה" בואו לפניו "ברננה".

ברכת "שהחיינו"

אף שהתבאר לעיל שנוהגים להימנע מללבוש בגד חדש בימי החול שבבין המצרים כדי שלא לברך עליו "שהחיינו" בזמן כזה ומחדשים רק בשבת, מכל מקום לאחר ראש חודש אב יש להשתדל שלא ללבוש בגד חדש אפילו בשבת. ולבני אשכנז יש לאסור בזה מן הדין מראש חודש אב. (סימן תקנא ס"ו. ת"ה קמט)

ואולם, על פרי חדש רשאי לברך גם לאחר ראש חודש אב ובפרט בשבת, כיון שאין השמחה באכילת פרי חדש גדולה כל כך, כמו השמחה בלבישת בגד חדש. (קלד)

משפט יהודי עם גוי

יהודי שיש לו תביעה משפטית עם גוי, יתחמק מלדון עמו מראש חודש אב עד תשעה באב, שאז אין מזלם של ישראל למעלה [שתשעה ימים אלו נטל עשו (זוהר יתרו עח ע"ב)]. וטוב להתחמק גם בעשירי באב שבו נשרף רוב ההיכל של בית המקדש. (קסד)

דחיית זמן הניתוח

מי שצריך לעבור ניתוח, אם אפשר להקדים את הניתוח קודם ראש חודש אב או לדחותו לאחר עשירי באב, יעשה כן. (הרבי מלובאוויטש בספר שערי הלכה ומנהג, אמת ליעקב קמינצקי. קכח)

מסיבת שידוכים

מותר לעשות מסיבת "שידוכים" - "תנאים" אף לאחר ראש חודש אב, אך לא ירקדו אלא ישירו בפה בלבד. וכן לא יערכו סעודה, אלא יגישו מיני מתיקה וכיבוד קל בלבד. (קמ. ת"ה קלח)

קניה ומכירה

משא ומתן של שמחה

ממעטים במשא ומתן של שמחה, כגון קניית צרכי חתן וכלה. וכל שכן שלא יקנה החתן תכשיטים לצורך המשודכת שלו, מפני השמחה הגדולה שיש בדבר.

אם החתונה מתקיימת מיד לאחר תשעה באב, ולא יספיקו לקנות כדי הצורך, או שיש לחוש שהמחירים יעלו, מותר לקנות. (קסז, קסח)

גם שאר בני אדם ימעטו בקניית דברים שאין רגילים לקנותם אלא לשמחה, כגון תכשיטי זהב וכסף שעל פי רוב רגילים לקנותם לכבוד החג או מסיבה אחרת, אולם אם יש צורך בדבר לקנות לה מסיבה שהיא, רשאי לקנותם. (קסז)

כלים. רהיטים. מכונית.

מותר לקנות כלים או רהיטים חדשים להשתמש בהם בביתו. ומכל מקום מכונית חדשה שהשמחה בה היא גדולה מאוד, אם לצורך פרנסתו מותר, אבל אם לצורך טיולים, ימנע ולא יקנה. (קסז, קסח)

בגדים

לא יקנה בגדים חדשים, אף שאינו לובשם אלא לאחר תשעה באב, אבל מותר לקנות בד, כדי לתפור ממנו בגד לאחר תשעה באב. (רז. ה״ע ח״ב עמוד קמט)

נעליים

לא יקנה נעליים חדשות, הגם שאינו נועלם אלא לאחר תשעה באב. ואולם מותר לקנות נעלי בד או גומי לצורך תשעה באב, וינעל אותם מעט זמן לפני תשעה באב. (רז. ת״ה קמט)

ספרי קודש

מותר לקנות ספרי קודש אפילו ששמחתו גדולה מאוד, כיון ששמחה של מצוה היא. (קסח)

ספריה

מותר לקנות ארון ספרים לביתו, כדי שיהיה לו מקום להנחת הספרים (קסח). ואולם ספריה יקרה וחשובה מאוד, שרגילים לקנותה בעיקר לייפוי הבית ולא להנחת הספרים, וגורמת שמחה גדולה, טוב להחמיר שלא להביאה לביתו עד לאחר עשירי באב. (ת"ה קמא)

עשיית מלאכה

בנה ביתך

מותר לבנות בית או להרחיב ולשפץ את ביתו לצורך מגורים, כגון שביתו קטן ובונה בית גדול יותר, כדי למנוע צפיפות ואי נוחות, אבל אין לבנות למטרת נוי והרווחה, כי בימים אלו ממעטים בדברים של שמחה. (קסז)

כניסה לבית חדש

אם גמר לבנות את ביתו בימים אלו, רשאי להיכנס אליו כשמטרתו לצורך מגורים הכרחיים למנוע צפיפות למשפחתו ברוכת הילדים וכדומה. ויארגן כמה אנשים שילמדו את לימוד חנוכת הבית הנהוג עם חלוקת מגדנות מעט. ולאחר תשעה באב, רשאי לעשות שמחת חנוכת הבית כרצונו עם רעיו וקרוביו, וילבש בגד חדש ויברך "שהחיינו". אבל

אם כניסתו לבית היא למטרת נוי והרווחה, לא יכנס בימים אלו. (קסח)

קבלנים

קבלני בנין, אף שבונים דירות למטרת ריווח כספי, מותר להם לעבוד בימים אלו, שכיון שבזמנינו יש מצוקה בדירות ומחסור גדול, אין זה בכלל בנין הרווחה שנאסר במים אלו. וכל שכן אם התחילו קודם ראש חודש אב שבודאי רשאים להמשיך. וכל שכן בארץ ישראל שיש בזה מצוה גדולה של ישוב ארץ ישראל. (קסט)

מצות מעקה

יזדרז לבנות מעקה בגגו, כי יש בזה מצות עשה מן התורה, ולא ידחה זאת לאחר תשעה באב (קסח). ואף שאין חיוב מן התורה לעשות סורגים לחלונות הבית שהם מעט גבוהים, מכל מקום כל החרד לדבר ה' ושומר נפשו, יחמיר במה שציותה התורה: "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם", "ולא תשים דמים בביתך", ויעשה סורגים לחלונותיו, כי לצערנו הרב היו מקרים מזעזעים מילדים שטיפסו על כסא, ה' יצילנו. ויפה שעה אחת קודם.

צביעה

יש להימנע מלסייד ולצבוע את קירות הבית בימים אלו למטרת נוי בלבד. ואולם פועל שפרנסתו דחוקה מאוד, מותר לו לעבוד ולקבל שכרו. (קסז, קסח)

מותר לצבוע את בתי הכנסת אפילו בימים אלו, כיון שזה לצורך מצוה של רבים לייפות את בית ה', כמו שנאמר: "זה אלי ואנוהו", ודרשו חז"ל (מסכת שבת קלג ע"ב): "התנאֵה לפניו במצוות, עשה לפניו סוכה נאה, לולב נאה, שופר נאה, ציצית נאה, ספר תורה נאה - בדיו נאה, בקולמוס נאה ובסופר אומן".

הפסד שכר הפועלים

השוכר פועלים קודם ראש חודש אב לבנות או לצבוע את ביתו, וחשב שיסיימו עבודתם קודם ראש חודש אב ולבסוף לא הספיקו, ואם לא ימשיכו עתה בעבודתם, יצטרך לשלם להם על ימים אלו, טוב שיפייסם בדברים או במעט כסף שיסכימו להמשיך לעבוד רק לאחר תשעה באב, אך אם אינם מסכימים, רשאים להמשיך לעבוד אצלו. (ט״ז, עולת שמואל, הגר״ח פלאג׳י, בן איש חי ועוד. ת״ה קמה)

מלאכה על ידי גוי

מלאכות שאין לעשותן בימים אלו כבניית וצביעת בית וכדומה, מותר לעשותן על ידי פועלים גויים ואפילו בתשעה באב עצמו, וכל שכן בארץ ישראל שמצוה לבנותה. שלא אסרו לומר לגוי לעשות מלאכה, אלא בשבת ויום טוב וחול המועד, שאלו ימים קדושים בתורה, ואף חול המועד נקרא ״מקראי קודש״, אבל לאחר ראש חודש אב ואפילו בתשעה באב עצמו שאין איסור מלאכה בו אלא מתורת מנהג, מותר לעשותה על ידי גוי. (סימן תקנד סכ״ב, פרי מגדים, אוהל יצחק, חקרי לב, תפארת אדם, ארחות חיים החדש, זכור לאברהם. שכח)

תפירה, רקמה, סריגה

אסור לתפור בגד חדש או לרקום רקמה ולסרוג סריגה חדשה בימים אלו, אבל מותר לתקן בגד שנקרע או כפתור שנפל. ובכל אופן, אם פרנסת ביתו דחוקה, מותר להמשיך לעבוד בעבודות אלו. וכן מי שצריך להתעסק ברקמה לצורך הרגעת העצבים שלו, יש להתיר לו. (רז, רט)

לימוד תפירה

נערות הלומדות תפירה, רשאיות להמשיך בסדר לימודן, כי לימודן נחשב כצורך מצוה, שעל ידי שלומדות עתה אומנות התפירה, אזי כשיינשאו לבעליהן, יוכלו לעזור לפרנסת בתיהן בכבוד בתוך בתיהן, ולקיים בעצמן

"כָּל כְּבוּדָּה בַת מֶלֶךְ פְּנִימָה", ולא יצטרכו לעבוד בחוצות. וכן נאמר בפרק "אשת חיל" (משלי לא) : "דָּרְשָׁה צֶמֶר וּפִשְׁתִּים, וַתַּעַשׂ בְּחֵפֶץ כַּפֶּיהָ... וְכַפֶּיהָ תָּמְכוּ פָלֶךְ... מַרְבַדִּים [מצעים נאים] עָשְׂתָה לָּהּ, שֵׁשׁ וְאַרְגָּמָן לְבוּשָׁהּ... סָדִין עָשְׂתָה וַתִּמְכֹּר". (משנה הלכות, הליכות שלמה אוירבך ועוד. רט)

נעליים

אסור לתפור נעליים חדשות, אבל מותר לתקן נעל שנקרעה. (רז)

בתי חרושת

בתי חרושת לבגדים ונעליים, שאם יבטלו את הפועלים מעבודתם, יצטרכו לשלם להם משכורת חודשית שלימה גם עבור הימים שלא עבדו, או שעליהם לשלם דמי שכירות המקום בשלמות מידי חודש בחודשו, הרי זה נחשב הפסד ממון, ורשאים להמשיך להעסיק את הפועלים, אך ישתדלו לעשות בצנעה ככל האפשר. (דברי מלכיאל, הגר"ח פלאג'י, מהר"ש גרינפלד, ערוך השלחן, מהר"י שטייף, דברי סופרים ועוד. רח)

שאר בעלי מלאכה

לא אסרו חכמים אלא תפירת בגדים חדשים ונעליים חדשות, אבל בעלי שאר מלאכה כנגרים וחשמלאים וכיוצא, מותרים לעבוד כרגיל בימים אלו. (ת"ה קנ)

אכילת בשר בתשעת הימים

הגזרות שלאחר החורבן

אמרו חז״ל (מסכת בבא בתרא ס ע״ב): כשחרב בית המקדש השני, רבו פרושים [חסידים] בישראל שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין. נטפל להם רבי יהושע, אמר להם: בני, מפני מה אין אתם אוכלים בשר ואין אתם שותים יין? אמרו לו: היאך נאכל בשר שממנו היו מקריבים על גבי המזבח ועכשיו המזבח בטל? היאך נשתה יין שממנו היו מנסכים על גבי המזבח ועכשיו בטל? אמר להם: אם כן לחם לא נאכל, שכבר בטלו מנחות? אמרו לו: נכון, נאכל פירות במקום לחם. אמר להם: פירות גם לא נאכל, שכבר בטלו ביכורים שהם משבעת המינים? אמרו לו: נכון, נאכל פירות אחרים. אמר להם: גם מים לא נשתה, שכבר בטל ניסוך המים על המזבח בחג הסוכות? שתקו, ולא ידעו מה לענות. אמר להם: בני, בואו ואומר לכם: שלא להתאבל כלל, אי אפשר, שכבר נגזרה גזרה. ולהתאבל יותר מדאי, אי אפשר, שאין גוזרים גזירה על הצבור אלא אם כן רוב הצבור יכולים לעמוד בה, אלא די לנו בגזרות שחכמים אסרו עלינו. ועיין להלן בסוף שער ההלכה את התקנות שתקנו חז״ל זכר לחורבן.

ראש חודש אב

לאור האמור לעיל, נהגו שלא לאכול בשר מראש חודש אב עד יום עשירי באב, ויום עשירי בכלל האיסור. וביום ראש חודש עצמו מנהג הספרדים לאכול בשר, מפני כבודו של ראש חודש, ובפרט שסעודת ראש חודש מצוה היא, וכן המנהג פשוט בארץ ישראל. וכן נהגו כנסת הגדולה, מרן החיד״א, רבי חיים פלאג׳י, שלחן מלכים, קול אליהו, בן איש חי, כף החיים ועוד. ויש מבני אשכנז שנוהגים שלא לאכול בשר בראש חודש. (קסט)

כתב מרן השלחן ערוך (סימן תקנא סי״א): ״כל מי שאוכל בשר במקום שנוהגים בו איסור, פורץ גדר הוא וינשכנו נחש״.

כתב מרן הראשון לציון שליט״א: ״אחינו יוצאי תימן שזכו לעלות לארצנו הקדושה, אף על פי שבכל ערי תימן היו נוהגים לאכול בשר בכל הימים האלו, חוץ מסעודה המפסקת שאסור מדין התלמוד, מכל מקום כיון שעלו לארץ ישראל על דעת להשתקע, צריכים לנהוג כמנהג ארץ ישראל, ולא לאכול בשר, כפי הדין שלא ישנה אדם מן המקום שהלך

לשם, ולא יפרצו גדר המנהג. וכל שכן אלו שזכו להתגורר בירושלים, ועיניהם הרואות גויים מרקדים בהיכלו, כי גדל הכאב מאוד" (קע). ובפרט שמנהג זה הוזכר ברמב"ם (הלכות תעניות פ"ה ה"ו) שכתב: "וכבר נהגו ישראל שלא לאכול בשר בשבוע שחל בו תשעה באב, ויש מקומות שנהגו לבטל את השחיטה מראש החדש אב עד התענית". ע"כ.

המנהג שלא לאכול בין בשר בהמה ובין בשר עוף, ואפילו תבשיל שהתבשל בו בשר, אבל דגים פשוט שמותר. (קעב)

ילדים קטנים

מותר לבשל בשר בהמה לילדים קטנים וכל שכן בשר עוף, לאחר ראש חודש אב. ובפרט בילדים שעוסקים בתורה הרבה, שהתורה מתישה את כוחם, שבודאי יש להתיר להם שיאכלו בשר בימים אלו, כדי שלא יחלשו מלימודם. כיון שכל החומרה זו שלא לאכול בשר, הוא מנהג. (שרגא המאיר, דברי יציב ועוד. קצ)

חולה, יולדת

מותר לחולה לאכול בשר בימים אלו, כיון שבמקום חולי לא גזרו. והוא הדין ליולדת בתוך שלושים יום שדינה כחולה. וכן אשה מניקה שיש חשש שאם תימנע מלאכול בשר, ישפיע הדבר על החלב שלה, או שהיא סובלת מחולשה. וכן חולה שהתרפא והוא חלש, יש להקל לו באכילת בשר. (קצ, קצג)

טעה וברך

אם טעה וברך על בשר בימים אלו, פשוט שיטעם מעט, כדי שלא תהיה ברכתו לבטלה. (קפח)

מסעדה

מסעדה בשרית המוכרת אוכל מוכן, הנאכל בדרך כלל מיד, רשאים למכור גם לאחר ראש חודש אב, אך יתלו מודעה גדולה שכתוב בה: "מנהג כל ישראל להימנע בימים אלו מאכילת בשר בכל תשעת הימים, ורק לחולה או לחלש מותר". וטוב ונכון שימכרו רק בשר עוף ולא בהמה. (רג)

טעימת התבשילים בערב שבת

ענין גדול הוא לטעום את התבשילים קודם השבת, כדי לבודקם אם חסרים מלח או תבלין. וכתב רבנו האר"י ז"ל, שבטעימת התבשיל מראה שהוא כמכין את הסעודה למלך, ולכן טועמו כדי לתקנו יפה, ומראה שמקבל את המלך בסבר פנים יפות. ובתלמוד ירושלמי אמרו, כל הטועם את התבשיל בערב שבת, מאריכים לו ימיו ושנותיו. על כן, מותר לטעום תבשיל בשרי, בערב שבת שאחר ראש חודש אב. (קעה)

שאריות מסעודת שבת

האוכל שיירי בשר מסעודת שבת או ראש חודש אב [למנהג האוכלים בשר בראש חודש], יש לו על מה שיסמוך. [וכן נהג הגאון רבי אברהם יצחקי, וכן כתב בשו"ת דבר אמת ושכן המנהג, וכן פסקו עוד רבים להתיר.] וכל שכן בסעודה רביעית שמותר לכתחילה לאכול. (קעז)

סעודת מצוה

סעודת מצוה הנערכת בימים אלו, כגון מילה או פדיון הבן וכיוצא, מותר לכל הקרובים והמכרים המוזמנים, לאכול בה בשר ואפילו בערב תשעה באב. אבל ההולך שם רק כדי למלאות תאוותו לאכול בשר, אין להתיר לו לאכול בשר. (קצו)

בעלי השמחה

בעלי הברית [אבי הבן, הסנדק והמוהל] ובעלי הפדיון [אבי הבן והכהן], מותרים באכילת בשר בכל אותו היום ולא רק בסעודת המצוה, כיון שיום טוב שלהם הוא. (קצח)

ברית יצחק. חנוכת הבית.

נהגו בני ספרד ללמוד "זוהר" בליל הברית, והוא הנקרא "ברית יצחק". ויש שעושים גם סעודה, אך אינה נחשבת סעודת מצוה כדי שיהיה מותר בה לאכול בשר. והוא הדין בסעודת חנוכת הבית. (קצז. ת"ה קצד)

ברית מילה דחויה

אם התינוק היה חולה, והתרפא בימים אלו, מותר לאכול בשר בסעודה זו. אבל אם דחו את המילה בכוונה כדי לאכול בשר, אסור לאכול בשר בשום אופן. (קצז)

פדיון הבן דחוי

אם נדחה הפדיון מסיבה שהיא, כגון שחל הפדיון [ליל שלושים ואחד מיום לידתו] בשבת שאחר ראש חודש אב ונדחה ליום ראשון, מותר לאכול בשר בסעודה זו, שגם היא נחשבת סעודת מצוה. ועיין להלן בדיני ברית מילה בתשעה באב.

בר מצוה

סעודת בר מצוה נחשבת סעודת מצוה, ומותר למוזמנים לאכול בה בשר, ובלבד שנעשית הסעודה ביום הולדתו ה-13 ממש. אבל אם דחו או הקדימו את הסעודה ליום אחר, אינה נחשבת סעודת מצוה. (קעד, ר. ת״ה קצד)

סיום מסכת

סעודת סיום מסכת היא סעודת מצוה, ומותר לכל המוזמנים הקרובים והמכרים לאכול בה בשר, וכל שכן שמותר גם לתורמי הסעודה לאכול בשר. אבל אנשים שהגיעו רק כדי למלאות תאוותם באכילת בשר, אין להתיר להם. (קצח)

מעלה גדולה היא לסיים מסכת בימים אלו ולערוך סעודת מצוה, כמובא להלן. אך אם סיים את המסכת קודם ראש חודש אב, לא ידחה את הסעודה לאחר ראש חודש בשביל לאכול בשר. אולם רשאי ללמוד לאט יותר או מהר יותר, כדי לסיים בימים אלו. (קצח)

כתב בשו״ת רבי ידידיה טיאה ווייל: עדותי זו כי אבא מארי הגאון בעל קרבן נתנאל, למד בימים אלו מסכת תענית, כשהוא מכווין לסיימה בשבוע שחל בו תשעה באב, ואחר כך היה סועד סעודת סיום מסכת בבשר ויין, ואני הייתי בין הקרואים. וכן כתב הגאון יעב״ץ, שאף הממהר בלימודו בימים אלו יותר מבשאר ימות השנה, כדי לסיים מסכת בימים אלו, הרי זה נחשב סעודת מצוה. וכן כתבו בשו״ת מנחת יצחק, שם משמואל העלירר, בצל החכמה ובית אב, ושכן העולם מקילים בזה. וכן נהג הגאון מנחת אלעזר ממונקאטש לעשות סיום מסכת בימים אלו ולאכול בשר, ואמר שהמנהג הזה יסודתו בהררי קודש מגדולי החסידים תלמידי הבעל שם טוב. ובספר ערוך השלחן כתב: יש שלומדים לכתחילה מסכת, כדי לעשות סיום בימים אלו, וכדאי לעשות כן, כדי שעל ידי זה ישתדלו יותר בעסק התורה. וכן כתבו בשו״ת שואל ומשיב, מים חיים משאש, מקור חיים ועוד. [והגאון רבי אברהם סופר הביא מעשה רב אצל אביו הגר״ש סופר מערלוי, שנהגו אצלם ללמוד מסכת, ובכוונה תחילה השאירו מקצתה בסוף המסכת כדי לסיימה בימים אלו. אך רבים חולקים עליו.] ובשו״ת משנה שכיר כתב, שבסיום מסכת בימים אלו, יש ענין לעשות סעודה גדולה עם בשר ויין, בהשתתפות רבים. ולדעת הגאון הקדוש החוזה מלובלין, יש להביא לכל הקרואים גם דגים, ולשתות יין ולהרבות השמחה. ובספר שער יששכר כתב, נוהגים תלמידי הבעל שם טוב לעשות סיום מסכת אחר ראש חודש אב ולאכול בשר ויין. ואם כי אינם להוטים כלל אחר בשר ויין, אולם בהיות ובסעודת סיום מסכת מחלישים את כח הסטרא אחרא, שרו של עשו, סמא״ל, [ראשי תיבות: סיום מסכת אין לעשות או סעודת מצוה אין לעשות,] לכן טוב לעשות סעודת סיום מסכת, כדי להחליש את כוחו בימים אלו ולהכניעו. (קצח)

סיום מסכת משניות

סיום מסכת משניות עם פירוש רבנו עובדיה מברטנורא, נחשב סעודת מצוה. אך רק המסיים עצמו, רשאי לאכול בשר. וכתב בשו"ת אפרקסתא דעניא שכן ציוה הרב הקדוש רבי ישראל מרוזין לתלמידיו לסיים מסכת משניות ולסעוד בשבוע שחל בו תשעה באב, וכן כתב בשו"ת בית ישראל. ובשו"ת בנין שלמה כתב לרמוז זאת בדרשת חז"ל (מסכת בבא בתרא קמה ע"ב) על הפסוק (משלי טו טו) : "כָּל יְמֵי עָנִי רָעִים, וְטוֹב לֵב מִשְׁתֶּה תָּמִיד", "כָּל יְמֵי עָנִי רָעִים" זה בעל גמרא, "וְטוֹב לֵב מִשְׁתֶּה תָּמִיד", זה בעל משנה. שבעל גמרא שוהה זמן רב עד שמסיים מסכת ועושה משתה, אבל סיום מסכת משניות אפשר בכל יום ותמיד שמח במשתה, ועל זה אמרו "וְטוֹב לֵב מִשְׁתֶּה תָּמִיד". (שו"ת יביע אומר חלק א סימן כו אות ט, י. רב)

סיום מסכתות קטנות, חומש, נביא

סיום מסכתות קטנות, כמסכת סופרים או מסכת כלה, נחשב סעודת מצוה. וכן חומש אחד או נביא אחד, אך רק המסיים עצמו רשאי לאכול בשר. (יביע"א ח"א סי' כו אות י)

הבנת הענין

אין הסיום מועיל אלא דוקא כשלמד בהבנה, אבל אם קרא ללא הבנה, אין זה נחשב סעודת מצוה ואסור באכילת בשר. כיון שבקריאת דברי תורה בלי הבנה, לא מקיים מצות תלמוד תורה. (מגן אברהם סימן נ סק"ב. יביע"א ח"א סימן כו אות י)

כתב מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט"א בשו"ת יביע אומר (חלק א סימן כו אות ט) : אם לומד בגרסא בלבד, נראה ודאי שלא נחשב לו לימוד, כדי לסיים באכילה ושתיה, וכמו שכתב המגן אברהם שבקריאת דברי תורה בלי הבנה, לא מקיים מצות תלמוד תורה, וכן כתבו בשו"ת עמק הלכה, פני מבין, שמן ראש, מרן החיד"א ועוד. ומכאן תשובה לקצת אנשים שיש להם סגולה לגמור את כל הש"ס בתוך תקופה קצרה בלי הבנה כלל, והוא איבוד זמן, ואינו נחשב להם לימוד, ואין לך ביטול תורה גדול מזה. וכן כתב הגאון רבי גבריאל איספראנסה. וטוב מעט בכוונה מהרבות בלי כוונה. ועל כל פנים לבטל תלמידי חכמים מלימודם כדי שיגמרו את הש"ס גרסא בלי הבנה, הוא איסור גמור. וכיוצא בזה כתב בספר פלא יועץ (מערכת ידיעה) וז"ל : כתבו הפוסקים, שמי שיכול לפלפל בחכמה, ולקנות ידיעה חדשה, ומוציא הזמן בלימוד תהילים וזוהר, הרי זה נחשב לו ביטול תורה. ובשו"ת צל"ח בשם ספר שערי חיים נשאל על מי שהקדיש סכום לתלמיד חכם בתנאי שילמד בכל יום י"ח פרקי משנה, והתלמיד חכם שהתחיל לקיים התנאי, חזר בו בטענה שהוא לומד י"ח פרקים בלי הבנה, ונוח לו ללמוד שמונה פרקים עם פירוש הברטנורא והתוספות יום טוב, והמקדיש טוען שרצונו יותר שילמד י"ח פרקים, כדי שיסיים המשניות בכל חודש. והשיב, שמכיון שלימוד משנה בלי הבנה לא נחשב לימוד, יותר טוב שיקרא ח' פרקים בהבנה ולא באמירה בלבד. ע"כ. ואמנם מי שהוא פתי ואינו יכול להבין, יש לו שכר על קריאתו, אך אין זה נחשב סעודת מצוה, ומי שיכול להבין ואינו עושה כן, הרי הוא כמתרפה במלאכת שמים. עכת"ד.

ועיין בספר "נפש החיים" לגאון רבי חיים מוולוז'ין זצ"ל שכתב, כי ישנם שני סוגי ביטול תורה - בכמות ובאיכות. בכמות, כגון שיכול ללמוד חמש שעות ביום ולומד שלוש שעות, הרי זה ביטול תורה, אבל ישנו אדם שיכול ללמוד חמש שעות ולומד חמש שעות, ובכל זאת הוא נחשב מבטל תורה, הא כיצד? כגון שיכול ללמוד בהבנה טובה לעומק, ולומד בשטחיות. וראיה לזה ממסכת מגילה (ג ע"א) שאמרו שם: "מבטלים תלמוד תורה, מפני מקרא מגילה". ויש להבין, וכי מקרא מגילה אין זה לימוד תורה, הלא מגילת אסתר היא אחת מעשרים וארבעה כתבי הקודש? אלא כיון שיכול לעסוק בתורה בהבנה יותר ועוזב את לימודו לקרוא מגילה, יש כאן ביטול תורה באיכות, שהרי הוא רק קוראה ולא לומדה כשאר לימודיו שרגיל בהם בבית המדרש, אך בכל זאת חידשו חז"ל שמבטלים תלמוד תורה בשביל מקרא מגילה, כי זוהי עתה מצות היום לפרסם את ניסי ה' ברבים.

זוהר הקדוש

סיום ספר אחד מהזוהר הקדוש, על אף שאינו מבין מה שקורא, נחשב סעודת מצוה. וכבר כתב הגאון החיד"א, שהקריאה בזוהר הקדוש מסוגלת להאיר את הנפש ואפילו אם יטעה בקריאתו, והוא תיקון גדול לנשמה. וכן אמר רבנו האר"י ז"ל לבעל תשובה אחד ללמוד בכל יום חמישה דפים בזוהר, על אף שאינו מבין מה שאומר. וכן הורה הגאון רבי בן ציון אבא שאול זצ"ל לאנשים שהיה קשה להם להבין גמרא. (יבי"א ח"א סימן כו אות י, חזו"ע פסח ריא)

שתיית יין

מנהג בני ספרד להתיר לשתות יין אפילו בשבוע שחל בו תשעה באב, וכן מנהג ירושלים עיר הקודש, כמו שהעידו רבים מרבותינו האחרונים ז"ל.
ומי שנהג שלא לשתות יין, בכל זאת ישתה את היין בהבדלה, ואפילו אם יש בכוס יותר מרביעית, ישתה את כולו. וכן כוס של ברכת המזון, אם רגיל לזמן על היין, ישתהו, כיון שזה יין של מצוה. (קעד, קעו)

מנהג בני אשכנז שלא לשתות אפילו יין של הבדלה, אלא נותנים את היין לילד קטן שישתה. ואם אין ילד קטן, מותר למברך עצמו לשתות את היין. (סימן תקנא ס"י)

שתיית שכר

במשקה שכר לא נהגו להחמיר, ולכן מותר לשתות ערק או ליקר וכדומה. (רסז. תי"ה רה)

כיבוס בגדים

מנהג בני אשכנז שלא לכבס בגדים, ושלא ללבוש בגדים מכובסים, החל מיום ראש חודש אב. (הרמ"א סימן תקנא ס"ד)

ניקוי חליפה לשבת

לבני אשכנז שלא מכבסים מראש חודש אב, אם התלכלכה החליפה של שבת, ואין לו חליפה אחרת לכבוד שבת "חזון", מותר לו לכבס בצנעה את מקום הכתם לכבוד שבת. (רלג) ויתר פרטי הדינים בזה, והיאך נוהגים בני ספרד, יבוארו להלן בדיני "שבוע שחל בו תשעה באב".

רחיצה

מנהג בני אשכנז שלא להתקלח כל הגוף, בין במים חמים ובין במים קרים, החל מיום ראש חודש אב (הרמ"א סימן תקנא סט"ז). ואולם, במקומותינו שהחום רב והזיעה רבה, ובני אדם מקפידים מאוד על ניקיון הגוף, וקשה שלא להתקלח תשעה ימים, ופעמים שאי אפשר לעמוד על יד אדם זה, ומצער את הבאים בסביבתו שנודף ממנו ריח לא נעים, על כן, ראוי ונכון מאוד שגם בני אשכנז יתקלחו במים קרים עם סבון, מאחר ואין כוונתם לתענוג אלא להסרת הזיעה והריח רע, וגדול כבוד הבריות.

[ויש להיזהר מאוד בבתי כנסת המלאים בציבור גדול, וקשה להתפלל כשישנם בני אדם שריח זיעה נודף מהם. וכבר בארו חז"ל (מסכת חגיגה ה ע"א) את הפסוק (קהלת יב יד): "כִּי אֶת כָּל מַעֲשֶׂה הָאֱלֹהִים יָבִא בְּמִשְׁפָּט עַל כָּל נֶעְלָם", מהו "על כל נעלם"? אמר רב: זה ההורג כינה בפני חברו ונמאס בה. ושמואל אמר: זה הרק בפני חברו ונמאס. וזאת מלבד שבעקבות כן פעמים יכול לגרום חילול ה' בציבור, כגון שנמצא בנסיעה באוטובוס או ממתין בתור בבנק וכיוצא.] ופרטי דינים נוספים בזה, והיאך נוהגים בני ספרד, יבוארו להלן בדיני "שבוע שחל בו תשעה באב".

כתב מהר"י מברונא: רבים מקילים לרחוץ כל הגוף בצונן, לפי שמרוב החום המצוי בחודש אב מתמלאים זיעה, והרי הם כאיסטניס שמותר ברחיצה. וכתב התרומת הדשן שהמנהג

להקל לרחוץ בצונן. וכן העיד הגאון ישועות יעקב. והרב הלבוש והמגן אברהם התירו לרחוץ אפילו ביום הכיפורים, כדי להעביר הזיעה. וכן כתב המשנה ברורה (סימן תריג סק״ב): ״אם הזיעה הרבה ורוצה לרחוץ להעביר הזיעה, מותר, כיון שאינה רחיצה של תענוג״. וכל שכן בימים אלו שקודם תשעה באב, שאין מניעת הרחיצה בהם אלא מנהג. ובספר אמת ליעקב קמניצקי כתב: שאם רוחץ להעביר את הזיעה או את הריח רע של הזיעה, מותר. ויותר טוב שיתרחץ בצונן עם סבון, משיתרחץ במים חמים בלי סבון. ע״כ. וכיוצא בזה כתב הגרש״ז ברוין בספר שערים המצויינים בהלכה, שבזמנינו שהכל מתנהגים בנקיות קפדנית, אין להחמיר שלא להתקלח אפילו אין המים צוננים ממש, וגם עם סבון מותר. (ויש לצרף את דעת הראבי״ה, האור זרוע, והמרדכי שהקלו ברחיצה במים קרים בימים אלו. וכן פסקו: שלמת חיים זוננפלד, אגרות משה, הגרש״ז אוירבך, שבט הלוי, שבט הקהתי, ויברך דוד, מטה אפרים, רבבות אפרים ועוד. רלח, רמג. ת״ה קעב)

דיני שבוע שחל בו תשעה באב

חומרת השבוע

שבוע שחל בו תשעה באב, חמור יותר מהימים שקודם לכן, כיון שקרבים אנו יותר ליום הכאוב ביותר לעם ישראל שבו נשרף בית מקדשנו ותפארתנו שהיה מכפר עוונותינו מידי יום ביומו, כמו שאמרו חז״ל (מדרש תנחומא פנחס יג): ״מעולם לא לן אדם בירושלים ועוונו בידו. כיצד? תמיד של שחר מכפר על עוונות שנעשו בלילה, תמיד של בין הערבים מכפר על עוונות שנעשו ביום״. על כן, אסרו בו חכמים כמה דברים, כדלהלן.

תספורת

ראש, זקן, שפם

אסרו חכמים להסתפר שער הראש ולגלח שער הזקן בשבוע שחל בו תשעה באב, ואין לספר גם את בניו הקטנים, מפני שיש לו הנאה וקורח רוח כשהם מסופרים יפה. אולם שפם המעכב את האכילה, מותר לגלחו. ומנהג בני אשכנז שלא להסתפר ולא להתגלח כבר משבעה עשר בתמוז, כמבואר לעיל. (ריח, רכו)

בעלי שמחה

אין לחתן בר מצוה להסתפר בשבוע שחל בו תשעה באב. וכן, אין לבעלי ברית [המוהל, הסנדק ואבי הבן] להסתפר או לגלח הזקן בשבוע זה. (ריח, רכד)

נשים

מותר לנשים להסתפר בימים אלו, ובפרט כשיש צורך בדבר, כגון בחורה העומדת להשתדך, וכל שכן אם היא משודכת כבר ורבו שערות ראשה. ומיותר להזכיר שאסור לאשה להסתפר אצל איש, או לאיש להסתפר אצל אשה, וכמה איסורים חמורים מן התורה עוברים שניהם, וגדול עוונם מנשוא. והיודע ומכיר אנשים כאלו, חייב להוכיחם ולהסביר להם את חומרות העוונות הגדולים שהם חוטאים ומחטיאים את הרבים. ולמוכיחים ינעם, ועליהם תבוא ברכת טוב. (פנים מאירות, עקרי הד"ט, הגרש"ז אוירבך. קסג)

סירוק השיער

מותר להסתרק במסרק בשבוע שחל בו תשעה באב, ואפילו בתשעה באב עצמו, כמו שמותר לאבל להסתרק בתוך שבעת ימי אבלות. (שו"ע והרמ"א יורה דעה סימן שצ ס"ו. רטז)

כיבוס בגדים

איסור כיבוס

אסור לכבס כל בגד בשבוע שחל בו תשעה באב, בין הבגדים העליונים, ובין בגדי הזיעה הקרובים לבשרו. וכן אסור לכבס מגבות, מפות שלחן, סדינים וכדומה, אפילו במים לבד בלי אבקת כביסה. ומנהג בני אשכנז להחמיר בזה כבר מראש חודש אב, כמבואר לעיל. (סימן תקנא ס״ג. רכט)

גם אם אינו לובש את הבגדים אלא לאחר תשעה באב, אסור לכבסם. (סימן תקנא ס״ג)

בגדי ילדים

אסור לכבס גם בגדי ילדים קטנים. ומכל מקום בגדי ילדים עד גיל שלוש לערך, מותר לכבסם במכונת כביסה אפילו הרבה יחד, שכיון שמתלכלכים תמיד, לא אסרו בהם חכמים. (רכו)

מכבסת גוי

אין לתת את הבגדים אפילו למכבסה של גוי שיכבסם. אולם מותר למוסרם לגוי קודם לכן, אף שיכול להיות שיכבסם בשבוע זה. (סימן תקנא ס״א. רלז)

ואומנם, התבאר לעיל בדיני ״חודש מנחם אב״, שמלאכות שאין לעשותן על ידי ישראל לאחר ראש חודש כבניית בית להרווחה או צביעת בית וכדומה, מותר לעשותן על ידי פועלים גויים, ואפילו בתשעה באב עצמו, כי לא אסרו לומר לגוי לעשות מלאכה, אלא בשבת ויום טוב וחול

המועד, שאלו ימים הנקראים בתורה "מקראי קודש", אבל בימים אלו שאין איסור מלאכה בהם אלא מתורת מנהג, מותר לעשות על ידי גוי, וכמבואר בשלחן ערוך (סימן תקנד סכ"ב). ואם כן, מדוע לא נתיר לתת את הבגדים למכבסת גוי שיכבסם? יש לומר שהחמירו בכיבוס הבגדים אפילו על ידי גוי, משום שיש לאדם הנאה וקורת רוח לראות את בגדיו מכובסים, ומסיח דעתו מהאבלות על החורבן. והרי מטעם זה אסרו לכבס את הבגדים אפילו על מנת שלא ללובשם אלא לאחר תשעה באב. (רלז)

לבישת בגדים מכובסים

לא רק אסרו חז"ל לכבס בגדים בשבוע זה, אלא אסרו גם ללבוש בגדים מכובסים. וכן לא יציע על מיטתו סדינים ומצעים מכובסים. ומנהג בני אשכנז להחמיר בזה כבר מראש חודש אב. (סימן תקנא ס"ג. רכט)

בגדי זיעה

בגדי זיעה שעל הגוף, כגון: גופיה, בגד תחתון וגרביים, שרגילים להחליפם בתדירות מפני הזיעה, מותר להחליפם וללובשם כשהם מכובסים בשבוע זה. (פתחי תשובה בשם לחמי תודה, מטה משה, דברי חכמים, ויברך דוד, הגרש"ז אוירבך, הגרי"ש אלישיב, רבבות אפרים, אבני ישפה, עמק יהושע ועוד. רכט). [כן הדין גם באבל היושב שבעה, ויש לו צער להישאר עם אותם בגדי זיעה כל השבוע, ובפרט בימי הקיץ החמים, שרשאי להחליפם בבגדים מכובסים. (חזו"ע אבלות ב רפב)]

מגבות מכובסות

מותר להשתמש במגבות מכובסות בשבוע זה. (ט"ז סימן תקנא ס"ק ד. ת"ה קסז) ונראה הטעם כיון שרגילים להחליפם בתדירות מפני שמתלכלכים תמיד, שהרי מטעם זה מותר לכבסם בחול המועד, לכן נעשה דינם כבגדי זיעה שמותר להחליפם.

כיבוס סדינים לאורח

המתארח בבית חברו, שהרגילות היא להחליף למיטת האורח סדינים ומצעים מכובסים משום נקיות, כי לא נעים לאורח לישון על מצעים שישן עליהם חברו, מותר להחליפם אף בשבוע זה. (מנחת יצחק, ציץ אליעזר, עמק התשובה, קנין תורה. רלב)

הכנת בגדים

מכיון ששורר חום רב בתקופה זו, ולא שייך להשאר עם אותם בגדים [חולצה ומכנס] כמה ימים, לכן ישנה עצה טובה, שקודם שבוע זה [או קודם ראש חודש לבני אשכנז], ילבש את בגדיו [מכנס, ומספר חולצות כפי הצורך לאותם ימים] זמן מועט, וכיון שלבשם כבר, אינם נחשבים כבגדים מכובסים, ומותר ללובשם ולהחליפם בשבוע זה. (רכט)

זמן מועט - מה שאמרנו שדי ללבוש את הבגד זמן מועט, היינו אפילו דקה אחת (הש"ך, תורת חסד, בית יהודה עייאש, עיקרי הד"ט, דרכי חיים ושלום. רלא). [כן הדין גם באבל היושב שבעה, ויש לו צער להישאר עם אותה חולצה כל השבוע, שרשאי ליתן לאדם אחר שילבש את חולצתו אפילו דקה אחת, ואז אינה נחשבת כמכובסת, ורשאי יהיה ללובשה (חזו"ע אבלות ב רפג. רל). אלא שבאבל על אביו או אמו, יצטרך לקרוע שוב את החולצה שהחליף, אבל על שאר קרובים אינו צריך. (שלחן ערוך יורה דעה סימן שם סי"ד. חזו"ע אבלות א רלד)]

כבוד הבריות - כל אדם יאמץ לעצמו את העצה הנ"ל, שהרי אמרו חז"ל (מסכת מגילה ג ע"ב) : גדול כבוד הבריות שפעמים דוחה אפילו איסור תורה. ואם לא יחליף את בגדיו למשך כמה ימים, יגרום צער לסובבים אותו, ופעמים אף לחילול ה' בציבור וכנ"ל.

שכח להכין בגדים - אם לא הכין בגדים לצורך שבוע זה, רשאי להניח את הבגד על הרצפה לאיזה זמן שהוא וללובשו. ואפילו בתשעה באב, רשאי לעשות כן. (מהר"ש מלובלין, הררי קדם, בית דוד. רלב)

בגדים מכובסים לצורך מצוה

טלית - לא אסרו ללבוש בגדים מכובסים של מצוה, על כן מותר ללבוש טלית מכובסת ומגוהצת. (שו"ת רב פעלים. רלב)

חז"ל דרשו (מסכת שבת קלג ע"ב) על הפסוק: "זה אלי ואנוהו", התנאֶה לפניו במצוות, עשה לפניו סוכה נאה, לולב נאה, שופר נאה, **ציצית נאה**, ספר תורה נאה - בדיו נאה, בקולמוס נאה ובסופר אומן. על כן, על כל אדם להקפיד תמיד ללבוש טלית גדולה לתפילה וטלית

קטנה שעל בגדיו נאה ומכובדת, ולא כאותם שאינם מחליפים את הטלית אף שכבר נעשית צהובה, ואין ראוי ללובשה כך. וישתדל שיהיו לו כמה טליתות קטנים להחלפה כפי הצורך, ובפרט בימי הקיץ החמים שמזיע. וביזיון למצוה, שאת שאר בגדיו הוא מחליף יום יום ומכבס, ואילו בגד של מצוה, אינו מכבס אלא לאחר זמן רב. וכמבואר בחוברת "סדר היום בהלכה ובאגדה".

מזל טוב - ברית מילה שאירע בשבוע זה, מותר לבעלי הברית [המוהל, הסנדק ואבי הבן], לאם התינוק, ולאשה הנושאת את התינוק אל המילה, ללבוש בגדי שבת שאינם מכובסים [דהיינו שלבשו אותם מעט קודם לכן]. והוא הדין לחתן בר מצוה שחל יום הולדתו ה-13 בשבוע זה. (רכד, רלד) וכן לאבי הבן הפודה את בנו הבכור, ולאמא הנושאת את בנה, ולכהן.

שאר הקרובים של בעלי השמחה המקילים ללבוש בגדי שבת שאינם מכובסים, יש להם על מה לסמוך, ובתנאי שאילו היתה השמחה גם בשאר ימי השנה, היו לובשים בגדי שבת. ועיין בשערי תשובה (סימן תקנא) שכתב, הסבים [אביו של אבי הבן ואבי היולדת] והסבתות נוהגים ללבוש בגדי שבת. וכמדומה שנוהגים להקל בזה גם שאר הקרובים אשר דרכם ללבוש בגדי שבת, אילו היה בימים אחרים. כי יש צער לאבי הבן והיולדת כשאין הקרובים משתתפים בשמחתם בלבישת בגדים לבנים. עי"ש.

בעלי השמחה עצמם יכולים להקל ללבוש אפילו בגדים בצבע לבן שהם נאים ומיוחדים יותר מסתם בגדי שבת. אבל אם חלה הברית בתשעה באב ממש, לא ילבשו בגדי לבן אלא בגדי שבת שאינם מכובסים. (רלד)

רחיצה

חמים או קרים

מנהג בני ספרד שלא להתרחץ במים חמים בשבוע זה, אבל במים קרים מותר להתרחץ ואפילו עם סבון. (רלח)

יש להבהיר, כי רחיצה זו שאנו אומרים שתהיה במים קרים, אין צריך שיהיו המים קרים מאוד שיקשה עליו להתקלח, אלא רשאי לפתוח מעט את ברז המים החמים, כדי להפחית את קור המים, באופן שנוגע במים

ומרגיש מעט קרירות. (רמג)

רפואה

מי שזקוק להתרחץ במים חמים למטרת רפואה, אף שאינו חולה, מותר, וכל שכן אם הוא סובל מטחורים שרפואתו לשבת באמבטיה במים חמים, שבודאי מותר. ועיין היטב לעיל בסוף דיני "חודש מנחם אב". (רלח, רמז)

מקוה

מותר לטבול במקוה טהרה כדי להתפלל וללמוד תורה בקדושה. ואם קשה לו לטבול במים צוננים, יטבול במים פושרים או חמים, שאין זו רחיצה של תענוג. (רמד)

קטנים

מותר לרחוץ את הילדים הקטנים במים חמים כפי הרגלם בשאר הימים. על כן, ילדים הרגילים להתקלח בכל יום, ובפרט בימים חמים כאלו, מותר לקלחם במים חמים בכל יום מימי השבוע שחל בו תשעה באב. אבל ילדים הרגילים להתקלח שלוש או ארבע פעמים בשבוע, יתקלחו גם בשבוע זה כך. (חמד משה, קנה בושם חלק א סימן לב. ועיין שלחן ערוך סימן תרטז ס"א, חזו"ע ימים נוראים שמ. רמה)

נשים

נשים שקשה להן לרחוץ במים קרים, יכולות לרחוץ במים חמים, כדי שלא יתגנו על בעליהן. (מהריק"ש, שלחן מלכים. רמו) ואשה שהגיע זמן טבילתה, חופפת ורוחצת במים חמים דוקא ללא שום שינוי משאר ימות השנה.

דברים המותרים בשבוע זה

גיהוץ בגדים

מותר לגהץ את בגדיו בשבוע שחל בו תשעה באב. (רלח)

גזיזת הציפורניים

מותר לגזוז ציפורניים בשבוע שחל בו תשעה באב. וכל שכן בערב שבת חזון, שמותר לגוזזן לכבוד שבת. ויש להזהר תמיד לגזוז את הציפורניים העודפות על הבשר, מפני ששם נתלים החיצונים ויונקים ממנו. ומפאת חומרת הדבר, כתב הגאון רבנו יוסף חיים, שאפילו בתשעה באב יגזוז אותן, אם הן עודפות על הבשר. (מגן אברהם, אליה רבה, נודע ביהודה, שלחן מלכים, שואל ונשאל, רב פעלים ועוד. רכז)

כתב בשו״ת מהר״ם חלאווה (סימן י): אין ספק בעיני שמותר ליטול ציפורניים במספריים בשבוע שחל בו תשעה באב, שאין לנו לאסור אלא דברים שאמרו חכמים בפירוש, אבל להוסיף עליהם וללמוד מאבל, אין לנו. ועוד שאבלות ישנה של תשעה באב קלה מאבלות חדשה, ואין למדים קל מחמור להחמיר עליו.

צחצוח נעליים

מותר לצחצח נעליים בשבוע זה, שלא אסרו חכמים אלא כיבוס ולא דבר הדומה לכיבוס, ואין צורך להחמיר בזה כלל. (רי, רטו)

ניקיון הבית

מותר לכתחילה לשטוף את הרצפה עם חומרי ניקוי בימים אלו, שאין זה בכלל כיבוס שאסרו חכמים, ואין צורך להחמיר בזה כלל, שאין להימנע מדברים הגורמים חוסר ניקיון בבית. ובפרט כשישנם תינוקות קטנים הזוחלים ויושבים בבגדיהם על הרצפה ועלולים להתלכלך מאוד מזוהמת הקרקע. מה גם שיכול לגרום מחלות, חס ושלום. וכתב מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט"א: "וכן אנו נוהגים להקל בזה לשטוף ולהדיח את הרצפה עם חומרי ניקוי בכל תשעה הימים". ואמנם בתשעה באב עצמו, לכתחילה טוב שלא יעשו כן, כדי שלא להסיח דעת מהאבלות על החורבן בעיסוקם בניקיון הבית. (ריד, רמח, דש)

אין שבוע שחל בו

תשעה באב שחל להיות ביום ראשון, או שחל להיות בשבת ונדחה ליום ראשון, אין לשבוע שלפניו ולא לשבוע שלאחריו את כל הדינים האמורים לעיל בשבוע שחל בו תשעה באב. על כן, מותר לבני ספרד להסתפר ולהתגלח בשבוע הקודם ושלאחריו. וכן מותר לכבס בגדים או ללבוש בגדים מכובסים, וכן מותר להתרחץ במים חמים. (סימן תקנא ס"ד. ת"ה קנג, קסח, קעב)

שבת חזון

״חזון ישעיהו״

השבת שלפני תשעה באב נקראת ״שבת חזון״, על שם שמפטירים בה את ההפטרה בנביא ישעיה (פרק א) ״**חזון** ישעיהו״.

תספורת

אף על פי שמותר לבני ספרד להסתפר בערב שבת חזון, מכל מקום אם התענית ביום ראשון, נכון להחמיר שלא להסתפר ולא להתגלח ביום שישי, כדי שלא יכנס לתענית כמו חתן. (שו״ת יחוה דעת ח״ג סימן לט)

רחיצה

למנהג בני ספרד שלא מתקלחים במים חמים בשבוע שחל בו תשעה באב, פשוט שמותר להתקלח בערב שבת חזון במים חמים ללא חשש כלל ועיקר. אולם, אף למנהג בני אשכנז שלא מתקלחים מראש חודש אב, בכל זאת בערב שבת ״חזון״, יש להקל לרחוץ את הגוף במים חמים, שזו רחיצה של מצוה לכבוד שבת. ובפרט שרגילים כן בכל ערב שבת להתרחץ במים חמים.

אמרו חז״ל (מסכת שבת כה ע״ב): כך היה מנהגו של רבי יהודה בר אלעאי, בערב שבת מביאים לו קערה גדולה מלאה מים חמים, ורוחץ בהם פניו ידיו ורגליו ומתעטף ויושב, ודומה למלאך ה׳ צבאות. וכן אמרו בשאילתות, שהלל הזקן היה הולך למרחץ בכל ערב שבת לכבוד שבת. ובמדרש (פרשת בהר לד ג) אמרו: ״גומל נפשו איש חסד״, זה הלל הזקן שבשעה שהיה נפטר מתלמידיו והולך עמם, אמרו לו: רבנו, להיכן אתה הולך? אמר להם: לעשות מצוה. אמרו לו: איזו מצוה? אמר להם: לרחוץ בבית המרחץ. אמרו לו: וכי זו מצוה היא? אמר להם: הן. ומה אם איקונין [דיוקן, דמות] של מלכים שמעמידים אותו בבתי טרטיאות ובבתי קרקסאות, מי שהתמנה עליהם הוא מורקם ושוטפם, והם מפרנסים אותו, ולא עוד אלא שהוא מתגדל עם גדולי מלכות - אני שנבראתי בצלם ובדמות, שנאמר: ״כי בצלם אלהים עשה את האדם״, על אחת כמה וכמה?!

וכתב מהר״י מברונא, הלא אפילו כיבוס בגדים שאסור מדין התלמוד בשבוע שחל בו תשעה באב, בכל זאת אם חל תשעה באב ביום שישי, מותר לכבס ביום חמישי מפני כבוד השבת, כל שכן רחיצה שאינה אלא מנהג המקומות ואינה אסורה מן הדין כלל ועיקר, לא מראש חודש ולא בשבוע שחל בו תשעה באב, שבודאי היתר גמור הוא לרחוץ במים חמים לכבוד השבת. וכן עשו מעשה רב מהר״ם מינץ ומהרי״ו שהיו חופפים ראשם בחמים בערב שבת. והרש״ל כתב שאין המנהג הזה נאות בעיניו לבטל הרחיצה בערב שבת חזון, אבל מה אעשה

שכבר התפשט המנהג. וגם הרמב״ם אין דעתו נוחה ממנהג זה שכתב, שאף המקומות שנהגו מניעת אכילת בשר מראש חודש, באיסור מרחץ לא קבלו עליהם אלא בשבוע שחל בו תשעה באב. ויפה כיוונו במנהגם, כדי שלא לבטל מצות עונג שבת, ולכן לא אסרו אלא בשבוע שחל תשעה באב בתוכה. עכ״ד. וכתב הב״ח, אף בשבת חזון חומרה יתירה היא שלא לרחוץ, שהרי אפילו הכיבוס התירו חכמי התלמוד לכבוד שבת ביום חמישי שחל תשעה באב להיות ביום שישי ואף אנו נוהגים היתר בזה, והיאך נחמיר ברחיצה שלא אסרוה חכמי התלמוד כל עיקר. וכבר הפליג על זה הרש״ל ושאין המנהג כל כך יאות לבטל הרחיצה בערב שבת. ומכל מקום לא מלאני לבי להתיר אלא בערב שבת שהוא ראש חדש אב, והנמנע מלרחוץ בו, יש עוון בידו. ע״כ. וכתב הגרש״ז ברוין בספר שערים המצויינים בהלכה, בזמנינו גם האשכנזים נוהגים להתרחץ במים חמים בערב שבת חזון לכבוד שבת, שאין זו רחיצה לתענוג. ואפשר שמנהג הדורות הקודמים היה שנכנסים באמבטי של מים חמים כמו בריכה, וניכר שעושים כן לתענוג, אבל בזמנינו ששוטפים את עצמם בחמים, יש להתיר. וכתב הגרי״א הענקין: ולענין רחיצת כל גופו בחמים בערב שבת חזון, נראה לי שבמקומותינו שנוהגים להתרחץ תדיר, הכל בכלל איסטניסים, ואין להחמיר כלל בערב שבת חזון, וכן ראיתי ברוסיה שנוהגים החסידים להתרחץ בבית המרחץ. ע״כ. (רלח)

בגדי שבת

אין לנהוג שום שינוי בשבת חזון משאר שבתות השנה, ועלינו לכבדה ככל שאר שבתות השנה ללא שום אות אבל וצער, חס ושלום. ומאחר ודרשו חז״ל (מסכת שבת קיג ע״א) על הפסוק (ישעיה נח יג): ״אִם תָּשִׁיב מִשַּׁבָּת רַגְלֶךָ... וְכִבַּדְתּוֹ מֵעֲשׂוֹת דְּרָכֶיךָ״, וכבדתו - שלא יהיה מלבושך של שבת כמלבושך של חול. על כן, גם בשבת זו ילבש בגדי שבת נאים כבכל שבת. ורק לענין ברכת ״שהחיינו״, נכון להחמיר יותר שלא ללבוש בגד חדש, שהשמחה בלבישתו רבה מאוד, והיאך יאמר ״שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה״, על ימים שאחר ראש חודש אב, שהם ימי אבל וצער גדול לכל ישראל. (רי, קלד)

אף שבשנים עברו היו מבני אשכנז שנהגו ללבוש בגדי חול בשבת זו, כיום השתנה המנהג לטובה, וגם בני אשכנז נוהגים ללבוש בגדי שבת. וכל שכן שיש לצחצח את הנעליים לכבוד שבת, ולא ילך בהן כשהן מלוכלכות ומאובקות, שאין זה דרך ארץ, והרי זה כמזלזל בכבודה של השבת. (רי, ריב, רטו)

הגאון היעב״ץ [הרב יעקב עמדין בן צבי] כתב, שכן היה מנהגו של מר אביו הגאון חכם צבי ז״ל, ללבוש בגדי שבת בשבת חזון, ואפילו אם חל בו תשעה באב, וכן אנו נוהגים אחריו. וכתב בספר חיי אדם שבקהילת קודש וילנא נוהגים על פי הגאון מוילנא ללבוש בגדי שבת. וכן נוהגים הרבה קהילות מבני אשכנז ללבוש כל בגדי שבת ולא לשנות מאומה משאר השבתות. וכתב בשו״ת דברי נחמיה, שכך נהג הגאון רבנו זלמן, ואף הרמ״א אפשר שחזר בו בהלכות אבלות, ולא היה המנהג ישר בעיניו ללכת בשבת כמו בימי החול. וכתב הגאון ממונקאטש, יפה נהגו רבותינו ואבותינו הקדושים בדורות שלפנינו ללבוש בגדי שבת ושטריימל בשבת חזון. וכן כתב בשו״ת דברי יציב: היום הוכשר הדור שנהגו ללבוש בגדי שבת בשבתות אלו כמנהג הספרדים, וכדעת החכם צבי והגר״א, וגם לא נהגו לשנות הניגונים בפיוט לכה דודי, וכן בהפטרת חזון. (ריג, קנו)

תפילות שבת. הפטרה.

גם בשבת חזון מתפללים בשמחה, בניגון ובנעימה קדושה, ויענו כל הקהל יחדיו בקול רינה ותודה כנהוג בכל שבתות השנה. ולא כאותם שעדיין מחזיקים במנהגם לומר קטעים מסוימים בקול קינה ובכיה, או שקוראים את ההפטרה בניגון של קינה, וכתבו הפוסקים שעבירה היא בידם שמבטלים מצות עונג שבת, ומצוה רבה לבטל מנהגם, כי אין זה כבודה של השבת כלל וכלל. (קנד)

שאלו את הרדב"ז (חלק ג סימן תרמה): יש נהגו בשבתות שלפני תשעה באב לומר כמה קטעי תפילה על דרך קינה וזכר לחורבן, האם יפה הם עושים או לא? **תשובה**: יישר כוחו למי שיבטל דבר זה. ושבח לאל כבר נתבטל מנהג זה במצרים, וכמה הרחיקו חז"ל צעקה ובכיה בשבת, וכל שכן לומר דברי קינות שהם דברים של פרהסיא ולהזכיר החורבן כדי לעורר הבכיה. והלא לענין אכילת בשר אמרו שאם חל תשעה באב בשבת, מעלה על שלחנו אפילו כסעודת שלמה המלך. סוף דבר, אין ראוי להראות שום דאגה ולא עיצבון בשבת אלא הכל בשמחה, ומי שיוכל לבטל מנהג זה, יפה הוא עושה, ובלבד שלא על ידי מחלוקת, שאין לך דבר עומד בפני המחלוקת. ואין לחוש למה שאנו מבטלים המנהג שנהגו, כיון שהוא מנהג של איסור, כמו שכתב הריטב"א: אם המנהג להקל, לעולם אין חוששים לו, ואפילו היה על פי גדולים שבעולם, כל שנראה בו צד איסור לחכם בעל הוראה אשר יהיה בימים ההם, שאין לנו אלא השופט שיהיה בימינו. ע"כ.

וכתב בשו"ת זקן אהרן הלוי, שאסור לנגן הקינות בשבת, שלא התירו חז"ל להתאבל על ירושלים בשבת, וכל העושה כן, עבירה היא בידו שמבטל מצות עונג שבת. ובספר שער המפקד כתב, שראה איזה קהילות בעיר תוניס שקוראים את ההפטרות שלפני תשעה באב בניגון הקינות בקול נהי ובכי ומעוררים יגון וצער, ואין זה מנהג נכון, שאין לעורר יגון בשבת בכל צד ואופן שיהיה, ומצוה לבטל מנהגם. וכתב בשו"ת עמק יהושע מאמאן: בדבר מה שנהגו איזה קהילות במרוקו לקרוא את ההפטרה במנגינת איכה, כבר בוטל מנהג זה בעירנו, אלא שראיתי פה נהריה אחדים מעמי הארץ (מיוצאי מרוקו), שעוד אוחזים בידיהם המנהג הרע הזה, ואינם שומעים לקול החכמים, ומצוה לבטל מנהגם. וכתב הגאון ממונקאטש ששמע שהגאון הצדיק שר התורה בעל שו"ת קול אריה אמר, שהמנהג שאצל האשכנזים בשבתות שבימי בין המצרים, לומר הפיוט לכה דודי בניגון קינה, הוא מנהג רע בעיניו, אלא שהאשכנזים לא ישמעו בקולו. אך האמת שנצטווינו לשמוח ביום השבת, כמו שאומרים בתפילה: "ישמחו במלכותך שומרי שבת וקוראי עונג", ולזמר בו זמירות שירות ותשבחות ולהתענג בגוף ונפש. גם בספר דרכי חיים ושלום, העיד על הרב ממונקאטש שהיה מתפלל שליח ציבור בשחרית ומוסף של שבת, והיה מזמר ומשורר בקדושה כמו בשמחת תורה, גם בשבת שחל בה תשעה באב. (קנה)

תשעה באב שחל בשבת

סעודות שבת - בגמרא מסכת תענית (כט ע"ב) אמרו: אפילו אם חל תשעה באב בשבת, דוחים את הצום למוצאי שבת, ובשבת אוכל ושותה כל צרכו בשלושת הסעודות, ומעלה על שלחנו כסעודת שלמה המלך בשעת

מלכותו. ולכן אסור להימנע בשבת זו מאכילת בשר, עופות ודגים, ושתיית יין, ואדרבה יתענג בתענוגים ברבורים ושלו ודגים. וכמו כן, ישיר זמירות שבת בשמחה וחדוה, כי אסור לערב את אבלות החורבן בשמחה של שבת כלל וכלל. והנמנע מאכילת בשר ושתיית יין מחמת האבלות על החורבן, כתב המגן אברהם "עבירה היא בידו". (רסג)

סעודה שלישית - בשבת זו שהיא ערב תשעה באב, ישימו לב לסיים את הסעודה השלישית כמה דקות קודם שקיעת החמה. (רסו)

מנהג טעות - מי שנהג לא לאכול בשר בשבת זו, ועתה מבין שלא נהג נכון, אינו צריך התרה על מנהגו כלל. (רסד)

ערב תשעה באב

וידוי

תשעה באב נקרא "מועד", שנאמר (איכה א טו): "קרא עלי מועד לשבור בחורי". והואיל ועתיד הקב"ה להפוך אותו ליום מועד ושמחה, לפיכך אין אומרים בו וידוי. ואף בתפילת מנחה של ערב תשעה באב, אין אומרים וידוי, כדין כל יום שאין אומרים בו וידוי, שגם בתפילת מנחה שלפניו, אין אומרים וידוי. והוא הדין כשחל תשעה באב במוצאי שבת, אין אומרים "צדקתך" בתפילת מנחה של שבת. (סימן תקנב סי"ב. א רנב)

לימוד תורה

לא אסרו חז"ל ללמוד תורה אלא בתשעה באב עצמו, משום שנאמר (תהלים יט ט): "פִּקּוּדֵי ה' יְשָׁרִים, מְשַׂמְּחֵי לֵב" [ולכן בתשעה באב לומד רק בענייני החורבן

והלכות אבלות כדלהלן], אבל בערב תשעה באב בין שחל בחול ובין שחל בשבת, לומד כל אדם תורה כהרגלו כל היום עד שקיעת החמה. (רמח)

יש נהגו שלא ללמוד תורה בערב תשעה באב בין שחל בחול ובין שחל בשבת מחצות היום, כיון שדרך האדם להמשיך להרהר בלימודו גם לאחר שסיים את לימודו, ונמצא שנכנס לתשעה באב כשהוא שמח, ולכן לומדים רק בענייני החורבן והלכות אבלות שמותר ללמוד בהם בתשעה באב. אך כבר כתב המהרש"ל על מנהגם זה: חלילה לי לנהוג במנהגם שלא ללמוד תורה בערב תשעה באב. והגר"א כתב, חומרה יתירה היא, שהרי עתה בערב תשעה באב אינו נוהג שום דבר האסור בתשעה באב כרחיצה וסיכה, ולמה ננהוג "חומרה" זו שלא ללמוד תורה. גם החיי אדם כתב שחומרה בעלמא היא. ובספר מאמר מרדכי כתב: הוראה זו תמוהה היא בעיני, ואין לחוש לדברים אלו, ואף שאפשר ללמוד בדברים המותרים בתשעה באב, מכל מקום הלא אין אדם לומד אלא במקום שלבו חפץ, ועינינו הרואות לכמה תלמידי חכמים המתרשלים בלימוד התורה בדברים המותרים בתשעה באב, משום שצער הוא להם ללמוד דבר שאינם רגילים בו, ולכן אינני חושש לסברא זו, ודעתי להתיר ללמוד בערב תשעה באב אפילו בחול עד השקיעה, כיון שלא הוזכרה חומרה זו בש"ס ובפוסקים. וכן אני נוהג ללמוד תורה בערב תשעה באב אפילו בחול. ע"כ. וכיוצא בזה כתב בערוך השלחן: ומה שאומרים שיכול ללמוד בדברים המותרים בתשעה באב, אינה טענה, שהרי אנו רואים במציאות שהמפסיק מלימודו הרגיל, אינו לומד עוד. ולכן יש לסמוך על המקילים בשביל ביטול תורה. ע"כ. והגאון בעל חוות יאיר תמה על הרמ"א שאפילו דברים שבצנעה אינם נוהגים בערב תשעה באב, ולמה לא ילמדו תורה כהרגלם, ומנהג זה מנהג בטלנים הוא. גם הגאון יעב"ץ כתב שאין נכון לנהוג כן. ובספר מאורי אור כתב, ומה שכתבו מנהג זה בשם מהרי"ל, כל שאין חתימת מהרי"ל על התשובה, אינו מפיו, והיא תוספת תלמיד. וכן דעת עוד רבים מהפוסקים: מהר"ם מלובלין, תשורת שי, משיב הלכה, אמרי שפר, מרן החיד"א, טהרת המים, גינת ורדים, מהר"א ששון, זכור לאברהם, חיים וחסד חורי, שדי חמד ועוד. וכן נראה דעת המשנה ברורה (סימן תקנג סק"ח) ובביאור הלכה שם. וכתב הגאון רבי רחמים חויתה הכהן, שכיון שזו אבלות ישנה, בודאי שיש להתיר ללמוד תורה כל היום, וכן המנהג פשוט ואין פוצה פה ומצפצף. (רמט)

טיול

אסור לטייל בערב תשעה באב, כדי שלא יבוא לשחוק וקלות ראש, ואפילו אם חל תשעה באב בשבת שדוחים את התענית למוצאי שבת, לא יטייל בשבת. (שלג. ת"ה רכד)

נעליים

מי שאין לו נעלי גומי וכיוצא לתשעה באב, מותר לו לקנות נעליים חדשות, וישתדל לנועלם מעט זמן קודם תשעה באב. (ת"ה קמט)

סעודה המפסקת

הגדרת סעודה המפסקת

הסעודה האחרונה שאוכלים בערב תשעה באב לאחר חצות היום [חצות בערך ב- 12:45] קודם תחילת הצום, היא "סעודה המפסקת" - שבה מפסיקים מלאכול עוד סעודה לפני הצום. אבל סעודה שאוכל קודם סעודה זו, אפילו לאחר חצות, אינה סעודה המפסקת, ואין שייכים בה כל פרטי הדינים דלהלן. (סימן תקנב ס"א)

הנהגת הקדמונים

בגמרא מסכת תענית (ל ע"א) אמרו: כך היה מנהגו של רבי יהודה בן רבי אלעאי, ערב תשעה באב היו מביאים לו פת חרבה [יבשה] במלח, ויושב בין תנור לכיריים [מקום הגחלים והאפר] ואוכל, ושותה עליה קיתון [כלי] של מים, ודומה כמי שמתו מוטל לפניו. וכן כתב הרמב"ם (הלכות תענית פרק ה הלכה ט): "חסידים הראשונים כך היה מנהגם: ערב תשעה באב היו מביאים לו לאדם לבדו פת חרבה במלח ושורה במים, ויושב בין תנור לכיריים ואוכלה, ושותה עליה קיתון של מים בדאגה ושממון ובכיה כמי שמתו מוטל לפניו. וכזה ראוי לחכמים לעשות או קרוב לזה. ומימינו לא אכלנו ערב תשעה באב תבשיל, אפילו תבשיל של עדשים, אלא אם כן היה בשבת". עכ"ל.

על הארץ

המנהג לסעוד את סעודה המפסקת כשיושבים על הארץ, כדי שתראה הסעודה עניה ושפלה. ומטעם זה אסרו חכמים לאכול בסעודה זו שני תבשילים,

כמבואר להלן. אך אין הטעם משום אבלות, שהרי עדיין לא נכנס תשעה באב. ולכן גם אין צריך לחלוץ את נעלי העור בסעודה זו. (רעג)

נשים

גם הנשים שייכות בכל פרטי הדינים שבסעודה המפסקת. (ת"ה רמ)

זימון

לא ישבו שלשה לאכול יחד אלא כל אחד יאכל בפינה אחרת, כדי שלא יתחייבו בזימון. ומכל מקום אם ישבו ואכלו יחד, יזמנו. (עדר)

בשר. עוף.

אף אם ישנם אנשים בחוץ לארץ שעדיין מקילים באכילת בשר לאחר ראש חודש אב, מכל מקום בסעודה המפסקת, אסור מן הדין לאכול בשר. וכן לא יאכלו עוף כלל. ואמרו בגמרא (מסכת תענית ל ע"ב) : כל האוכל בשר ושותה יין בסעודה המפסקת שבערב תשעה באב, עליו הכתוב אומר (יחזקאל לב כז) : "וַתְּהִי עֲוֹנֹתָם עַל עַצְמוֹתָם", [שכל עוונותיהם יהיו על עצמותם ומזומנים לקבל עונש, והעוונות ישברו עצמותיהם (מצודת דוד)]. (רנב)

שניצל סויה או נקניק פרווה - מותר לאוכלם בסעודה המפסקת, ואין לחשוש שאולי יחשדו בו שאוכל מאכל בשרי, מאחר ומצויים שניצלים ונקניקיות פרווה לרוב. (רנו)

יין

אף שהתבאר לעיל שמנהג בני ספרד לשתות יין בשבוע שחל בו תשעה באב, מכל מקום בסעודה המפסקת, אסור לשתות יין. (רנב)

שכר

לכתחילה לא ישתה שכר בסעודה המפסקת. אולם מי שרגיל בסעודותיו במשך השנה לשתות שכר כבירה לבנה וכיוצא, כדי לעורר את תאבונו או שהוא חלש, רשאי לשתות. (רסז)

שני תבשילים

אסרו חכמים לאכול שני תבשילים בסעודה המפסקת, כדי שתראה הסעודה עניה ושפלה. על כן, לא יאכל ביצה קשה וביצה רכה, וכן לא יאכל ביצה מבושלת וביצה מטוגנת, אפילו ששניהם מין אחד, שהרי הם נחשבים שני תבשילים. (רנו, רנז)

שני סירים - אם הוצרך לבשל תבשיל אחד בשני סירים מפאת שבני הבית מרובים, כגון שבישל ביצים קשות בשני סירים, רשאי לאכול ביצה קשה אחת מסיר זה וביצה קשה שניה מסיר זה, שאין זה נחשב שני תבשילים. (רנו)

שני מינים שהדרך לבשלם יחד - כגון: אורז שרבים רגילים לבשלו עם גזר וצימוקים או עם אפונים או עם תפוחי אדמה, וכן ביצה המטוגנת עם בצל, או עם עגבניות ובצל, וכן אם בישל כמה ירקות [תפוחי אדמה, גזר, בצל, קישואים] בסיר אחד, הרי הם נחשבים כתבשיל אחד, ומותר לאוכלם בסעודה המפסקת. (רנח)

סמבוסק - בצק הממולא בתפוחי אדמה או חומוס טחון שמטגנים אותו כך, הרי זה נחשב כתבשיל אחד, ומותר לאוכלו בסעודה המפסקת.

פְּרִיקָסֵיה [בצק מטוגן בשמן עמוק] - מותר לתת בתוכו ביצה מבושלת, ואין זה נחשב כאוכל שני תבשילים, כיון שדרך אכילתו בכך, ובלי המילוי בו, הרי הוא כתפל בלי מלח. (רבנו מאיר המעילי בספר המאורות, שלחן גבוה, ערוך השלחן ועוד. רנט)

עדשים או ביצים - יש נוהגים לאכול תבשיל של עדשים או ביצה מבושלת בסעודה המפסקת, מפני שהם מאכל אבלים. אולם, ברור הדבר שאסור

לאכול גם תבשיל של עדשים וגם ביצה מבושלת, שהרי אסור לאכול שני תבשילים. (רס)

הנוהגים כל השנה לבשל עדשים עם ביצים או אורז עם עדשים, רשאים גם בסעודה המפסקת לאכול כן, שהרי זה נחשב בשבילם כתבשיל אחד, אולם אם אין דרכם כן בשאר ימות השנה, ועושים כן רק עתה כדי לאכול את שני המינים מפני שהם מאכל אבלים, הרי זה נחשב כשני תבשילים, ואין להקל בזה. (רס)

ביצה לאחר הסעודה - האוכלים עדשים או תבשיל אחר ורוצים לאכול ביצה מבושלת לאחר ברכת המזון כדי להראות אבלות על החורבן, ימתינו כמה דקות ואז יאכלו את הביצה, כי אם יאכלוה מיד לאחר ברכת המזון, הרי הם גורמים לברכה שאינה צריכה. (פרי חדש, מזבח אדמה, קרני ראם. רסא)

גבינה, יוגורט, חמאה - אינם נחשבים כתבשיל כלל, ולכן מותר לאכול גבינה עם אטריות, או יוגורט עם אורז, או חמאה עם ביצה וכיוצא, ואין זה נחשב שאוכל שני תבשילים. וכן מותר לאכול כמה ממינים אלו, גבינה וחמאה וכיוצא. (רנט. ת"ה רלה)

דבר הנאכל חי - אף דבר שראוי לאוכלו חי, כתפוחים ועגבניות, אם בשלו הרי הוא נחשב כתבשיל אחד, ואסור לאכול עמו תבשיל נוסף. כי הטעם שלא אוכלים שני תבשילים, משום שבריבוי התבשילים יש כבוד ועונג, והרי עושים מיני תבשילים טובים מדבר שנאכל חי, כמו מדבר שלא נאכל חי. (הראב"ד. רנט)

קינוח סעודה - גם תבשיל הנאכל בסוף הסעודה לקינוח נחשב תבשיל, ואסור לאוכלו בסעודה המפסקת אם אכל בה קודם לכן תבשיל אחר כביצה וכיוצא. (רסב)

דגים

המנהג שלא לאכול דגים בסעודה המפסקת, כמבואר בשלחן ערוך (סימן תקנב ס"ב). ואולם אין המנהג אלא בדגים גדולים שעולים על שלחן מלכים, אבל דגים קטנים כסרדינים קטנים, מותר לאוכלם. (רנג, רנד)

מותר לאכול דג מלוח בסעודה המפסקת, ואינו נחשב כתבשיל. ומותר גם לסחוט עליו לימון כדי להטעימו. ומכל מקום אם צלה אותו, הרי הוא נחשב תבשיל אחד, ואסור לאכול עוד תבשיל בסעודה זו. (רנד)

כבושים

מלפפון, צנון או זיתים כבושים וכיוצא, אינם נחשבים כתבשיל. [ומה שאמרו כבוש כמבושל, היינו לענין שהוא בולע ופולט כמו בבישול, אך אינו נחשב כבישול ממש. (הרוקח, הראבי"ה, ערוך השלחן, טהרת השלחן ועוד)] ויש מחמירים בכבושים שאינם נאכלים חיים כזיתים וחצילים, אבל במלפפונים וכיוצא שראויים להיאכל חיים, אין צורך להחמיר. (רנד)

סלט ירקות בחומץ - מותר לאכול בסעודה המפסקת ביצה מבושלת עם סלט ירקות המתובל בשמן וחומץ. שאין זה נחשב כשני תבשילים. (רנה)

פירות חיים

מותר לאכול פירות חיים אפילו כמה מינים בסעודה המפסקת. (רנח)

מיני מאפה

לא אסרו אלא שני מיני תבשיל אבל שני מיני מאפה מותר. לכן מותר לכתחילה לאכול תבשיל אחד עם לחם או עם כמה סוגי לחמים. וכן מותר לאכול עוגה בשביל לשבוע יותר, אך לא לשם תענוג. (ת"ה רכט. רנט)

תה. קפה. חלב.

מותר לשתות בסעודה המפסקת תה או קפה או חלב חם. וכל שכן מי שרגיל לשתות כן לאחר סעודתו. (רסח)

סעודה המפסקת בשבת

כבר התבאר לעיל שערב תשעה באב שחל בשבת, אוכל ושותה כל צרכו תבשילים מיוחדים מינים ממינים שונים, ואפילו בסעודה שלישית, וישיר זמירות שבת בשמחה וחדוה, כי אסור לערב את אבלות החורבן בשמחה של שבת כלל. והנמנע מאכילת בשר ושתיית יין מחמת האבלות על החורבן, כתב המגן אברהם "עבירה היא בידו". ובסיום הסעודה יזמנו על היין אם הם שלושה, ואין להיזהר בשום פרט מהדינים שנאמרו לעיל בסעודה המפסקת. ורק ישימו לב לסיים את הסעודה כמה דקות קודם שקיעת החמה. (רסג, רסו)

אכילה אחר סעודה המפסקת

אחר שברך ברכת המזון בסיום הסעודה המפסקת, רשאי להמשיך לאכול ולשתות, ואפילו אם חשב בלבו שלא לאכול ולשתות עוד, רשאי לאכול ולשתות לפני השקיעה, כל שלא אמר בפיו שמקבל על עצמו להתענות. ובכל אופן, אף אם קיבל על עצמו בפיו להתענות, ואחר כך הרגיש שהוא צמא ורוצה לשתות, רשאי לעשות התרה על קבלתו בפני שלשה ולשתות. [יקח שלושה אנשים שעדיין לא קבלו את התענית, ויאמרו לו ג' פעמים: "מותר לך, ואין כאן קבלת תענית"], (ערה, רעח)

דין זה דומה, לאדם שקיבל עליו שבת מוקדם [מפלג המנחה, שעה ורבע לפני צאת הכוכבים בשעות זמניות.] ביחידות, דהיינו שאמר "הריני מקבל שבת", ופתאום הוצרך לעשות מלאכה האסורה מן התורה שאין מי שיעשה, שהדין הוא שרשאי לעשות התרה על שקיבל את השבת מוקדם, על ידי שלושה אנשים שעדיין לא קבלו שבת, ויאמרו לו ג' פעמים: "מותר לך, ואין כאן קבלת שבת", ואז יוכל לעשות המלאכה. אולם אם קיבל את השבת בציבור, דהיינו שענה "ברוך ה' המבורך לעולם ועד", אינו יכול לעשות התרה. וגם כאן, שקיבל על עצמו להתחיל את התענית, אין קבלתו חמורה יותר מנדר שמועילה לו התרה. (רעח)

השותה מים שלא לצמאו

מי שאינו צמא, אך שותה הרבה מים לפני הצום, כדי שלא יגבר צימאונו בצום, אינו מברך על שתיית המים, לא ברכה ראשונה ולא ברכה אחרונה, מאחר ועתה אינו נהנה מהם. (סימן רד ס"ז. רעג)

דברים האסורים בתשעה באב

זמן תחילת הצום

בשקיעת החמה של ערב תשעה באב מתחיל הצום. אולם, יפסיק לאכול ולשתות כחמש דקות קודם השקיעה, כדי שלא יכשל באכילה ושתיה באיסור לאחר השקיעה. (מסכת עירובין מא ע"א, שלחן ערוך סימן תקנג ס"ב, והרמ"א סימן תקנב ס"י. רסו)

חמשה עינויים

תשעה באב כולו, משקיעת החמה ועד צאת הכוכבים שלמחרת, אסור באכילה ושתיה, רחיצה, סיכה, נעילת נעלי עור, ותשמיש המטה. וכל הדינים בזה שווים בין לאנשים ובין לנשים. (שג)

אכילה ושתיה

דיני החייבים והפטורים מן התענית [חולה, מעוברת, יולדת, מניקה ועוד], ושאר פרטים השייכים לאכילה ושתיה בתענית, כגון ששכח וברך או שכח ואכל, ואם טעימה מותרת בתענית וכיוצא בהם, הכל התבאר לעיל בתחילת "שער ההלכה". עיין שם.

רחיצה

רחיצה של תענוג

אסור לרחוץ במים חמים או קרים, ואפילו מקצת גופו, ואפילו להושיט אצבעו במים אסור. ומכל מקום לא אסרו אלא רחיצה של תענוג אבל אם ידיו מלוכלכות בעפר וכדומה, או שנטף דם מחוטמו, מותר לרחצם, כיון שאין זו רחיצה של תענוג. (רצ)

רחיצת ידים לאחר בית הכסא

היוצא מבית הכסא, שוטף את ידיו עד סוף קשרי אצבעותיו ומברך "אשר יצר". ואם ידיו מלוכלכות, מותר לרחוץ כל מקום שיש בו לכלוך. ופשוט שאם נצרך לנקביו גדולים, שחייב לקנח במים כמו בכל ימות השנה, כי זהו עיקר הניקיון. ואמנם, אם אין לו מים, יקנח במגבונים. ואם אין לו מגבונים, יקנח בניירות לחים. ואם אין שום אפשרות כזו, יקנח בנייר יבש ויקפיד לנקות היטב היטב. וכמבואר בחוברת "סדר היום בהלכה ובאגדה". (חזו"ע ימים נוראים שיא)

נטילת ידים בבוקר

הקם משנתו בבוקר, נוטל ידיו בכלי שלוש פעמים לסירוגין [דהיינו ששופך מים על יד ימין ואחר כך על יד שמאל, וחוזר כך שלוש פעמים], עד סוף קשרי אצבעותיו, ומברך "על נטילת ידים". וכתבו המקובלים, ואף שמן הראוי היה גם בתשעה באב ויום הכיפורים ליטול ידיו עד סוף הפרק כדרכו בכל השנה, מכל מקום מאחר וביום הכיפורים אין הסטרא אחרא שולטת, לכן די לנו ליטול עד סוף קשרי האצבעות, ובתשעה באב שכל היום שלה בעוונותינו, אינה מקפדת על רוח רעה מועטת שכזו. (רצ, רצג, שסא)

שטיפת פנים בבוקר

לא ירחץ פניו במים בבוקר, ואם יש לו לפלוף על יד עיניו, מותר לרחוץ את המקום המלוכלך בלבד, כיון שאין זו רחיצה לתענוג אלא לניקיון בלבד. (סימן תקנד סי״א. רצג, שסא)

איסטניס - מי שהוא איסטניס ואין דעתו מיושבת עליו כשאינו רוחץ את פניו בבוקר, מותר לו לרחוץ את פניו. ובני אשכנז, מחמירים באיסטניס ביום הכיפורים, ומודים להקל בתשעה באב. (רמח)

שטיפת פנים לכלה

כלה שנישאת מתאריך ט׳ בתמוז והלאה, כיון שבתשעה באב היא בתוך שלושים יום לחתונה, התירו לה חכמים לרחוץ פניה במים, כדי שלא תתגנה על בעלה. (סימן תריג ס״י. ת״ה רנח)

נטילת ידים לברכת כהנים

כהן העולה לדוכן לברכת כהנים, נוטל את ידיו עד סוף הפרק כדרכו בכל השנה, כיון שאין זו אלא רחיצה של מצוה, שכך היו נוטלים הכהנים בבית המקדש. (רצ)

בכל השנה כשנוטלים הכהנים את ידיהם לברכת כהנים, לכתחילה צריך הלוי לשפוך את המים על ידיהם, וקודם לכן נוטל הלוי בעצמו את ידיו, כמבואר בזוהר הקדוש ובשלחן ערוך (סימן קכח ס״ו). ובתשעה באב נוטל הלוי את ידיו עד קשרי אצבעותיו. (רצב)

נטילת ידים לסעודה

הפטורים מן הצום כגון חולה או יולדת או ילדים קטנים, וכן שלושת בעלי ברית שהותר להם לאכול בתשעה באב דחוי, קודם שאוכלים פת, נוטלים ידיהם עד סוף הפרק כמו בכל השנה, כיון שאין זו רחיצה לתענוג אלא לשם מצוה. (רצב)

רחיצה לרפואה

הבא מן הדרך ורגליו עייפות מחמת טורח הדרך, מותר לרוחצם אפילו במים חמים, כיון שאין מטרתו לתענוג אלא לרפואה לחזקם. (סימן תקנד סעיף יד. רצד)

מקוה

אסור לטבול במקוה טהרה בתשעה באב כלל, בין איש בין אשה, ותדחה הטבילה למוצאי תשעה באב. (סימן תקנד ס״ח)

שטיפת פירות

מותר לרחוץ מאכלים במים, כגון שנותן לבנו קטן תפוח ורוחצו קודם לכן, או שרוחץ את המאכלים קודם שמבשלם למוצאי הצום, ואין בזה חשש איסור רחיצה בידיו, כיון שאין רחיצה זו לתענוג. (רצד)

סיכה

שמן, קרם

אסור לסוך בשמן או בקרם בתשעה באב, ואפילו מקצת גופו לתענוג, אבל אם בשביל להעביר את הלכלוך או לרפואה, מותר. (סימן תקנד סט״ו. רצד)

מי בושם, דאודורנט

מותר להתיז ריח טוב על הגוף, כדי להעביר את ריח הזיעה (רצה). אבל אם מטרתו להתענג על הריח הטוב, אסור. (סימן תקנו, סימן תקנט ס״ז. שלט)

נעילת הסנדל

זמן החלפת הנעליים

קודם שקיעת החמה יסיר את נעלי העור וינעל נעלי בד וכיוצא. (שלד)

נעלי עור. ספורט. גומי.

אסרו חכמים לנעול סנדלים או נעליים של עור בלבד, אבל נעלי ספורט [שאינן מעור] או גומי או בד ושאר מינים, אף על פי שנוחים הן יותר מנעלי עור, מותר לנועלן. (רצה, רצט)

דמוי עור

נעליים שאינן עשויות מעור אבל דומות לנעלי עור [סקיי], מותר לנועלן, ואין לחשוש שיחשדו בו שנועל נעלי עור, מאחר שהן נפוצות מאוד ויודעים שהן רק דמוי עור. מה גם שאין לנו לחדש גזרות חדשות מדעתנו שלא אמרום חז"ל. (רצט)

נעלי אצבע

נעלי עץ שיש להן רצועה של עור למעלה, כדי לאחוז את הרגל, מותר לנועלן. כי אין העור בא להגן על הרגל, אלא רק שהרגל תאחז בו ולא תצא מהנעל. אבל נעלי עץ ועליהן עור החופה את הרגל, אסור לנועלן, מאחר והעור בא להגן על הרגל. (שא)

כרית של עור

מותר לעמוד על כרית או בגד של עור, ואין בזה חשש איסור של נעילת נעלי עור. ומכל מקום בתפילת העמידה, לא יעמוד על כרית או מזרן, שזהו דרך גאווה, אבל על שטיח עבה, מותר. וכמבואר בחוברת "סדר היום בהלכה ובאגדה". (רצו)

קטנים

ילדים קטנים מותרים בנעילת נעלי עור. [ומה שאמרו בתלמוד (יומא עח ע"ב) שהחמירו על הקטנים ביום כיפור שלא ינעלו נעלי עור, זהו בזמנם שהיו רגילים ללכת יחפים במשך השנה, לכן לא ינעילם נעליים, שהרי בלאו הכי רגילים ללכת בלי נעליים. אבל היום שירדה חולשה לעולם, ואף הילדים אין דרכם ללכת יחפים, לא החמירו עליהם.] ומכל מקום, מאחר ומצויים לרוב נעליים שאינן של עור או נעלי בית וכיוצא, טוב שינעילו להם מהן. (שא)

חולה

חולה או יולדת בתוך שלושים יום שפטורים מלצום, מותרים בנעילת נעלי עור. אולם אם יש להם נעליים אחרות, ינעלו אותן. (חזו"ע ימים נוראים שיט. ת"ה רסא)

שינה

מיעוט בהנאותיו

ימעט בכבודו ובהנאותיו לצער עצמו בשינה, על כן טוב להניח את המזרן על הארץ ולישון עליו כך. ויש נותנים אבן תחת ראשם. [ורמז לזה מיעקב אבינו שנאמר: "ויקח מאבני 'המקום' וישם מראשותיו", שראה ברוח הקודש את בית המקדש, שנאמר: "מה נורא 'המקום' הזה", וראה גם את החורבן.] ואם רגיל לשכב על שני כרים, ישכב על כר אחד. וכל זה למי שיכול, אבל מי שחלש, אינו חייב בכל זה. (תוספות, ה"ר שמואל מאוויר"א, כל בו, הגהות מרדכי, הגאונים, בית יוסף, סימן תקנה ס"ב)

תשמיש המיטה - אסורים בני הזוג בתשמיש, וכן לא ישנו במיטה אחת. אבל אין צריכים לנהוג בכל דיני הרחקות, אלא אם איננה טהורה, שבלאו הכי אסור. (דש, שו)

תשעה באב שחל בשבת - דוחים את התענית ליום ראשון, ואין נוהגים בשבת שום עינוי מחמשת העינויים הנ"ל, ואפילו דברים שבצנעה כתשמיש המיטה, מותר. [כן פסקו: הגאונים, הרמב"ן, הרשב"א, רבנו מאיר המעילי בספר המאורות, מהר"ם מרוטנבורג, הרוקח, ריקאנטי, רבנו יצחק מקורביל, רבנו אביגדור הכהן צדק, שבולי הלקט, המאירי, שלחן ערוך ועוד רבים מהאחרונים. וכתב הרא"ש שכן משמע בתוספתא להתיר, וכן נוהגים העולם. וכתב הבאר משה שטרן, מאחר ומרן החיד"א שאין דומה לו בבקיאות מנהגי ארץ ישראל כתב להתיר, בודאי שהלכה פסוקה לבני ארץ ישראל כמרן הבית יוסף להתיר. ובשו"ת חוות יאיר כתב: מצאתי במדרשים ראיות ברורות שביום שחל תשעה באב בשבת, לא היו מתים אנשי המדבר, וקצר המצע מלהאריך כאן. וכן משמעות התוספות שכתבו, שבכל ליל תשעה באב היו חופרים את קבריהם, וזהו דוקא בחול,

כי בשבת אסור לחפור הקבר ואינו דוחה שבת. וכן אמרו בש״ס אמר להם הקב״ה אתם בכיתם בכיה של חינם, חייכם אני קובע לכם בכיה לדורות בתשעה באב, והנה בא וראה מה העולם נוהג בתשעה באב שחל בשבת, הלא אין נוהגים בו אבלות כלל, ואדרבה שמחים בו. ומבואר שלא היו מתים אלא כשתשעה באב היה חל בחול. ולכן כשחל בשבת, אף דברים שבצנעה אין נוהגים בו. עכ״ד.]

בני אשכנז נוהגים להחמיר בתשמיש בשבת. אולם אם הזדמנה ליל טבילה בליל שבת, הדבר מותר בהחלט, וכן המנהג. (כן פסקו רוב ככל גאוני אשכנז, ומהם: השל״ה, היעב״ץ, דרך החיים, חיי אדם, החתם סופר, כנסת יחזקאל, ארבעה טורי אבן, בגדי ישע, כבוד חכמים לרבי יהודה לייב, ערוך השולחן, משנה ברורה, דברי מנחם כשר, ציץ אליעזר ועוד.) וכתב הכתב סופר: מאחר ומעיקר הדין אין הלכה כאור זרוע שאוסר תשמיש בשבת נגד כל הראשונים הנ״ל, אלא שמפני כבודו נהגו לאסור, אז כשחל ליל טבילה בליל שבת, אין להחמיר. והוסיף הגאון רבי ידידיה טיאה וייל: והלא יהושע בן נון נענש על שביטל לילה אחד מפריה ורביה. ואף שהאליה רבה הביא דברי מהר״י מברונא שאסר, כל דברו אינו שווה לי, כי מעיקר הדין הדבר מותר, ורק מפני חומרה נוהגים לאסור, ואין להוסיף להחמיר גם בטבילה שחלה בשבת. וכן דעת מר אבי הגאון בעל קרבן נתנאל. ע״כ. ובספר מעשה בצלאל כתב: אף שאנו נוהגים להחמיר כדעת הרמ״א, אבל מצאנו בהרבה מקומות בשלחן ערוך יורה דעה שלצורך הפסד מרובה או סעודת שבת סומכים על דעת המקילים, ואף טבילת מצוה לא גרע מהפסד מרובה. עכ״ד. (דש)

תלמוד תורה

מצות תלמוד תורה

מצות תלמוד תורה שישנה בכל השנה, ישנה גם בתשעה באב, [כן פסקו החכם צבי, מנוחה וקדושה, רבי חיים פלאג׳י, ערוך לנר, השדי חמד, דברי יציב ועוד.] אלא שהלומד תורה כהוגן, התורה משמחת את לבו, שנאמר: ״פקודי ה׳ ישרים משמחי לב״, וכמו שכותב האור החיים הקדוש (דברים כו יא) וזו לשונו: ״אם היו בני אדם מרגישים במתיקות וערבות טוב התורה, **היו משתגעים ומתלהטים אחריה, ולא יחשב בעיניהם מלוא עולם כסף וזהב למאומה**, כי התורה כוללת כל הטובות שבעולם״. והלא תשעה באב הוא זמן מיוחד להתאבל על חורבן בית המקדש ולא זמן של שמחה, לכן לא התירו חכמים ללמוד תורה אלא בדברים שאינם משמחים, כדלהלן. (שיג)

דברים שאינם משמחים

מותר ללמוד במסכת מועד קטן מדף י״ט עמוד א׳ עד סוף המסכת, ששם מדובר על ענייני אבלות. וכן מותר ללמוד במסכת גיטין מדף נ״ה סוף עמוד ב׳ עד דף נ״ח סוף עמוד א׳, ששם מדובר בענייני החורבן. וכן מותר ללמוד בספרים העוסקים בהלכות אבלות, או בספרי איכה, איוב ונבואות החורבן שבספר ירמיה עם מדרשי חז״ל, ורק ידלג את פסוקי הנחמה ואת המדרשים שאינם שייכים לחורבן.

פשוט שמותר ללמוד בתשעה באב ב״שער האגדה״ המובא לעיל, ורק ידלג על פרק חמישי ״נחמו נחמו עמי״, העוסק בענייני נחמה, ביאת המשיח ותחיית המתים, שנזכה להם במהרה בימינו, אמן.

לימוד מוסר

מותר ללמוד בספרי מוסר המעוררים את האדם לשוב בתשובה ולהטיב אורחותיו, שלימוד זה אינו משמח. אבל לא ילמד בספרי מוסר המסתעפים מענין לענין, ומבארים את הפסוקים בדברים המביאים לידי שמחה. כן כתב המאירי: ויראה לי שלא נאסרו דברי תורה לאבל אלא דרך לימוד וגרסה, אבל לעיין בספרים המעוררים לבו של אדם לתשובה, לא נאסר, ולא עוד אלא שראוי לעשות כן. וכן כתבו עוד רבים מהפוסקים. (שטז)

חק לישראל

דבר גדול הוא ללמוד בכל יום בספר ״חק לישראל״ שתקנו רבנו האר״י והחיד״א ז״ל, כדי שילמד בכל יום מכל מקצועות התורה [תורה, נביאים, כתובים, משנה, גמרא, זוהר, הלכה ומוסר], אבל בתשעה באב לא ילמדהו ככל לימוד תורה שאסור ביום זה, וישלים את הלימוד ביום שלפניו או במוצאי תשעה באב. והוא הדין לרגילים לקרוא מעמדות או י״ח פרקי משנה וכיוצא, שישלימו קביעותם בזמן אחר. (שט)

תהילים

לכתחילה לא יקרא תהילים בתשעה באב, ומכל מקום אם קורא בדרך תפילה ותחנונים לרפואת חולה, מותר. וכמו כן, אם אינו בקי ללמוד בדברים המותרים בתשעה באב, רשאי לקרוא תהילים, כדי שלא יתבטל לגמרי מלימוד תורה. (שיא)

כתיבת חידושי תורה

הלומד בדברים המותרים בתשעה באב והתחדשו לו חידושי תורה, או ששמע חידוש תורה בדברים המותרים, מותר לכותבם, שמא ישכחם עד מוצאי תשעה באב, שאין לך דבר האבד גדול מזה, ואין להחמיר בזה כלל ועיקר.

כתב הגר"ח פלאג'י: אחר שהתירו מלאכת דבר האבד בתשעה באב, בודאי שמותר לכתוב כתבים בלי שינוי, ופסקים וחידושים מדברים המותרים בתשעה באב, שאין לך דבר האבד גדול מזה. וכן פסקו: מאורי אור, שלחן גבוה, קמח סולת, יפה ללב, מהרש"ם ועוד. ומה שכתב השערי תשובה, שכיון שתשעה באב הוא רק יום אחד, אין חשש שישכח את חידושו. אין זה מוכרח כלל, שפעמים יש חידוש שכולל כמה פרטים ואפשר שאם לא יכתבנו מיד, ישכח פרט אחד או יותר. ובפרט לפי מה שכתב הטורי זהב: "ונראה להוסיף טעם להתיר כתיבת חידושי תורה בחול המועד אף בלי טעם שכחה, כיון שכל עת ורגע מוטל על האדם לעמול בתורה ולחדש בה כפי יכולתו, אם כן אין שייך לומר בזה שימתין עד לאחר המועד ואז יכתוב החידוש, שאותו זמן יהיה עליו חיוב אחר שיחדש עוד חידושים אחרים. ואם יתעכב בכתיבת החידושים שלמד תוך המועד, יצטרך ללמוד שנית מה שלמד כבר ולזכור מה שחידש אז, ויתבטל מלימוד חידושים אחרים באותה שעה, ואין לך דבר האבד גדול מזה שמאבד הזמן". וכל זה שייך גם בתשעה באב ובאבל, כשמחדש חידושים בענייני אבלות. והמחמיר בזה, הרי זו חומרה שמביאה לידי קולא, שמפסיד חידושיו בידים והרי זה הפסד שלא חוזר, ואפשר שתחלוף השעה שזכה בה להוציא יקר מזולל. וכבר האריכו חז"ל בערך הכותב חידושי תורה, וכמבואר בשו"ת מן השמים: "אוהב ה' שערים המצויינים בהלכה, כשמחדשים חידוש בהלכה ומעמידים אותה על בירור, אותם שערים נאהבים לפני המלך הגדול, יותר מכל משכנות יעקב המקיימים בהם שאר המצוות. וכל מי שמחשב מחשבות וסובר סברות, בהלכות החמורות ובפסקים החמורים, נאהב ונחמד לפני המלך העליון, והדברים והמחשבות ההם, הם כמרגליות היקרות בעיניו. ואם על אבידת ממונו, הותר לעשות מלאכה במועד, כל שכן שיש לחוס על אבידת המרגליות היקרות האלו, לכתבם ולחתמם למען לא יאבדו, והכותב והחותם יקבל שכר עליהם". (שו"ת יביע אומר חלק ב חלק יורה דעה סימן כו אות ט. שכח, ת"ה רסח)

מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט"א התחיל לחבר את ספרו "חזון עובדיה" על הלכות אבלות [ג' חלקים] בעת שישב שבעת ימי אבלות על אחיו רבי אברהם ז"ל, כפי שסיפר בהספד שבליל השבעה שהתקיים במוצאי שבת בשיעורו הקבוע בלווין. ועיין בהקדמה לספרו "חזון עובדיה" על הלכות אבלות חלק א' שכתב: והנה בכ"ח לחודש תשרי תשס"ט נפטר לבית עולמו אחי היקר אוהב התורה ולומדיה רבי אברהם נוחו עדן, ובשבעת ימי האבלות למדתי במסכת מועד קטן פרק שלישי ובטור ושלחן ערוך יורה דעה הלכות אבלות, ואז עלה בדעתי לחבר את הספר הנוכחי בהלכות אבלות לזכות את הרבים. עיין שם.

ובעוונות הרבים, כשנפטר הרב הגדול מזכה הרבים רבי יעקב יוסף זצ״ל בנו של מרן שיבדל לחיים טובים וארוכים אמן, זכינו בימי השבעה להיכנס אצל הקודש פנימה, לנחם את מרן, ומה מרגש היה המחזה, בראות את אהבת התורה היוקדת בקרבו, שעל אף צערו הגדול שנפטר בנו שהיה מזכה הרבים גדול מאוד, זכינו לראותו היאך כל כולו שקוע בעסק התורה ויושב וכותב את חידושיו אשר עלו לו תוך כדי לימודו בהלכות אבלות, וכמו שפסק בספרו שו״ת יביע אומר (חלק ב חלק יורה דעה סימן כו) להתיר לכתוב חידושים, וזו לשונו : מותר לאבל לעיין היטב בהבנת הענין בדברים המותרים לו, כגון פרק שלישי במסכת מועד קטן והראשונים שעליו, והלכות אבלות בטור ובית יוסף ושאר פוסקים. ואם בדרך לימודו השיגה ידו כמה חידושים, מותר לו לכתבם. עיין שם.

החברותא

בספר ״רבנו האור לציון״ על הגאון האדיר רבנו בן ציון אבא שאול זצ״ל (עמוד 90) מספר : ההערכה ההדדית בין השניים, [הבחורים הנפלאים הגאון רבי עובדיה יוסף והגאון רבי בן ציון אבא שאול,] הביאה עד מהרה לקביעת חברותא ללימודים. חברותא בהתמדה עצומה, בשקידה נלהבת, בניצול הזמן באיכות כבכמות. כל שעה היתה בת שישים דקות לימוד, וכל דקה בת שישים שניות גדושות. ״כשהיינו לומדים יחד״, שח רבנו בן ציון לימים, ״היינו לומדים עשרה דפים בעיון וארבעים דפים בבקיאות, בעל פה״.

כך שקדו השניים על תלמודם בין הסדרים. וסיפר רבנו : היינו מתפללים בבית הכנסת ״אוהל רחל״ עם הנץ החמה, ונשארים ללמוד דף גמרא בחורף, ושניים ושלוש דפים בקיץ. רצים הביתה לארוחת בוקר חפוזה, ״פת שחרית״ בשבע דקות - מנטילת ידיים ועד לאחר ברכת המזון, וממהרים להיוועד וללכת יחדיו. בדרך היו חוזרים בעל פה על הדפים שלמדו בבוקר, וציין בהתפעלות : ״פלא! דף גמרא שלמדנו זה עתה לראשונה, היה אצל חכם עובדיה כמונח בכיסו!״

והפטיר : ״הרבה מסכתות שנינו כך!״

כך למדו בימים ולמדו בלילות. ולמדו בימי שישי עד לצפירה, ולקראת צום תשעה באב - היום בו נאסר לימוד התורה משמחת הלב מחמת אבל החורבן, רק

דיני אבלות מותרים בו בלימוד - היו השניים מתחילים ביום ז׳ לחודש אב בלימוד מסכת מועד קטן, בדיני חול המועד, וליום תשעה באב מגיעים לפרק השלישי העוסק בדיני אבלות, רחמנא לצלן. כך, שגם יום זה יהיה קודש לתלמוד תורה, בדברים המותרים בו. ואירע ששנה אחת התעמקו בסוגיות עד להלכה הפסוקה, ולא הספיקו לסיים את המסכת ביום הצום - ובצאתו לא הלכו לאכול עד שסיימו את המסכת, והיתה אכילתם סעודת מצוה!

כעבור שנים רבות, השתתף רבנו בסעודת סיום מסכת מועד קטן שערך מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט״א. כשנתבקש לשאת דברים, אמר: ״מסכתות רבות למדנו בצעירותינו בצוותא, וחזרנו עליהם כמה פעמים. אין פלא שהיו שגורות בפינו. אבל למסכת מועד קטן הקדשנו רק את שלושת הימים, ז׳ אב עד תשעה באב, פרק ליום ולמחרת שבנו לסדרי לימודינו הרגילים. וידועים דברי רבותינו, שהלומד ואינו חוזר כזורע ואינו קוצר. ומפעם לפעם, בעת לימודינו, עלו סוגיות במסכת זו. ויכולני להעיד שהיתה שגורה על לשונו של חכם עובדיה שליט״א מילה במילה, לא נשתכח ממנו דבר!״

עוד סיפר רבנו על ידידו שאף בשעה שהיה מתגלח בבחרותו, היה אוחז ספר בידו... ״תלמדו מחכם עובדיה״ היה אומר לתלמידיו, לזרזם בשקידה וניצול הזמן.

הכנת הקריאה בתורה

מותר לחזן הקורא בתורה להכין את הקריאה של שחרית ומנחה בתשעה באב (הרמ"א סימן תקנד ס"ד). כיון שהוא צורך הרבים לאותו יום. אבל אין הטעם בגלל שקריאה זו נחשבת מהדברים הרעים שמותר ללמוד בהם בתשעה באב, שהרי רק כמה פסוקים ראשונים בפרשת "כי תוליד בנים" אפשר להחשיבם מהדברים הרעים, אבל שאר הקריאה, והקריאה של מנחה ["ויחל משה"] אינם נחשבים דברים רעים כלל, ואסור ללמוד בהם בתשעה באב. (יהודה יעלה אסאד. שפז)

שאילת שלום

איסור אמירת "שלום"

הרואה את חברו בתשעה באב לא יאמר לו "שלום", כדרך שרגילים בני אדם לומר זה לזה תמיד. ומי שלא ידע שאסור לומר "שלום" ואמר "שלום" לחברו, ישיב לו חברו בשפה רפה ובהכנעה, כדי שיבין שאין שאילת "שלום" בתשעה באב. (סימן תקנד ס"כ. של)

"שאילת שלום" האסורה, היינו אפילו אמירת "שלום" לבדה, ולא דוקא ששואל את חברו "מה שלומך" וכיוצא.

כן מבואר בגמרא (מועד קטן כא ע"ב), וכתב הריטב"א, למדנו מכאן שאפילו אמירת "שלום" לבד, אסורה, ולא רק לשאול בשלומו ממש אסור, כמו שרבים חשבו. וכן כתבו רבנו יחיאל מפאריש, נימוקי יוסף, המאירי, המרדכי, הגהות מיימוניות, הב"ח, הגר"ש קלוגר ועוד (חזו"ע אבלות ח"ב רמה). וכתב המגן אברהם שכן מפורש בטור בשם הירושלמי שאסור לומר "שלום עליכם", וכן אמרו בתלמוד שלא יאמר תלמיד לרב "שלום עליך רבי". וכתב הש"ך (יורה דעה סימן שפה סק"ב) שלא נכון לומר שמה שאנו נוהגים לומר "שלום", אינו נקרא "שאילת שלום" שהיתה נהוגה בימיהם, שלא מצאנו לשום פוסק שחילק כן.

כתב המשנה ברורה (ס"ק מב): אם רואה עם הארץ הבא לנגדו ומן הסתם יאמר לו "שלום", יקדים להודיע לו שהיום תשעה באב ואסור לומר "שלום", ובכך לא תהיה לו איבה עליו.

מעלת אמירת "שלום" לחברו

מכל הנ"ל ניתן ללמוד כמה חשובה וגדולה אמירת "שלום" בין אדם לחברו, שאפילו בתשעה באב שאנחנו יושבים דווים ונאנחים כאבלים ולכן אסרו חז"ל לומר "שלום", בכל זאת התירו לענות לאדם שאינו בקי בהלכה, כדי שלא תהיה לו איבה. ואמרו חז"ל (מסכת ברכות יז ע"א): לעולם יהיה אדם: מענה רך, משיב חמה, **ומרבה שלום עם אחיו ועם קרוביו ועם כל אדם, ואפילו עם נכרי בשוק, כדי שיהא אהוב למעלה ונחמד למטה, ויהיה מקובל על הבריות**. אמרו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הקדימו אדם שלום מעולם ואפילו נכרי בשוק. והלא הקורא קריאת שמע ופתאום נכנס אפילו אדם פשוט ואמר לו "שלום", התירו חז"ל להשיב לו "שלום" בין פרק לפרק (שלחן ערוך סימן סו ס"א). והנה ציותה התורה על אבני המזבח (שמות כ כב): "לא תניף עליהם ברזל", משום שהמזבח מאריך ימיו של אדם, ואין בדין שיונף המקצר [הברזל] על המאריך. ועוד, שהמזבח מטיל שלום בין ישראל לאביהם שבשמים, לפיכך לא יבוא עליו ברזל שכורת ומחבל. והרי דברים קל וחומר, ומה אבנים שאינן רואות ולא שומעות ולא מדברות, בגלל שמטילות שלום אמרה תורה "לא תניף עליהם ברזל", **המטיל שלום בין איש לאשתו, בין משפחה למשפחה, בין אדם לחברו, על אחת כמה וכמה שלא תבוא עליו פורענות** (רש"י). וכיוצא בזה אמרו במסכת דרך ארץ (פרק שלום הלכה יא) על הפסוק (שופטים ו כד): "וַיִּבֶן שָׁם גִּדְעוֹן מִזְבֵּחַ לַה', וַיִּקְרָא לוֹ ה' שָׁלוֹם", ומה מזבח שאינו לא אוכל ולא שותה ולא מריח, ולא נבנה אלא לכפרתם של ישראל נקרא "שלום", מי שהוא אוהב שלום, ורודף שלום, ומקדים שלום, ומשיב שלום, ומטיל שלום בין ישראל לאביהם שבשמים, על אחת כמה וכמה. ע"כ.

אמרו חז"ל (מסכת יומא ט ע"ב): מקדש שני, שהיו עוסקים בתורה ובמצוות ובגמילות חסדים, מפני מה חרב? **מפני שהיתה בו שנאת חינם**. ללמדך ששקולה שנאת חינם כנגד שלש עבירות החמורות: עבודה זרה, גילוי עריות, ושפיכות דמים. על כן, מה רבתה מעלת אמירת "שלום" לשכנים ולמכרים, ולא כאותם שמתנכרים לבני אדם ועושים עצמם כמי שאינם מכירים אותם, ואפילו "שלום" לא מוציאים מפיהם. והלא הלל הזקן אמר (אבות פ"א מי"ב): "הוי מתלמידיו של אהרן, **אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבם לתורה**", שעל ידי אהבת הבריות, יוכל לקרבם לתורה. וכל שכן שיש לתלמיד חכם להקפיד בזה, שהרי אמרו (מסכת ברכות סד ע"א): תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם. וזו לשון אליהו הנביא זכור לטוב (תנא דבי אליהו רבה פרק כו): "כך אמר להם הקב"ה לישראל: בני אהובי, כלום חיסרתי לכם דבר, ומה אני מבקש מכם? הא איני מבקש מכם אלא: "שתהיו אוהבים זה את זה, ותהיו מכבדים זה את זה...". ולא לחינם סיים רבי יהודה הנשיא את ששה סדרי משנה בלשון זו: "לא מצא הקדוש ברוך הוא כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום, שנאמר (תהלים כט): "ה' עֹז לְעַמּוֹ יִתֵּן, ה' יְבָרֵךְ אֶת עַמּוֹ בַּשָּׁלוֹם". ישמע חכם ויוסף לקח.

בוקר טוב

מותר לומר "בוקר טוב" או "ערב טוב", שאין זה בכלל שאילת שלום. (תרומת הדשן. של)

איך המרגש

מותר לשאול את חברו איך הוא מרגיש מהתענית, ואין זה בכלל שאילת שלום. (של)

דורון

לא ישלח דורון לחברו בתשעה באב, שהרי זה בכלל שאילת שלום, אבל אם חברו נצרך לדבר, כגון מאכל למוצאי התענית, וכל שכן אם הוא תלמיד חכם שמצוה גדולה להחזיקו, מותר לשלוח לו. (שלא)

טיול

כתב מרן השלחן ערוך (סימן תקנד סכ״א) : לא ילך ויטייל בשוק, כדי שלא יבוא לידי שחוק וקלות והיתול. וכתב רש״י, מי יקל ראשו בתשעה באב ליהנות מטיולים ולעסוק בדברים בטלים (סידור רש״י, מחזור ויטרי). ועוד, כי הטיול מסיח דעתו מלחשוב על אבלות החורבן (גינת ורדים). והגאון המקובל רבי חיים כהן [תלמידו של רבי חיים ויטאל מחבר ספר ״טור ברקת״] באר על פי מדרש איכה : אמר הקב״ה למלאכי השרת, מלך שמת לו בנו מה הוא עושה? אמרו לו יושב ודומם, אמר להם כך אני עושה, שנאמר : ״ישב בדד וידום״. והרי הטיול בשוק אינו בגדר יושב ודומם כלל. (שלג, שמ)

אסור לטייל בתשעה באב גם כשהולך לבדו ולא רק כשהולכים חבורה יחד. (הגר״ח פלאג״י. ת״ה רעא)

בית הקברות, מערת המכפלה, הכותל

יש נוהגים בגמר תפילת שחרית וקריאת מגילת איכה והקינות, ללכת לבית הקברות ולבקש מהנפטרים שיתפללו עלינו לפני בורא עולם שיאמר די לצרות עם ישראל, ויגאלנו גאולה שלימה בקרוב ובנחת. (תוספות, בית יוסף והרמ״א סימן תקנט ס״י)

כתב השל״ה : לא ילך לבית הקברות בחבורה גדולה, כי אין זה אלא טיול, וגם מביא לידי שיחת חולין ומסיחים דעתם מהאבלות, ולכן ילך יחידי או עם בני אדם שלא יפסיקו מלדבר בענין החורבן ובענייני אבלות. (משנ״ב סימן תקנט ס״ק מא. שצב)

על כן, אותם ההולכים בתשעה באב למערת המכפלה או לשריד בית מקדשנו ״הכותל המערבי״, ופוגשים שם את חבריהם, ומפטפטים עמם על כל מיני חוויות, בודאי שאיסור חמור הוא ואין היתר לזה כלל ועיקר.

צידוק הדין

בני אשכנז נוהגים שלא לומר צידוק הדין בכל יום שאין אומרים בו תחנון, ולכן אין אומרים אותו גם בתשעה באב. אבל לבני ספרד יש לנהוג כדעת מרן השלחן ערוך (יורה דעה סימן תא ס״ו) שאומרים צידוק הדין אפילו בראש חודש וחול המועד ויום טוב שני של גלויות, וכל שכן בתשעה באב, אלא אם כן במקום שידוע שנהגו אחרת. (שצג. חזו״ע אבלות א צא)

לקיחת תינוק

מאחר ויום זה אסור בשמחה, על כן אין לקחת תינוק בחיקו, פן יביאנו לידי שחוק, כמו שפסק מרן השלחן ערוך בהלכות אבלות (יורה דעה סימן שצא ס״א). אולם, תינוק הבוכה, בודאי שמותר לקחת אותו ולהרגיעו (תשובות והנהגות. שלג). וכן ברור שמותר לטפל בתינוק בכל הנצרך לו, רק בלי לשחוק עמו כדרכו במשך השנה.

מלאכה

לילה ויום

נהגו שלא לעשות מלאכה בתשעה באב כל היום, כדי שלא להסיח דעת מהאבלות על חורבן בית המקדש (תרומת הדשן). ועוד, כי העושה מלאכה אינו מרגיש כל כך בתעניתו. וגם שמא יטרח מדי, ולא יוכל להשלים את התענית עד סופה (המכתם, ארחות חיים). אבל בליל תשעה באב, מותר לעשות מלאכה, ואין מנהג להחמיר בזה כלל.

(הגאון רבי יצחק אליקים בספרו יצחק ירנן [לפני כ-250 שנה] כתב שהוא תמה על המגן אברהם שתקע עצמו לאסור מלאכה בליל תשעה באב, וגם הגאון רבי רפאל אשכנזי דחה בשתי ידים חומרה זו. וכן פסקו הגאון שואל ומשיב, שונה הלכות, מכתב לחזקיהו, מאורי אור, פני דמשק, יד דוד, ערך השלחן, עושה שלום, ושכן דעת הרמב"ם והטור ומרן השלחן ערוך.) וכתב האור זרוע: איסור מלאכה בתשעה באב אינו אלא משום מנהג כמבואר במשנה, וכל זה דוקא ביום, אבל בלילה אין מנהג בשום מקום שלא לעשות מלאכה. ואפילו אם נהגו, אינו מנהג. ורק האבל שאסור במלאכה מן הדין, מה לי ביום ומה לי בלילה. ע"כ. וסיים מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט"א: בהגלות נגלות לפנינו דברי רבנו האור זרוע שבליל תשעה באב, אין שום איסור בעשיית מלאכה, ואפילו במקום שנהגו איסור אינו מנהג ורשאים לבטלו, כך היא ההלכה. והפוסקים האחרונים שהחמירו בזה, נעלם מהם דברי האור זרוע. וכבר מצאנו לרבים מן האחרונים שכתבו להקל כנזכר לעיל, והלכה כמותם שכיוונו לאמת. ע"כ. (שיח)

חצות היום

יש מבני אשכנז שנהגו להקל לעשות מלאכה לאחר חצות היום (הרמ"א סימן תקנד סכ"ב). אבל כבר כתב בספר חיי אדם שראוי לכל ירא שמים שלא לעשות מלאכה כל היום, כדי שלא יסיח דעתו מהאבלות. (ת"ה רעא)

סימן ברכה

כתב מרן השולחן ערוך (סימן תקנד סכ"ד): "כל העושה מלאכה בתשעה באב, אינו רואה סימן ברכה מאותה מלאכה". (שכא)

אמר רבי עקיבא: כל העושה מלאכה בתשעה באב - אינו רואה סימן ברכה לעולם. וחכמים אומרים: כל העושה מלאכה בתשעה באב ואינו מתאבל על ירושלים - אינו רואה בשמחתה, שנאמר (ישעיה סו י): "שִׂמְחוּ אֶת יְרוּשָׁלַם וְגִילוּ בָהּ כָּל אֹהֲבֶיהָ, שִׂישׂוּ אִתָּהּ מָשׂוֹשׂ כָּל הַמִּתְאַבְּלִים עָלֶיהָ". (מסכת תענית ל ע"ב)

מכירת סחורה

לא רק מלאכה ממש נהגו לאסור בתשעה באב, אלא גם למכור סחורה כדי להרוויח, אסור. (סימן תקנד סעיף כב. שכב)

דבר האבד

מלאכה שיש בה דבר האבד, או סחורה שאם לא ימכרנה עתה יפסיד, או שיפסיד אם לא יקנה עתה חפץ זה הנמכר בזול, הרי זה מותר בתשעה באב, וכדין עשיית מלאכה בחול המועד. (סימן תקנד סעיפים כב, כג. שכב, שכו)

חנויות

בעלי חנויות מכולת וכיוצא, מותרים לפותחן בתשעה באב אפילו בבוקר, כיון שהם צורכי אוכל נפש לקטנים שאינם צמים. (שכב)

כתיבה

כתיבה רגילה שלנו [שלא מקפיד שתהיה מתוקנת ויפה] או כתיבה במחשב, הרי זה מעשה הדיוט, ומותרת בתשעה באב, כל שיש בה צורך היום. וכן מותר לבעל מכולת לרשום מי שקנה ממנו בהקפה וכיוצא. (שכז)

בניה של מצוה על ידי גוי

הבונים בנין של מצוה כבית הכנסת ובית המדרש או מקוה טהרה וכיוצא, על ידי פועלים גויים, פשוט שמותר להם להמשיך לבנות בתשעה באב, ואין להפסיק אותם כלל ועיקר. שהרי אפילו בחול המועד מותר להם להמשיך לבנות, כיון שזה "שבות דשבות במקום מצוה", שהרי האיסור לבנות אינו מן התורה, ואמירה לגוי מדרבנן, ובמקום מצוה מותר. ועיין עוד בהלכה הבאה. (שכט) ועיין בסוף החוברת "השבת בהלכה ובאגדה" בביאור מושג זה.

בניית בית על ידי גוי

הבונה את ביתו על ידי פועלים גויים, מותרים הם להמשיך בעבודתם בתשעה באב. כי לא אסרו לישראל לומר לגוי לעשות מלאכה, אלא בשבת, יום טוב וחול המועד, שאלו ימים קדושים, ואף חול המועד נקרא בתורה "מקראי קודש", אבל בתשעה באב עצמו שאין איסור מלאכה בו אלא מתורת מנהג, מותר לעשותה על ידי גוי. (סימן תקנד סכ"ב. פרי מגדים, בית דוד, שלחן גבוה, אוהל יצחק חסיד, חקרי לב, תפארת אדם, ארחות חיים החדש, זכור לאברהם.) (שכח)

הכנת הסעודה ללילה

כתב מרן השלחן ערוך (סימן תקנט ס"י): נוהגים שלא להכין את צורכי הסעודה למוצאי תשעה באב עד לאחר חצות היום [בערך: 12:45]. (שכד)

הרחת בשמים

אין להריח בשמים בתשעה באב, משום שצריך למעט בתענוגים. (בית יוסף ושלחן ערוך סימן תקנו, וסימן תקנט ס"ז, דרכי משה, שיורי כנסת הגדולה, כנסת הגדולה, השל"ה, גינת ורדים, מרן החיד"א, מטה אפרים, מכשירי מילה לגאון רבי אליהו שמאע, ויאמר יצחק, משחא דרבותא, סדר היום, מטה יהודה עייאש ועוד. שלט)

ואף על פי שאין הרחת בשמים בכלל חמשה העינויים האסורים בתשעה באב, מכל מקום יש לאסור את ההרחה משום תענוג, ולא גרע ממה שאסור לטייל בתשעה באב. אבל יום הכיפורים מצוה לכבדו בבגדים נאים וכיוצא, וכיון שאין בזה איסור משום עינוי, מותר להריח הבשמים. (גינת ורדים, משחא דרבותא. שם)

התפילות בתשעה באב

על הארץ

מליל תשעה באב עד למחרת בחצות היום, אין יושבים על כיסאות או ספסלים אלא על הארץ, בין בבית ובין בבית הכנסת. ולאחר חצות היום, המנהג לשבת על הכיסאות. (שנג)

גובה המושב

יש להתיר לשבת על שרפרף או כרית שגובהם מעט פחות משלושה טפחים [24 ס״מ]. שכל שיושב כך סמוך לארץ, נחשב כיושב על הארץ ממש. (עדר. חזו״ע הלכות אבלות ח״ב רנח)

״מפני שיבה תקום, והדרת פני זקן״

מצות עשה מן התורה לקום מפני אביו או רבו המובהק [שרוב ההלכות למעשה למד ממנו] או גדול הדור, ואפילו ראהו ממרחק גדול. וכמו כן, חובה מן התורה לקום מפני זקן מגיל שבעים שנה או מפני רבו או תלמיד חכם מורה הוראה הבקי בהלכה, כשהגיע לתוך ארבע אמותיו [2 מטר]. [וכתב התשב״ץ (ח״א סימן קמו): גדר תלמיד חכם הוא: מי שהגיע להוראה, וראוי לדרוש ברבים, ותורתו אומנותו, ופרקו נאה, ויש בו יראת שמים, ושמו טוב ואהוב.] וגם בתשעה באב שיושבים על הארץ חובה לעמוד מפניהם, וכן המנהג פשוט. (כן פסקו מרן החיד״א, הגר״ח פלאג׳י, קמח סולת, זכור לאברהם, ויאמר יצחק ועוד. שלב. ועיין יחוה דעת ח״ג סימן ע)

פרוכת

נוהגים להסיר את הפרוכת מארון הקודש מליל תשעה באב עד לתפילת המנחה. והטעם בזה על פי מה שאמרו במדרש איכה על הפסוק (ב יז): ״עָשָׂה ה׳ אֲשֶׁר זָמַם בִּצַּע אִמְרָתוֹ״, מלמד שכביכול קרע ה׳ את בגדי מלכותו [אִמרתו לשון בגד]. (שנג) ואף אותם בתי כנסת שלא תלו פרוכת על ההיכל מבחוץ כפי שצריך להיות לכתחילה ותלו אותה בפנים, יסירו אותה. (עיין שו״ת יחוה דעת חלק ו סימן ט)

ליל תשעה באב

מיעוט אורה

ממעטים בתאורה בתפילת ערבית, ומשאירים רק כדי הצורך לקריאת איכה והקינות. (שנג)

קול בכי ונהי

מתפללים ערבית בקול בכי ונהי, אך קריאת שמע בלבד יקראו בטעמי המקרא. (שנג)

"נחם"

אומרים "נחם" בברכת "בונה ירושלים" שבכל תפילות תשעה באב: ערבית, שחרית ומנחה. (כמבואר בתלמוד ירושלמי, וכן פסקו: רב עמרם גאון, תשובת הגאונים, אור זרוע, רבנו יהודה אלברצלוני, הרמב"ם, ארחות חיים, כל בו, הרא"ש מלוניל, המחכים, רבנו שמואל מאיורא, האשכול, רבנו יצחק אבן גיאת, המכתם, הריטב"א, רבנו ירוחם, המאירי, צדה לדרך. וכתב הרא"ש: "כל ימי תמהתי למה נהגו באשכנז שאין אומרים "נחם" אלא בתפילת המנחה של תשעה באב, והרי מכיון שאמרו שבתשעה באב צריך להזכיר מעין המאורע, מסתמא יש לאומרה בכל התפילות, בערבית שחרית ומנחה, כמו שאמרו לגבי ראש חודש, חנוכה ופורים ותעניות". והביאו בנו רבי יעקב בעל הטורים וכתב: וכן כתב רבנו יהודה אלברצלוני שיש להזכיר מעין המאורע "נחם", בערבית שחרית ומנחה. וכן פסקו מרן השלחן ערוך, מהריק"ש, הגאון המקובל הרב טור ברקת (תלמידו של רבי חיים ויטאל), מהר"י הכהן, פרי חדש ושכן מנהג ירושלים, החיד"א, שלמי צבור, תפלה לדוד עמאר, ברכות המים ועוד. שנז)

מנהג בני אשכנז לומר "נחם" במנחה בלבד. (שנז)

שכח - ולא אמר "נחם", יאמר בברכת "רצה" במקום שאומרים "יעלה ויבוא". ואם טעה ואמר בברכת "שומע תפלה" יצא, ואין צריך לחזור ולומר שוב ב"רצה". ואם לא אמר כלל, יאמר בסוף התפילה לפני "יהיו לרצון" האחרון. ואם גם שם לא אמר, אינו חוזר. (שעה)

כל המשנה ידו על התחתונה

אין לשנות מנוסח אמירת "נחם" כלל ועיקר, כי הכל תוקן מרבותינו הקדושים אנשי כנסת הגדולה בסודות עליונים ונשגבים מאתנו, ומי הוא זה ואיזהו בדורות אלו שיכול להרהיב עוז "לתקן" ולשנות מנוסח שתיקנו הם, אשר רוח ה' דיבר בם ומילתו על לשונם, ובכל תיבה ותיבה ובכל אות ואות גנוזים בהן סודות נשגבים ומופלאים, ודברי קודשם מיוסדים על אדני פז. זאת ועוד, הלא עדיין בעוונות הרבים מקום המקדש וסביבותיו נתונים ביד זרים שונאי ישראל, וירושלים העתיקה עודנה מלאה גילולי עבודה זרה בכמה כנסיות טמאות, ואשר על ידי כומריהם ומנהיגיהם דם ישראל נשפך כמים בכל הדורות, ובסביבות המקדש קבורים ישמעאלים, סביב רשעים יתהלכון. וגם לכל עם ישראל אסור מן התורה להיכנס להר הבית משום טומאת מת, והערבים מכניסים פגרי מתיהם אל המקום המקודש לנו ביותר. ומסופר בזוהר הקדוש, כי פעם ראו החכמים את רבי אלעזר בן ערך שהיה יושב ובוכה, וכשנשאל לפשר הדבר, אמר אני בוכה על אבן השתיה שבתוך בית המקדש. ואמר: "אוי אבן הקדושה העולה על כל קדושה, היאך עתידים אומות העולם לזלזל בך ולהושיב את מתיהם הטמאים עליך לטמאות את המקום המקודש, כי אנוכי הרואה שעל אבן השתיה עתידים לתת האומות את פגריהם, ומי לא יבכה על כך, אוי לאותו הדור שיתרחשו בו דברים אלו". ע"כ. ועיקר ישובה של ירושלים שהיה בצד דרום של בית המקדש, מאוכלס עדיין על ידי הערבים שונאי ציון. וכמה בתי כנסת שהיו לתפארת בעיר העתיקה, עודם חרבים ושוממים. ומלבד כל זה גם המצב הרוחני של ירושלים הוא בשפל המדרגה, כי מה מאוד ידאב כל לב החרד לדבר ה' על התפרקות כמה מן הדור מחיי תורה ומצוות, חינוך אלפים ורבבות מילדי ישראל ללא תורה וללא מצוה, והרס חומת הצניעות והמוסר, וריבוי חילולי השבת ועוד כהנה, והפרת סדרי הכשרות, בושנו וגם נכלמנו כי שודדו ארמונותינו ארמונות תורתנו הקדושה, ותפילתנו ותחינתנו לה' יתברך, שישוב ירחמנו יכבוש עוונותינו ויגאלנו גאולת עולם במהרה בימינו, אמן. (שו"ת יחוה דעת ח"א סימן מג. שעז)

״תָּבוֹא לְפָנֶיךָ תְּפִלָּתִי, הַטֵּה אָזְנְךָ לְרִנָּתִי, כִּי שָׂבְעָה בְרָעוֹת נַפְשִׁי״

(תהלים פח ג)

אומר המגיד מדובנא (אוהל יעקב פרשת וילך) משל לאדם שבא לבית רעהו ושמע את בנו הקטן שמח ומתהלל כי יש לו תפוח אדמה לאכול, מיד נעשה לבו מר עליו מאוד, עד כמה גדלה דלותו ועניותו של רעהו אם התינוק שמח כל כך בהשיגו ירק אחד. וזהו שאמר דוד המלך ״תבוא לפניך תפילתי״, ואם רצונך לדעת את מעמדי ״הטה אוזנך לרינתי״, שמע נא על מה אני מנגן ומזמר, כי בהשיגי איזה מנוחה מעט מן המעט, אז תרב ותגדל שמחתי וששוני אשר באמת היא דלה ורזה עד מאד, וזהו ״כי שבעה ברעות נפשי״.

שוב משל לאדם שהיה הולך בדרך עם בניו ותעו במדבר והיו מוכרחים לאכול עשב הארץ ואחר אכלם היו מרגישים כאב גדול במעיהם. והנה פעם בא אליו אחד מבניו והוא מתרונן ושמח ואומר אכלתי מן העשבים האלה ואין אני מרגיש צער במעי. התחיל אביו לבכות עליו: צר לי עליך בן יקר, כי כל עוד שאנחנו מרגישים צער מהאכילה, הוא אות לנו כי לא נשתנו בנו סדרי הטבע אשר נמזג בנפשנו, אבל עתה שאינך מרגיש עוד דבר, אות הוא לך כי כבר נשתנה בך סדר הטבע אשר בבני האדם ונהפכת אל טבע חיות היער, וקשה שעוד תצא מזה. והנמשל מובן מאליו, כי מרוב שלצערנו שקועים אנו באורך ימי הגלות, ישנם אנשים מאיתנו שכבר אינם מבינים מה היא הגאולה האמיתית, מה הוא בית המקדש, כדי שנצפה אליהם בכיליון עיניים ונרגיש את הצורך בהם בכל רגע ובכל זמן, לכן כאשר רואים את ירושלים מתרחבת, כבר חושבים שהנה כבר נבנתה ירושלים, ורוצים להשמיט מנוסח ״נחם״ את המילים: ״העיר החריבה והבזויה והשוממה...״.

״עננו״

מנהג בני ספרד לומר ״עננו״ בכל התפילות, ערבית, שחרית ומנחה. ומנהג בני אשכנז לומר רק במנחה, חוץ מהשליח ציבור שאומר גם בחזרת התפילה של שחרית וגם בחזרה של מנחה. (עא, שפא)

קדיש תתקבל

אחר תפילת העמידה של ערבית, אומר החזן ״יהי שם וכו״ וקדיש תתקבל. (כן פסקו הגאונים, רש״י, שבלי הלקט, אור זרוע, ראבי״ה, הגהות אשרי, הרוקח, אבודרהם, מהריק״ש, טור, בית יוסף, מאמר מרדכי ועוד. שנג) וכתב בספר כף החיים (סימן תקנט סק״ט) : בליל תשעה באב אומר החזן קדיש תתקבל. ויש אומרים שאין לומר אלא חצי קדיש, אמנם דעת האחרונים כדברי הטור ובית יוסף שאומרים קדיש תתקבל בסיום תפילת שמונה עשרה של ערבית, וכן כתבו : הלבוש, הט״ז, מגן אברהם, פרי מגדים, דרך החיים, קצור שלחן ערוך, משנה ברורה ועוד. עכ״ל.

קריאת מגילת איכה

אחר אמירת הקדיש, קוראים מגילת איכה ואומרים הקינות באנחה ובבכיה גדולה. ויש מבני אשכנז שנהגו לקרוא מגילת איכה מתוך מגילה כשרה הכתובה על קלף, ומברכים קודם הקריאה ״אשר קדשנו במצוותיו, וציונו על מקרא מגילה״. (שנה)

סוף טוב, הכל טוב

בסוף מגילת איכה לאחר שקראו את שני הפסוקים האחרונים: "הֲשִׁיבֵנוּ ה' אֵלֶיךָ וְנָשׁוּבָה, חַדֵּשׁ יָמֵינוּ כְּקֶדֶם. כִּי אִם מָאֹס מְאַסְתָּנוּ, קָצַפְתָּ עָלֵינוּ עַד מְאֹד", חוזרים לומר שוב את הפסוק: "הֲשִׁיבֵנוּ ה' אֵלֶיךָ וְנָשׁוּבָה, חַדֵּשׁ יָמֵינוּ כְּקֶדֶם", כדי לסיים את המגילה בדבר טוב. (שנה)

די לשנאת חינם

ישתדל כל אדם בעת אמירת מגילת איכה והקינות, לבכות ולהתאבל מעומק ליבו על חורבן בית המקדש, ועל גלות השכינה, ועל עוון שנאת חינם שבגללו חרב בית המקדש ועד היום לא נבנה. ויקבל על עצמו להרבות אהבת חינם לכל יהודי, ללא הבדלי עדות וחוגים.

הקב"ה בוכה על גלות ישראל וחורבן בית המקדש

נאמר בנביא (ירמיה יג יז) על הקב"ה: "בְּמִסְתָּרִים תִּבְכֶּה נַפְשִׁי מִפְּנֵי גֵוָה, וְדָמֹעַ תִּדְמַע וְתֵרֵד עֵינִי דִּמְעָה כִּי נִשְׁבָּה עֲדֶר ה'". ואמרו חז"ל (מסכת חגיגה ה ע"ב): מלמד שהקב"ה בוכה, מִפְּנֵי גֵוָה - מפני גאות ישראל שניטלה מהם וניתנה לאומות העולם. ואמר רבי יוסי: פעם אחת הייתי מהלך בדרך, ונכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלים להתפלל. בא אליהו הנביא זכור לטוב והמתין לי עד שסיימתי תפילתי. לאחר שסיימתי תפילתי אמר לי: שלום עליך, רבי! ואמרתי לו: שלום עליך, רבי ומורי! ואמר לי: בני, מפני מה נכנסת לחורבה זו? אמרתי לו: להתפלל. ואמר לי: היה לך להתפלל בדרך! ואמרתי לו: מתייראי הייתי שמא יפסיקו בי עוברי דרכים. ואמר לי: בני, מה קול שמעת בחורבה זו? ואמרתי לו: שמעתי בת קול שמנהמת כיונה ואומרת: "אוי לבנים שבעוונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתים לבין האומות". ואמר לי: חייך

וחיי ראשך, לא שעה זו בלבד אומרת כך, אלא בכל יום ויום שלש פעמים אומרת כך ; ולא זו בלבד, אלא בשעה שישראל נכנסים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונים ״יהא שמיה רבה מברך״, הקדוש ברוך הוא מנענע ראשו ואומר : אשרי המלך שמקלסים אותו בביתו [בית המקדש] כך, אבל מה לו לאב שהגלה את בניו, ואוי להם לבנים שגלו מעל שולחן אביהם (ברכות ג ע״א).

וכן אמרו בתנא דבי אליהו רבה (פרשה כח) : פעם אחת נכנס רבי צדוק לבית המקדש, וראה את בית המקדש חרב, אמר, אבי שבשמים, החרבת את עירך, ושרפת את היכלך, וישבת בשלווה ושקטת? מיד התנמנם רבי צדוק, וראה את הקדוש ברוך הוא עומד בהספד על ירושלים והמקדש, ומלאכי שרת מספידים אחריו. על כן, החי יתן אל לבו להוריד כנחל דמעה בעת קריאת איכה והקינות, ויתאבל על חורבן בית המקדש. וכתב המאירי : הנוהג בתשעה באב במנהגי אבלות כדרך מצות אנשים מלומדה, ואינו מעורר את לבו להתאבל על חורבן ירושלים כראוי, אינו רואה בשמחתה.

קינה ליאשיהו המלך

המנהג לומר את הקינה ״זכור ה׳ ליהודה ואפרים״, אשר יש בה קינה על משיח ה׳ יאשיהו המלך, שנפל בידי פרעה נכה מלך מצרים, כמו שנאמר (דברי הימים ב לה כג) : ״וַיֹּרוּ הַיֹּרִים לַמֶּלֶךְ יֹאשִׁיָּהוּ, וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לַעֲבָדָיו הַעֲבִירוּנִי כִּי הָחֳלֵיתִי מְאֹד״. ואמרו חז״ל (מסכת תענית כב ע״ב) מלמד שעשו את כל גופו נקבים נקבים ככברה. ובעת פטירתו ראה ירמיהו הנביא ששפתותיו רוחשות, אמר : שמא אגב צערו וייסוריו הוא אומר דבר שאינו הגון נגד ה׳, חס ושלום. התכופף ירמיהו ושמע שיאשיהו מצדיק עליו את הדין, ואומר (איכה א יח) : ״צַדִּיק הוּא ה׳, כִּי פִיהוּ מָרִיתִי״. אז קרא עליו את הפסוק (איכה ד כ) : ״רוּחַ אַפֵּינוּ מְשִׁיחַ ה׳ נִלְכַּד בִּשְׁחִיתוֹתָם, אֲשֶׁר אָמַרְנוּ בְּצִלּוֹ נִחְיֶה בַגּוֹיִם״.

על זה נאמר (דברי הימים ב לה כה): "וַיְקוֹנֵן יִרְמְיָהוּ עַל יֹאשִׁיָּהוּ, וַיֹּאמְרוּ כָל הַשָּׁרִים וְהַשָּׂרוֹת בְּקִינוֹתֵיהֶם עַל יֹאשִׁיָּהוּ עַד הַיּוֹם, וַיִּתְּנוּם לְחֹק עַל יִשְׂרָאֵל, וְהִנָּם כְּתוּבִים עַל הַקִּינוֹת". ופירש רש"י: על יאשיהו המלך התנבא הנביא עמוס (עמוס ח ט): "וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא נְאֻם ה' אלוקים וְהֵבֵאתִי הַשֶּׁמֶשׁ בַּצָּהֳרָיִם וְהַחֲשַׁכְתִּי לָאָרֶץ בְּיוֹם אוֹר", זה יומו של יאשיהו שמת בן שלושים ותשע שנים בחצי ימיו, ונאמר (שם): "וְהָפַכְתִּי חַגֵּיכֶם לְאֵבֶל וְכָל שִׁירֵיכֶם לְקִינָה, וְהַעֲלֵיתִי עַל כָּל מָתְנַיִם שָׂק, וְעַל כָּל רֹאשׁ קָרְחָה, וְשַׂמְתִּיהָ כְּאֵבֶל יָחִיד וְאַחֲרִיתָהּ כְּיוֹם מָר". וזהו שנאמר **וַיֹּאמְרוּ כָל הַשָּׁרִים וְהַשָּׂרוֹת בְּקִינוֹתֵיהֶם** וכל יהודה וירושלים מתאבלים עליו. **וַיִּתְּנוּם לְחֹק עַל יִשְׂרָאֵל** - כשמזדמן להם שום צער ובכיה, כשהם מקוננים ובוכים על המאורע, הם מזכירים זה הצער עמו, כגון בתשעה באב שמזכירים קינות על ההרוגים בגזירות שאירעו בחורבן בית המקדש, כן יבכו על מות יאשיהו. ע"כ.

היסח הדעת

בשעת קריאת מגילת איכה והקינות, אסור לדבר או לצאת חוץ לבית הכנסת, כדי שלא יסיח את דעתו מהאבלות על החורבן ועל צערם של ישראל. (סימן תקנט ס"ה)

דברי נחמה שבסוף הקינות

קינות שבסופם ישנם מעט דברי נחמה, יאמרו את דברי הנחמה שיסודותיהם בהררי קודש, ואין צריך לדלגם. ואף על פי שהתבאר לעיל שכאשר לומד בספר ירמיה בענייני החורבן, צריך לדלג את פסוקי הנחמה כי הם משמחים, מכל מקום כאן שאין אומרים אותם אלא דרך בקשה ותחנונים שיאמר הקב"ה די לצרותינו ויחיש לגאלנו, אין שמחה באמירתם כלל. מה גם שהם נאמרים בדמעות שליש ובצער רב ויגון גדול, ובפרט כשמשווים את המצב שלנו היום בעוונות הרבים, אשר בית מקדשנו בשבי ביד צר ואין לאל ידינו להושיע, והתורה כל כך בסכנה, חשים אנו בכך את תוקף גלותנו יותר כמה ירדנו עמוק עמוק. (כן כתבו עקרי הד"ט, הגר"ח פלאג'י, יפה ללב, מעשה ניסים הכהן, רבי שלום זרקא, כתונת יוסף, הגר"י קאפח ועוד. וכן יש סמוכים לזה מדברי הגהות מיימוניות ומהרי"ל. שח)

מספר השנים לחורבן

בסוף אמירת הקינות, מכבים את כל האורות שבבית הכנסת, ומשאירים נר קטן על יד השליח ציבור, ואומר השליח ציבור בקול רם: "שמעו נא אחינו בית ישראל, כי בעוונותינו ועוונות אבותינו, אנחנו מונים לחורבן בית מקדשנו, ולשריפת היכלנו, ולגלות שכינת עוזנו, ולנפילת עטרת ראשנו, ולפיזור עם הקודש מירושלים עיר הקודש, אוי לנו על גלות השכינה, אוי לנו על חורבן בית המקדש, אוי לנו על שריפת התורה, אוי לנו על הריגת הצדיקים, אוי לנו על צערו של המשיח. היום כך וכך שנים [ויאמר את מספר השנים] לחורבן בית המקדש". (שנו)

חשבון השנים

כדי לדעת את מספר השנים של החורבן, יש לחשב את מנין השנים שאנחנו מונים לבריאת העולם, ולהוסיף עליו עק"ב [172] שנים, [שנת תשע"ג [773] + עק"ב [172] = 945] ועליהם להוסיף 1,000 שנה. נמצא שבשנת תשע"ג עברו 1,945 שנים לחורבן. (שנו)

"ואתה קדוש"

בסיום הקינות מתחילים "ואתה קדוש...", ומדלגים על הפסוקים "ובא לציון גואל..." "ואני זאת בריתי אותם...". לאחר מכן אומר החזן קדיש "דהוא עתיד לחדתא עלמא...", "שיר למעלות אשא עיני...", ואומרים קדיש יהא שלמא ועלינו לשבח. (שנו, שנז)

מה שמתחילים מ"ואתה קדוש" ולא מ"ובא לציון גואל", לפי שאין גאולה בלילה. גם כי ביום הזה אין להזכיר את הגאולה כל כך. ומה שאין אנו אומרים פסוק "ואני זאת בריתי אותם וכו'", לפי שנראה ככורת ברית על הקינות ואומר "לא ימושו מפיך", חס ושלום. (שנו, שנז)

״מִי יִתֵּן רֹאשִׁי מַיִם וְעֵינִי מְקוֹר דִּמְעָה וְאֶבְכֶּה יוֹמָם וָלָיְלָה״

נאמר בנביא (ירמיה ח כא): ״עַל שֶׁבֶר בַּת עַמִּי הָשְׁבָּרְתִּי, קָדַרְתִּי [שחרות ואופל] שַׁמָּה [תמהון] הֶחֱזָקָתְנִי. מִי יִתֵּן רֹאשִׁי מַיִם וְעֵינִי מְקוֹר דִּמְעָה וְאֶבְכֶּה יוֹמָם וָלָיְלָה אֵת חַלְלֵי בַּת עַמִּי״. ועוד אמר הקב״ה (איכה ג מח): ״פַּלְגֵי מַיִם תֵּרַד עֵינִי עַל שֶׁבֶר בַּת עַמִּי״. ואמרו במדרש (זוטא איכה פרשה א טז) אילולא שהכתוב מדבר, היתה הלשון האומרת זאת, חייבים לחותכה אבר אבר, אלא קדמו הראשונים ואמרו: משל לבן מלך שביקש להגביה אבן גדולה, כשהגביה נפלה עליו ושברתו, שמע המלך שנשבר בנו, התחיל לומר נשברתי אני, אמרו לו בני פלטרין שלו, בנך נשבר ואתה אומר נשברתי? כך אמר הקדוש ברוך הוא כביכול ״עַל שֶׁבֶר בַּת עַמִּי - הָשְׁבָּרְתִּי, קָדַרְתִּי שַׁמָּה הֶחֱזָקָתְנִי״.

״בָּכוֹ תִבְכֶּה בַּלָּיְלָה וְדִמְעָתָהּ עַל לֶחְיָהּ, אֵין לָהּ מְנַחֵם מִכָּל אֹהֲבֶיהָ״

מי בכה? משל לחכם שהיו לו בנים והיה משכים ומוליכם לבית המדרש, לימים מתו בניו, והיה משכים והולך לבית המדרש ובוכה. אף כך הקדוש ברוך הוא, כשחרבה ירושלים היה משכים והולך לירושלים, לציון ולבית המקדש לבקש לראותם שונים וקוראים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ולא היה מוצא שם בריה, לכן: ״בָּכוֹ תִבְכֶּה בַּלָּיְלָה״, אמר הקדוש ברוך הוא אני נתתי תורה לישראל לעסוק בה יומם ולילה שנאמר: ״והגית

בו יומם ולילה״, ועתה אינם עושים בה, לכך הוא אומר: ״וְאֶבְכֶּה יוֹמָם וָלַיְלָה אֵת חַלְלֵי בַת עַמִּי״. (מדרש זוטא איכה פרשה א טז)

הקב״ה נוהג אבלות על החורבן

משל לחכם שלא ראה אבל מימיו, והיה לו בן אחד ומת, קרא לכל תלמידיו, אמר להם מבקש מכם הראו לי כיצד מתאבלים. אמרו לו אבל קורע בגדיו, אמר להם אף אני קורע. אמרו לו אבל יושב ודומם לעצמו ומראה פנים, אמר להם אף אני יושב כן. אמרו לו אבל כופה מיטתו, אמר להם אף אני כופה מיטתי. אמרו לו אבל לובש שחורים, אמר להם אף אני לובש שחורים. אמרו לו אבל בוכה ביום ובלילה, אמר להם אף אני בוכה ביום ובלילה. והנמשל: החכם זה הקב״ה, שנאמר: ״ה׳ בחכמה יסד ארץ, כונן שמים בתבונה״, וכשחרבו ציון וירושלים ובית המקדש ועברו על ישראל כל אלו הצרות, שנאמר (ירמיה טו ב) ״כֹּה אָמַר ה׳: אֲשֶׁר לַמָּוֶת לַמָּוֶת, וַאֲשֶׁר לַחֶרֶב לַחֶרֶב, וַאֲשֶׁר לָרָעָב לָרָעָב, וַאֲשֶׁר לַשִּׁבְי לַשִּׁבְי״, קרא הקדוש ברוך הוא למלאכי השרת, שנאמר (ישעיה כב יב): ״וַיִּקְרָא ה׳ אלוקים צְבָאוֹת בַּיּוֹם הַהוּא לִבְכִי וּלְמִסְפֵּד וּלְקָרְחָה וְלַחֲגֹר שָׂק״. אמר להם מלך אָבֵל מה הוא עושה? אמרו לו בוכה ביום ובלילה, אמר להם אף אני עושה כן, שנאמר: ״וְאֶבְכֶּה יוֹמָם וָלַיְלָה אֵת חַלְלֵי בַת עַמִּי״. עוד אמר להם מלך אבל מה הוא עושה, אמרו לו לובש שחורים, אמר להם אף אני עושה כן, שנאמר: ״אַלְבִּישׁ שָׁמַיִם קַדְרוּת [שחרות ואופל] וְשַׂק אָשִׂים כְּסוּתָם״. עוד אמר להם מלך אבל מה הוא עושה, אמרו לו הולך יחף, אמר להם אף אני עושה כן, שנאמר: ״ה׳ בְּסוּפָה וּבִשְׂעָרָה דַּרְכּוֹ וְעָנָן אֲבַק רַגְלָיו״. עוד אמר להם מלך אבל מה הוא עושה, אמרו לו כופה

את מיטתו, אמר להם אף אני עושה כן, שנאמר: "כָּרְסָוָן רְמִיו" הכיסאות הורמו, מכאן שהיו קודם לכן הפוכים. עוד אמר להם מלך אבל מה הוא עושה, אמרו לו קורע את בגדו, אמר להם אף אני עושה כן, שנאמר: "בְּצַע אֶמְרָתוֹ". עוד אמר להם מלך אבל מה הוא עושה, אמרו לו מכבה את הפנסים, אמר להם אף אני עושה כן, שנאמר: "שֶׁמֶשׁ וְיָרֵחַ קָדָרוּ וְכוֹכָבִים אָסְפוּ נָגְהָם". עוד אמר להם מלך אבל מה הוא עושה, אמרו לו נכנס בחדרי חדרים ובוכה, אמר להם אף אני עושה כן, שנאמר: "בְּמִסְתָּרִים תִּבְכֶּה נַפְשִׁי". עוד אמר להם מלך אבל מה הוא עושה, אמרו לו קורא למקוננות, אמר להם אף אני עושה כן, שנאמר: "כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת הִתְבּוֹנְנוּ וְקִרְאוּ לַמְקוֹנְנוֹת וּתְבוֹאֶינָה וְאֶל הַחֲכָמוֹת שִׁלְחוּ וְתָבוֹאנָה. וּתְמַהֵרְנָה וְתִשֶּׂנָה עָלֵינוּ נֶהִי וְתֵרַדְנָה עֵינֵינוּ דִּמְעָה וְעַפְעַפֵּינוּ יִזְּלוּ מָיִם. כִּי קוֹל נְהִי נִשְׁמַע מִצִּיּוֹן אֵיךְ שֻׁדַּדְנוּ בֹּשְׁנוּ מְאֹד כִּי עָזַבְנוּ אָרֶץ כִּי הִשְׁלִיכוּ מִשְׁכְּנוֹתֵינוּ". וזהו שנאמר: "וַיִּקְרָא ה' אלוקים צְבָאוֹת בַּיּוֹם הַהוּא לִבְכִי וּלְמִסְפֵּד וּלְקָרְחָה וְלַחֲגֹר שָׂק". (מדרש זוטא איכה פרשה א טז)

חבל על הזמן

מה טוב ומה נעים מה שנהגו בבתי כנסת רבים, לארגן שיעור לאחר תפילת ערבית בענייני היום ובמעשיות החורבן כמובא בשער האגדה לעיל, ובפרט שביום זה צריך למעט ככל היותר משיחה ודיבורים מיותרים, כדי שלא יסיח דעתו מהאבלות, ומה בצע שילך לביתו לאחר התפילה מיד, אם יפטפט על דא ועל הא. ואשרי המארגנים המזכים את הרבים, וכל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו.

תיקון חצות

אומרים "תיקון חצות" אף בליל תשעה באב [חצות הלילה בערך: 12:45], ואולם לא יאמר אלא "תיקון רחל" ללא המזמורים של "תיקון לאה". וכתב באגרות הרמ"ז [להרה"ג המקובל רבי משה זכות, לפני כ- 350 שנה]: "אף על פי שאין אומרים וידוי בתשעה באב, מכל מקום ראוי לעשות התיקון חצות ולבכות ולהתאבל כהרגלו וגם יותר אם אפשר, כי בעוונותינו הוא דבר בעיתו, והיום הזה נפלה עטרת ראשנו, וכל עיקר תיקון של שאר הלילות הוא בשביל היום הזה, ואם לא עכשיו אימתי, והלוואי יבכה במר נפש כל הלילה ההוא וכל היום, כי יזכה ודאי בשמחתה ונחמתה. והאומר שלא לעשות התיקון בליל תשעה באב, לא ידעתי על מה יסמוך בדעתו, וכל איש ישראל חייב להתאבל במרירות ועבר עליו רוח קינה כל היום וכל הלילה, רק אין לומר המזמורים [תיקון לאה], וכן הוא מנהגי". ע"כ. (רנב)

יום תשעה באב

נטילת ידים בבוקר

כבר בארנו לעיל שכאשר קם משנתו בבוקר, נוטל ידיו בכלי שלוש פעמים לסירוגין עד סוף קשרי האצבעות בלבד, ויברך "על נטילת ידים". ולא ירחץ פניו, אך אם יש איזה לפלוף בעיניו, מותר לרחוץ את המקום המלוכלך בלבד, כיון שאין זו רחיצה לתענוג אלא לניקיון.

"שעשה לי כל צרכי"

מברכים ברכת "שעשה לי כל צרכי" בתשעה באב. וכך היה המנהג כבר מזמן מרן השלחן ערוך רבנו יוסף קארו זצ"ל, כמבואר בספרו שו"ת אבקת רוכל. וכן מנהג בני אשכנז.

ואף על פי שברכה זו נתקנה על נעילת נעליים, והרי אין אנו נועלים נעלי עור בתשעה באב, בכל זאת: **א.** כיון שברכות השחר נתקנו על מנהגו של עולם, ומנהג העולם שהוא כולל את אומות העולם נועלים נעליים, לכך מברכים (הרא"ש והר"ן). **ב.** הלא רשאי כל אדם לנעול נעלי עור באופנים מסוימים, כגון כשיוצא לדרך רחוקה חוץ לעיר או כשיש חשש סכנה של נחשים ועקרבים, נמצא שהברכה שייכת גם ביום זה (העיטור). **ג.** כיון שאנחנו לא הולכים יחפים אלא נועלים נעליים שאינן של עור (הרשב"ץ). **ד.** ברכת "שעשה לי כל צרכי", כוללת כל צרכי האדם שהקב"ה מכין עבורו (חוות יאיר). **ה.** ברכות השחר חוזרים על כל היום והלילה שאחריו, והרי במוצאי תשעה באב נועלים נעלי עור. (שסא)

טלית ותפילין

מנהג ירושלים להתעטף בציצית ולהניח תפילין בתפילת שחרית, וכן העיקר להלכה. ויש נוהגים שלא להניח תפילין בשחרית אלא במנחה. ומכל מקום כיון שמנהג ירושלים זה קדום יותר מ-500 שנה על פי גאוני ישראל, מה טוב ומה נעים שגם בבתי כנסת במקומות אחרים שיש להם רב אשר בכוחו לשנות מנהגם, ינהיג כן לקהל עדתו בנעימות ובהסבר יפה. וכן הנהיג הראשון לציון הגאון רבי בן ציון מאיר חי עוזיאל זצ"ל בבואו לכהן קודש בעיר תל אביב בבית הכנסת "אוהל מועד", להתפלל שחרית עם טלית ותפילין. (כן פסקו רב האי גאון, רב יצחק גאון, רב ששנא גאון, העיטור, אור זרוע, תוספות, הרמב"ם, הרמב"ן, הרשב"א, הריטב"א, הרא"ש, הר"ן, נימוקי יוסף, הבתים, התניא ועוד. וכן פסקו הכנסת הגדולה, שלחן גבוה, ברכות המים, הגר"ח פלאג'י, בית עובד, הרש"ש, מהרי"ט אלגאזי, מהרח"א גאגין, ועוד רבים. שסו)

החפץ להניח תפילין בבוקר כדעת רוב הפוסקים הנ"ל, אך בבית הכנסת שמתפלל נהגו להניח רק בתפילת מנחה, אזי קודם שילך לבית הכנסת בבוקר, יתעטף בציצית ויניח תפילין בביתו ויקרא קריאת שמע עימהם אחר שבירך ברכות התורה. ואם נוהג להניח גם תפילין של רבנו תם, יניח גם אותם, ויחלוץ את התפילין, וילך לבית הכנסת לתפילת שחרית בלי תפילין. (שסו, שעא)

"קדש לי כל בכור", "והיה כי יביאך" - הנוהגים לקרוא פרשיות אלו עם התפילין, רשאים לקרוא כן גם בתשעה באב. וכן המניחים תפילין של רבנו תם, יקראו קריאת שמע עימהם, שכיון שרגילים כן בכל יום, אין זה נחשב כעוסק בתורה ממש שמשמח את ליבו, והרי זה כשאר נוסח התפילה שמתפללים בתשעה באב. (שיא)

סדר התפילה

יושבים על הארץ ומתפללים כמו בכל יום, פרשת העקדה, קרבנות, פסוקי דזמרה ושירת הים וכו'. ויש נוהגים לומר שירת "האזינו" במקום שירת הים. ובחזרת השליח ציבור אומרים "נקדישך ונעריצך" וברכת כהנים, וקודם שיברכו הכהנים יחלצו את נעלי הבד מרגליהם. (שסו, שעג, שעה)

"נחם", "עננו" - כבר התבאר לעיל שאומרים "נחם" בברכת "בונה ירושלים" גם בשחרית, וכן אומרים "עננו" בברכת "שמע קולנו". וכמו כן, אומר השליח ציבור בחזרת התפילה, "עננו" ברכה בפני עצמה בין "גואל ישראל" ל"רפאנו", וחותם "ברוך אתה ה' העונה לעמו ישראל בעת צרה". ומזכיר "נחם" בברכת "בונה ירושלים". (שעד, שפא)

הגבהת ספר התורה

כשמגיע לתיבה עם ספר התורה, מגביה את הספר ומראה לעם את הכתב. כי ההגבהה הכרחית היא, כמו שאמרו בתלמוד ירושלמי על הפסוק: "ארור אשר לא 'יקים' את דברי התורה הזאת", וכי יש תורה שהיא נופלת? אלא מכאן שצריך להגביה את ספר התורה. (כנסת הגדולה, מרן החיד"א, דבר משה אמריליו, מהר"ח אלפנדארי, שלחן גבוה, מים חיים משאש ועוד. שפח)

על התיבה

המנהג פשוט להניח את ספר התורה על התיבה כדי לקרוא בו, ולא על ספסל נמוך, מפני כבודה של התורה. (שפט)

קריאת התורה

קוראים בתורה בפרשת ואתחנן "כי תוליד בנים". והשלישי אומר חצי קדיש בסיום ברכות ההפטרה, ולא לאחר קריאתו בתורה. (שפב, שפז)

אבל - בתוך השבעה, אינו רשאי לעלות לתורה בתשעה באב. (שפו)

הגומל - מי שהתחייב בברכת הגומל, רשאי לברך בתשעה באב. (שפט)

סיום התפילה

אחר קריאת התורה, יאמרו "אשרי יושבי ביתך", "ובא לציון", ולא יאמר החזן קדיש "תתקבל", אלא "יהא שלמא", בית יעקב, שיר של יום וכו', וימשיכו את התפילה כמו בכל יום. (שצ)

מגילת איכה וקינות

אחר התפילה קוראים מגילת איכה וקינות, ובסיום הקינות אומרים פסוקי נחמה כמובא בסידורים, ולאחר מכן יאמר החזן קדיש "תתקבל", ויכוון גם על תפילת שחרית שתתקבל ברצון. (שנד)

יש נוהגים לקרוא בספר איוב, והעיקר להשתדל להרבות בבכי ולהתאבל על חורבן בית מקדשנו ותפארתנו, ועל הריגת הצדיקים, ועל עשרה הרוגי מלכות שנהרגו בידי הגויים הרשעים שונאי ישראל במיתות משונות, ועל דם ישראל שנשפך כמים במשך שנים רבות בעוונותינו הרבים, וינצל את היום שלא לבזבז אותו בשיחה בטלה חס ושלום, ויקרא מדרשי חז"ל על מגילת איכה, ובפסוקים הרעים שבירמיה שהתנבא על החורבן, כמובא בהרחבה לעיל בשער האגדה. וישנה הבטחה מרבותינו שאם אדם בוכה על חורבן בית המקדש ועל מיתתם של הצדיקים, לא יבכה על בניו ולא ימותו בניו בחייו חס ושלום. וכבר אמר הנביא (ישעיה סו י): "שִׂמְחוּ אֶת יְרוּשָׁלַיִם וְגִילוּ בָהּ כָּל אֹהֲבֶיהָ, שִׂישׂוּ אִתָּהּ מָשׂוֹשׂ כָּל הַמִּתְאַבְּלִים עָלֶיהָ".

תלמוד תורה

בהיות ומצות תלמוד תורה ישנה גם בתשעה באב, על כן, מה טוב ומה נעים מה שנהגו בבתי כנסת רבים, לארגן שיעור לאחר קריאת איכה והקינות בהלכות אבלות, אשר רבים לא חפצים ללמוד הלכות אלו במשך השנה. ובפרט שביום זה צריך למעט בשיחה ודיבורים בטלים, כדי שלא להסיח דעת מהאבלות, ומה בצע שילך לביתו בגמר התפילה ויפטפט על דא ועל הא. ואשרי המארגנים ומזכים את הרבים, שאין חטא בא על ידם.

חצות היום ותפילת מנחה

תיקון רחל

ביום תשעה באב עצמו, אין אומרים "תיקון רחל" בחצות היום כנהוג בכל ימי בין המצרים, כיון שבבוקרו של יום כבר בכו והתאבלו בקינות ובקריאת איכה כמה שעות. ועוד, כי אחר חצות אנחנו בוטחים בחסדי ה' יתברך ורחמיו להתנחם, שאז נולד המשיח, ויש לחזק הדבר ולקבוע בלבנו ציפיה לגאולה. (מרן החיד"א ושכן מנהג ירושלים. הגר"ח פלאג'י, זכור לאברהם, תורת חיים סופר, והוסיף שיש הרבה טועים בזה. קכט)

חצי יום שכולו תורה

תהילות לאל יתברך, מה שנעשה נפוץ בשנים האחרונות בבתי כנסת רבים אשר מקיימים חצי יום שכולו תורה ומביאים תלמידי חכמים שעה אחר שעה שיזכו את הרבים בהלכה ובאגדה המותרים בתשעה באב, משעות הצהריים עד הלילה. אשרי חלקם ומה נעים גורלם.

תפילת מנחה

במנחה יושבים על הכיסאות, ומתפללים כבכל יום וכדלהלן. (תה)

תפילין וקריאת שמע

הנוהגים שלא להניח תפילין בשחרית בתשעה באב אלא במנחה, יקראו עם התפילין קריאת שמע. ואף על פי שעבר זמן קריאת שמע, ושכר הקורא עתה כקורא בתורה, ונמצא אפוא שלומד תורה בתשעה באב? מכל מקום כיון שרגילים לקרוא כן בכל יום, אין זה נחשב כעוסק בתורה ממש, כי המציאות מוכחת שאין הקריאת שמע מביאה לידי שמחת הלב כשאר לימוד תורה, והרי היא כשאר נוסח התפילה שמתפללים בתשעה באב. (שיב)

קריאת התורה

אחר שאמרו "אשרי יושבי ביתך" אומר החזן חצי קדיש ומוציאים ספר תורה וקוראים בו שלשה עולים בפרשת "ויחל משה". ובבתי הכנסת שאינם מוכרים את העליות לתורה אלא מכבדים את הציבור, ישנם נוהגים שאותם שלושה אנשים שכיבדום לעלות לתורה בשחרית, עולים גם במנחה. והטעם לזה, כיון שבבוקר לא אמרו להם "מי שברך", מפני אבלו של יום, לכן מעלים אותם שוב ומברכים אותם. גם כיון שאמרו חז"ל: "כל המתאבל על ירושלים, זוכה ורואה בשמחתה", לכן מן הראוי שאותם שעלו בשחרית בפרשה המדברת בענייני פורענות, יעלו עתה בפרשה של ענייני נחמה. (תו)

העולה השלישי מפטיר "שובה ישראל עד ה' אלוקיך". ובני אשכנז מפטירים "דרשו ה' בהמצאו". ולא יאמר העולה חצי קדיש כלל, לא אחר קריאתו בתורה ולא בגמר ההפטרה, ודי בחצי קדיש שתיכף יאמר החזן קודם העמידה. (תה, קב, שפב)

ברכת כהנים

הכהנים המתענים נושאים את כפיהם בחזרת השליח ציבור במנחה הסמוכה לשקיעה, וכמבואר לעיל בדיני תפילת מנחה בתענית.

אם נמשכה חזרת הש"צ אחר השקיעה, ישאו הכהנים כפיהם. אבל אם הגיע כבר צאת הכוכבים, לא ישאו הכהנים כפיהם. ועיין פרטי הדינים בזה לעיל בדיני ברכת כהנים שבתפילת מנחה בתענית.

"נחמו נחמו עמי"

אחר החזרה אומרים פסוקי נחמה כמובא בסידורים. וכמה טעמים נאמרו בזה: **א.** כי עד שעת המנחה אנו אבלים על החורבן ודומים לאדם שמתו מוטל לפניו, שאין מנחמים אותו, אבל במנחה, הרי זה דומה לאחר שקברו את המת, שכבר ראוי לקבל תנחומים, ולכן גם יושבים על הכיסאות (ראב"ן, אור זרוע). **ב.** מפני שכאשר ראו עם ישראל שבתשעה באב בערב הציתו האויבים אש בהיכל, אמרו "מזמור לאסף אלוקים באו גויים בנחלתך", ולא אמרו "קינה" לאסף, כי מזמור לה' על ששפך את חמתו על העצים ועל האבנים ולא על עם ישראל, שאם לא כן, לא היתה תקומה לישראל חס ושלום, ובזה קבלו נחמה (שער הכוונות). **ג.** כיון שבתשעה באב נולד המשיח שנקרא מנחם, לכן קוראים פסוקים בענייני נחמה, כדי לחזק את האמונה (רבי חיים ויטאל). (תו)

אהבת התורה

בתי הכנסת האוהבים את התורה ולומדיה, ושמחים מאוד לזכות את הציבור בקביעת עיתים לתורה, ועל כן מקיימים הם שיעור בהלכה ובאגדה בכל יום כרבע שעה או יותר בין מנחה לערבית, גם ביום זה ישימו לב שלא להפסיד את השיעור, ומאידך שלא לצער ולעכב את הציבור מלפתוח את הצום מיד בצאת הכוכבים, על כן יקדימו את תפילת המנחה מעט, ולאחר התפילה ימסרו את השיעור הקבוע, ויתפללו ערבית בשקיעה ובצאת הכוכבים יפתחו את הצום.

דיני תשעה באב שחל במוצאי שבת

החלפת הבגדים והנעליים

כשחל תשעה באב במוצאי שבת, אין להחליף את בגדי השבת ואת נעלי העור מיד בשקיעת החמה, אלא ישאר עימם עד כעשרים דקות לאחר השקיעה כדי להוסיף מחול על הקודש, שמצות תוספת מחול על הקודש

דוחה לאיסור נעילת הסנדל, כיון שאסור להראות אבלות בשבת. וכמו שאבל בתוך השבעה לא מדקדק במוצאי שבת לחלוץ את נעליו ולהחליף את בגדי השבת מיד בשקיעה, וכן בערב שבת אינו ממתין עד שיהיה לילה ודאי, כדי ללבוש בגדי שבת ולנעול נעליים, משום מצות תוספת שבת מחול על הקודש. (שלד)

קודם שיחלוץ נעליו ויחליף את בגדי השבת שעליו בבגדי חול שכבר לבשם קודם ואינם מכובסים, יאמר: "ברוך המבדיל בין קודש לחול". (הרמ"א סימן תקנג ס"ב. ת"ה רעו)

ההכנות בבית הכנסת

מכיון שאסור להכין משבת לחול, על כן, אסור לסדר בשבת את מקומות הישיבה של המתפללים בבית הכנסת, דהיינו להסיר את הכיסאות והספסלים ולפרוס שטיחים לצורך הלילה שיושבים על הארץ. ובמקום צורך, כגון שהציבור גדול ויש הרבה לסדר, רשאים להתחיל לסדר מהשקיעה. כיון שלא גזרו על השבות בבין השמשות לצורך מצוה או דוחק. (שלג) ועיין בחוברת "השבת בהלכה ובאגדה" (עמוד 80) בביאור מושג זה.

זמן תפילת ערבית

מן הראוי להודיע בציבור שתפילת ערבית במוצאי שבת תהיה לאחר כחצי שעה או ארבעים דקות מהשקיעה, כדי שתהיה שהות לקהל להחליף את בגדי השבת ואת נעלי העור לאחר צאת הכוכבים, ולבוא לבית הכנסת בנחת. (שלה)

סדר ערבית של מוצאי שבת

"אתה חוננתנו" - מזכירים בתפילת ערבית "אתה חוננתנו" כבכל מוצאי שבת. ואם שכח לאומרו, אינו חוזר. (שלה. ת"ה רעח)

שובה ה' - לאחר תפילת העמידה של ערבית, אומר החזן "יהי שם וכו'", קדיש תתקבל. ואין אומרים "ויהי נועם" ["ישובה ה' עד מתי..."] ומזמור "ויושב בסתר עליון" כבכל מוצאי שבת. משום שפסוקים אלו נאמרו על בניית המשכן, ואין נכון לאומרם בלילה זו שאנחנו בוכים על חורבן הבית. וכמו שאמרו במדרש,

כשבנו ישראל את המשכן היו מצפים שתרד אש מן השמים על המזבח ולא ירדה, והיו מצטערים על זה. אמרו לו למשה רבנו, וכי בחינם טרחנו כל הטורח הזה, כמדומה שלא מחל לנו הקב"ה על מעשה העגל. היה משה מצטער והתחיל להתפלל: "שובה ה' עד מתי והנחם על עבדיך וכו', ויהי נועם וכו'", וביקש: יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם, וירדה אש מן השמים. (שמג. חזו"ע שבת ב שפט, שצ)

הבדלה

במוצאי שבת זו אין מבדילים על הכוס, אלא למחרת בערב, וכדלהלן. (שלה)

"בורא מאורי האש"

אף שאין מבדילים על הכוס במוצאי שבת, אבל מברכים על הנר בלבד ברכת "בורא מאורי האש". על כן, בסיום העמידה ואמירת הקדיש, קודם קריאת מגילת איכה, יברך השליח ציבור על הנר "בורא מאורי האש", כדי שלא יהנה מן האור קודם שיברך, ויכוון להוציא ידי חובה את הקהל. וישימו לב להתקרב לנר, כדי שיוכלו ליהנות מאורו. ומי שנאנס ולא בא לבית הכנסת, עליו לברך על הנר בביתו. (שמא)

נשים - יש להזכיר לנשים הנמצאות בבית לברך על הנר במוצאי שבת זו. (אגרות משה, קנין תורה, באר משה שטרן, שבט הלוי, ויען יוסף גרינוואלד, בית אבי, שרגא המאיר, ציץ אליעזר ועוד רבים מהאחרונים הקדמונים. חזו"ע שבת ב תכז. שמג)

בשמים

אין מברכים על הבשמים במוצאי שבת זו, כיון שיש תענוג ושמחת הנפש מריחם הטוב, ובתשעה באב יש למעט בתענוגים ושמחה. (כן פסקו: רבנו גרשום, רש"י, ראבי"ה, אור זרוע, מרדכי, ארחות חיים, הגהות מימוניות, המאורות, אבודרהם ושכן נהגו העולם. וכן פסק מרן בשלחן ערוך סימן תקנו. שלד, שלט)

הבדלה במוצאי התענית

במוצאי התענית, דהיינו ליל שני [יום ראשון בלילה], מבדילים על כוס יין ומברכים רק שתי ברכות "בורא פרי הגפן" ו"המבדיל בין קודש לחול". ואין אומרים את הפסוקים שנוהגים לומר בכל מוצאי שבת קודם ההבדלה [ראשון לציון הנה הינם וכו'], מפני שנתקן לאומרם כדי להרבות בשמחה, ועתה צריך להימנע מזה. [וכן האבל שמבדיל על הכוס במוצאי שבת שבתוך השבעה, הנכון שלא יאמר את הפסוקים הנ"ל.] (שלה, שלח)

כתב המאירי, לדעת הפוסקים שמי שלא הבדיל במוצאי שבת, יכול להבדיל כל היום כולו [יום ראשון] ולא יותר, אם כן היאך אנו מבדילים במוצאי תשעה באב שהוא כבר ליל שני? ויש לומר שכל שאי אפשר להבדיל כלל ביומו כמו כאן שהוא תענית, ראוי הוא לתשלומים במוצאי תשעה באב. (שלה)

טעם שלא מברכים על הבשמים במוצאי תשעה באב

אף שלא ברכנו אמש במוצאי שבת על הבשמים, בכל זאת אין מברכים עליהם במוצאי תשעה באב בעת ההבדלה, כיון שהטעם שתקנו חז"ל לברך על הבשמים בכל מוצאי שבת, כי כל אדם מישראל זוכה לנשמה יתירה בשבת, איש איש כפי מעשיו, ובמוצאי שבת היא מסתלקת ממנו, ונפש האדם עגומה עליו, לכן מברך על הבשמים ומריח בהם, כדי שתתיישב דעתו. אבל במוצאי שבת זו שאי אפשר לברך על הבשמים כיון שצריך למעט בתענוגים, אזי במוצאי תשעה באב שהנשמה יתירה כבר חלפה הלכה לה, אין ענין לברך עליהם בהבדלה. (שלט. חוברת "השבת בהלכה ובאגדה")

הבדלה לפטורים מהתענית

מאחר ואסור לאכול במוצאי שבת קודם ההבדלה, על כן הפטורים מן התענית כחולה או יולדת [ובצום דחוי, גם מעוברת או מניקה כמבואר לעיל], יבדילו על כוס יין [מיץ ענבים] במוצאי שבת - ליל תשעה באב, שכיון שיכולים לאכול בכל שעה שירצו בין ביום בין בלילה, עליהם להבדיל מיד [לאחר תפילת ערבית] כמו בכל מוצאי שבת. והמבדיל עצמו ישתה מהיין לא פחות מ'מלוא לוגמיו' [שזה רוב רביעית, 41 גרם], ואין צריך לתת לילד קטן לשתות, כיון שאין כוונת המבדיל לתענוג אלא לצורך מצוה בלבד. ופשוט שיברכו בהבדלה על הנר ולא על הבשמים. (כנסת הגדולה, ברכי יוסף, שערי תשובה, זכור לאברהם, בית יהודה, דגול מרבבה, שואל ומשיב, עמק המלך, הגר"ח פלאג'י, צפנת פענח, מהריי"ל דיסקין, ערוך השלחן, משנה ברורה, אז נדברו, שאילת משה, זה השלחן, כף החיים, מנחת יצחק, ישכיל עבדי, שבט הלוי, דברי יציב, אמת ליעקב קמניצקי, ישועת משה, שרגא המאיר ועוד. שמח, שנב, שלט)

המבדיל בתשעה באב, יכול להוציא ידי חובה את בני ביתו בהבדלה זו, ואינם צריכים לחזור ולהבדיל במוצאי תשעה באב. (שמח)

ילדים קטנים

ילדים קטנים שהגיעו לחינוך, מאחר ואינם מתענים, עליהם להבדיל על כוס מיץ ענבים במוצאי שבת, כי יש לחנכם שלא לאכול קודם ההבדלה.
(מהרי"ל דיסקין, שבט הלוי, דברי יציב, אמת ליעקב קמניצקי, ישועת משה ועוד. שנב. אור לציון ח"ג רסג)

הדחת כלים

מותר להדיח את כלי השבת במוצאי שבת שהוא ליל תשעה באב. ואם יש צורך להדיח במים חמים, גם כן מותר. כיון שאין כאן רחיצה לתענוג, אלא רק להקל עליו את שטיפת הכלים שיתנקו בקלות יותר. (עי' רצד, שיח)

ואף מי שרצה לאסור הדחת כלים בתשעה באב, משום איסור עשיית מלאכה (עיין פתחי תשובה סימן תקנד סכ"ב), כבר התבאר לעיל שמלאכה מותרת בליל תשעה באב, ואין מנהג להחמיר בזה כלל. (כן פסקו הגאון רבי יצחק אליקים בספרו יצחק ירנן, והגאון רבי רפאל אשכנזי, שואל ומשיב, שונה הלכות, מכתב לחזקיהו, מאורי אור, פני דמשק, יד דוד, ערך השלחן, עושה שלום, ושכן דעת הרמב"ם והטור ומרן השלחן ערוך. וכתב האור זרוע: בליל תשעה באב אין מנהג בשום מקום שלא לעשות מלאכה. ואפילו אם נהגו אינו מנהג. שיח) ויש שרצו לדייק מהשלחן ערוך (סימן תקנט ס"י) שכתב: נוהגים שלא לשחוט ושלא להכין צורכי סעודה עד אחר חצות היום. וכתב המשנה ברורה (ביאור הלכה) בשם הלבוש, שהטעם בזה כדי שיתעסק באבלות ולא בדברים אחרים המשמחים ומסיחים מהאבלות. ע"כ. וגם בהדחת כלים, נחשב שמסיח הדעת מהאבלות. עד כאן דבריהם. והלא לפי מה שכתב האור זרוע, שבליל תשעה באב אפילו במקום שנהגו שלא לעשות מלאכה, אינו מנהג, אם כן מבואר שבלילה לא חששו לטעם של היסח הדעת מהאבלות בעשיית מלאכה. ועוד, מי הכריח שהדחת כלים היא מלאכה המסיחה דעת מהאבלות. בפרט שלשון הלבוש "ולא בדברים המשמחים ומסיחים מהאבלות", ומבואר שבצרכי הבית כהכנת מאכלים שיש בזה שמחה ומסיח דעת מהאבלות, נהגו להחמיר, אבל בהדחת כלים איזו שמחה יש.

דיני ברית מילה בתשעה באב

זמן הברית

ברית מילה שחל בתשעה באב, הנכון הוא למול את התינוק לאחר אמירת הקינות, משום שזריזים מקדימים למצוות. ויש מלים לאחר חצות היום [בערך: 12:45]. (סימן תקנט ס״ז. שצג, תד)

בגדי שבת

מותר לשלושת בעלי הברית והיולדת ללבוש בגדי שבת לכבוד המילה, אך לא ילבשו בגדים לבנים [חליפה בצבע לבן, כי הבגדים הלבנים מיוחדים מדי] או חדשים. ואף בגדי השבת שלובשים לא יהיו מכובסים. ורשאי ללובשם מעט זמן קודם שבת חזון, ואז אינם נחשבים למכובסים, וכמבואר בדיני שבוע שחל בו תשעה באב. (סימן תקנט ס״ח. רלד. ספר דיני תשעה באב שחל ביום א׳ לגר״ש דבליצקי עמוד סז)

לאחר הברית, יכולים בעלי הברית להשאר עם בגדי השבת שעליהם ואינם צריכים להחליפם בבגדי חול. ומה שכתבו כמה מגאוני אשכנז שצריכים להחליף את בגדיהם לבגדי חול, מדובר לפי מנהגם שהיו מלים לאחר אמירת הקינות, קודם שקראו בספר איוב והדברים הרעים שבירמיה, שאז לא ראוי לקרוא דברים הרעים עם בגדי שבת, אבל לפי המנהג כיום, אין צורך להחליף. (שיירי כנסת הגדולה, כף החיים ס״ק סז. רלד. שו״ת אור לציון ח״ג רסד)

נעלי עור

אסור לבעלי הברית לנעול נעלי עור בתשעה באב. שאפילו להם לא הקילו חכמים בחמשה עינויים שאסורים מן הדין בתשעה באב. (שצו, תא)

אמירת ״מזל טוב״

מותר לאחל לאבי הבן ״מזל טוב״ בתשעה באב, שאין זה בכלל שאילת שלום שאסרו חז״ל, אלא רק ברכה ותפילה שיהיה להם בהצלחה ובמזל טוב. (שלא)

חובה להתענות

שלושה בעלי ברית [אבי הבן, הסנדק והמוהל] או אב שפודה את בנו בכורו ביום תשעה באב, חייבים להתענות. (מו, תג. ת"ה מט, נג)

נתינת יין בפה המוהל

מה שנוהגים המוהלים לתת יין בפיהם כשעושים מציצה לתינוק, לא יעשו כן בתשעה באב, אך בשאר תעניות, מותר לעשות כן, ובלבד שיזהרו שלא לבלוע מהיין. (קיט)

קריאת שם לתינוק

נוהגים לקרוא "מנחם" לתינוק הנימול בתשעה באב, כמו שנוהגים לקרוא "מרדכי" לתינוק הנימול ביום פורים. (שצו)

שתיית כוס היין

המברך בברית על הכוס, יברך על היין "בורא פרי הגפן" ויברך "אשר קידש ידיד מבטן וכו'", ויכוון בברכת "הגפן" להוציא ידי חובה את היולדת שהיא פטורה מלצום, ותענה "אמן" ולא תדבר עד שתטעם מהיין. ואם אין היולדת שם, יעמיד על ידו ילד קטן שהגיע לגיל חינוך, ויכוון עליו בברכת "הגפן" וישתה הקטן. (סימן תקנט ס"ז. קכ, שצג)

בשמים

אין מברכים על הבשמים בברית מילה בתשעה באב, משום שצריך למעט ביום זה בתענוגים, וכמבואר לעיל. (כן פסק מרן בשלחן ערוך אורח חיים סימן תקנט ס"ז, ויורה דעה סימן רסה ס"ד, וכן פסקו רבים מהאחרונים. ועיין משנה ברורה ס"ק כז. ודו"ק. שלט)

״שהחיינו״

אבי הבן מברך ״שהחיינו״ בברית מילה או בפדיון הבן, מאחר שזה עתה זמן המצוה, ואי אפשר לדחותה. (קלה, קמ, תב. ספר דיני תשעה באב שחל ביום א׳ לגר״ש דבליצקי עמוד סט)

תענית דחויה

תשעה באב שחל להיות בשבת, מאחר והתענית דחויה ליום ראשון, מותרים בעלי השמחה [אבי הבן, הסנדק והמוהל. ואבא הפודה את בנו בכורו, והכהן] לאכול ולשתות בחלק מהיום ובעוד כמה פרטי דינים, כמבואר להלן.

״עננו״

אין בעלי הברית אומרים ״עננו״ בתפילה כלל, מאחר ואינם מתענים תענית שלימה, וכלל גדול בידינו: ״כל תענית שלא שקעה עליו החמה, אינה תענית״. (עו, כה) ומכל מקום פשוט שהגם שאינם מתענים, אומרים הם ״נחם״ בכל התפילות. לפי שאמירת ״נחם״, אינה קשורה לעצם התענית אלא לעצם היום ככל הזכרת ״מעין המאורע״, כגון ״יעלה ויבוא״ בראש חודש, ו״על הניסים״ בחנוכה ופורים וכיוצא. והרי אפילו נחלקו הפוסקים על חולה או בעלי ברית שאוכלים בתשעה באב דחוי, אם מזכירים ״נחם״ בברכת המזון או לא.

עליה לתורה

אין בעלי הברית עולים לספר תורה בשחרית או במנחה, מאחר ואינם מתענים עד סוף היום. אולם אם חלה התענית בימי שני או חמישי, שבלאו הכי יש חיוב ביום זה לקרוא בתורה בשחרית, רשאים בעלי

הברית לעלות בשחרית בלבד אף שאינם מתענים. (כן פסקו: לקט יושר, מגן אברהם, גינת ורדים, נהר שלום, אמת ליעקב, מרן החיד״א, הגר״ח פלאגי׳, ישיב משה שתרוג, חיי אדם, מטה אפרים, בית עובד, שמח נפש, פעולת צדיק, אמנות שמואל ועוד. ובפרט שאפשר לצרף את דעת רבים מהפוסקים שאפילו לא חלה התענית בימי שני וחמישי דוקא, מותר להעלות לספר תורה את מי שאינו מתענה, כיון שהוא יום שהתחייב בקריאה בתורה. נז, קח, קי, קיב)

סדר היום לבעלי הברית

מתחילים בעלי הברית להתענות מהלילה ככל ישראל, כדי לשתף את עצמם בצער הציבור, ובסיום תפילת שחרית ואמירת הקינות יבדילו על היין [כמבואר להלן], ואחר כך ימולו את התינוק, כי זריזים מקדימים למצוות, ורשאים לאכול ולשתות מיד לאחר המילה, לפי שיום טוב שלהם הוא. ויש ממתינים מלאכול עד חצות היום [בערך: 12:45]. ויש שמתפללים קודם מנחה גדולה [בערך: 13:15], ואחר כך אוכלים. ועל כל פנים, אינם רשאים להחמיר על עצמם ולהתענות, ואדרבה ישמחו שזיכה אותם בורא עולם במצוה כה חשובה, שמבואר בזוהר הקדוש שמעלתה גדולה יותר מהמקריב את כל הקרבנות. (סימן תקנט ס״ט. שו״ת יביע אומר חלק א סימן לד אות יא. מח, נו, ס, קיא, שצד, תד. שו״ת אור לציון ח״ג עמוד רסד. ת״ה מט, נג)

להלן נבאר מעט בהרחבה את המקורות להלכה זו:

המקור מהגמרא

בגמרא (מסכת תענית יב ע״א) מסופר על רבי אליעזר ברבי צדוק, שאמר: אני מבני בניו של סנאה בן בנימין, ופעם אחת חל תשעה באב להיות בשבת, ודחינוהו לאחר השבת והתענינו בו ולא השלמנוהו, מפני שיום טוב שלנו הוא. [פירוש: כאות הוקרה על מעשה טוב שעשה אבי המשפחה סנאה, קבעו חכמים לו ולמשפחתו לדורות עולם, שיתנדבו עצים למזבח בבית המקדש בכל שנה ביום י׳ באב, והיו משתמשים הכהנים דוקא באותם העצים, אף על פי שהיו שם עצים אחרים, ואותו יום היו חוגגים אותו ומביאים בו קרבנות, והיה להם כמו יום טוב, ואסורים היו בהספד ובתענית ובעשיית מלאכה (רש״י ורמב״ם)]. ומכאן למדו רבותינו הראשונים שאם חל ברית מילה בתשעה באב דחוי, מותר לבעלי הברית לאכול ולשתות, מפני שיום טוב שלהם הוא. [באור הדברים: התוספות כתבו שסנאה בן בנימין משבט בנימין היה, ועל שם שבטו נקרא בן בנימין. ואף על גב שר׳ אליעזר ברבי צדוק היה כהן? שמא אמו היתה משבט בנימין, או חתנם היה והיה עימהם בסיעתם. ע״כ. ומאחר שלא היה ממש ממשפחת אביו, אין זה יום טוב ממש כלפיו. וכל שכן אם נאמר שהיה חתנם ואינו מזרעם כלל, ורק מסייעם לדבר מצוה, וכיון שאף הוא לא השלים התענית, הוא הדין במצות מילה שבודאי לא גרעה מיום טוב של ר׳ אליעזר. זאת ועוד, הלא ר׳ אליעזר היה אחר חורבן בית המקדש, שהרי בזמן בית המקדש, לא היו מתענים כלל, ולכל ישראל היה ששון ושמחה. ואם כן בודאי שעתה אין זה יום טוב ממש כי כבר אינם מביאים עצים אלא רק זכר ליום טוב, ובכל זאת לא השלים את התענית. והרי אפילו בזמן בית המקדש, כתב הרמב״ם (הלכות כלי המקדש פ״ו ה״ט) שיום טוב זה אינו אלא מנהג. כל שכן ביום טוב של מילה שיש אומרים שהוא חיוב מדברי חכמים כמבואר בפרקי דרבי אליעזר. ואפילו אם תאמר שהוא רק מנהג, הרי גם יום טוב של סנאה בן בנימין היה מנהג, ואצל רבי אליעזר אינו אלא זכר למנהג, ובכל זאת לא השלים התענית.]

דעות הפוסקים ומעשה רב

כתבו התוספות (מסכת עירובין מ ע״ב): מעשה היה בברית מילה שחל עשרה באב ביום ראשון בשבוע, ורבנו יעקב בר יקר [רבו של רש״י] היה אב בית דין, וציוה להתפלל מנחה גדולה, ורחצו ואכלו, מפני שיום טוב שלהם היה, שנאמר (תהלים קיט קסב): ״שָׂשׂ אָנֹכִי עַל אִמְרָתֶךָ, כְּמוֹצֵא שָׁלָל רָב״. וכיוצא בזה כתבו הטור והרשב״ץ: מעשה ברבנו יעב״ץ [רבנו יעקב בן רבי יצחק סג״ל (סגן לויה), לפני כ-950 שנה] שהיה אבי הבן בתשעה באב דחוי, והתפלל מנחה גדולה והלך ורחץ הוא ובעל בריתו ומלו את הנער, ואכלו כל צרכיהם ולא השלימו את התענית עם הצבור. וקילס הרשב״ץ מנהג זה שהוא מנהג חסידים ואנשי מעשה, שנהפך אצלם היום לששון ולשמחה של מצוה. וכן פסקו רבים מהפוסקים ראשונים ואחרונים: האור זרוע, מהר״ם מרוטנבורג, המנהגים, הרוקח, המרדכי, הגהות אשרי, מהרי״ל, הרדב״ז, בית יוסף, הרמ״א, הלבוש, הרש״ל, מהרשד״ם, אליה רבה, חמד משה, דגול מרבבה, מלבושי יום טוב, הט״ז, חיי אדם, שואל ומשיב, מאורי אור, ויען דוד, קרית חנה דוד, שערי תשובה, זכור לאברהם, חסד לאברהם אלקלעי, חינא וחיסדא, שושנים לדוד, תשובה מאהבה, שארית יוסף סוסו, והשיב משה הכהן, שאילת משה, קיצור שלחן ערוך גנצפריד, משנה ברורה, אגרות משה, קנה בושם ועוד.

אם יש ענין להחמיר ולהתענות

והנה המגן אברהם כתב בשם כנסת הגדולה, עכשיו המנהג להחמיר שלא יאכלו בעלי הברית בצום דחוי. אך כבר חלקו עליו רוב ככל הפוסקים, כי בשיירי כנסת הגדולה ביאר בדבריו שנהגו להחמיר כן במדינתו קושטא, אבל במקומות אחרים לא נהגו כן. וכן הרמ״א והלבוש ושאר אחרונים לא משמע מהם מנהג זה כלל. ואדרבה המעדני יום טוב שהיה רב מובהק ובקי בכל המנהגים לא הזכיר שום מנהג לאיסור, ואדרבה הוסיף היתר שגם אבי הבן והכהן בפדיון הבן אוכלים, כמבואר בשערי תשובה (סימן תקנט סקט״ו) ועוד. גם המשנה ברורה (שער הציון סקל״ט) כתב: אף שהמגן אברהם כתב שנהגו להחמיר, לא העתקתיו, כי חולקים עליו האליה רבה, שערי תשובה והחיי אדם. ובספר ישועות יעקב כתב: איך נתפוס מנהג להחמיר נגד רבנו יעב״ץ והראשונים, בלי שום חולק, וכן נוהגים במקומותינו, וכל שכן בשלוש צומות. וכתב בדברי מנחם שטיינהרט, שבעלי הברית יאכלו וישתו לאחר מנחה גדולה, ולמצוה תחשב להם שיום טוב שלהם הוא. ולדעתי מי שלא עושה כן נקרא הדיוט. ע״כ. וכן מבואר בהגהות מיימוניות, שמצוה על בעלי הברית לאכול. והגאון בעל שו״ת הד״ר [הובא בשדי חמד] כתב, ואני בעוניי הנהגתי כמה פעמים להתיר לאכול, וכל שיש היתר על פי השלחן ערוך והפוסקים, אין לגבב חומרות. ע״כ. וכתב בחזון עובדיה (עמוד שצו): ובאמת שהיא חומרה הבאה לידי קולא, שהרי כיון שיום טוב שלהם הוא, אינם רשאים לזלזל בו ולהתענות, וכן מבואר בבית יהודה. והנה לנו גדולי עולם רבנו יעקב בר יקר ורבנו יעב״ץ הנ״ל, שעשו מעשה בעצמם לאכול בתשעה באב דחוי מפני שהיו בעלי ברית, ואילו היו רשאים להחמיר, הרי כדאי הוא בית אלוקינו לאבד עליו יום טוב אחד, ולמה לא החמירו על עצמם להמשיך להתענות. וכיוצא בזה כתב בשו״ת בית דוד, שבעל ברית שרוצה להחמיר על עצמו ולהתענות ביום פטירת אביו, אינו רשאי, מפני שהוא מצווה לאכול ולשמוח, ואם יתענה הרי הוא מבטל המצוה, וראיה לזה מהתנא הגדול רבי אליעזר ברבי צדוק ורבנו יעב״ץ ורבנו יעקב בר יקר שאילו היו רשאים להחמיר, בודאי שהיו מחמירים. ע״כ. שוב ראיתי בשו״ת משיבת נפש (ח״ב סימן ז) לגאון רבי אריה ליב צינץ שהוכיח מהגמרא (עירובין מא ע״א), שאסור להחמיר להתענות במקום מצוה, שאם לא כן מה שאלה הגמרא וכו׳, שמא רצו להחמיר על עצמם, ועל כרחך ביום טוב שלהם אסור להחמיר. גם הגאון רבי שריה דבליצקי כתב, שאסור להם להחמיר כי נכנסים בזה לחשש ביזוי מצות המילה. [ויש לצרף גם את דעת התוספות שבעלי הברית פטורים מלצום אפילו בצום שאינו דחוי חוץ מתשעה באב, וכן פסקו הגר״א, אבני נזר ועוד. ולדעת מהר״ח אבולעפיא והבית דוד ועוד, אפילו מתשעה באב הם פטורים.] (שו״ת יביע אומר חלק א סימן לד אות ב, ג. מח, ס, שצד. ת״ה מט, נג)

האם מותר לאכול קודם המילה

כתב בשערי תשובה: צריך עיון אם מותרים בעלי הברית לאכול קודם המילה, כי לכאורה ממה שרחצו היעב״ץ ובעלי הברית קודם המילה, נראה שמותר גם לאכול קודם המילה. ויש לדחות שדוקא רחיצה יש להתיר, כדי שיכנס למצוה בהידור, ורחיצה צורך המצוה היא, אבל האכילה יש לומר שיש להמתין עד אחר המילה ואין לאכול קודם, שמא בינתיים יארע איזה קלקלה שלא יוכלו לקיים את המילה היום, וביטל בחינם את התענית, וכן משמע קצת מלשון הפוסקים. ע״כ. ויש להבין, הלא כלל גדול בידינו, כל דבר שאינו מצוי, לא גזרו עליו

חכמים, אם כן כיון שלא מצוי שתארע קלקלה ותתבטל המילה, למה לנו לחשוש כל כך. זאת ועוד, הלא ברית מילה בתשעה באב דחוי, הוא דבר שאינו מצוי כל כך, ולא גוזרים על דבר שאינו מצוי (כמבואר בתוספות עירובין מ ע"ב). ואדרבה מהבאר היטב (תקנט סקט"ו) משמע שרשאים לאכול קודם המילה, שכתב בשם המגן אברהם (תקסח סק"י): פשוט שבמקום שהתירו לאכול סעודה, אינו תענית כלל ומותר אחר כך לאכול גם בביתו, אבל קודם הסעודה נראה לי שאסור לאכול בביתו. "ובעלי ברית, מותרים לאכול מיד אפילו קודם סעודת המילה, כי יום טוב שלהם הוא", אלא שעכשיו התפשט המנהג להשלים אפילו באחד מארבע צומות שנדחו. אבל באליה רבה דחה אותו בשתי ידים ומסיק להיתר גמור. ע"כ. ומבואר שלהלכה שבעלי ברית אוכלים בצום דחוי, מותרים אף קודם המילה. ואמנם מחזון עובדיה (עמוד תד) נראה שלא רצה להתיר בשופי כל כך לאכול קודם המילה, שכתב בשם העטרת זקנים: יש אומרים למול את התינוק תיכף אחר הקינות, ואחר כך רשאים לאכול, וכן המנהג, כדי שלא לבטל מצות זריזים ולהמתין עד חצות. וכן כתב הגאון מקור חיים. ובשו"ת משיבת נפש הביא את הגמרא (תענית יב ע"א) שכל תענית שלא התענה עד סוף היום אינה תענית. ושאלה הגמרא איך רבי אליעזר ברבי צדוק אמר שהתענה בתשעה באב דחוי ולא השלים את התענית עד סוף היום, והלא כיון שלא התענה עד סוף היום, אינה תענית כלל? ותירצה הגמרא, שרבי אליעזר התענה רק כדי לצער את עצמו עם הציבור. ופירש רש"י, שלא כִּיון רבי אליעזר לקובעו עליו לתענית חובה כלל, אלא רק להשתתף עם צער הציבור, וכל שעה שהיה רוצה לאכול, היה אוכל, ולא היה אומר "עננו" בתפילה. ומבואר מפשט לשונו, שאין זו אלא מדת חסידות בלבד, ואילו רצה היה אוכל. ע"כ. [וכן נראה מלשון רבנו גרשום, רבנו חננאל, הרא"ש ועוד.] וכתב בחזון עובדיה: "ולפי זה מצד הפסקת התענית אין הקפדה", ולכך בסוף אמירת הקינות, אף שהוא קודם חצות, משום מעלת זריזים מקדימים למצוות, אפשר להקדים ולמול קודם חצות. עכ"ל. ומבואר שלפחות מתיר לאכול לאחר המילה קודם חצות.

[אף שהיה מקום להתיר גם קודם לכן על פי מה שכתב במשיבת נפש, וכן מבואר גם בחמד משה (תקנט ססק"א ותקסב סק"ב): רבי אליעזר התענה רק כדי לצער את עצמו עם הצבור, כי הואיל והוא יום טוב שלו, אם היה רוצה לא היה צריך להתענות כלל, אלא שמעצמו רצה לצער את נפשו בתורת רשות, ולא לשם תענית כלל. ואפשר שכיון שרבי אליעזר עשה כן, יש לכל אדם לעשות כן לצער עצמו עם הצבור. ע"כ. ועל פי זה צידד בחזון עובדיה (עמוד ס) שאף בעל ברית, אם רצה לאכול בבוקר רשאי. וכן נראה ממה שכתב בשם הגר"ח פלאג'י, בעל ברית שלא משלים תעניתו, לא ישתה קפה או מים משהאיר היום אלא יתענה עד חצות, כדי שיוכל לעלות לספר תורה בשחרית. ועל זה כתב (עמוד קיא): ובמחילת כבוד תורתו זה אינו, שהרי כל תענית שלא שקעה עליו חמה אינו תענית, אם כן אף אם יתענה עד חצות לא יוכל לעלות לספר תורה. ומבואר מהגר"ח פלאג'י ומחזון עובדיה שרשאי מן הדין לאכול אף קודם חצות, וכל הדיון הוא רק באופן שלא יאכל עד חצות, האם יוכל לעלות לספר תורה או לא.]

ומכל מקום, כיון שעל בעלי הברית להבדיל קודם המילה כמבואר בחזון עובדיה (שנא), נמצא שעדיין הם מותרים בשתיית היין קודם המילה. וכן פסק בשו"ת אור לציון (ח"ג עמוד רסד) שאם המילה בשעות הבוקר, קודם המילה יבדיל על היין, ורשאים לעשות את סעודת המילה מיד לאחר המילה בבוקר. ע"כ.

[ולפי האמור לעיל שרבנו יעב"ץ ורבנו יעקב בר יקר רחצו קודם המילה, נראה שיש להתיר לבעלי הברית להתרחץ קודם הברית שנערכת קודם חצות, כדי שיכנסו למצוה בהידור, והרחיצה צורך המצוה היא כמו שכתב השערי תשובה לעיל. שהרי אפילו לאכול קודם המילה התירו כמה פוסקים כנ"ל, כל שכן ברחיצה שהוא קל יותר מאיסור אכילה, כמבואר בשערי תשובה.]

ברית מילה שאחר הצהריים

אם מלים את התינוק בשעות שאחר הצהריים מכל סיבה שהיא [וכגון שישנם קרובי משפחה הבאים מחוץ לעיר, וצריכים לכבדם בסעודת הברית, ומאחר ואי אפשר לקיים את הסעודה למוזמנים אלא בצאת הצום, על כן מלים את התינוק כשעה לפני השקיעה, ואחר כך מתפללים מנחה וערבית, ועורכים את סעודת הברית עם המוזמנים בצאת הצום], רשאים בעלי הברית לאכול קודם המילה לאחר חצות היום.

כתב בשו"ת אור לציון (ח"ג עמוד רסד): אפילו אם מלים את התינוק לפני השקיעה, מצער את עצמו להתענות עם הציבור עד חצות ואוכל לאחר חצות. ע"כ. ומבואר שאין תפילת מנחה מעכבת בשביל לאכול, ורשאי לאכול מיד לאחר חצות. ובאמת שכן מסתבר שכיון שכל תעניתם רק בשביל להשתתף עם הציבור, די במה שהתענו וציערו את עצמם עד חצות. וכן נראה מדעת השערי תשובה שכתב: אפילו אחר חצות רק לבעלי ברית מותר, וכן לחתן וכלה, ואבי הבן והכהן בפדיון הבן. ומכל מקום "אפשר" שלא יאכלו עד אחר מנחה גדולה, כמו שעשה רבנו יעב"ץ. "אף שיש לומר שדוקא במעשה הזה של רבנו יעב"ץ שהיה בתשעה באב והשלימו את סדר הקינות עד חצות היום, לכן היו צריכים להתפלל מנחה גדולה ולאכול אחר כך, אבל בשאר תעניות יכולים לאכול מיד אחר עשיית המצוה". מכל מקום מלשון מהרי"ל שכתב שהתענו חצי היום ואחר כך סעדו, משמע לכאורה שצריך להתענות עד חצות וכו', ועל כל פנים אין להחמיר רק עד אחר "זמן" מנחה גדולה. ע"כ. ובאמת שקצת פלא לומר שתפילת מנחה תהיה מעכבת, שאם כן כלה שמותרת לאכול בצום דחוי [צום גדליה או י"ז בתמוז], וכי תצטרך להתפלל מנחה קודם שתאכל, הלא לרמב"ם די לה בתפילה אחת ביום, וכבר התפללה שחרית?! [ואולי כל מה שרבנו יעב"ץ התפלל מנחה קודם, כדי שלא לישב בסעודה קודם מנחה. ולפי זה בעל ברית שיאכל בלי לחם, או שיעמיד שומר שיזכיר לו להתפלל, יהיה רשאי לכתחילה לאכול אף שלא התפלל עדיין מנחה.]

נעלי עור

מותר לבעלי הברית לנעול נעלי עור בתשעה באב דחוי לכבוד המילה. שהרי אפילו אכילה שהיא חמורה הותרה להם, כל שכן נעילת נעלי עור.
(כן פסקו שו"ת הד"ר, ארחות חיים, משיב הלכה, אשל אברהם מבוטשאטש, שבט הלוי ועוד. שו"ת יביע אומר חלק ט חלק יורה דעה סימן מא) [ולבד מזה, יש לצרף את סברת הפוסקים שאפילו בתשעה באב שחל בזמנו, מותרים בעלי הברית בנעילת נעלי עור. נמצא שיש לנו ספק ספיקא, שמא אפילו בתשעה באב שחל בזמנו, מותרים לנעול נעלי עור, ושמא בתשעה באב דחוי, מותר.]

רחיצה

בעלי הברית מותרים לרחוץ את גופם בתשעה באב דחוי לכבוד המילה, מפני שיום טוב שלהם הוא. על כן, מאחר ויש ענין להקדים למול לאחר הקינות משום זריזים מקדימים למצוות, רשאים קודם המילה להיטהר

בטבילה במקוה, להתרחץ כל גופם, לנעול נעלי עור, ללבוש בגדי שבת, ויבואו לברית בשמחה.

כתב מרן השלחן ערוך (סימן תקנט ס"ט): תשעה באב שחל להיות בשבת ונדחה ליום ראשון, בעל ברית מתפלל מנחה בעוד היום גדול, "ורוחץ" ואינו משלים תעניתו, לפי שיום טוב שלו הוא. ע"כ. ופשט לשון 'רוחץ', היינו כל הגוף, שהתירו לו לרחוץ את כל גופו לכבוד מצות המילה, שצריך לעשותה בהידור ובשמחה. וכן מבואר בשו"ת בשמים ראש שכתב, ורבנו יעב"ץ "רחץ ולבש לבנים". והיינו שרחץ את גופו, ולאחר מכן החליף את בגדיו בבגדי לבן לכבוד המילה, ולא שרחץ רק את פניו וידיו. וכן נראה מלשון השערי תשובה שכתב שרחצו, "כדי להיכנס למצוה בהידור, ורחיצה צורך המצוה היא". וזה ההידור שגופו רחוץ ונקי ולא מזיע.

הבדלה לבעלי השמחה

מאחר ואסור לאכול ולשתות במוצאי שבת עד שמבדילים על היין, אם כן היאך יברכו על כוס היין בברית מילה וישתוהו? על כן יקדימו בעלי הברית להבדיל על היין קודם ברית המילה, ובעת המילה אחד מהם יברך על הכוס עם ברכת "אשר קידש ידיד מבטן", והוא עצמו ישתה את היין, ואין צורך לתת ליולדת או לילד קטן. (שנא. ספר דיני תשעה באב שחל ביום א' לגר"ש דבליצקי עמוד פג)

שתי מצוות - לא יעשה את ההבדלה ביחד עם כוס היין שמברך עליו בברית המילה, כי אז נמצא שעושה שתי מצוות שונות על כוס אחת, הבדלה וברית מילה, והרי כלל בידינו: "אין עושים מצוות חבילות חבילות", על כן, יקדימו להבדיל על היין קודם ברית המילה. (שנא)

להוציא ידי חובה את הקהל - בעת ההבדלה, יכול המבדיל לכוון להוציא ידי חובה את כל הקהל השומעים אותו, ויוצאים הם ידי חובת מצות ההבדלה, ואינם צריכים לחזור ולהבדיל שוב במוצאי תשעה באב. (שמח)

סעודת מצוה

מותר לבעלי הברית לאכול בשר, עופות ודגים, ולשתות יין, לכבוד מצות המילה, כי יש לעשותה בכבוד והידור ובשמחה גדולה, כמו שנאמר (תהלים קיט קסב): "שָׂשׂ אָנֹכִי עַל אִמְרָתֶךָ, כְּמוֹצֵא שָׁלָל רָב". כמבואר בפרקי דרבי אליעזר: מכאן אמרו חכמים, חייב אדם לעשות שמחה ומשתה ביום שזכה למול את בנו, כמו שנאמר: "ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק", ביום ה"ג - מל את יצחק, דהיינו ביום השמיני. ובזוהר הקדוש אמרו, כל מי שמל את בנו, כאילו בנה מזבח שלם לפני ה', וכאילו הקריב את כל הקרבנות, ועושה נחת רוח לה' יותר מכל הקרבנות. וביום שאדם מקריב קרבן,

הרי זה יום טוב שלו. (תוספות מסכת שבת קל ע״א. ערוך השולחן סימן תקנט ס״ט. פסקי תשובות חי״ו קל. שו״ת יביע אומר חלק א סימן לד אות ד. מט)

״נחם״ בברכת המזון

בעלי ברית שאכלו כזית לחם, מברכים ברכת המזון, ואין מזכירים בתוכה את נוסח ״נחם״ שאומרים בתפילות של תשעה באב. והוא הדין לכל הפטורים מן הצום, כגון חולה או יולדת, שאכלו לחם.

כן כתב הגר״א שאין תשעה באב דומה לחולה האוכל ביום הכיפורים שמזכיר מעין המאורע [יעלה ויבוא] בברכת המזון, שהרי מפורש בגמרא שדוקא בימים שיש בהם קרבן מוסף, אז מזכירים בהם מעין המאורע בברכת המזון, אבל בימים שאין בהם קרבן מוסף, אין מזכירים מעין המאורע. ע״כ. ואפילו בחנוכה ופורים שאין בהם מוסף ואנו מזכירים על הניסים בברכת המזון, אמרו בגמרא שאין זה חובה אלא שאם רצה להזכיר, מזכיר, כל שכן בתשעה באב שכולם מתענים, שבודאי לא תקנו חז״ל להזכיר ״נחם״ בברכת המזון לחולה האוכל. וכן פסקו הכנסת הגדולה, חוות יאיר, מרן החיד״א בברכי יוסף, עמק התשובה, קמחא דאבישונא לגאון רבי יוחנן טריויס, שארית שמחה ועוד. וזאת מלבד הפוסקים שאומרים שאפילו ביום כיפור אין לחולה לומר מעין המאורע בברכת המזון, כמו שכתב בשבלי הלקט בשם רבי אביגדור כ״ץ [רבו של המהר״ם מרוטנבורג], שביום האסור באכילה, לא תקנו חז״ל להזכיר מעין המאורע בברכת המזון כלל אפילו למי שהותר לו לאכול, כיון שאין היום גורם להזכיר מעין המאורע אלא המצוה שנצטווינו לאכול בו היא הגורמת, וכאן שרק משום פיקוח נפש הותר לו לאכול, אפילו אם רצה להזכיר, לא מזכיר. וכן כתבו התניא [הראשון], ארחות חיים, הט״ז, אליה רבה, הגר״ז בעל התניא ועוד. (רפח)

לימוד תורה

מותר לבעלי הברית לעסוק בתורה בדברים המשמחים את הלב שאסור לשאר בני אדם ללמוד בהם בתשעה באב, שכיון שיום טוב שלהם הוא והותר להם לענג את גופם בסעודת פת, בשר, דגים ויין, כל שכן שהותר להם ללמוד תורה שהיא העונג הרוחני שלנו, כמו שנאמר (משלי ט ה): ״לְכוּ לַחֲמוּ בְלַחֲמִי, וּשְׁתוּ בְּיַיִן מָסָכְתִּי [ביין שמזגתי]״. (ספר תשעה באב שחל בשבת פ״ח סעיף כ)

בגדי שבת

לאחר הברית, אין צריכים בעלי הברית להחליף את בגדי השבת שעליהם לבגדי חול. שהרי אפילו לאכול ולשתות מותרים הם, וכל שכן שלא יצטרכו להחליף את בגדיהם. ובלאו הכי כבר בארנו לעיל שאפילו בתשעה באב שחל בזמנו, אין צריכים בעלי הברית להחליף את בגדיהם לבגדי חול. (שיירי כנסת הגדולה, כף החיים ס״ק סז. שו״ת אור לציון ח״ג רסד)

ברית מילה דחויה

תינוק שהיה חולה ונדחית מילתו ליום ראשון שחל בו צום תשעה באב דחוי, מותר לבעלי הברית לאכול ולנהוג ככל האמור לעיל, כי סוף סוף יום זה הוא יום טוב שלהם, שרק עתה יכלו לקיים את מצות הבורא למול את בנם. (מגן אברהם, חיי אדם, בית יצחק שמעלקיס, שערי תשובה, משנה ברורה ועוד. עיין תג)

פדיון הבן דחוי

בכור שחל הפדיון שלו [ליל שלושים ואחד מיום לידתו] בשבת, ונדחה ליום ראשון, ישאלו שאלת רב אם יתענו אבי הבן והכהן או רשאים לאכול כבעלי הברית.

יש לדון, האם פדיון הבן דחוי דינו כברית מילה דחוי שדוחה את התענית, או לא. הנה המגן אברהם כתב (סימן תקסח סק״י) צריך עיון אם חל יום ל״א ללידתו בשבת, וביום ראשון הוא תענית של עשרת ימי תשובה, האם מותרים לאכול, כי התוספות כתבו במסכת מועד קטן וכו׳, ועל כרחך מילה אף שעבר זמנה כל שעתה זמנה הוא, שאסור לעמוד ערל, אבל פדיון הבן כיון שעבר זמנו יכולים לדחותו יותר, ואם כן יש לומר שאין זה סעודת מצוה. והמגן אברהם לשיטתו (סימן רמט סק״ה) שכתב, פדיון הבן שעבר זמנו אסור לעשותו בערב שבת, אבל מילה אף על פי שעבר זמנה כגון שהיה חולה נחשב כזמנה, כי כל שעתה זמנה הוא, שאסור להניחו ערל. וכן מבואר בשערי תשובה (סימן תקנט) שכתב, עיין מגן אברהם שפדיון הבן שעבר זמנו יש לומר שלא נחשב סעודת מצוה, וכן מבואר מדבריו סימן רמ״ט לענין סעודה בערב שבת, ויוצא מזה שאם תענית [י״ז בתמוז, תשעה באב, צום גדליה] דחוי, חייבים אבי הבן והכהן להתענות, כיון שהפדיון עבר זמנו ולא נחשב סעודת מצוה, ולא נחשב יום טוב לדחות את התענית, כיון שיכול לדחות הפדיון ליום אחר. ע״כ.

אולם, בספר תניא רבתי [לפני כ-700 שנה] כתב, מאימתי חייב האב בפדיון הבן, מיום שלושים ומעלה, שנאמר: ״ופדויו מבן חודש תפדה״, ומכאן ואילך בכל יום ויום עובר בעשה של ״תפדה״. וכן מבואר ברש״י. וכן דעת הלבוש שכתב: פדיון הבן שחל בבין המצרים מברך שהחיינו ולא ידחהו כדי שלא יחמיץ המצוה, שמיום שלושים ואילך אם יעכב עובר בעשה בכל יום. גם בספר שער הכולל כתב, שהמתעכב מלפדות בנו הבכור עובר עליו בעשה בכל יום ויום. [ויש לעיין בדעת הגר״ז בעל התניא.] וכן כתב בפשיטות הגאון רבי ברוך עפשטיין בספרו תורה תמימה שאם לא פדה אחר יום השלושים, עובר בכל יום בעשה. וכן כתב המצפה איתן. והגאון רבי שלמה קלוגר הוכיח כן במפורש מהגמרא מסכת בכורות, וכן הוכיחו בפחד יצחק,

ובשו״ת יהודה יעלה אסאד ועוד. ולפי דבריהם כיון שאחר שלושים יום עובר האב בכל ביום בעשה, הרי שזו מצוותו עתה, ובודאי שנחשב סעודת מצוה ודוחה את התענית.

גם הגאון יעב״ץ בספרו מור וקציעה (סימן רמט) כתב, ובאמת לא ירדתי לסוף דעתו של המגן אברהם שאסר לעשות סעודת פדיון הבן דחוי בערב שבת, הלא אין שום הוכחה בתוספות לנידון זה, ולמה לא נאמר גם כן שכל שעה ושעה זמנו הוא כמו בברית מילה, ומה שונה זה מזה, והרי אין מחמיצים את המצוה, וכי מי שאכל שום וריחו נודף, יאכל עוד שום אחר כדי שיהא ריחו נודף יותר?! וכיון שאין כאן חשש איסור דאורייתא, אלא זהירות בעלמא לכבוד שבת, בודאי לא יעלה על הדעת לדחות עשה של תורה שכל יום זמנו הוא ומוטל עליו בכל שעה לפדות את בנו, ולא יעבור על העשה. וכן העיר על המגן אברהם בסימן תקס״ח. עי״ש. גם הגאון בית מאיר כתב, שפדיון הבן ומילה שווים בזה, שהרי שיהוי מצוה לא משהים, וכמו שכתב הרש״ל, וחלילה אין כוונת התוספות כמו שכתב המגן אברהם וכו׳, וזה הוא פירוש התוספות בלי ספק. אבל להוציא מדעת התוספות שיכולים לדחות את פדיון הבן, ודאי אינו, ואם כן גם מותר לעשות הסעודה ביום התענית בשעת הפדיון, ומותרים לאכול כמו בסעודת מילה. גם החיי אדם (הלכות שבת נשמת אדם כלל א סימן א) כתב, פדיון הבן דחוי, עושים את הסעודה בערב שבת ולא כמגן אברהם, כי אף בפדיון הבן אנו אומרים כל שעה ושעה זמנו הוא, וכמו שכתב הרש״ל, וכן כתב בספר החינוך שגם לאחר שלושים יום כל שעה ושעה זמנו הוא. וכן המנהג פשוט כאן בקהילת קודש וילנא בתענית בכורות שבערב פסח, שאף בפדיון הבן שלא בזמנו הבכורים אוכלים על פי הוראת הגר״א. ע״כ. וכיוצא בזה כתב עוד החיי אדם (כלל קלב), תענית של עשרת ימי תשובה ואירע ברית או פדיון הבן או שאר סעודת מצוה, מצוה לאכול. ונראה לי שהוא הדין בפדיון הבן שלא בזמנו שגם כן נקרא סעודת מצוה, ולא כמגן אברהם שכתב לאסור על פי התוספות במועד קטן, וכבר כתבתי בהלכות שבת שבדברי החינוך והרש״ל מפורש שזה סעודת מצוה, ופרשתי את התוספות כדבריהם, ולא כמגן אברהם שנדחק בדבריהם. ע״כ. גם הרב ברכות המים דחה את ראיית המגן אברהם מהתוספות. ובשו״ת מעשה אברהם תמה על המגן אברהם והעלה שיפדה בערב שבת וסעודת מצוה היא. וכן כתב בתורת חיים סופר שהכרעת האחרונים היא שאף בפדיון הבן שלא בזמנו, מותר לעשות הסעודה בערב שבת לכתחילה. וכן פסק בפתח הדביר. גם המשנה ברורה (סימן רמט סקי״ב) כתב, אפילו אם היה התינוק חולה ונדחית מילתו, נחשב זמנה קבוע, כי כל שעה ושעה זמנו הוא, שאסור להניחו ערל אפילו יום אחד. וכן בפדיון הבן אפילו עבר זמנו, כיון שמן הדין אפילו אחר שלושים יום כל שעה ושעה חובה מוטלת עליו לפדותו, ממילא מותר לעשות גם כן הסעודה בערב שבת. ובמקורות בשער הציון כתב: ״נשמת אדם בשם כמה פוסקים, ולא כמגן אברהם״. וכן מתבאר בדבריו (סימן תקסח סק״כ) שכתב, פדיון הבן שלא בזמנו, הסתפק המגן אברהם אם הוא סעודת מצוה ומותר לאכול בתענית עשרת ימי תשובה או לא, וצידד שיעשה הסעודה בלילה. ובדגול מרבבה כתב שטוב שיעשה הפדיון והסעודה בליל התענית במוצאי שבת. ובשער הציון כתב, אמנם אין צריך לכל זה, כי המור וקציעה וכן בספר בית מאיר מסיקים שפדיון שלא בזמנו, הוא גם כן סעודת מצוה, ועל כן מותר לאכול ביום התענית, וכן כתב החיי אדם. ע״כ. ומבואר מכל הפוסקים הללו, שאף אם נאמר שאחר שלושים יום אין האב עובר בעשה בכל יום, כיון שכל שעה ושעה זמנו הוא, הרי שזו מצוותו עתה ונחשב לסעודת מצוה ודוחה את התענית. וכל שכן לפי מה שכתב בשו״ת אבן יקרה בשם התוספות, שדבר הנדחה מחמת היום ולא מחמת עצמו, אינו נחשב דחוי. ולכן פדיון הבן שחל בשבת ולא פדאוהו בגלל יום השבת, אינו נחשב ביום ראשון דחוי כלל, כי זה עתה זמנו הראשון לפדותו, אבל מילה שנדחית מחמת חולי, הרי זה דיחוי מחמת עצמו ונחשב דחוי, וזה ברור בעיני מאוד. ע״כ. ולדבריו בודאי שתדחה התענית מפניו. (עיין שו״ת יביע אומר ח״ו יורה דעה סימן כה. חזו״ע שבת א לז)

ואמנם כתב החיי אדם (כלל קלו), פדיון הבן שחל בתענית דחויה, האב והכהן לא יתענו. ומכל מקום ״נראה לי״ שאם הפדיון דחוי אפילו היה יום ל״א בשבת אף על פי כן הוא שלא בזמנו, וצריכים להתענות, שהרי בלאו הכי כתב המגן אברהם שפדיון שלא בזמנו, לא נחשב סעודת מצוה. עי״ש. וצריך באור, הלא לפי מה שהחיי אדם עצמו דחה את דברי המגן אברהם, והוכיח שכן דעת החינוך והרש״ל, למה החמיר כאן. וכן יש להבין את המשנה ברורה שבסימן תקנ״ט פסק להתענות בתענית דחויה. ועיין בספר פסקי תשובות (ח״ו קלב) שהביא לסתירה זו במשנה ברורה, ונשאר בצריך עיון.

מוצאי תשעה באב

פתיחת הצום

לאחר צאת הכוכבים מיד, מותר לאכול ולשתות. אבל בתשעה באב שחל במוצאי שבת, לא יאכל בצאת הצום עד שיבדיל על היין, וכמבואר לעיל.

ברכת הלבנה בשמחה

כתב בספר יסוד ושורש העבודה: ברכת הלבנה צריך לאומרה בשמחה גדולה ועצומה, שהרי זוכה עתה לקבל פני השכינה הקדושה, ואיך לא יכין לבו אל שמחה עצומה עד מאוד בכל עת הברכה. ויחשוב במחשבתו על גבורות ה' וחכמתו הנפלאה, אשר במאמר פיו ברא את השמים וכל צבאם. ויבין בלבו כי ברכה זו נתקנה על ידי אנשי כנסת הגדולה על פי סודות גדולים ונוראים מאוד. וכתב מרן החיד"א: יאמר הברכה תיבה בתיבה בנחת רוח ושפה ברורה, כי הרי הוא אומר שמקבל פני שכינה, ואיך ישלח דברו בחיפזון ובראי כבלע את הקודש. (ילקו"י שבת ה שיט)

זמן ברכת הלבנה

מאחר וצריכים לברך ברכת הלבנה בשמחה, על כן נוהגים שלא לברכה קודם תשעה באב, כי בימים אלו ממעטים בשמחה, ונוהגים מנהגי אבלות ברחיצה, תספורת, כיבוס, אכילת בשר ועוד, לכך לא ראוי לברכה אלא במוצאי תשעה באב ששרויים כבר בשמחה. גם יש ענין לברך במוצאי תשעה באב, כדי לבשר לשכינה ולעם ישראל, כי אף על פי שנחרב בית המקדש וגלינו מארצנו, הרי הקב"ה הבטיח לנו שהוא גואל אותנו,

ובקרוב נגאל ונתחדש, כמו הלבנה שהבטיח לה הקב״ה שיחדש אותה, שנאמר (ישעיה ל כו): ״וְהָיָה אוֹר הַלְּבָנָה כְּאוֹר הַחַמָּה, וְאוֹר הַחַמָּה יִהְיֶה שִׁבְעָתַיִם כְּאוֹר שִׁבְעַת הַיָּמִים, בְּיוֹם חֲבֹשׁ ה׳ אֶת שֶׁבֶר עַמּוֹ, וּמַחַץ מַכָּתוֹ יִרְפָּא״. ועוד, כי בתשעה באב נולד המשיח, ושמחים אנו בזה. (ילקוט יוסף שם. תי)

מאחר ושרויים הציבור בתענית ואין ראוי לברך כך, על כן הנכון כי בכל בתי הכנסת יביאו כיבוד בשפע, והקהל יפתחו את הצום, ולאחר מכן יברכו ברכת הלבנה בשמחה כיאות. (הרש״ש, אליה רבה, פרי חדש, פרי מגדים, שבות יעקב, חיי אדם, חסד לאלפים ועוד. תי. ת״ה שכד)

בית הכנסת שלא הצליחו להתארגן בכיבוד לקהל, יש אומרים שעדיף לברך ברכת הלבנה עם הציבור משום ברוב עם הדרת מלך, ממה שימתין עד שיבוא לביתו ויאכל ויברך ביחידות. ואולם כל זה בתנאי שיודע שיברך עם הקהל כהוגן מילה במילה, אבל אם יודע שברכתו עם הקהל תהיה בחטף, ילך קודם לביתו ויאכל וישתה, וינעל נעלי עור, ולאחר מכן יברך לבדו ברכת הלבנה. כתב מרן החיד״א: בבואו לביתו יברך ברכת הלבנה ביחיד כהוגן, כי הציבור בצאתם מבית הכנסת ממהרים הרבה בברכתם, הרצים יצאו דחופים. (תי. עיין חזו״ע חנוכה שמח)

שאלה: יש לשאול, הלא גם במוצאי יום הכיפורים שרויים כל הציבור בתענית, והיאך מברכים ברכת הלבנה כך, ולא הצריכו לטעום משהו קודם לכן?

תשובה: כתב המשנה ברורה (סימן תכו סקי״א), שמתוך שמחה זו שאנחנו בטוחים בו יתברך שהוציאנו זכאים בדין, ומחל לנו על כל עוונותינו, וחתם אותנו לחיים טובים ולשלום, וקבלנו נשמה חדשה נקיה ומצוחצחת, לכך שמחים אנו בקידוש הלבנה אף קודם שטעמנו. וכמו שאמרו במדרש, שבמוצאי יום הכיפורים בת קול יוצאת ואומרת (קהלת ט ז): ״לֵךְ אֱכֹל בְּשִׂמְחָה לַחְמֶךָ, וּשְׁתֵה בְלֵב טוֹב יֵינֶךָ, כִּי כְבָר רָצָה הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֶׂיךָ״.

הבדלה

כשחל תשעה באב ביום ראשון, מבדילים על היין במוצאי תשעה באב ומברכים שתי ברכות בלבד, ״הגפן״ ו״המבדיל בין קודש לחול״ בלי בשמים ונר, ורק לאחר מכן פותחים את הצום וכנזכר לעיל.

מאחר ובדרך כלל הבעל מתעכב בבית הכנסת במוצאי הצום כדי לברך ברכת הלבנה ואינו בא מיד בצאת הצום לבית, וכל שכן אם הוא מתפלל בבית הכנסת שמתחילים תפילת ערבית רק בצאת הכוכבים, בודאי שאין האשה צריכה להצטער ולהמתין לבעלה כלל, אלא מיד לאחר צאת הכוכבים תבדיל לעצמה על מיץ ענבים ותפתח את הצום. ואם אינה יודעת להבדיל, רשאית לשתות מים, כמבואר בשלחן ערוך (סימן רצט ס״א) שמותר לשתות מים לפני ההבדלה. וכן רשאית לשתות תה וקפה שדינם

כמו מים לענין זה. ובמקום צורך, רשאית גם לאכול. כי לגבי נשים יש ספק ספיקא לפוטרן מהבדלה זו, שמא הן פטורות מהבדלה בכלל (סימן רצו ס״ח), ושמא אין חובת הבדלה כלל במוצאי תשעה באב, כמבואר בכמה מרבותינו הראשונים. (דיני תשעה באב שחל ביום א׳ עמוד פט)

הבדלה וברכת הלבנה

תשעה באב שחל במוצאי שבת ומבדילים על היין במוצאי הצום, ישימו לב בבתי הכנסת להבדיל קודם ולפתוח את הצום, ואחר כך יברכו ברכת הלבנה בשמחה. ובפרט שכלל גדול בידינו, שמצוה תדירה [תמידית] קודמת למצוה שאינה תדירה, והרי מצות הבדלה היא תדירה בכל מוצאי שבת ויום טוב, וגם היא מצוה מן התורה, ולכן קודמת לברכת הלבנה שהיא רק שתים עשרה פעמים בשנה, על כן יבדילו קודם על הכוס, ואחר כך יברכו ברכת הלבנה. (עיין חזו״ע חנוכה שסו. תיג)

בזאת תבחנו

מכיון שהיה אסור עלינו ללמוד תורה המשמחת בתשעה באב, בזאת נבחן האדם, אם לאחר שפתח את הצום ונרגע, פותח ספר ולומד אפילו מעט, מראה בזה בעליל שחפצו ותאוותו ללמוד תורה, כי הנה עת אשר נגמר האיסור ללמוד, מיד לומד. ושכרו רב ועצום אצל הקב״ה שמראה את חיבתו לתורה ולהקב״ה. ואמרו בזוהר הקדוש (ויקרא עג א) קודשא בריך הוא [הקדוש ברוך הוא] אורייתא [התורה] וישראל, חד הוא [הם אחד]. ומובטח לו שיראה ישועות גדולות, כי בשעה הזאת, הרבה אנשים עייפים וחלשים מהצום ואינם לומדים. וכל שכן אם מזכה גם את בני ביתו בכמה דקות, אשריו ואשרי חלקו, וזכות הרבים תלויה בו.

עשירי באב

שריפת ההיכל

אמרו חז״ל (מסכת תענית כט ע״א) : בשבעה באב נכנסו הגויים להיכל המקדש וקלקלו בו שביעי ושמיני, ובתשיעי סמוך לחשכה הציתו בו את האור והיה דולק והולך כל היום כולו. ואמר רבי יוחנן אילו הייתי באותו הדור של חורבן בית המקדש, הייתי קובע את התענית בעשירי באב, מפני שרובו של ההיכל נשרף בעשירי, אך חכמים קבעו בתשיעי משום שהתחלת הפורענות חמורה יותר. ע״כ. ומכיון שביום העשירי נשרף רובו של ההיכל, נוהגים בו כמה ממנהגי אבלות כדלהלן. (תיג)

בשר ויין

כתב מרן השלחן ערוך (סימן תקנח ס״א) : בתשעה באב לעת ערב הציתו אש בהיכל ונשרף עד שקיעת החמה ביום עשירי, ומפני כך מנהג כשר שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין בליל עשירי ויום עשירי כולו. ומנהג בני אשכנז לנהוג בחומרה זו רק עד חצות היום [בערך 12:45] של עשירי. ובסעודת מצוה, מותר לאכול בשר. (תיג, תיד)

גם אם חל עשירי באב ביום שישי, אין להקל לאכול בשר ולשתות יין כל היום, לבד מטעימת התבשילים לכבוד שבת, שזה צורך מצוה. ולבני אשכנז, מותר לאכול בשר מחצות היום כבשאר שנים. (תיז)

״שהחיינו״

לכתחילה לא ילבש בגד חדש ולא יאכל פרי חדש גם בעשירי באב, כדי שלא יצטרך לומר ״שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה״, בזמן שבו נשרף ההיכל של בית המקדש שהוא גמר החורבן והפורענות. (החיד״א. קכט, תטז)

תספורת, רחיצה וכיבוס

מותר להסתפר, להתגלח, להתקלח במים חמים, לכבס בגדים וללבוש בגדים מכובסים מיד במוצאי תשעה באב. ומנהג בני אשכנז להחמיר בכל זה עד למחרת בחצות היום. ואולם אם חל תשעה באב ביום חמישי, מותר גם לבני אשכנז להסתפר, להתקלח ולכבס במוצאי הצום לכבוד שבת. (תטו, תיז)

מוצאי תשעה באב דחוי

תשעה באב שנדחה ליום ראשון, מותר לאכול בשר ולשתות יין כבר במוצאי התענית [ליל י״א אב]. (וכן היה נוהג רבנו חיים ויטאל, וכן דעת מרן השלחן ערוך. וכתב הפרי חדש שאין טעם לאסור בלילה זה, וכן פסקו הרב טור ברקת, צוף דבש, השל״ה, החיד״א, הגר״ח פלאג׳, זכור לאברהם, יפה ללב, ברית כהונה ועוד.) אבל בני אשכנז נהגו להחמיר במוצאי התענית. אך למחרתו בבוקר של יום שני, מותר. ומכל מקום אף לבני אשכנז יש להקל להסתפר, לכבס ולהתרחץ כבר במוצאי התענית. (הרמ״א סימן תקנח ס״א ומשנה ברורה. תטז)

ההפטרות שאחר תשעה באב

שבעה דנחמתא

בשבתות שלאחר תשעה באב, תקנו חז״ל להפטיר: ״שבעה דנחמתא״, דהיינו שבע הפטרות העוסקות בנחמות לעם ישראל, ולאחריהם מפטירים: ״תרתי דתיובתא״, דהיינו שתי הפטרות העוסקות בענייני התשובה. ואלו הן [ראשי תיבות: נו״ע ארי״ק שד״ש]: ״נַחֲמוּ נַחֲמוּ עַמִּי יֹאמַר אֱלֹהֵיכֶם״, ״וַתֹּאמֶר צִיּוֹן עֲזָבַנִי ה׳ וַה׳ שְׁכֵחָנִי״, ״עֲנִיָּה סוֹעֲרָה לֹא נֻחָמָה״. ״אָנֹכִי אָנֹכִי הוּא מְנַחֶמְכֶם״, ״רָנִּי עֲקָרָה לֹא יָלָדָה״, ״קוּמִי אוֹרִי כִּי בָא אוֹרֵךְ וּכְבוֹד ה׳ עָלַיִךְ זָרָח״. ״שׂוֹשׂ אָשִׂישׂ בַּה׳ תָּגֵל נַפְשִׁי בֵּאלֹהַי״, ״דִּרְשׁוּ ה׳ בְּהִמָּצְאוֹ״, ״שׁוּבָה יִשְׂרָאֵל עַד ה׳ אֱלֹהֶיךָ״. (תכג, תכו)

רמז אמרו במדרש על שבע הפטרות אלו של נחמה, כי בהפטרה הראשונה "נַחֲמוּ נַחֲמוּ עַמִּי", אומר הקב"ה לנביאים לכו ונחמו את עמי ישראל. ועל זה משיבה כנסת ישראל: "וַתֹּאמֶר צִיּוֹן עֲזָבַנִי ה' וַה' שְׁכֵחָנִי", כלומר אינני מתפייסת מנחמות הנביאים, שהרי בפורענות נאמר: "מִמָּרוֹם שָׁלַח אֵשׁ בְּעַצְמֹתַי וַיִּרְדֶּנָּה", ועכשיו שולח לי ניחומים על ידי שליחים, ולמה לא ינחמני הקב"ה בעצמו?! אז חוזרים הנביאים לקב"ה ואומרים: ריבונו של עולם, "עֲנִיָּה סוֹעֲרָה לֹא נֻחָמָה", כלומר: אין כנסת ישראל מתפייסת בתנחומים שלנו. אומר להם הקדוש ברוך הוא: "אָנֹכִי אָנֹכִי הוּא מְנַחֶמְכֶם", ועוד אומר להם: "רָנִּי עֲקָרָה לֹא יָלָדָה... הַרְחִיבִי מְקוֹם אָהֳלֵךְ", וכן אומר להם: "קוּמִי אוֹרִי כִּי בָא אוֹרֵךְ וּכְבוֹד ה' עָלַיִךְ זָרָח". ומשיבה כנסת ישראל ואומרת: "שׂוֹשׂ אָשִׂישׂ בַּה' תָּגֵל נַפְשִׁי בֵּאלֹהַי", כלומר עתה יש לי לשוש ולשמוח, כי הקב"ה בכבודו ובעצמו בא לנחמני. (אבודרהם. תכד)

לאחר שבע הפטרות הללו, מנהג בני אשכנז להפטיר במנחה של צום גדליה, "דִּרְשׁוּ ה' בְּהִמָּצְאוֹ". ובשבת שבין ראש השנה ליום הכיפורים מנהג כל ישראל להפטיר "שׁוּבָה יִשְׂרָאֵל עַד ה' אֱלֹהֶיךָ". (סימן תכח ס"ח)

ראש חודש אלול שחל בשבת - מוציאים שני ספרי תורה, בספר הראשון קוראים שבעה בפרשת השבוע. ובספר השני קורא המפטיר קריאת ראש חודש: "וביום השבת... ובראשי חדשיכם...". ולא מפטיר הפטרת שבת וראש חודש "השמים כסאי", אלא "עניה סערה לא נוחמה", שהיא מההפטרות הנ"ל. ובסיומה קוראים פסוק ראשון ואחרון מהפטרת "השמים כסאי", כדי להזכיר לציבור שהיום ראש חודש. ומנהג בני אשכנז להפטיר בשבת זו "השמים כסאי". (בית יוסף ושו"ע סימן תכה ס"א. תכד)

ט"ו באב

יום טוב

אמרו חז"ל: "לא היו ימים טובים לישראל כט"ו באב וכיום הכיפורים". וביום זה יש עילוי גדול לשכינה. על כן, יש לנהוג בו שמחה יתירה, ויוסיף בו מאכל ומשתה, ואין אומרים בו וידוי. (תכו)

ריבוי עסק התורה בלילה

מיום זה והלאה שהלילות מתארכים, על כל אחד להוסיף בלימוד התורה יותר בלילות, ויוסיפו לו חיים על חייו, שנאמר (משלי ט יא): "כִּי בִי יִרְבּוּ יָמֶיךָ וְיוֹסִיפוּ לְךָ שְׁנוֹת חַיִּים", וכן נאמר (משלי ג טז): "אֹרֶךְ יָמִים בִּימִינָהּ בְּשְׂמֹאולָהּ עֹשֶׁר וְכָבוֹד". וכן אמרו חז"ל (מסכת אבות פ"ב מ"ז): "מרבה תורה - מרבה חיים". (מסכת תענית כו ע"ב, ל ע"ב, לא ע"א. תכו)

אמרו חז"ל (מסכת סנהדרין צב ע"א): "כל בית שאין דברי תורה נשמעים בו בלילה - אש אוכלתו", חס ושלום. וכתב הרמב"ם (פ"ג מהלכות תלמוד תורה ה"ג): אף על פי שמצות תלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר: "והגית בו יומם ולילה", מכל מקום אין אדם לומד רוב חכמתו אלא בלילה. וכך אמרו חכמים: אין רינה של תורה אלא בלילה, שנאמר "קומי רוני בלילה". וכן אמרו חכמים (עבודה זרה ג ע"ב): "כל העוסק בתורה בלילה, חוט של חסד משוך עליו ביום" [שהקב"ה נותן לו חן בעיני הבריות]. לפיכך הרוצה לזכות בכתרה של תורה, יזהר מאוד בכל לילותיו, ולא יאבד **אפילו אחת מהן** באכילה ושתיה, בשינה ושיחה וכיוצא בהם, אלא בתלמוד תורה וחכמה. ע"כ.

זכר לחורבן בית המקדש

"אִם אֶשְׁכָּחֵךְ יְרוּשָׁלִַם תִּשְׁכַּח יְמִינִי"

כשחרב בית המקדש תקנו חז"ל כמה תקנות, כדי שנזכור את החורבן לא רק בימים אלו של תשעה באב אלא גם למשך כל השנה, כמו שנאמר (תהלים קלז ה): "**אִם** אֶשְׁכָּחֵךְ יְרוּשָׁלִָם, תִּשְׁכַּח יְמִינִי. תִּדְבַּק לְשׁוֹנִי לְחִכִּי **אִם לֹא** אֶזְכְּרֵכִי, אִם לֹא אַעֲלֶה אֶת יְרוּשָׁלִַם עַל רֹאשׁ שִׂמְחָתִי". ועל ידי שנזכור את החורבן, יעלו הרהורי תשובה בליבנו ונתקן את העוון החמור של שנאת חינם שבעבורו נחרב בית המקדש, ואז נזכה לבנין בית המקדש

השלישי במהרה בימינו אמן.

אמה על אמה

כאשר בונה את ביתו וטח אותו בטיט וסד בסיד, ישייר מקום אמה על אמה [48 על 48 ס״מ] בלי סיד כנגד הפתח, כדי שיראהו תמיד כשנכנס ויוצא ויזכור את החורבן ויצטער עליו. (סימן תקס ס״א, כף החיים סק״ז. תכט)

צביעת המקום - אין לצבוע את מקום האמה על אמה אפילו בצבע שחור, וכל שכן שלא יכתוב עליו ״זכר לחורבן״, וכמו כן לא יתלה תמונה של הכותל המערבי וכיוצא, שכל זה שחוק והיתול מתקנת חז״ל. (תכט)

טפטים - גם המכסה את ביתו בטפטים, צריך לשייר אמה על אמה ללא טפט. (תל)

בית מוכן - הקונה בית מוכן שטחו אותו בסיד או צבעו אותו, אינו חייב לקלוף את הסיד או את הצבע שבקיר. (סימן תקס ס״א. תכט)

סיד עם חול - אם מערבים חול בסיד, אין צריך לשייר אמה על אמה, מפני שהחול מכהה לבנוניתו. על כן, בזמנינו שטחים את הבתים בסיד שמעורב בו חול, אין צריך לשייר אמה על אמה. וכתב בספר ערוך השלחן שמכאן סמך למנהג רוב ישראל, שאין משיירים אמה על אמה בבתים. (מסכת בבא בתרא ס ע״ב. וכן פסקו הרמב״ם, הר״ן, הריטב״א, נימוקי יוסף, המאירי, בית יוסף ועוד. תל)

בית הכנסת - גם כשבונים בנין של מצוה כבית הכנסת ובית המדרש צריכים לשייר אמה על אמה. ואדרבה במקומות אלו החיוב גדול יותר, כי בני אדם רבים רגילים לבוא שם תמיד, ויראוהו בכניסתם וביציאתם ויזכרו החורבן. (מהר״ם מרוטנבורג. תל)

מקום קערה פנוי בשלחן

עוד תקנו חז״ל זכר לחורבן, שהעורך שולחן לכבוד אורחים, יחסר תבשיל אחד מאותם תבשילים שרגיל להביאם לשלחן, ובכך יהיה ניכר חסרונו. אולם כתב בספר כף החיים: ואפשר לתת טעם למה בזמנינו אין נוהגים כן? כי בזמנם היה סדר קבוע לתבשילים שמביאים לפני האורחים, ועל כן כשמחסר תבשיל אחד הראוי להביאו בסעודה, ניכר שהוא זכר

לחורבן, אבל בזמנינו שאין סדר קבוע אלא כל אחד מביא כפי יכולתו, אם כן כשמחסר תבשיל אחד אינו ניכר שהוא זכר לחורבן, אלא אומרים זהו יכולתו של בעל הבית, ולכן לא נהגו בזה. (סימן תקס ס״ב)

תכשיטים

כשהאשה מתקשטת בתכשיטיה, לא תלבש את כל התכשיטים אלא בכל פעם תשייר תכשיט אחד, כגון טבעת אחת או שרשרת אחת זכר לחורבן. אבל בשבת ויום טוב לא תעשה כן, כי אין לעשות זכר לחורבן בשבת. (סימן תקס ס״ב, החיד״א, כף החיים)

שבירת הכוס לחתן

פשט המנהג שבסיום החופה והקידושין, שובר החתן כוס זכוכית זכר לחורבן. וקודם לכן יאמר (תהלים קלז ה): ״אִם אֶשְׁכָּחֵךְ יְרוּשָׁלָ͏ִם, תִּשְׁכַּח יְמִינִי. תִּדְבַּק לְשׁוֹנִי לְחִכִּי אִם לֹא אֶזְכְּרֵכִי, אִם לֹא אַעֲלֶה אֶת יְרוּשָׁלַ͏ִם עַל רֹאשׁ שִׂמְחָתִי״. (תל)

מזל טוב - אחר שבירת הכוס, לא יצעקו הקהל מיד בקריאות ״מזל טוב״, כי אין שבירת הכוס באה אלא לזכר לחורבן. (תלב)

כתבו האחרונים: והן רבים עתה עם הארץ, שבעת ששובר החתן את הכוס, כל הנמצאים ממלאים פיהם שחוק בקריאות ״מזל טוב״, ותבקע הארץ לקולם, וגם החתן עצמו שעושה זאת בגבורה, מחייך בשביעות רצון, והפכו את כוונת המנהג היפה הזה שנועד לשם עגמת נפש על חורבן בית קודשנו ותפארתנו ולעלות את ירושלים על ראש שמחתנו, למנהג תפל של שחוק וקלות ראש. ולא ידעו כי במקום גילה שם תהא רעדה לזכר חורבן ביתנו, ולשמחה מה זו עושה. ואולי מוטב היה לבטל המנהג לגמרי, מלשנות דמותו בצורה כזאת שהנפש היפה סולדת ממנו. על כן, טוב שקודם שבירת הכוס, יבהיר הרב מסדר הקידושין לקהל הנמצאים, ששבירת הכוס באה זכר לחורבן בית המקדש, וכך יתאפקו הקהל מלומר מיד ״מזל טוב״, וכן התזמורת תמתין רגע אחת או שתיים, ולאחר מכן ינגנו וישוררו כיד ה׳ הטובה עליהם. (פרי מגדים, מלבושי יום טוב, אליה רבה, שדי חמד, בית עובד, משפטי עוזיאל ועוד. תלב)

ניגון בכלי שיר

גזרו חכמים שלא לנגן בכל השנה בכלי שיר מפני החורבן. אולם במקום מצוה, כשמחת חתן וכלה, ברית מילה, פדיון הבן, סיום מסכת וכיוצא, מותר לשורר שירי הודאה ושבח להי יתברך עם כלי נגינה, כמו שנאמר: "יְהַלְלוּ שְׁמוֹ בְמָחוֹל, בְּתֹף וְכִנּוֹר יְזַמְּרוּ לוֹ". ואפילו שלא במקום שמחה של מצוה דוקא, כל שנעשה הדבר בכובד ראש ובחבורת אנשים יראי שמים בקדושה ובטהרה, ולא דרך שחוק וקלות ראש, יש להקל כשיש צורך בדבר.

יש להזהר ולהזהיר מערבי שירה למיניהם, אף שברור שנעשים בהפרדה מלאה בין גברים לנשים, כי לצערנו הרב רבו המכשולים שם בבחורים ובחורות יחדיו, ורבים נחלשו ביראת שמים והתקלקלו לגמרי מסיבות כאלו וכיוצא בהן. וכמו כן, לא נכון ולא הגון ולא ראוי להתפעל מידי מהזמרים ולהללם כאלילי ההמון, ואותה ההתפעלות ראוי להפנותה אל בחורי ואברכי חמד העוסקים בתורה יומם ולילה, על אף כל הגזרות הרעות והרדיפות הקשות מאותם טיפשים עמי הארץ ששונאים את הקב"ה ואת התורה ואת שומרי התורה והמצוות, הי יצילנו.

פיוטים בפסוקים - מותר לפייט בפסוקים עם כלי נגינה, כגון: "אודך הי כי עניתני", "אשא עיני אל ההרים" וכיוצא, ובלבד שיעשה הדבר בכובד ראש, בבחינת "וגילו ברעדה".

כתב רבנו האי גאון: מנהג כל ישראל בבתי משתאות סתם, וכל שכן בבית חתן וכלה, שמשמחים אותם בקולות של שמחה, ואומרים דברי שירות ותשבחות לפני הקדוש ברוך הוא, וזוכרים חסדיו עם ישראל בפיוטים הרבה, בקול נגינות, ואין אדם מישראל נמנע מכל אלה. וזמר שאסרו, היינו נגינות של אהבת אדם לחברו, ולשבח אדם נאה ביופיו, ולקלס גיבור בגבורתו, וכיוצא בזה, כגון שירי צחות של ישמעאלים, וזמר זה אפילו בפה, אסור. ע"כ. וכן פסקו הרי"ף, האשכול, המגיד משנה, הרא"ה, הריטב"א, הרא"ש, והר"ן. וכן כתב המאירי: כל מיני זמר העשויים לשמחת הוללות ושלא לכוון בהם לשבח את הבורא יתברך או לצד מצוה, אלא דרך קלות ראש, אסור לשומעו ולהשתעשע בו, בין שנעשה הזמר בכלי שיר, בין בשירה בעל פה. ומכל מקום כל שיש בו שבח ותהילה להי יתברך, כגון פיוטים ומזמורים, מותר אפילו בבית חתנים ומשתאות, שכל שאין בו פריצות מותר. ואף המקראות מלמדים שלא נאסר אלא כשעושים דרך פריצות, והוא שאמר: "אל תשמח ישראל אל גיל כעמים", כלומר כמנהג העמים. וכן "בשיר לא ישתו יין", שכל אלו דרך פריצות וקלות ראש הם. ע"כ. וכן כתב המהריק"ש שמותר לנגן עם דברי שירות ותשבחות להי יתברך, והרי זה דבר מצוה, כמו שנאמר (תהלים צב ב): "טוֹב לְהֹדוֹת לַה', וּלְזַמֵּר לְשִׁמְךָ עֶלְיוֹן... עֲלֵי עָשׂוֹר וַעֲלֵי נָבֶל עֲלֵי הִגָּיוֹן בְּכִנּוֹר". וכן המנהג פשוט. (שו"ת יחוה דעת ח"א סימן מה. תלג)

לחן שירי הגויים - מותר לחבר שירים בלחן של שירי הגויים, וכן מותר לומר את הקדיש ואת שאר קטעי תפילה בלחן של שירי גויים. וכן עשו מעשה רבים מגדולי הדורות הקודמים ועד דורנו אנו. ונכון שיפייט בשירים שלא ידועות מילותיהם לציבור. (שו"ת יביע אומר חלק ו סימן ז)

כתב מרן החיד"א בשם מהר"ם די לונזאנו: "ולפי שהשיר והשבח להי יתברך ראוי שיהיה בתכלית השלמות, לכן נאמר (תהלים לג ב): "בְּנֵבֶל עָשׂוֹר [עשר מיני נעימה] זַמְּרוּ לוֹ", כלומר, בכל מאמצי הכח. ובדברי הימים (ב כ יט) נאמר: "לְהַלֵּל לַה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּקוֹל גָּדוֹל לְמָעְלָה". זאת היתה לי לסיבה גורמת לחבר רוב השירים על פי ניגוני הישמעאלים, שהם מגביהים קולם בשירתם ונעימתם יותר מזולתם. וראיתי קצת חכמים כמתאוננים רע על המחברים שירים ותשבחות להשם יתברך על ניגונים אשר לא מבני ישראל המה, ואין הדין עמם, כי

אין בכך כלום״. עכ״ל. וכתב מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט״א: והנה נודע שכמה מגאוני ישראל קדושים, חיברו שירות ותשבחות לה׳ יתברך לחן מנגינות של שירי עגבים, בלשון הנופל על לשון בדמיון רב. וכן שירי הבקשות הנאמרים ברוב קהל ועדה בבתי כנסיות בלילות שבת נוסדו וחוברו על פי לחן מנגינות שירי עגבים, על ידי גאוני ישראל, ומהם: הגאון ר׳ שלמה לניאדו, המחבר שו״ת בית דינו של שלמה. והגאון ר׳ אברהם ענתבי, המחבר ספר יושב אהלים ועוד. והגאון ר׳ מרדכי לבטון, המחבר ספר נוכח השולחן. והגאון ר׳ מרדכי עבאדי, המחבר ספר מעין גנים ועוד. וכהנה וכהנה גאונים מפורסמים רבים ועצומים בתורה וביראת ה׳ טהורה, וכולם נקבצו ובאו בספר הבקשות המפורסם בכל תפוצות ישראל מעדות המזרח. וכמעט כל השירים של עדות המזרח, הנאמרים בנעימה בהזדמנויות של שמחות וסעודות מצוה, כולם חוברו בלחן של שירי עגבים, על ידי פייטנים ומשוררים קדושים וטהורים. ׳ועל ערבים בתוכה תלינו כינורותינו׳, ואין פוצה פה ומצפצף. גם זכינו לשמוע תפילות מכמה שליחי צבור תלמידי חכמים צדיקים וישרים בעלי קול נעים, שהתפללו בנעימה מזרחית, בהרכבת מנגינות של שירי עגבים, על קדיש וקדושה ושאר קטעי תפילה, בנועם שיח שרפי קדש, באימה וביראה, ולב הקהל נמשך אחריהם בשמחה ובטוב לבב וקול זמרה. אשרי העם שככה לו.

ובשו״ת כרך של רומי העיד בגדלו, שהמנהג פשוט בכל ארץ ישראל וארצות ערב, בכל בתי הכנסת שמנגנים בתפילה ובדברי קדושה שירי ישמעאל שרובם שירי עגבים, ולא מיחו בהם חכמים, מפני שהעניינים עצמם קדושים, ולא איכפת לן שמא באותה שעה שמנגן אותה נגינה בתפילה, יזכור דברי הערבים שהם עניינים פחותים ושירי עגבים. וכתב עוד, ומעיד אני עלי שמים וארץ שבהיותי בעיר גדולה של חכמים ושל סופרים סמירנא, ראיתי מגדולי החכמים שהיו גם כן משוררים גדולים על פי חכמת המוסיקה, ובראשם הרב המופלא ר׳ אברהם הכהן אריאש זלה״ה, שהיו הולכים אחרי הפרגוד של כנסיית הנוצרים בימי חגם להתלמד מהם נגינות מיוחדות על פי המוסיקה, להתאימם לתפילת ימים נוראים שצריכים הכנעה גדולה. והיו מסדרים מאותם קולות הנגינה קדישים וקדושות הפלא ופלא. ומבואר מזה שאין להקפיד על הניגון אלא על המלות הקדושות, והסברא מכרעת כן, שאם לא כן מהיכן נשאר לנו ניגונים וקולות ערבים, והלא נשכחו מאתנו שירי דוד ושירי הלווים על הדוכן, כמו שנאמר: ״איך נשיר את שיר ה׳ על אדמת נכר״, ובכל מקום שגלו ישראל למדו ניגוני אותם ארצות ששכנו שם, ובארץ ישראל ובארצות ערב קול ניגוני התפילות והקדישים והקדושות כולם על פי ניגון הערבים, ובטורקיה קולות טורקיות, ובאדום קולות אדומיות, ומי יוכל להכחיש המוחש, האם נאמר שכל ישראל שגו חס ושלום, אלא ודאי שאין הקפדה אלא על הלשון שיהיה בלשון הקודש בשירות ותשבחות לה׳ יתברך. וגם אני מפני רצון הגאון החסיד הראשון לציון מורנו הרב רבי חיים אברהם גאגין זצ״ל, נטפלתי לייסד פיוטים על משקל שירי ערב, וכמעט לשון נופל על לשון. וכן הגאון רבי אהרון עזריאל [ראש חסידי בית אל וראב״ד ירושלים ומחבר שו״ת כפי אהרון], כתב בסוף ספרו אזן אהרון שירים בלחן של הערבים, ורשם על כל שיר שהוא לחן שיר ערבי פלוני וכו׳. והמערער על זה, הבל יפצה פיהו, שמנהג ישראל תורה הוא. ע״כ. (שו״ת יביע אומר חלק ו סימן ז. תלו)

שירת הבקשות

מצוה רבה ללמד לנוער היקרים את שירת הבקשות ואת שאר הפיוטים הנהוגים בבתי ישראל שחיברום גאוני עולם ומצוקי תבל. ומנהג קדום בארצות המזרח לקום בלילות שבת בחורף, לשיר בקול נעים גילה ורנן, שירות ותשבחות לה׳ יתברך. ועד היום רבים קמים כן ומזמרים עד הבוקר. (עיין חזו״ע שבת ה רלה)

בריאת העולם בשביל השירה

אמר רבי עקיבא: **אל"ף** ראשי תבות אפתח לשון פה. אמר הקב"ה: אפתח פה של כל בשר ודם, כדי שיהיו מקלסים לפני בכל יום וממליכים אותי בארבע רוחות העולם. שאלמלא שירה וזמרה שישראל מזמרים לפני בכל יום, לא בראתי את עולמי. ומנין שלא ברא הקב"ה את עולמו אלא בשביל שאומרים שירה וזמרה? שנאמר: "הוד והדר לפניו, עוז ותפארת במקדשו". ומנין שמיום שברא הקב"ה את עולמו, השמים והארץ אומרים לפניו שירה? שנאמר: "השמים מספרים כבוד אל, ומעשה ידיו מגיד הרקיע". וכן נאמר: "מכנף הארץ זמירות שמענו". וכל סדרי בראשית אומרים לפניו שירה, שנאמר: "ממזרח שמש עד מבואו, מהולל שם ה'". (אותיות דרבי עקיבא, הובא בפתיחה לאור זרוע הגדול)

על ידי השירה, זוכה האדם ללמוד תורה ביישוב הדעת ובשמחה. לא לחינם ה' יתברך בוחר בשירי זמרה. על כן, בודאי שאין בזה ביטול תורה ללמוד את שירת הבקשות. ורבים מגדולי ישראל ובראשם מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט"א היו באים בכל ליל שבת כארבע שעות לשמוע אל השירה ואל הזמרה, והעידו על עצמם שהשירה היתה מסייעת להם לכל השבוע ללימוד התורה בשמחה ובחשק רב. ובלבד שהכל נעשה בכובד ראש בבחינת "וגילו ברעדה".

מרן הראשון לציון שליט"א הורה לבנו שיחיה, שישכור חזן שילמד את בניו "שירת הבקשות", כדי שידעו לשיר שירי קודש בשבת כפי מסורת אבותינו ואבות אבותינו, ולא כאותם המתביישים במסורת אבותיהם ומנסים להשכיחה.

הכותל המערבי

הן אמת שעיקר מצות עליה לרגל היתה בזמן בית המקדש שהיו מביאים קרבנות, מכל מקום, גם בזמן הזה מצוה לעלות לירושלים ולכותל המערבי, מפני שקדושתן קיימת לעולם מפני השכינה, שנאמר (מלכים א ט ג): "והיו עיני ולבי שם כל הימים".

וכן אמרו במדרש (שיר השירים רבה ב): מעולם לא זזה שכינה מכותל המערבי. וכן כתב הרמב"ם (פ"ו מבית הבחירה הט"ז), שקדושת בית המקדש וירושלים לא בטלה לעולם. ובספר חסידים (סימן תרל) מובא, שרבנו האי גאון היה רגיל לעלות מבבל לירושלים בחג הסוכות מדי שנה בשנה, והיה מקיף את הר הזיתים ביום הושענא רבה שבע פעמים. ובשו"ת התשב"ץ (ח"ג סימן רא) כתב: והעידו מגידי אמת, כי עדיין נשאר מהניסים שהיו בירושלים בזמן המקדש, שלא אמר אדם לחברו צר לי המקום, כי בית הכנסת שבירושלים שצריכה למעט אנשי המקום הדרים שם, מתמלאת מפה לפה בעת התקבץ עולי הרגל החוגגים בחג השבועות יותר משלוש מאות איש, וכולם נכנסים ויושבים רווחים, כי עדיין היא בקדושתה. (יחוה דעת ח"א סימן כה)

הר הבית

יש להזכיר ולהזהיר, שהכניסה לשטח הר הבית כיום אסורה בהחלט, מאחר וכולנו טמאי מתים, והנכנס לבית המקדש כשהוא טמא מת, חייב כרת. ובעזרת ה' בקרוב, שיבוא משיח צדקנו ונטהר כולנו באפר פרה אדומה, נכנס בשמחה ובטוב לבב לבית המקדש השלישי שירד בנוי מן השמים ממעשה ידיו של הקדוש ברוך הוא. ועל כן, לא יתפתה כעמי הארץ המתפתים אחר אותם חוטאים ומחטיאים את הרבים, שבנו כניסה מיוחדת להר הבית, להיכנס לשם. וה' הטוב יכפר בעד. (שו"ת יחוה דעת ח"א סימן כה)

קריעת הבגד בראיית הכותל המערבי

הרואה את בית המקדש בחורבנו [דהיינו ממקום שנראית כיפת מסגד עומר או שרואה את הכותל המערבי] עומד ואומר (ישעיהו סד י): "בֵּית קָדְשֵׁנוּ וְתִפְאַרְתֵּנוּ אֲשֶׁר הִלְלוּךָ אֲבֹתֵינוּ הָיָה לִשְׂרֵפַת אֵשׁ וְכָל מַחֲמַדֵּינוּ הָיָה לְחָרְבָּה", וקורע את בגדו [חולצה] בידו כנגד לבו בצד שמאל כשיעור טפח [8 ס"מ], ואינו מאחה את הקרע לעולם, אך רשאי לתפרו תפירה שאינה ישרה. ואין להקל בזה, כי גם בזמן הזה שירושלים בשליטת ישראל, כיון שמקום המקדש נמסר בידי הישמעאלים, ואין אנחנו יכולים ליכנס לשם מפני שאנו בחזקת טמאי מתים, הרי בית המקדש בחורבנו עד שיבוא מלך המשיח, ויחזיר עטרת תפארת ישראל ליושנה. (סימן תקסא ובמשנה ברורה סקי"ג. תלח. פסקי תשובות ח"ו קמד)

שלושים יום - אם אחר שראה את מקום המקדש וקרע, חזר בתוך שלושים יום וראה שוב את המקום, אינו קורע, אבל לאחר שלושים יום, חוזר וקורע. (סימן תקסא ס״ו)

חולצה ישנה - הבא אל הכותל המערבי ויודע שיצטרך לקרוע, רשאי לכתחילה ללבוש חולצה ישנה ולקורעה. וכן נהג הגאון רבי יעקב ישראל קנייבסקי זצ״ל (פסקי תשובות ו קמד)

החלפת החולצה - אחר שקרע יכול להחליף את החולצה. ואם יבוא אחר שלושים יום שוב לכותל המערבי, ועדיין לא יבנה המקדש, רשאי ללבוש שוב את אותה חולצה שקרע, ויתן ריווח של ג׳ אצבעות [6 ס״מ] מהקרע הקודם, ויקרע שם טפח. וכן נהג הגאון רבי יעקב ישראל קנייבסקי זצ״ל. (פסקי תשובות ח״ו קמד)

ירושלמי - הגרים בירושלים, אינם צריכים לקרוע כשבאים לכותל המערבי. (תלט)

שבת, חול המועד - הרואה את מקום המקדש בשבתות ומועדים, אינו קורע. אבל בערבי שבתות וימים טובים אחר חצות היום, קורע. (תלט)

סומא [עיוור] - הבא אל הכותל המערבי, אינו צריך לקרוע. מאחר וכל זה תלוי בראיה דוקא. (תמ)

כֹּה אָמַר ה׳ צְבָאוֹת צוֹם הָרְבִיעִי וְצוֹם הַחֲמִישִׁי וְצוֹם הַשְּׁבִיעִי וְצוֹם הָעֲשִׂירִי יִהְיֶה לְבֵית יְהוּדָה לְשָׂשׂוֹן וּלְשִׂמְחָה וּלְמוֹעֲדִים טוֹבִים וְהָאֱמֶת וְהַשָּׁלוֹם אֱהָבוּ:

תם ונשלם שבח לאל בורא עולם